

ACTA UNIVERSITATIS WRATISLAVIENSIS NO 4152

SLAVICA WRATISLAVIENSIA **CLXXVIII**

REDAKCJA NAUKOWA
PRZEMYSŁAW JÓŹWIKIEWICZ
ANNA URSULENKO
OLGA BARABASZ-REWAK

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego

KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor Naczelny — Ewa Komisaruk (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Redaktor Tematyczny działu Literaturoznawstwo — Izabella Malej (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Redaktor Tematyczny działu Językoznawstwo — Włodzimierz Wysoczański (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Redaktor Statystyczny — Przemysław Józwikiewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Sekretarz Redakcji — Marcin Maksymilian Borowski (Uniwersytet Wrocławski, Polska)

Członkowie

Oleh Beley (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Bogumił Gasek (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Henryk Jaroszewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Marjan Markovikj (Uniwersytet św. Cyryla i Metodego w Skopju, Macedońska Akademia Nauk i Sztuk, Macedonia Północna), Alla Neshkivska (Uniwersytet Alberta w Edmonton, Kanada), Martin Ološtiak (Uniwersytet Preszowski, Słowacja), Anna Paszkiewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Elżbieta Tyszkowska-Kasprzak (Uniwersytet Wrocławski, Polska)

Redaktorzy Językowi

Język serbski, chorwacki, bośniacki — Gordana Đurđev-Mačkiewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polska), język słowacki — Lenka Ptak (Uniwersytet Wrocławski, Polska), język ukraiński — Julia Ryszcz-Szafranec (Uniwersytet Wrocławski, Polska), język czeski — Jolanta Sokolova (Czeska Akademia Nauk, Praga, Czechy)

RADA NAUKOWA

Andriy Danylenko (Uniwersytet Pace, Nowy Jork, USA), Ágnes Dukkon (Uniwersytet im. Lorán-da Eötvösa, Budapeszt, Węgry), Jana Hoffmannová (Uniwersytet Jana Amosa Komenského, Praga, Czechy), Galina Nefagina (Akademia Pomorska, Słupsk, Polska), Oleg Rummyantsev (Uniwersytet w Palermo, Włochy), Bojana Stojanović-Pantović (Uniwersytet w Nowym Sadzie, Serbia), Ireneusz Szarycz (Uniwersytet w Waterloo, Kanada), Natalia Teres (Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki, Ukraina), Harry Walter (Uniwersytet w Greifswaldzie, Niemcy), Anatolij Zahnitko (Doniecki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stusa, Winnica, Ukraina)

Lista recenzentów, opis procedury recenzowania oraz wskazówki dla autorów są dostępne na stronie WWW czasopisma: <https://wuwr.pl/swr/>

Wersja podstawowa czasopisma: drukowana

© Autorzy, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Wydawnictwo „Szermierz” sp. z o.o., 2023

Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 (CC BY 4.0).
Pewne prawa zastrzeżone na rzecz autorów oraz Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego i Wydawnictwa „Szermierz” sp. z o.o.
Treść licencji jest dostępna pod adresem <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.pl>.

ISSN 0239-6661 (AUWr)

ISSN 0137-1150 (SW)

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego
pl. Uniwersytecki 15, 50-137 Wrocław
e-mail: wydawnictwo@uwr.edu.pl

Wydawnictwo „Szermierz” sp. z o.o.
pl. Uniwersytecki 15, 50-137 Wrocław
tel. 71 3752474, e-mail: sekretariat@wuwr.com.pl

„А ми тую червону калину підійmemo...” —
tom poświęcony Ukrainie, jej obrońcom
i wszystkim ludziom dobrego serca

Spis treści

Вступне слово	11
OKSANA BARANIVSKA, Навчальний переклад і лінгводидактика	13
ULJANA CHOLODOVÁ, Modální sémantika v ukrajinsko-českých překladech	23
SVITLANA DVORIANCHUKOVA, YULIIA BONDARCHUK, Лінгвокраїнознавчі обрії онімів і по- стонімів у навчанні української мови як іноземної	35
МУКНАУЛО HНАПУК, Модернізм в українській літературі кінця XIX – початку XX сто- ліття: польсько-український контекст	45
ANNA HORNIATKO-SZUMILOWICZ, Василь Ткачук — виразник етнонаціональної іден- тичності	57
LARYSA KOLIBABA, Відмінкові закінчення іменників в українській літературній мові XXI сторіччя: правописна норма vs мовна практика	67
SERHII KOLONIUK, Репрезентація концепту <i>подорож</i> у паремійному словнику <i>Галицько- руські народні приповідки</i> , укладеному І. Франком	85
NATALIA KONDRATENKO, Комунікативні стратегії учасників літературних інтернет- конкурсів: особливості мовленнєвої поведінки у віртуальному дискурсі	95
ZHANG MENGWEI, Рекламний текст у сфері освітніх послуг: лінгвопрагматичний аспект (на матеріалі української та китайської мов)	119
OKSANA MYKUTYUK, Фразеологізми творів Дмитра Донцова як вияв української іден- тичності	137
YELYZAVETA PERESADA, Проблема конкуренції латиниці й кирилиці в українській лінгво- культурі	149
YAROSLAV POLISHCHUK, Європейська ідея та національна ідентичність в українській лі- тературі кінця XIX – початку XX століття	161
YAROSLAV POLISHCHUK, The European idea and national identity in Ukrainian literature at the turn of the 19th and 20th centuries	173
YEVHEN REDKO, Деякі зауваги до українсько-польських контактів на рівні арго (у кон- тексті розвитку східнослов'янських історичних соціолектів)	185
JULIA RYSICZ-SZAFRANIEC, Критична мовознавча спадщина на сторінках журналів <i>Чер- воний шлях</i> (1923–1936) та <i>Життя й революція</i> (1925–1934)	195
OKSANA SAMUSENKO, Мотиваційні завдання в практиці викладання української мови як іноземної	213
MYROSLAVA SHEVCHENKO, Зворотні дієслова в українській мові: теоретико-лінгвістич- ний і лінгводидактичний аспекти	225
FELIKS SHTEINBUK, Поетика крові та лайна у творчості Олесья Ульяненка	237
ALLA YAROVA, Лексико-граматичні, синтаксичні та композиційні особливості науково- популярних текстів Тараса Лютого	249

ANATOLI ZAHNITKO, Комунікативно-функційна інтенційність фемінативності та маскулінативності: граматика і семантика	263
ANATOLI ZAHNITKO, Communicative and functional intentionality of femininity and masculinity: Grammar and semantics	279
Noty o Autorach	297

Contents

Introduction	11
OKSANA BARANIVSKA, Didactic translation in glottodidactics	13
ULJANA CHOLODOVÁ, Modal semantics in Ukrainian-Czech translations	23
SVITLANA DVORIANCHKOVA, YULIIA BONDARCHUK, Linguo-cultural horizons of onyms and poetonyms in teaching Ukrainian as a foreign language	35
MYKHAYLO HNATIUK, Modernism in Ukrainian literature of the late 19th and early 20th cen- tury: The Polish-Ukrainian context	45
ANNA HORNIATKO-SZUMIŁOWICZ, Vasyl Tkachuk — as a promotor of ethno-national iden- tity	57
LARYSA KOLIBABA, Case endings of nouns in literary ukrainian of 21st century: Norms of spelling of vs. language practice	67
SERHII KOLONIUK, Representation of the journey concept in the paremic dictionary <i>Halyisko- ruski narodni prypovidky</i> , compiled by Ivan Franko	85
NATALIA KONDRATENKO, Communicative strategies of participants of online literary com- petitions: Features of speech behavior in virtual discourse	95
ZHANG MENGWEI, Advertising text of educational services: Linguistic and pragmatic aspects (based on Ukrainian and Chinese materials)	119
OKSANA MYKYTYUK, Phraseologisms of Dmytro Dontsov's works as manifestations of Ukrainian identity	137
YELYZAVETA PERESADA, The problem of competition between Latin and Cyrillic systems in Ukrainian linguistics culture	149
YAROSLAV POLISHCHUK, The European idea and national identity in Ukrainian literature at the turn of the 19th and 20th centuries	161
YAROSLAV POLISHCHUK, The European idea and national identity in Ukrainian literature at the turn of the 19th and 20th centuries	173
YEVHEN REDKO, Some remarks on Ukrainian-Polish argotic contacts	185
JULIA RYSICZ-SZAFRANIEC, Linguistic reviews in the journals <i>Chervonyi shlyakh</i> (1923– 1936) and <i>Zhittya i revolyutsiya</i> (1925–1934) as a scientific legacy	195
OKSANA SAMUSENKO, Motivational tasks in teaching Ukrainian as a foreign language	213
MYROSLAVA SHEVCHENKO, Reflexive verbs in the Ukrainian language: Theoretical-linguistic and linguo-didactic aspects	225
FELIKS SHTEINBUK, Poetics of blood and shit in the works of Oles Ulyanenko	237
ALLA YAROVA, Lexico-grammatical, syntactic and compositional features of popular science texts by Taras Luty	249

ANATOLII ZAHNITKO, Communicative and functional intentionality of femininity and masculinity: Grammar and semantics	263
ANATOLII ZAHNITKO, Communicative and functional intentionality of femininity and masculinity: Grammar and semantics	279
Notes on Authors	297

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.1>

Вступне слово

Шановні читачі!

Пропонуємо вашій увазі 178 випуск часопису *Slavica Wratislaviensia*. Цей номер винятковий, оскільки присвячуємо його людям, які віддали своє життя, серце і душу великій справі — боротьбі з російським агресором і допомозі Україні, охопленій війною.

Дата 24 лютого 2022 року стала особливою для України, для Європи та світу. Відтоді відбулося багато розмов, з'явилося чимало публікацій про події тих і наступних днів, світові фахівці та ЗМІ невпинно аналізують мілітарні й політичні аспекти війни. Однак не менш важливим (може, й найважливішим) став її суспільний вимір. Підтримка міжнародної спільноти і допомога, яка надходить в Україну від початку повномасштабної російської агресії, триває в різних формах до сьогодні. Ми як члени суспільства є не лише свідками цієї підтримки, але беремо в ній активну участь уже понад півтора року. Мільйони українців змушені були покинути свої домівки, емігрувати на захід країни чи за кордон (зокрема до Польщі) та спробувати адаптуватися до нової дійсності. Завдяки всеохопній підтримці суспільства велика кількість потерпілих від війни знайшла саме в Польщі дім, працю, перспективу спокійнішого життя.

Зусилля академічної спільноти стали одним із аспектів допомоги українським вимушеним мігрантам, бо ж поруч із матеріальною важливою є духовна підтримка людей. А для науковців невід'ємним елементом „академічної нормальності” була саме участь у конференціях, зустрічах, обмінах тощо. Тож сподіваємося, що пропонований том стане наступною цеглинкою в побудові мосту польсько-української співпраці, приязні та добросусідства, а водночас і доказом тривалості тісних зв'язків вроцлавської україністики та її друзів.

Тексти, які ввійшли до 178 номеру часопису, — це в основному наслідок участі їхніх авторів у Міжнародній науковій конференції „Ukrainistyka wrocławska: Lingua, Litterae, Sermo”, яка відбулася в листопаді 2021 року у віртуальних стінах Інституту слов'янської філології Вроцлавського університету. У відкритті конференції взяли участь високоповажані гості: ректор Вроцлавського університету проф. Пшемислав Вішевський, декан філологічного факультету проф. Аркадіуш Левіцький, Перший секретар Посольства України в РП Віталій Білий, Генеральний консул України у Вроцлаві Юрій Токар, президент Колегії Східної Європи Лаурінас Вайчюнас і президент

фонду „Україна” Артем Зозуля. Під час конференційних секцій працювали вчені з усіх україністичних осередків РП і українські колеги з Дніпра, Донецька, Житомира, Запоріжжя, Івано-Франківська, Кам’янця-Подільського, Києва, Кривого Рогу, Львова, Луцька, Одеси, Сум, Тернополя, Ужгорода, Харкова, Хмельницького. Проблематика доповідей була надзвичайно розгалуженою і стосувалася питань діалектології, методики викладання української мови як іноземної, лінгвокраїнознавства, перекладу, лексикографії, термінології, українсько-польських мовних зв’язків, української мовної свідомості, історії української мови тощо.

Окремі слова вдячності за виконану працю висловлюємо шановним рецензентам, а також усім авторам, які редагували свої статті під час повномасштабної війни, часто в укриттях або на чужині, що значно ускладнювало процес досягнення наукової мети.

Слава Україні! Героям слава!

*Olga Barabasz-Rewak
Anna Ursulenko
Przemysław Józwickiewicz*

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.2>

Data przesłania artykułu: 12.07.2022

Data akceptacji artykułu: 21.02.2023

OKSANA BARANIVSKA

Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polska

(Jagiellonian University, Cracow, Poland)

Навчальний переклад і лінгводидактика

Didactic translation in glottodidactics

Abstract

Due to the increase of the importance of translation in the modern world, the profession of translator has gained some popularity — especially among those who study foreign languages. The article discusses the role of translation in teaching Ukrainian as a foreign language, where translation is suggested as the fifth language skill (following speaking, writing, etc). The possibilities for the development of translation competence together with the role of didactic translation in a Ukrainian class for foreign language learners have been analyzed herein. Moreover, the article presents some methodological recommendations for a variety of text types as well as a choice of useful translation exercises for teaching Ukrainian as a foreign language.

Keywords: Ukrainian language, foreign language, didactic translation, translation exercises, translation techniques

Тлумачення дыдактычнае а глотодыдактыка

Streszczenie

W związku z rosnącą rolą przekładu we współczesnym świecie zawód tłumacza staje się coraz bardziej popularny, przede wszystkim wśród tych, którzy uczą się języka obcego. Artykuł omawia rolę przekładu w nauczaniu języka ukraińskiego jako obcego oraz propozycję tłumaczenia jako piątej kompetencji językowej (obok mówienia, pisania itp.). Zostały w nim przeanalizowane możliwości rozwoju kompetencji tłumaczeniowych i rola tłumaczenia dydaktycznego na zajęciach z języka ukraińskiego w grupie obcojęzycznej. W tekście zawarto rekomendacje metodyczne dotyczące tłumaczenia różnych typów tekstów oraz propozycje ćwiczeń z przekładu do wykorzystania na zajęciach.

Słowa kluczowe: język ukraiński, język obcy, tłumaczenie dydaktyczne, ćwiczenia tłumaczeniowe, techniki tłumaczeniowe

Вступ

Зі зростанням значення перекладу в сучасному світі щораз популярнішою стає професія перекладача, зокрема і серед тих, хто вивчає українську мову як іноземну. Роль перекладу як однієї зі складових елементів процесу вивчення і навчання іноземної мови є актуальною і, на наш погляд, надзвичайно важливою, адже переклад — як усна, так і письмова форми — ще до сьогодні сприймається як „бідний родич” стосовно чотирьох „справжніх” компетентностей. Поряд із читанням, слуханням, говорінням, письмом перекладу теж належить вагоме місце. Проте сучасна методика навчання іноземних мов дещо відсуває його в тінь, ставлячи на перше місце комунікативний метод. Та чи варто аж так відмовлятися від перекладу? Не йдеться про те, що його роль має бути стрижневою, а про те, що його бажано використовувати поряд з іншими методами навчання. Переклад — один із найбільш природних, найбільш поширених прийомів, який пропонують на заняттях з іноземної мови і використовують з метою більш ефективного оволодіння мовою. Це може також бути підготовкою до перекладацької діяльності в майбутньому, проте важливо пам'ятати, що переклад на заняттях з іноземної мови і переклад у професійній діяльності дуже різняться: відмінності передовсім стосуються прийомів, які використовують на заняттях з іноземної мови, і прийомів, поширених на заняттях із підготовки професійних перекладачів.

Переклад у дидактиці, а також навчання перекладу послуговуються подібною, а навіть часто тією самою технікою розвивання певних мовних умінь і навичок (Płusa, 2007, с. 13). Проблематика використання перекладу у процесі вивчення мови не є новою: час від часу з'являються дослідження і дискусії, що стосуються цього питання. Насамперед вони скеровані до викладачів іноземних мов. Серед них можемо виокремити праці А. Пшейбіша (Przejbisz, 1979, с. 357–376), Ф. Гручі (Grucza, 1979), П. Плуци (Płusa, 2007), П. Юзвікевича (Józwickiewicz, 2007, с. 212–218), О. Баранівської (Баранівська, 2013, с. 17–21), І. Яновської (Janowska, 2016, с. 37–53), Є. Пенькоса (Pieńkos, 2003, с. 331–342).

А. Пшейбіш у праці *Rola tłumaczenia w nauczaniu języków obcych* подає два твердження, з якими важко не погодитися. По-перше, „переклад, який робить учень під час вивчення іноземної мови, є передовсім прийомом, за допомогою якого реалізуються певні дидактичні цілі, зокрема: розуміння іноземної мови, опанування лексики і розуміння граматичної будови, уміння висловити думку тощо” (Przejbisz, 1979, с. 359), а по-друге, „переклад є тільки одним із дидактичних прийомів, що використовуються в сучасній методиці навчання іноземних мов” (Przejbisz, 1979, с. 362). Про роль перекладу в навчанні іноземних мов писав Ф. Груча. На його думку, погляди методистів, які вважають переклад неістотним під час навчання іноземних мов, є науково не обґрунтовані (Grucza, 1979, с. 326), адже „всі засоби,

які є ефективними, потрібно використовувати у процесі навчання іноземних мов” (Grucza, 1979, с. 323).

Прихильники перекладу (на заняттях з іноземної мови) висувають такі аргументи: 1) переклад полегшує розкодування структур і елементів іноземної мови завдяки порівнянню рідної мови з іноземною; 2) переклад сприяє подоланню мовної інтерференції. Натомість їхні опоненти вважають, що саме переклад є постійним джерелом інтерференції, а це, звісна річ, негативно впливає на вивчення мови (Pieńkos, 2003, с. 333).

Навчальний переклад (або як його ще називає польська філологиня Івона Яновська — педагогічний) у лінгводидактиці існує вже упродовж віків. Згідно з дослідницею, „вправи з перекладу сприймали як штучні завдання, а головною метою їх була перевірка розуміння та опанування граматики” (Janowska, 2016, с. 37). Проте сучасна методика навчання іноземних мов акцентує передовсім на комунікативному методі. Однак варто звернути увагу на те, що цей метод „не відкидає навчального перекладу, а навпаки пропонує новий підхід до перекладу на заняттях з іноземної мови: йдеться про переклад з іноземної мови рідною мовою, про відтворення в рідній мові основного змісту іншомовного тексту” (Janowska, 2016, с. 44).

Навчальний переклад у лінгводидактиці

У *Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти* (Europejski system opisu kształcenia językowego) згадується про застосування перекладу як одного з методів мовних комунікативних компетентностей (ESOKJ, 2003, с. 24). І хоча тут переклад визнається як одне з умінь, проте немає однозначної позиції в лінгводидактиці: бракує інформації про рівні володіння й уточнення, чи / як і в якому обсязі використовувати його в щоденній навчальній практиці. Слушно зауважує І. Яновська, що

інтерпретація тексту в *Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти* щодо використання перекладу дуже неоднорідна: деякі вважають його цікавим, придатним прийомом, що допомагає у вивченні іноземної мови, натомість інші вважають це як пропозицію процедур, призначених для професійного навчання перекладачів (Janowska, 2016, с. 45).

Навчальний переклад поширений у різних варіантах, але про нього можемо найчастіше говорити тоді, коли учасниками навчального процесу є студенти, які послуговуються однією мовою (наприклад, у польськомовній аудиторії), тобто коли маємо справу з двомовним навчанням. Якщо ж, скажімо, у групі є студенти з різних країн, які на щодень послуговуються різними мовами (рідна мова в кожного інша), то переклад на заняттях майже неможливий, адже не так просто знайти викладача, який би володів кількома іноземними мовами, зокрема малопоширеними.

Здавалось би, про переклад можна говорити тільки тоді, коли в студента вже сформувалися певні знання, уміння і навички з іноземної мови. З одного боку, це так. Проте ці вміння і навички формуються завдяки перекладові, адже останній може функціювати як на вербальному, так і на текстовому рівнях, він може впливати на розвиток окремих компетентностей. При перекладі тексту (як з мови А мовою Б, так і навпаки) розвиваються вміння сприйняття тексту, читання, а далі — графічного запису, натомість в усному перекладі розвиваються вміння слухати, сприймати текст, у результаті — вербалізувати (Jóźwikiewicz, 2007, с. 213).

Із перекладом ми стикаємося з самого початку вивчення мови, коли робимо найелементарніший переклад простих речень, іноді складних (максимально з двома граматичними основами). Проте вивчення мови не полягає в зазубрюванні „сухих” слів, без їхнього контекстуального наповнення. По-перше, якщо слово належить до самостійних частин мови, то вимагатиме керування, яке найкраще (і найпростіше) можна виявити в тексті. По-друге, перекладаючи текст, одразу маємо перед очима обидві конструкції — мовою джерела і мовою перекладу (Баранівська, 2013, с. 19). Те, наскільки студент добре зрозумів текст — письмовий або усний, може виявитися в перекладі рідною мовою, а також з рідної іноземною: наявність помилок у перекладі буде тим індикатором, який покаже і підкаже викладачеві, що можна зробити, щоб цей переклад удосконалити і мінімалізувати міжмовну інтерференцію.

Коли говоримо про переклад на заняттях з української мови як іноземної, маємо на увазі переклад як українською (в нашому випадку з польської), так і з української (польською). Навіть попри те, що під час перекладу в один бік (наприклад, тільки українською) запам'ятається більше граматичних конструкцій і лексики, цього може виявитися замало, оскільки вивчення лексики також буває ефективним під час перекладу текстів рідною мовою (з іноземної).

Комунікативний метод, який сьогодні домінує, теж є важливим у вивченні мови, але для підготовки філологів-україністів цього методу замало. Чому? Річ у тому, що у філолога-україніста повинні бути розвинені однаково всі компетентності: граматична, лексична, стилістична, орфографічна. Якщо ж навчання мови базуватиметься тільки на комунікативному методі, уміння грамотно писати і висловлювати свою думку може (хоча не завжди), у зв'язку з цим, трохи „кульгати”.

Комунікативний метод, на нашу думку, є важливим на курсах іноземних мов, та аж ніяк не може бути єдиним і базовим на заняттях з іноземної мови як основної спеціальності.

Метою навчального перекладу є його використання не тільки як чинника, що допомагає краще оволодіти іноземною мовою. Такий тип перекладу є своєрідним тестом мовних компетентностей (Pieńkos, 2003, с. 339) і сприяє:

- 1) кращому розумінню іноземної мови;
- 2) полегшенню опанування нової лексики з іноземної мови, а також граматики.

Для того, щоб якнайкраще реалізувати названі цілі, для перекладу варто добирати тексти, які:

а) нові, невідомі, але не надто складні (без багатозначних слів, омонімів тощо);

б) містять мовний матеріал (граматику, лексику і фразеологію, закріплення яких є суттєвими для вивчення іноземної мови).

Обсяг тексту повинен відповідати рівневі володіння мовою. На початковому етапі рекомендується перекладати з іноземної мови рідною, а вже на середньому і вищому рівнях (принаймні з B1–B2) — іноземною. Також варто пам'ятати, щоб не ставити високих вимог до перекладу художніх текстів, адже переклад є однією з навчальних (дидактичних) функцій, які використовуються під час вивчення мови. Як зазначає Ф. Груча (Grucza, 1979; Grucza, 1981), у навчальному перекладі треба використовувати тексти щоденного мовлення (*teksty potoczne*).

Вправи з перекладу

На заняттях з іноземної мови можна запропонувати ряд вправ з перекладу, які варто поділити на дві групи: міжмовний переклад і внутрішньомовний переклад. Перша група вправ дає більше можливостей для перекладу, зокрема, це можуть бути:

- 1) аналіз неправильно перекладених слів чи конструкцій;
- 2) спроба перекладу неперекладних слів (дискусія);
- 3) порівняння різних варіантів перекладу того самого речення чи фрагмента тексту.

Серед інших завдань із перекладу (а це вже залежить від рівня володіння мовою) можуть бути:

- 1) переклад опису одного вибраного туристичного об'єкта;
- 2) переклад списку документів для подання до закладу вищої освіти чи до відділу з питань іноземців;
- 3) переклад рецепта найпростішої страви;
- 4) переклад ділової кореспонденції (мотиваційного листа, інформаційного листа, листа-запрошення, листа-подяки тощо);
- 5) переклад автобіографії, CV.

Завдяки перекладові можна перевіряти знання іноземної мови, за умови, якщо такі вправи були використані під час занять, наприклад:

- 1) переклади фрагментів публіцистичних (передовсім газетних) текстів.
- На вищих рівнях (C1–C2) можуть бути цілі тексти;

2) переклад іноземною мовою раніше перекладеного тексту рідною мовою;

3) переклад рекламних текстів.

Переклад і вивчення іноземної мови (у нашому випадку української) пов'язаний з іншими дисциплінами, адже на всіх рівнях вивчення мови подають інформацію про культуру, історію, літературу, для читання пропонують сучасні неперекладні тексти з різних галузей, а це все також сприяє підготовці майбутніх перекладачів.

На заняттях з іноземної мови студенти повинні виконувати вправи з усного і/або письмового перекладу. У будь-якому разі такі вправи роблять заняття цікавішими, зрештою, додають студентам мотивації.

Плюсом письмових перекладів є робота з текстом, а не з окремими словами чи вирваними реченнями з контексту. Це сприяє тому, що студенти глибше розуміють значення тексту, а також краще пізнають мову, зрештою, розвивають усі мовні компетентності. Переклад складніших фрагментів чи текстів, які іноді можуть містити приховану інформацію, змушує студентів глибше ознайомитися з позамовними явищами. Натомість усний переклад на заняттях готує, певною мірою, до професії перекладача: студенти вчаться контролювати свій голос, емоції, що є дуже важливим у майбутній професійній перекладацькій діяльності.

У підручниках з української мови як іноземної, виданих у Польщі, вправи з перекладу є — як з української польською мовою, так і з польської українською (Zinkiewicz-Tomanek, Baraniwska, 2012; Zinkiewicz-Tomanek, Baraniwska, 2013; Antoniów, Romaniuk, Synczak, 2014; Romaniuk, Saniewska, 2017; Jakubowska-Krawczyk, Romaniuk, Saniewska, 2018). На початковому і на середньому рівнях це зазвичай окремі речення (Zinkiewicz-Tomanek, Baraniwska, 2012; Zinkiewicz-Tomanek, Baraniwska, 2013), на вищих рівнях (починаючи з C1) є вже цілі тексти (Antoniów, Romaniuk, Synczak, 2014; Romaniuk, Saniewska, 2017; Jakubowska-Krawczyk, Romaniuk, Saniewska, 2018). Проте викладач може збільшити цю кількість вправ із підручників, додавши свої, особливо такий прийом буде корисний для студентів тому, що вправи в підручнику для них певною мірою знайомі, тобто студенти їх бачать. Вправи, які запропонує викладач, є цілком новими (звичайно, не маємо на увазі, що на рівні B2 чи C1 студенти отримують текст для перекладу з галузі молекулярної біології чи переклад цивільного кодексу або нормативно-правових актів).

Польські дослідниці Т. Томашкевич (Tomaszkiewicz, 1983) і Г. Пшеходзька (Przechodzka, 2004) у статтях, присвячених перекладові, пропонують ряд вправ, які можна використати на заняттях з іноземної мови. Це, наприклад:

1) переклад речення або фрагмента тексту, що містить нову лексику, із застосуванням лексичних пасток (вплив інтерференції);

2) письмовий переклад іноземною мовою тексту, який читає вчитель (вкладач) рідною мовою;

3) переклад пар речень, які містять багатозначні слова, омоніми, антоніми;

4) переклад тексту рідною мовою, потім знову іноземною і порівняння двох різних перекладів того самого тексту;

5) переклад газетних і рекламних текстів рідною мовою;

6) двобічний переклад тексту, у якому по черзі подаються слова як рідною мовою, так іноземною, т. зв. „гібридні” вправи.

Залежно від рівня володіння іноземною мовою на заняттях з практичної мови можна запропонувати ще й інші вправи:

1) перекласти речення, які містять фразеологізми;

2) перекласти (знайти відповідники) речення (прислів'я) рідною мовою:

Де багато господинь, там хата не метена.

Прийде коза до воза.

Ми родичі: ваші собаки їли, а наші на ваших через тин гавкали.

3) перекласти речення українською мовою, а потім передати цей переклад своєму колезі, який перекладе це речення польською (ланцюжок можна зробити довшим і залучити п'ять–шість осіб, тобто групу поділити на дві-три підгрупи);

4) поєднати прислів'я: у колонці ліворуч подати польською мовою (рідною), а в колонці праворуч — еквівалент українською.

Напр.

Koniec języka za przewodnika.

Wpuścili kozę do ogrodu.

Niedaleko pada jabłko od jabłoni.

Яблуко від яблуні недалеко падає.

Язик до Києва доведе.

Такий сторож з вовка при вівцях, як з кози при капусті.

5) на місці крапок у тексті вставити перекладені слова з довідки (слів можна запропонувати більше):

abonent, wybór, niepodległość, kot, sklep, rezygnować, abonament

У цій ..... є великий ..... дитячого взуття.

..... тимчасово поза зоною.

Цього так мало як ..... наплакав.

Не буду ..... від таких смачних вареників.

6) зробити кілька варіантів перекладу одного речення (фрагмента), наприклад:

Jestem nauczycielką fizyki — Я вчителька фізики. Я є вчителькою фізики. Працюю вчителькою фізики. Моя професія — вчитель фізики.

7) слова чи словосполучення, подані в дужках, перекласти українською/польською мовою. Наприклад:

Кав'ярні і ресторани ... (mieszczą się na parterach) житлових будинків. Хочу купити якусь дрібничку ... (w sklepie z pamiątkami). Вчора ми були в театрі і ... (oglądaliśmy interesujący spektakl). Діти граються ... (na placu zabaw). Мої батьки дуже люблять ... (sprawcerować bulwarem). Щоби ... (dostać się na plac), вам треба ... (skręcić w lewo). Скажіть, будь ласка, як ... (dojechać do dworca) (Zinkiewicz-Tomanek, Baraniwska, 2012, с. 278).

Корисними на заняттях з перекладу або на практичних заняттях з мови будуть вправи з внутрішньомовного перекладу з використанням запозиченої лексики, яку останнім часом аж надмірно вживають порівняно з питомою українською лексикою, хоча більшість запозичених слів має свої українські відповідники. Проте в сучасному світі важко обійтися без запозиченої лексики, бо вона певною мірою теж збагачує мовлення. Відтак завдання, у яких треба подати українські відповідники до запозичень, теж знадобляться. Наприклад: *ліга – спілка, об'єднання; голкіпер – воротар; скотч – клейка стрічка; сервіс – послуги; акцентувати – наголошувати; шанс – нагода, можливість; ідеальний – бездоганний, довершений* та ін. Завдання можна урізноманітнювати, пропонуючи для перекладу цілі речення (спочатку перекладу внутрішньомовного), що містять запозичену лексику: *Голкіпер іспанського клубу задебютує в матчі своєї збірної і за умови хорошої гри має всі шанси вийти з резерву та закріпитися в основі.*

На старших курсах можемо теж запропонувати такі вправи: зробити внутрішньомовний переклад із використанням якнайбільшої кількості слів-синонімів, дібраних до кожного слова в реченні, щоб не змінити змісту (це завдання ми давали студентам першого курсу магістратури). Наприклад, перше речення:

Чоловік подарував коханій дружині червоні троянди.

Ось які відповіді ми отримали:

- чоловік: *коханий, милий, любий;*
- подарував: *вручив, дав, спрезентував, обдарував (дружину);*
- коханій: *єдиній, найдорожчій, милій;*
- дружині: *жінці, своїй половині, своїй законній;*
- червоні троянди: *багряні троянди, пурпурові троянди, темно-червоні троянди, полум'яні квіти, букет червоних троянд (квітів).*

Крім письмових завдань, пов'язаних із перекладом, не варто залишати „поза кадром” й усних вправ, наприклад:

1) один студент ставить питання рідною мовою (напр., польською), а другий студент відповідає на це питання іноземною (напр., українською). Теми можуть бути довільні, але відповідати рівням володіння мовою. Наприклад: туризм, цікаві місця у вашій країні, спорт, найновіші польські фільми, книжковий ринок у Польщі / в Україні тощо, наприклад:

- A. Jesteś na Ukrainie po raz pierwszy?
 B. Ні, я вже бував тут тричі.
 A. W jakich miastach byłeś?
 B. У Києві і Львові, в Одесі і Харкові.
 A. A Karpaty widziałeś?
 B. Ні, саме цього року будемо кілька днів в Івано-Франківську, а потім поїдемо в Карпати.
 A. Świetnie! Jest tam bardzo ładnie.

чи

- A. Який твій улюблений вид спорту?
 B. Zapasy.
 A. Класична (греко-римська) чи вільна?
 B. Najpierw trenowałem zapasy w stylu klasycznym, później zdecydowałem się na styl wolny.
 A. Які твої особисті досягнення?
 B. Jestem dwukrotnym mistrzem Ukrainy, srebrnym medalistą mistrzostw Europy oraz uczestnikiem Igrzysk Olimpijskich.

2) подібно до вправ з письмового перекладу зробити усну версію: викладач подає одне-два речення рідною мовою студентів, перший студент перекладає це іноземною, другий студент цей переклад здійснює своєю мовою, третій — почутий переклад іноземною, четвертий — знову рідною і т. д. Насамкінець потрібно порівняти оригінальне речення з останнім реченням (яке теж повинно бути мовою оригіналу).

Ми подали тільки по кілька вправ — як письмових (більшість), так і усних. Кожен викладач може урізноманітнювати заняття залежно від рівня групи, а також від її складу (чи то в групі будуть тільки поляки, чи то, наприклад, також і українці).

Висновки

Самостійне підготування вправ для перекладу вимагає від викладача не тільки креативності, кропіткої роботи, а передовсім знання іноземної мови — мови групи, з якою працює. Варто добирати, а також опрацьовувати матеріали так, щоб переклад відповідав рівневі володіння мовою. Сподіваємося, що запропоновані вправи стануть у пригоді всім, хто прагне завдяки цій п'ятій компетентності пришвидшити процес опанування іноземної мови.

Скорочення

ESOKJ — Europejski system opisu kształcenia językowego — Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти.

Бібліографія

- Баранівська, О. (2013). Роль перекладу в навчанні української мови як іноземної. В: *Studia Ukrainica Posnaniensia, 1*, s. 17–21 [Baranivska, O. (2013). Rol' perekladu v navchanni ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi. W: *Studia Ukrainica Posnaniensia, 1*, s. 17–21].
- Antoniw, O., Romaniuk, S., Synczak, O. (2014). *Україна-Польща. Dialog kultur. Podręcznik do nauki języka ukraińskiego C1*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Europejski system opisu kształcenia językowego: uczenie się, nauczanie, ocenianie*. Warszawa: CODN 2003.
- Grucza, F. (1979). *Nauczanie języków obcych a tłumaczenie*. W: F. Grucza (red.), *Polska myśl glottodydaktyczna 1945–1975: wybór artykułów z zakresu dydaktyki ogólnej* (s. 314–326). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jakubowska-Krawczyk, K., Romaniuk, S., Saniewska, M. (2018). *Українською про культуру: Podręcznik do nauki języka ukraińskiego*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Janowska, I. (2016). *Od metody gramatyczno-tłumaczeniowej do mediacji językowej. Tłumaczenie w dydaktyce języków obcych*. W: E. Lipińska, A. Seretny (red.), *Tłumaczenie dydaktyczne w nowoczesnym kształceniu językowym* (s. 37–53). Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Jóźwikiewicz, P. (2007). *Przekład a proces nauczania języka ukraińskiego*. W: *Teoriya i praktyka vykladannya ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi: zbirnyk naukovykh prats'*, 2. (s. 212–218). L'viv: Vydavnychy tsestr LNU imeni Ivana Franka.
- Pieńkos, J. (2003). *Podstawy przekładoznawstwa: Od teorii do praktyki*. Zakamycze: Kantor Wydawniczy Zakamycze.
- Płusa, P. (2007). *Rozwijanie kompetencji przekładu i kształcenie tłumaczy*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Przechodzka, G. (2004). *Ćwiczenia translacyjne jako jedna z technik wspomagających nauczanie języka polskiego jako obcego*. W: A. Seretny, W. Martyniuk, E. Lipińska (red.), *Opisywanie, rozwijanie i testowanie znajomości języka polskiego jako obcego* (s. 53–60). Kraków: UNIVERSITAS.
- Przejbisz, A. (1979). *Rola tłumaczenia w nauczaniu języków obcych*. W: F. Grucza (red.), *Polska myśl glottodydaktyczna 1945–1975: wybór artykułów z zakresu dydaktyki ogólnej* (s. 357–376). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Romaniuk, S., Saniewska, M. (2017). *Українською без табу. Podręcznik do nauki języka ukraińskiego. Poziom zaawansowany wyższy*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Tomaszkiewicz, T. (1983). Zastosowanie przekładu w procesie nauczania. *Języki Obce w Szkole*, 3, s. 167–173.
- Zinkiewicz-Tomanek, B., Baranivska, O. (2012). *Język ukraiński dla początkujących (z CD)*, Kraków: Petrus.
- Zinkiewicz-Tomanek, B., Baranivska, O. (2013). *Język ukraiński dla średniozaawansowanych (z CD)*, Kraków: Petrus.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.3>

Data przesłania artykułu: 11.01.2023

Data akceptacji artykułu: 27.03.2023

ULJANA CHOLODOVÁ

Univerzita Palackého, Olomunec, Czechy

(Palacky University, Olomouc, Czech Republic)

Modální sémantika v ukrajinsko-českých překladech*

Modal semantics in Ukrainian-Czech translations

Abstract

The author of the article analyzes two important linguistic categories of modality and emotionality, which at a certain semantic level intersect and complement each other. This confirms the theory of a functional approach to the study of linguistic means, according to which linguistic means in a certain language context have the potential to express both the category of modality and the category of emotionality. The specific material for this research is the comparison of texts in the original language and the translated language. Based on the research, the author singled out and classified the linguistic modal level of different parts of sentences.

Examples from works of Czech and Ukrainian fiction and their translations are included in the analysis. In addition to the descriptive and comparative-typological methods, the author refers to the sources of translation theorists, in particular to the theory of Jiří Levý, who created a methodology for evaluating the quality of a translated text in relation to the original.

Keywords: linguistic categories, linguistic means, the quality of a translated text, translation theorists, descriptive and comparative-typological methods

Модальна семантика в українсько-чеських перекладах

У статті проаналізовано дві вагомі мовні категорії — модальності та емоційності, які на певному семантичному рівні перетинаються та взаємодоповнюються. Це підтверджує теорію про функційний підхід до вивчення різноманітних мовних засобів, які в певному

* Zdroj financování – Článek vznikl za finanční podpory grantu IGA_FF_2022_004 *Text a intertextualita ve slovanských literaturách a kultuře I.*

мовному контексті мають змогу виражати як категорію модальності, так і категорію емоційності. Джерелами дослідження стали твори чеської й української художньої літератури та їх переклади. Порівнюючи мови текстів оригіналу та перекладу, виокремлено та класифіковано мовні засоби вираження модальності в чеській та українській мовах, описано рівень модальної інтенсивності та модальний рівень різних частин речень.

Основними методами дослідження є описовий та порівняльно-типологічний. Крім того, авторка опирається на наукові праці теоретиків перекладу, зокрема Їржи Левега, який створив методику оцінювання якості перекладеного тексту стосовно оригіналу.

Ключові слова: мовні категорії, мовні засоби, якість перекладу, теоретики перекладу, описовий та порівняльно-типологічний методи.

1. Úvod

Problém modálních charakteristik jazyka patří k diskutovaným lingvistickým problémům jak z hlediska pojmového plánu, tak z hlediska formálního vyjadřování modální kategorie. *Dichotomie kategorie modality* (Сафонова, 2004, s. 74) způsobila nejasnost v určení pojmů objektivní a subjektivní modalita a podnítila značnou spřízněnost s jinými jazykovými jevy – kategorií expresivity, subjektivitu, hodnocení.

Během různých etap rozvoje lingvistiky se pojem modalitu vykládal rozdílně: jazykovědci dávali přednost buď objektivní modalitě a nepovažovali za nutné rozebírat modalitu subjektivní, nebo v jejich teoriích zaujímal dominantní postavení subjektivní modalita, přičemž modalita objektivní zkoumána nebyla. Výskyt velkého množství prací na téma výzkumu této kontroverzní jazykové kategorie, jako je tomu například u následujících významných vědců: P. Adamec, V. H. Admoni, A. Alexejenko, Š. Bally, O. I. Běljajeva, A. V. Bondarko, V. V. Vinogradov, O. V. Hulyha, M. Grepl, H. O. Zolotova, H. P. Němec, F. R. Palmer, J. Panevová, N. J. Švedova a další, „ještě neznamená, že o kategorii modalitu už bylo v lingvistice všechno řečeno“ (Сафонова, 2004, s. 74), protože poznávání je nekonečné a zkoumaný předmět se může s novými a neznámými kvalitami a detaily vyskytovat neustále.

Na následující otázky dosud nemáme zřetelnou odpověď: Je správné oddělovat pojmy objektivní a subjektivní modalita? Kde končí hranice kategorie hodnocení a začíná kategorie modalitu? V jakém vztahu jsou kategorie emocionalitu a modalitu?

Současná lingvistika zaujímá k traktování kategorie modalitu dvojí stanovisko: pojem modalitu v úzkém a širokém smyslu. Modalita v úzkém smyslu ukazuje na míru reálnosti a ireálnosti obsahu vyjádření. Modalita v širokém smyslu vyjadřuje vztah mluvčího ke skutečnosti, k obsahu řeči, k mluvčímu, k sobě samému, k prostředí, k formě mluvení včetně emocionálně-expresivního hodnocení sdělení.

Jestliže tradiční jazykověda soustředila svou pozornost především na klasifikaci modálních významů, třídění jejich druhů a rovin a také konkrétních uka-

zatelů této kategorie, poslední dobou se nejvíce vyskytuje uplatnění dalších paradigmat pro studování fenoménu modalit a jeho role v komunikačních procesech. Velice perspektivní je například bádání o zákonitostech vzájemné podmíněnosti mluvnických prvků a kontextu (Бондарко, 1984), které značně mění poměr mezi centrálními a periferními členy mluvnického řádu.

Cílem předloženého článku je sledovat na základě porovnávací analýzy syntaktických konstrukcí vyexcerpovaných z českých a ukrajinských textů krásné literatury uplatnění různých modálních a emocionálních vyjadřovacích prostředků. Současně můžeme posoudit možnosti mluvnických a sémantických prostředků a tvořivost překladatelů.

K tomuto úseku bádání byla vybrána hra K. Čapka *Matka* a její překlad do ukrajinštiny, jelikož divadelní hra od klasika české literatury se zdá být nejvhodnější látkou k výše zmíněnému bádání. Právě specifikum dialogických textů divadelní hry přispívá k hledání různých druhů vyjadřovacích prostředků modalit a emocionalit. Dva příklady jsou excerpovány z povídek ukrajinského autora H. Ťuťunnyka *Vybrane* (Г. Тютюнник *Вибране*). Pouze okrajově je přihlíženo k ekvivalentnosti překladu, a to z hlediska přenesení modálních vyjadřovacích prostředků.

2. Vymezení pojmu emocionální stránka výpovědi

Subjektivní modalita je sémanticky blízká emocionalitě – vyjadřování citového vztahu ke skutečnosti. Emocionální zaujetí mluvčího se projevuje ve výrazové expresivitě výpovědi. Expresivita je záměrná výrazová aktualizace výpovědi, která výrazově aktualizuje a ozvláštňuje její formy – *Nikdy se sem nevrátím!* – *Nikdy, nikdy se sem nevrátím!* (Čechová, 2000, s. 258). Společnou charakteristikou pro dvě jazykové kategorie, modalitu a emocionalitu, jsou pojmy příznačnosti a nepříznačnosti. Podobným způsobem emocionálně neutrální jazykový výraz prochází vztahově-citovou aktualizací mluvčího, a důsledkem takové aktualizace je vznik opozice mezi jazykovým výrazem neutrálním a aktualizovaným, neboli opozice mezi vyjádřením (citově) nepříznačným a (citově) příznačným (Grepl, 1967, s. 11). Aktualizační signály kategorie emocionalit mají dvojí původ: prostředky signalizující emocionálnost pojmenování a aktualizační prostředky signalizující citové zabarvení výpovědi (Grepl, 1967, s. 17). K prvním patří neobvyklá kombinace fonémů nebo fonologických kombinací, např. ve slovech *fňukat* (č.), *frčet* (č.), *tať ulda* (č.) – *пхенькату* (ukr.), *татусик* (ukr.) aj., a také využití neobvyklých slovtvorných prostředků, např.: *sləpoun* (č.) – *сліпак* (ukr.), *věďátor* (č.) – *мудрагель* (ukr.), *pivečko* (č.) – *пивце* (ukr.), *kávička* (č.) – *кавуська* (ukr.) aj. V plánu sémantickém sem patří užití slov v přeneseném významu, kdy se výraz citově neutrální změní na citově zabarvený, např.: *štěkat na sebe* (č.) – *hádat se* (č.)/*завкату* (ukr.), což znamená *hádat se*, *volovina* (č.) – *nesmysl* (č.), *тав ловити* (ukr.)/*chytat lelky* (č.) –

flákat se, lenošit atd. Ve stylistické rovině se emocionalita aktualizuje způsobem přenášení stylově příznakového výrazu do jiného stylového kontextu, např. do kontextu stylově neutrálního (Grepl, 1967, s. 19). Sem patří následující příklady: *uzdravit se* (č.) – *dát se dohromady* (č.), *одужати* (ukr.) – *оговтатись* (ukr.), *zesnout* (č.) – *zemřít* (č.), *упокоїтися* (ukr.) – *померти* (ukr.). Velmi často se stává, že na aktualizaci emocionálního významu působí všechny tři příznaky najednou, např.: *hulit* (č.) – *kouřit* (č.), *дудлиту* (ukr.) – *питу* (ukr.), *drbat* (č.) – *pomlouvati* (č.), *шваркотити* (ukr.) – *розмовляти* (ukr.) atd.

Ke druhé skupině aktualizčních prostředků patří citové zabarvení výpovědi, které spojuje prostředky první skupiny (fonologické, sémantické, stylistické nebo lexikální) a také prostředky syntakticko-intonační (věty zvolací, tázací, různé druhy kadence, slovosled). Náš výzkum ale není zaměřen na důkladné zjištění všech emocionálních aktualizčních prostředků. Chceme zjistit něco o společné mluvnicko-sémantické rovině dvou jazykových kategorií, emocionalitě a modalitě, a jejich společném vlivu na sdělení informace mluvčím adresátovi.

3. Pojem evaluativní nebo hodnotící modalita

Pro aktualizaci kategorií modálnosti existují konektory: parataktické spojky a uváděcí částice. Jestliže budeme brát v úvahu označení pojmu modalita V. V. Vinogradovem v tom, že „komunikačně stylistická kategorie modalita využívá jakékoliv tvary, které jsou buď sémanticky, nebo funkčně schopné vyjadřovat autorový komentář v řečnickém projevu“ (Виноградов, 1986, s. 148), můžeme uvažovat o pojmu emocionální modalita.

V české jazykovědě se vyskytuje termín evaluativní modalita nebo hodnotící modalita (Grepl, Karlík, 1998, s. 398). Pozoruhodný popis evaluativní modalita najdeme v knize M. Čechové a kolektivu autorů *Čeština – řeč a jazyk*, kde tato modalita spojuje dva postoje mluvčího ke skutečnosti (Čechová, 2000, s. 256).

Především je to etický vztah mluvčího ke skutečnosti. Mluvčí hodnotí na základě společenských norem kladně nebo záporně nějaký fakt. Tento postoj se vyjadřuje lexikálním predikativním výrazem typu *je správné, že; je dobré, že*. Dalším postojem je emocionálně hodnotící postoj. Subjekt hodnotí na základě libosti/nelibosti. Toto hodnocení vyjadřuje pomocí modálních částic *bohudíky, bohužel, našťestí* anebo větnými konstrukcemi *mrzí mě, že; těší mě, že*.

V mluveném jazyce se hojně užívají intonační prostředky, které doprovázejí hlavní obsah sdělení emocionálně-expressivními odstíny přesvědčenosti, nejistoty, nedůvěry, ironie. Subjektivní modalita se často vyjadřuje změnou slovosledu, např. přehozením hlavního větného členu na první pozici s příslušným frázovým přízvukem a s významem ironie: *Послухає він Тебе!* (ukr.) – *Bude Tě poslouchat!* (č.)

4. Modalitní vyjadřovací prostředky v ukrajinštině a češtině a vliv emocionality

Velice složité je rozdělit kategorii modalit a emocionality, jelikož jsou to vzájemně se doplňující jazykové kategorie. Existuje tvrzení, že „vlivem citovosti dochází k neutralizaci modální platnosti věty“ (Mrázek, 1957, s. 162). To se stává proto, že čím je vyjádření emocionálnější, tím více může postrádat formálně-mluvnická stránka jazykového výrazu: nedokončená věta, elipsa, netradičně gramaticky složená věta atd. Po mluvnické stránce je potom taková věta modálně nepříznačová, ale nedá se jednoznačně odpovědět na otázku, zda bude věta po sémantické stránce modálně příznačová.

Během zkoumání ukrajinského a českého jazykového materiálu se vytvořily čtyři sémantické skupiny. Příklady jsou uvedeny v tomto pořadí: výchozí jazyk, dále jen VJ, pod ním cílový jazyk, dále jen CJ. Ve všech příkladech z vybrané hry od K. Čapka *Matka* výchozí jazyk je vždy český a cílový ukrajinský. Pouze v příkladech excerpovaných z povídek ukrajinského autora H. Ťuťunnyka *Vybrane* je výchozím jazykem ukrajinština a cílovým jazykem je čeština.

4.1. Vyjadřování modalit ve VJ slovesem *muset*

K první skupině patří příklad vyjádření modalit v českém jazyce pomocí slovesa *muset* v kombinaci s infinitivem.

Toni musí být jiný (Čapek, 1956, s. 369).

Тоні повинен бути інакшим (Чапек, 1978, s. 250).

V češtině je vyjádření voluntativní modalit něco jako vyjádření děje nutného. Formálně je vyjádření modálním slovesem *muset* a infinitivem slovesa *být*. V ukrajinském překladu máme stejnou sémantickou a formální vyjadřovací stránku.

Když člověk musí (Čapek, 1956: 409).

Коли треба (Чапек, 1978, s. 240).

V češtině máme zkrácenou větu – výpustku (elipsu). Takový druh elipsy popisuje ve své monografii J. Panevová: „Když se modální sloveso vyskytuje bez spojení s infinitivním slovesem, v takových případech jde o elipsu“ (Panevová, 1971, s. 116).

V ukrajinštině také máme elipsu. To znamená, že v tomto případě máme stejnou vyjadřovací formální a sémantickou stránku.

Hlavně na ruce to musí zábst, člověče (Čapek, 1956, s. 355).

От тільки руки там дуже мерзнуть (Чапек, 1978, s. 200).

V češtině máme vyjádření modalit neosobní konstrukcí s modálním slovesem *muset* a v ukrajinštině pouze hodnotící postoj mluvčího bez přítomnosti modálního slova, zato s modální sémantikou: *nemusí tam být dobře – mrznou ruce*. Tento význam je formálně vytvořen spojením částic *ot, til'ky* a slovesem-predikátem *мерзнути*.

Musíte ji snad mít? (Čapek, 1956, s. 378).

Хіба вона така необхідна? (Чапек, 1978, s. 222).

Ve VJ je jistotní druh modalita vyjádřen modálním slovem *muset*, infinitivem slovesa *mít*, modální částicí *snad* a tázací intonací.

V CJ není modalita vyjádřena vlastními modálními prostředky, ale lexikálními modálními prostředky – modální částicí *хіба* a modálním adjektivem *необхідна*. V obou jazycích máme příklady tzv. řečnické otázky. Odpověď by mohla znít v češtině takto: *Přece ji mít nemusíte*, a v ukrajinštině: *Без неї можна обійтись*.

5. *У, dvojčata, se musíte pořád rvát?* (Čapek, 1956, s. 359).

Ви, близнюки, як не поб'єтесь, то вам і світ не милий! (Чапек, 1978, s. 203).

Ve VJ máme vyjádření voluntativní modalita modálním slovem *muset* a infinitivem slovesa *rvát*. Zvolací intonace přispívá ke zvýšení emocionalita, která zaujímá ještě vyšší pozici v CJ, totiž v ukrajinštině překladu. Expresivní postoj mluvčího je v tomto případě zahrnut ve frazeologické konstrukci: *як не поб'єтесь, то вам і світ не милий*.

4.2. Vyjadřování modalita kondicionálem

Ke druhé skupině patří příklady vyjádření modalita ve VJ formou kondicionálu.

Měl bych si jednou zkusit (Čapek, 1956, s. 352).

Треба колись спробувати (Чапек, 1978, s. 197).

Ve VJ máme kondicionál jako vyjádření jistotní modalita. V CJ překladatel využívá modální slovo *треба* a dokonavé sloveso v infinitivu – *спробувати*. Na rozdíl od stránky formálně-gramatické sémantická stránka VJ odpovídá CJ.

Myslíš, že bych měl psát dál? (Čapek, 1956, s. 355).

То ти задаєси, що мені варто писати? (Чапек, 1978, s. 199).

Ve VJ máme kondicionál jako vyjádření jistotní modalita. V CJ je modalita vyjádřena modálním adverbium *варто* a infinitivem slovesa *писати*.

V obou příkladech vidíme zesílení emocionalita tázací intonací.

Myslíš, že by se něco mohlo stát Tonimu nebo Tobě? (Čapek, 1956, s. 383).

Хоч би з тони та з тобою лиха не сталося! (Чапек, 1978, s. 224).

Ve VJ spatřujeme kondicionál jako modální vyjádření, v předložené variantě do ukrajinštiny však máme větší vyjádření emocionalita kvůli zesilujícímu práci postoji mluvčího pomocí částice *хоч би* a také pomocí zvolací intonace.

V CJ není vyjádřena vysoká modální úroveň, emocionalita je ale více vyjádřena lexikálními prostředky.

V následujícím příkladu je kondicionál ve VJ a CJ.

A chtěla bys mluvit, vid'? (Čapek, 1956, s. 397). V tomto příkladu je cítit ironii, vyjádřenou kondicionálem a také imperativem slovesa *vidět*.

От бач, доведеться мовчати (Чапек, 1978, s. 237). V tomto překladu máme odpověď na předchozí ironickou otázku, protože originál a překlad jsou sémanticky stejné: *není možné mluvit – je třeba mlčet*. V ukrajinském překladu je modalita vyjádřena pasivní větnou konstrukcí *доведеться мовчати* a emocionální zesílení je získáno částicí *от* a stejnou formou citoslovce jako v originále *вид'* a *бач*.

4.3. Negační způsob vyjadřování modalit

Ve třetí skupině se modalita vyjadřuje negací. Negace se považuje za formální reprezentaci predikační modalit – tedy nejnižší rovinu, kde modalita dojde podoby lexikálních jednotek (Panevová, 1971, s. 115).

Tak se tím nemusíte zrovna chlubit (Čapek, 1956, s. 411) – nemáte k tomu důvod, a proto nemůžete.

Коли це таке ваше діло, то хвалитись вам нема чим (Чапек, 1978, s. 249).

Ve větě VJ máme nižší modalitní intenzitu, ale větší ironii a emocionalitu, kde se částice *zrovna* podílí na vyjádření modalit.

V ukrajinském překladu je modalita uschovaná uvnitř sémantického pole. Konstrukce s modálně zesilující částicí *такé* a s negací predikačního členu *нема* v CJ vyjadřuje vyšší stupeň ironie než v VJ. Tato ironie sémanticky sděluje postoj mluvčího ke konkrétnímu faktu skutečnosti.

Ještě toho nemáte dost? (Čapek, 1956, s. 415).

I це вам мало? (Чапек, 1978, s. 248).

V obou uvedených příkladech je vidět, že modalita klesá, vzrůstá ale emocionalita. Vyjadřovací prostředky jsou sémanticky zaměřené na nemoďální úroveň, to znamená, že tázací konstrukce VJ a CJ akumulují emocionálně modální autorské hodnocení reality. Toto hodnocení se modálně zdůrazňuje částicí *ještě* ve VJ a gramaticky ekvivalentní částicí *це* v CJ.

Další příklady prezentují schopnost překladatele, který využívá sémantické ekvivalentní konstrukce v CJ. Formálně-gramatické jazykové prostředky VJ se ale od vyjadřovacích prostředků CJ liší. Takové případy poskytují možnost pozorovat potenciálnost mluvnicko-sémantických prostředků dvou jazyků.

Nikdo přece nemůže bránit matce (Čapek, 1956, s. 393).

Хто може заборонити матері? (Чапек, 1978, s. 222).

Řečnická otázka CJ v sobě zahrnuje vnitřní modalitu. Odpověď na tuto otázku by zněla takto: „Nikdo přece nemůže bránit matce.“ Odpověď je absolutně adekvátní k větě VJ.

Ted' se nemůže ani zaznamenat, že jsem byl tak vysoko (Čapek, 1956, s. 374).

Бо як же тепер установлять, що я піднявся так високо? (Чапек, 1978, s. 217).

Pokud je ve VJ modalita vyjádřena predikačním zápořem, modalita v CJ je vyjádřena částicí *як, же, так*.

Ale nesmíš se mi smát, Kornele (Čapek, 1956, s. 354).

Тільки не смійся, Корнелу (Чапек, 1978, s. 198).

Výše uvedené příklady jsou si podobné formálně-gramaticky – ve VJ vyjadřuje modalitu predikační zápor, v CJ modální částice *як, же, так*, spojka *тільки*. V CJ je citový (emocionální) postoj více vyjádřen větnou konstrukcí v indikativu. *Neblázní Toni! Ty přece nemůžeš jít* (Čapek, 1956, s. 400).

Konstrukce prezentuje sjednocení modalit a emocionalit – vrcholu citového postoje mluvčího ke skutečnosti. Expresivní význam je vyjádřen slovesem *bláznit* (ztrácet rozum). Predikační modalita je vyjádřena modálním slovem *moct* se zápornou částicí *ne* a modální částicí *преце*.

Podíváme se na příklad z CJ.

He дурій, Тоні! Адже тебе і не візьмуть до війська (Чапек, 1978, s. 238).

První věta přesně odpovídá originálu. Je to stejná větná konstrukce se zvolací intonací a s expresivní konotací slovesa *дурити*. Druhá věta není formálně modální. Modalita je pouze zahrnuta v kontextu a poznáme ji podle částice *адже*.

4.4. Různé lexikální vyjadřovací prostředky

Poslední, čtvrtou skupinu bychom mohli považovat za skupinu s případy různého lexikálního vyjadřování modalit v VJ a v CJ. K této skupině jsme přidali dva excerpované příklady excerpované z povídek ukrajinského autora H. Tuťunyky *Vybrane*, kde výchozím jazykem je ukrajinština a cílovým jazykem je čeština. Většina příkladů vyjadřovacích modálních prostředků je uvedena z hry Karla Čapka *Matka* a jeho překladu do ukrajinštiny. Preferovali jsme češtinu jako výchozí jazyk pro důkladnou analýzu vyjádření modální kategorie takzvanými příznakovými (např. modální slova) a bezpříznakovými prostředky (slovními spojeními, částicemi, tázacími větami aj.) a přenesení modální sémantiky do cílového jazyka.

Nu pravda, ale má-li někdo pět dětí, nemusí proto ještě být špatným vojákem (Čapek, 1956, s. 363).

Може і так, та коли в когось п'ятеро дітей, це ще не означає, що він повинен бути поганим солдатом, любонько (Чапек, 1978, s. 207).

V těchto souvětích VJ a CJ jsou první jejich části *nu, pravda* (č.), větnou konstrukcí *може і так* (ukr.) vloženými konstrukcemi zahrnujícími modalitu. Ve vložené konstrukci CJ má modální význam vyšší úroveň, protože je vyjádřen modálním slovem – vsuvkou *може*. Modální význam vložené konstrukce má ale ve VJ nižší modální úroveň, protože se vyjadřuje vloženou konstrukcí pobízivého citoslovce *nu* plus abstraktní podstatné jméno *pravda* (spíše hodnotícího významu). Musíme však zdůraznit, že v poslední části souvětí VJ se nahrazuje zesílení modálního významu modálním slovem *muset* ve spojení se zápornou částicí *ne*. Naopak v celém souvětí CJ následující modální úroveň klesá, protože posudek mluvčího o daném faktu je méně sebevědomý a kategorický. Můžeme tady uvažovat o případu modální harmonie při adekvátním překladu věty VJ do CJ.

Pšš, už se nehádejte a hybaj odtud! (Čapek, 1956, s. 359).

Тихо! Годі сперечатись і заїда звідси! (Чапек 1978, s. 204).

Ve VJ a CJ vyjadřují větné konstrukce modalitu pomocí zvací intonace a pomocí slovních spojení expresivní konotace: *hybaj odtud* (č.) a *заїда звідси* (ukr.). Tyto konstrukce jsou použity ve významu: „Musíte okamžitě odejít!“.

Pozornost adresáta vyjadřuje ve VJ citoslovce *pšš*, v CJ má stejný význam gramatická forma příslovce *тихо*. Dané příklady VJ a CJ prezentují expresivní modalitu.

Jen když můžete něco rozbít! (Čapek, 1956, s. 360).

Вам аби щось розбивати! (Чапек, 1978, s. 204).

Ve VJ a CJ máme případy emocionálně-hodnotícího postoje mluvčího. V kontextu by se ale mohl tento hodnotící postoj změnit na postoj možnosti/nemožnosti. Bylo by to v tom případě, kdyby mluvčí podobnou konstrukcí požádal o ukončení děje ničení a poškozování a tímto způsobem tento děj někomu zakázal.

Za takovýchto kontextuálních okolností vyjadřuje konstrukce VJ modalitu modálním slovesem *moci* a také zvolací intonací. Ke zvýšení modální úrovně přispívají částice *jen když*. V konstrukci CJ je modalita vyjádřená spojením infinitivu slovesa *розбивати*, podmiňovací spojky *aby* a neurčitěho zájmena *щось*. Celá konstrukce je větou zvolací.

Vám se to mluví! (Čapek, 1956, s. 370).

Вам легко казати! (Чапек, 1978, s. 214).

Pokud zde porovnáváme konstrukci VJ a CJ, můžeme konstatovat, že zvolací věta CJ vysvětluje sémantický význam zvolací věty VJ: *můžete lépe mluvit*. I když obě konstrukce zahrnují hodnotící postoj mluvčího, v kontextu se situace může změnit. To znamená, že mluvčí takovouto větnou konstrukcí sdělí následující názor: *Mluvit můžete, ale nemusíte – jsou to pouze slova, ale co s konkrétním činem?* To je evaluativní postoj mluvčího ke skutečnosti. Uvažuje se o spojení roviny emocionální a modální.

Čím více se něco předělává, tím je to horší (Čapek, 1956, s. 354).

Чим більше переробляеш, тим гірше виходить (Чапек, 1978, s. 198).

Obě větné konstrukce VJ a CJ jsou ekvivalentní, jak po stránce formálně-gramatické, tak i sémantické. V těchto konstrukcích se vyjadřuje zřejmý hodnotící postoj mluvčího ke skutečnosti, založený na životní zkušenosti. V určitém kontextu by se tento hodnotící význam mohl změnit na význam modální. Bylo by to možné v případě požadavku mluvčího nebo poskytnutí jeho rady adresátovi, aby nedělal zbytečnou práci. Mohlo by to mít následující význam: *Nemusíš to dělat; Není třeba to dělat; Neměl bys to předělávat*. Takto by byl vyjádřen postoj mluvčího k realizaci děje – voluntativní modalita.

Ну, не трагедія, скажете? (Тютюнник, 1981, s. 380).

Není to hotová tragédie, no řekněte!? (Їту'уньк, 1986, s. 248).

Uvedené věty jsou řečnickými otázkami, na které, podle významů VJ a CJ, můžeme hned odpovědět: *Ano, je to tragédie*. Domněnka pravdivosti je v těchto otázkách zahrnuta, obsahuje uvedenou hotovou odpověď. Modální význam je

v případě VJ trochu nižší, protože zde máme pouze tázací intonaci, na rozdíl od případu CJ, kde máme tázací a zvolací intonaci najednou. V obou příkladech máme vyjádření pobídnutí pomocí citoslovcí *ну* (VJ) a částice *но* (CJ). Toto pobízení také svým způsobem modální úroveň zvyšuje a také emocionálně označuje.

K této skupině patří věty s tázací modalitou, význam, který spočívá v požadavku potvrzení nebo zapírání pravdivosti hlavního obsahu věty nebo upřesnění jeho jednotných komponentů. Takový druh modality se vyjadřuje tázacími větami.

А що, хіба не правда? – образився Кузьма (Тютюнник, 1981, s. 81).

„*A není to snad pravda? – urazil se Kuzma* (Tuťunnyk, 1986, s. 114).

Taková otázka ihned předpovídá odpověď: *Určitě to je pravda!*

„Prostředky, kterými se postoj mluvčího ke sdělované skutečnosti vyjadřuje, jsou jednak gramatické, jednak zvukové“ (Grepl, 1967, s. 33). Ke zvukovým prostředkům patří koncová intonace výpovědi, např. věta má při konstatování obvykle klesavou intonaci. Naopak při otázce je její intonační zakončení výrazně stoupavé apod. Tuto funkci intonace považoval V. Mathesius za primárně modální (Mathesius, 1947, s. 250).

5. Výsledky analýzy

Potenciální slovesná modalita je primární modalitou. Když se zaměříme na označení této kategorie k emocionalitě vyjádření, musíme rozumět emocionálně hodnotícímu postoji, kam patří lexikálně-sémantické vyjadřovací prostředky. Co se týče prostředků pro vyjádření modality, je jak v češtině, tak v ukrajinštině vidět, že kromě modálních slov a slovesných tvarů imperativu a kondicionálu jsou lexikálními prostředky modální částice, příslovce, citoslovce, různé větné konstrukce (tázací, zvolací, neosobní, s členským nebo větným zápořem) a větné ekvivalenty.

K tomuto závěru patří také následující myšlenka: „každé citové zbarvení výpovědi se nějak odráží v gramatické, modální nebo významové rovině výpovědi“ (Grepl, 1967, s. 30).

Problém formulování modálního aspektu ve VJ a jeho transpozice do CJ spočívá v tom, „kde jsou hranice, do kterých se musí vejít pragmatická informace, odloučit se od informace sémantické...“ (Knittlová, 2000, s. 105).

Při volbě výrazových prostředků, při hodnocení jejich funkce, by bylo třeba vycházet z pochopení cíle celého literárního díla. Menší problémy překladu by bylo třeba řešit na základě pragmatického účelu celkového textu. To znamená, že při překladu textu se musí počítat s jazykem každé postavy a také s řečí autorskou, tímto získáme harmonické literární dílo.

J. Levý vytvořil psycholingvistický model překladatelského procesu – „nejdříve makro, tj. pragmatická stránka, pak sémantická a syntaktická syntéza (do níž zahrnuje lexikální obsazení) a nakonec vytvoření cílového textu v cílovém jazyce“ (Levý, 1998, s. 123).

Nejdůležitějším je komunikační přístup k jazyku. V překladu se kombinují vnitrojazykové aspekty s pojmem, kulturou a časem. A z tohoto hlediska bychom mohli považovat překlad za úspěšný.

Bibliografie

- Čapek, K. (1956). *Hry*. Praha: Československý spisovatel.
- Čechová, M., a kolektiv (2000). *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství.
- Grepl, M. (1967). Několik poznámek k slovesným modům z hlediska modálnosti výpovědi. *Jazykovědný časopis*, 18, s. 89–92.
- Grepl, M., Karlík, P. (1998). *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- Knittlová, D. (2000). *K teorii a praxi překladu*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého.
- Levý, J. (1998). *Umění překladu*. Praha: Ivo Železný.
- Mathesius, V. (1947). *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha, s. 234–243.
- Panevová, J. (1978). K významové stavbě větného členu. *Slovo a slovesnost*, 39, s. 33–39.
- Ћуфунник, Н. (1986). *Červený prach*. Překlad do češtiny: A. Morávková. Praha: Odeon.
- Бондарко, А. (1984). *Функциональная грамматика*. Ленинград: Наука [Bondarko, A. (1984). *Funkcional'naya gramatika*. Leningrad: Nauka].
- Виноградов, В. (1986). *Модальные слова и частицы*. Москва: Наука [Vinogradov, V. (1986). *Modal'nyye slova i chastitsy*. Moskva: Nauka].
- Мразек, Р. (1957). Исходные структуры простого предложения. В: Р. Мразек, *Сравнительный синтаксис славянских литературных языков*. Оломоуц-Прага, s. 143–168 [Mrazek, R. (1957). Iskhodnyye struktury prostogo predlozheniya. V: R. Mrazek, *Sravnitel'nyy sintaksis slavyanskikh literaturnykh yazykov*. Olomouc-Praga, s. 143–168].
- Сафонова, Н. (2004). Еволюція поглядів на суб'єктивну модальність. *Вісник Львівського університету*, 34, с. 74–79 [Safonova, N. (2004). Evolyutsiya pohlyadiv na sub'yektyvnu modal'nist'. *Visnyk L'vivs'koho universytetu*, 34, s. 74–79].
- Тютюнник, Г. (1981). *Вибране*. Оповідання. Київ: Молодь [Tutyunnyk, H. (1981). *Vybrane. Oprovidannya*. Kyiv: Molod'].
- Чапек, К. (1978). *Оповідання та п'єсу*. Пер. Ю. Лісняк. Київ: Дніпро [Chapek, K. (1978). *Oprovidannya ta p'yesy*. Pereklad ukrajinskyu: Lisnyak Yu. Kyiv: Dipro].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.4>

Data przesłania artykułu: 06.07.2022

Data akceptacji artykułu: 16.02.2023

SVITLANA DVORIANCHKOVA

Kijowski Narodowy Uniwersytet Technologii i Projektowania, Kijów, Ukraina
(Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, Ukraine)

JULIA BONDARCHUK

Kijowski Narodowy Uniwersytet Technologii i Projektowania, Kijów, Ukraina
(Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, Ukraine)

Лінгвокраїнознавчі обрії онімів і поетонімів у навчанні української мови як іноземної

Linguo-cultural horizons of onyms and poetonyms in teaching Ukrainian as a foreign language

Abstract

The article is devoted to the description and analysis of the pedagogical and didactic potential of educational materials containing onyms and poetonyms in the practice of teaching Ukrainian as a foreign language. The purpose of the study is to raise the issue of introducing the necessary onyms to the materials; to outline the foreign communicants' notion formation factors about the actual onomastic space of the modern Ukrainian language; to determine the factors of influence of the information encoded in the onymic layer of the vocabulary on the formation of a secondary linguistic personality. The study focuses on the contexts with proprial units used by students learning Ukrainian as a foreign language at levels A1–C1. The main research methods employed are the descriptive method, scientific and pedagogical observation and generalization of the positive work experience. Assimilation of knowledge by foreign students and mastering skills in the use of proper names enriches applicants with information about the Ukrainian national specifics, contributes to their acquisition of linguistic competence in the communication process and the formation of a secondary language personality.

Keywords: secondary linguistic personality, onym, onymic space, poetonym, Ukrainian as a foreign language

Лингвострановедческие горизонты онимов и поэтонимов в обучении украинскому языку как иностранному

Резюме

Статья посвящена анализу дидактического потенциала учебных материалов, содержащих онимы и поэтонимы, в практике преподавания украинского языка как иностранного. Цель работы — рассмотреть вопрос включения онимов в учебные материалы; выявить обстоятельства развития у инокоммуникантов понятия об актуальном ономастическом пространстве современного украинского языка; определить факторы влияния информации, закодированной в онимном слое лексики, на формирование вторичной языковой личности. Материалом для изучения стали контексты с проприальными единицами, используемые авторами на занятиях по украинскому языку как иностранному на уровнях от А1 до С1.

В исследовании применены такие методы, как описательный, научного и педагогического наблюдения, а также обобщения положительного опыта работы. Усвоение иностранными студентами знаний об именах собственных и овладение навыками их употребления обогащает инофоню сведениями об украинской национальной специфике, способствует приобретению лингвокраеведческой компетентности в составе коммуникативной и формированию вторичной языковой личности.

Ключевые слова: вторичная языковая личность, оним, ономастическое пространство, поэтоним, украинский язык как иностранный

Вступ

За даними Міністерства освіти і науки України, кількість іноземних студентів, які навчаються в Україні, у 2021 році склала понад 76 тисяч осіб (МОН продовжує популяризувати вищу освіту України на міжнародному рівні, 2021). Згідно із Законом України *Про освіту*, заклади освіти мають створити для цієї категорії здобувачів належні умови для обов'язкового опанування українською мовою на достатньому рівні (Про освіту, 2017, с. 7).

Цілком логічно, що залучення інофонів до культурного простору країни перебування й навчання відбувається через українську мову, вивчення відомостей про її фізичний та інтелектуальний простір, дослідження постатей відомих науковців, митців, політиків та інших суспільних діячів. Різноманітні питання організації вивчення української мови як іноземної з цього погляду становлять як практичний, так і теоретичний фаховий інтерес. Так, викладачки та дослідниці методів викладання української мови як іноземної Ірина Зозуля та Галина Кухарчук концентрують увагу на пошуку шляхів підвищення пізнавального інтересу студентів до вивчення мови, закріплення позитивної мотивації до навчання, тому розглядають лексичні навички як „невід'ємний компонент змісту навчання української мови як іноземної” і підкреслюють особливості лексичного аспекту спілкування, що полягає

у зв'язку лексики зі змістом комунікації (Зозуля, Кухарчук, 2018, с. 6–7). Ірина Зозуля спостерігає за активним і пасивним лексичними мінімумами, що є, по-перше, матеріалом, яким мають послуговуватися здобувачі під час читання, аудіювання, презентації власних висловлювань, і по-друге, — словами, які студенти мають уміти виокремлювати й розуміти (Зозуля, 2020, с. 67–68). Мовознавиця Олена Карпенко в посібнику *Когнітивна ономастика* зазначає, що оніми є обов'язковим компонентом будь-якої мовленнєвої комунікації, у художньому творі організаційне та функційне навантаження на поетоніми значно зростає, а отже „власні назви оптимізують роботу ментального лексикону й підвищують його ефективність” (Карпенко, 2010, с. 9–10). Оксана Самусенко, обґрунтовуючи принципи подання українських топонімів у лінгвокраїнознавчому словнику для студентів-іноземців, наголошує, що увага викладачів під час навчання здобувачів української мови як іноземної має приділятися „оволодінню практичною її складовою — мовленням, а принцип лінгвокраїнознавчої спрямованості повинен урахуватися вже з перших практичних уроків вивчення іноземної мови” для розв'язання проблем міжмовної та міжкультурної комунікації й активного сприяння діалогу культур (Самусенко, 2015, с. 269).

У нашій розвідці про оніми однієї з балад основоположника українського романтизму Л. Боровиковського ми, з-поміж іншого, висновковуємо, що онімний простір художнього твору може розгортатися навколо антропоетоніма „з низкою його контекстних синонімів із національним і міжкультурним семантичним нашаровуванням, є цілісною системою різноманітних компонентів, яка концентрує в собі лінгвістичну й екстралінгвістичну інформацію” (Дворянчикова, 2020, с. 124). Отже, вважаємо, що й залучення таких та інших пропріальних одиниць, дотичних до лінгвокраїнознавчого шару, має методичні перспективи в контексті викладання української мови в аудиторії інокомунікантів. Ми погоджуємося з викладеними вище думками колег-філологів і вважаємо, з одного боку, що оніми й поетоніми відіграють досить важливу роль у вивченні української мови, зануренні іноземних студентів у мовне середовище нашої країни й формуванні вторинної мовної особистості, здатної опанувати іншу мовну картину світу, запам'ятовувати й відтворювати інформацію, сприймати й розуміти будь-які тести в широкому сенсі, формувати та формулювати свою думку усно й письмово. З іншого боку, варто зазначити, що лінгвокраїнознавчі аспекти власних назв у навчанні української мови іноземних здобувачів ще недостатньо досліджені.

Мета статті — дослідити проблему залучення до навчальних матеріалів для інофонів таких онімів і поетонімів, що достатні для набуття лінгвокраїнознавчої компетентності під час вивчення української мови як іноземної у ЗВО; окреслити чинники формування поняття про актуальний ономастичний простір сучасної української мови в іноземних студентів задля їхньої успішної адаптації в країні перебування й навчання; зробити попередні ви-

сновки про фактори впливу інформації, закодованої в онімному шарі лексики, на формування вторинної мовної особистості.

Матеріалом нашого дослідження є контексти — від мінімальних до розлогіх — з пропріальними одиницями, які ми використовували протягом нашої багаторічної викладацької діяльності на заняттях з української мови як іноземної на рівнях від А1 до С1 загалом та зі студентами Київського національного університету технологій та дизайну (КНУТД) в 2015–2022 рр. зокрема.

Для систематичного й поетапного опрацювання досліджуваних фактів — контекстів з онімами та поетонімами (власними назвами, що функціонують у художньому тексті або походять із них та мають широкий спектр конотацій) — ми застосовували методи описовий і наукового спостереження, критичного аналізу наявних наукових джерел і узагальнення позитивного досвіду роботи науково-педагогічних працівників, а для забезпечення репрезентативності та повноти опрацювання обраного явища — метод суцільної вибірки. Для апробації наших навчальних гіпотез про перспективність застосування широкого кола онімів і поетонімів у навчанні української мови як іноземної для формування лінгвокраїнознавчої компетентності як складової комунікативної обізнаності інофонів ми використовували метод педагогічного спостереження.

Комунікативну компетентність здобувачів-іноземців розглядаємо як систему, яка має мовленнєву та соціокультурну складові. Мовленнєва традиційно трактується як оволодіння вміннями й навичками аудіювання, говоріння, читання та письма. Соціокультурна компетентність складається з країнознавчої та лінгвокраїнознавчої. Країнознавчу компетентність ми розуміємо як знання здобувачів про культуру країни перебування, лінгвокраїнознавчу компетентність — як розуміння мовленнєвої й немовленнєвої поведінки носіїв мови, що вивчається (Михайленко, 2008, с. 173).

Поняття вторинної мовної особистості ми застосовуємо в сенсі здатності людини до „оволодіння вербально-семантичним кодом іншої мови, тобто іншою мовно-концептуальною картиною світу, у міжкультурному середовищі” (Жигалкіна, 2017, сс. 36, 38) репрезентації теоретико-понятійних, мовних, стратегічних і культурологічних умінь і навичок на вербально-семантичному, когнітивному і прагматичному рівнях, тобто задля успішної реалізації свого комунікативного потенціалу на рівні взаємодії культур.

Оніми та поетоніми в навчальних матеріалах

У практиці аудиторної та позааудиторної роботи з іноземними слухачами і студентами, які навчаються в Київському національному університеті технологій та дизайну, ми приділяємо особливу увагу роботі з пропріаль-

ною лексикою та намагаємося використати всі можливості зацікавити здобувачів лінгвокраїнознавчими відомостями, що дотичні до семантики онімів. Загалом у нашому дослідженні виокремлюємо та опрацьовуємо понад 10 000 різноманітних контекстів із власними назвами, які застосовуємо з навчальною метою. Фактично робота з онімами зумовлена й підпорядкована набуттю та подальшому відпрацюванню й удосконаленню навичок читання, аудіювання й говоріння. Слухачі підготовчого відділення для іноземних громадян чи здобувачі, які приїхали в Україну з метою здобуття вищої освіти, занурюються в мовне середовище країни перебування, знайомляться з лексичними одиницями чи їх сполученнями, що позначають індивідуальні об'єкти, та із сукупністю онімів у художніх текстах різних типів під час побутового, навчального чи професійного спілкування. Інофони мусять правильно сприймати та відповідно до ситуації спілкування використовувати інформацію, що, зокрема, дотична до української пропріальної лексики. За умови формування й розвитку такої компетентності можна констатувати успішне опанування українською мовою як засобом навчальної та професійної діяльності.

З-поміж тих груп онімів, котрі сприяють вдалій комунікації на кожному з рівнів володіння українською мовою від початкового до вільного спілкування, іноземець має орієнтуватися в таких класах власних назв, якот: антропоніми (власні назви людей [імена, прізвища, прізвиська]); зооніми (клички тварин); топоніми (власні географічні назви [назви територій, держав, населених пунктів, урочищ, місцевостей, гір, вод]); космоніми (назви космічних об'єктів); міфоніми (найменування потойбічних, міфологічних персонажів, божеств); гідроніми (назви водних об'єктів); культуроніми (позначення предметів духовної і матеріальної культури); поетоніми тощо.

Ми заохочуємо здобувачів ознайомлюватися з доробками українських митців і обговорювати їх у подальшому. Наприклад, протягом апробації нашого посібника з граматики української як іноземної для англомовних здобувачів ми отримували переважно схвальні відгуки від студентів, яким пропонували ознайомлюватися з творами Тараса Шевченка, Ліни Костенко, Михайла Стельмаха, Олександра Довженка, Лесі Українки (Ющук, Бондарчук, Мушкудіані, 2021, с. 156–164).

Достатня кількість контекстів із власними назвами в межах навчальних завдань і текстів є невід'ємною складовою структурованого навчального матеріалу, адаптованого відповідно до рівня мовленнєвої компетентності та спеціалізації здобувачів. Пропріальні одиниці залучені до текстів різного обсягу із урахуванням і того лексичного мінімуму, і тих граматичних конструкцій, що вивчаються на кожному з етапів. Уведення до навчальних матеріалів кластерів онімів відповідає принципам посиленості і різноманітності, поступового зростання складності, охоплення всіх видів мовленнєвої діяльності тощо.

Формування поняття про актуальний ономастичний простір

Протягом навчання мови іноземні студенти Київського національного університету технологій та дизайну мають можливість активно долучитися до роботи регулярного наукового гуртка *Країни і люди*, на засіданнях якого здобувачі дізнаються інформацію про різні мови й особливості спілкування між людьми, про українських письменників та їхні твори.

Перевагою зазначеної практики, на нашу думку, є перспектива реалізації принципу антропоцентризму й поширення позитивних відомостей про Україну в міжнародному контексті. Здобувачі працюють над власними доповідями й беруть участь у секційних засіданнях міжнародної конференції *Діалог культур в Європейському освітньому просторі*, яка у 2022 р. відбулась уже всьоме (Діалог культур в Європейському освітньому просторі, 2022).

Науково-педагогічні працівники, які імплементують лінгвокраїнознавчий підхід у викладанні української мови як іноземної, системно пропонують здобувачам інформацію про мову навчання в такий спосіб, щоби забезпечити сприйняття її інокомунікантами як беззаперечної естетичної цінності та здобутку культури народу. Одним із засобів з арсеналу викладачів-філологів, що дозволяє донести до іноземних студентів факти української історії та сьогодення, навчити їх правильно трактувати ідеї і прагнення українського суспільства та розуміти тенденції його розвитку, є ознайомлення здобувачів зі скарбницею української літератури в широкому контексті — загальноєвропейському та світовому. Як результат — спостерігаємо, що студенти демонструють тенденцію обирати до вищезазначеної конференції такі теми доповідей, які дотичні до онімної лексики і пов'язані з іменами культуртрегерів та інших достойників рідних країн і України, назвами країн, міст і культурних пам'яток, власними назвами з художніх творів. Щорічно здобувачі виголошують доповіді, у яких висвітлюють біографії та простежують творчі шляхи вчених і митців, діляться спробами аналізу різноманітних художніх творів і пошуками їхніх спільних і відмінних рис, зокрема порівнюють доробки українських та іноземних авторів. Отже, формування в здобувачів-інокомунікантів поняття про актуальний українськомовний ономастичний простір відбувається як на заняттях з вивчення мови, так і в позааудиторній діяльності.

Формування вторинної мовної особистості за допомогою пропріальної лексики

Аналізуючи зворотний зв'язок здобувачів-іноземців Київського національного університету технологій та дизайну щодо рівня їхньої задоволеності навчальним процесом і його результатами, ми виокремили психологічно комфортні для більшості з них блоки занять, що можна об'єднати тематикою *країни, міста, подорожі*. Такі заняття викликають зацікавлення, адже на відповідному рівні володіння мовою збагачують студентів лінгвокраїнознавчими відомостями про міста, пам'ятки архітектури України та світу, відомих людей тощо. Ми широко залуцаємо такі типи завдань, як моделювання, інсценування, рольові ігри, що стимулюють в інокомунікантів поліпшення навичок породження різних видів монологічних висловлювань та їх трансформації в діалог.

Ми ініціювали розробку і впровадили у свою практику викладання комунікативно спрямованого пілотного онлайн-курсу з ігровими елементами *Цікава українська. Відкриваємо міста України* з вивчення інофонами української мови й лінгвокраїнознавства на основі авторських і підібраних фото та відеоматеріалів про міста України (Київ, Дніпро, Донецьк, Львів, Одеса, Севастополь, Харків, Ужгород) для студентів КНУТД. Вважаємо, що така ініціатива дозволить популяризувати позитивні відомості про Україну загалом та студіювання української мови, зокрема на міжнародній освітній арені. Робота передбачає створення циклу з інтерактивних відеоматеріалів, аудіоматеріалів, лексико-граматичних вправ, онлайн-тестувань із можливістю перевірки й самоперевірки на платформі MOODLE КНУТД та апробацію курсу в аудиторії студентів-інофонів КНУТД в умовах онлайн / офлайн / змішаної форми навчання. Як зрозуміло вже з назви та з концепції проекту, курс об'єднує умовна подорож Україною, а топоніми є стрижнями його змістового наповнення. З одного боку, матеріали з пропріальними одиницями зумовлюють застосування різних способів подання інформації про Україну з метою забезпечення практичного володіння українською мовою. З іншого боку, опанування онімного матеріалу паралельно з роботою над фонетичним, лексичним і граматичним сприяє розвитку лінгвокраїнознавчої компетентності в здобувачів, які вивчають українську мову як іноземну. Отже, кінцевою метою вивчення такого курсу, що „обертається” навколо власних імен — назв українських міст, є формування вторинної мовної особистості здобувачів, тобто здатності на основі цілісної системи уявлень про історію, побут, національні традиції та звичаї країни, мову якої вивчають студенти, досягати повноцінної комунікації, асоціюючи з мовною одиницею ту ж саму інформацію, яку асоціюють з нею носії української мови.

Висновки

1. Навчальні матеріали, що містять оніми та поетоніми, мають значний педагогічний і дидактичний потенціал у практиці викладання української мови як іноземної. Залучення таких контекстів створює позитивний для іноземних студентів досвід мовленнєвої діяльності в природних умовах, відтворення ситуацій, які сприяють не лише теоретичному вивченню мови, а й набуттю навичок користування нею.

2. Практичний викладацький досвід свідчить про те, що формування уявлення в здобувачів-інокомунікантів про актуальний українськомовний ономастичний простір можливе як на регулярних заняттях з української мови як іноземної в умовах ЗВО, так і шляхом залучення студентів до позааудиторних видів навчальних робіт.

3. Пропріальна лексика посідає особливе місце в системі української мови. Оволодіння іноземними студентами знаннями та навичками вживання власних назв збагачує їх відомостями про особливості української національної історії і культури та етнопсихологічну специфіку, а також сприяє набуттю здобувачами лінгвокраїнознавчої компетентності у складі комунікативної і формуванню їхньої вторинної мовної особистості.

Бібліографія

- Дворянчикова, С. Є. (2021). Романтичні засади онімного простору балади Л. І. Боровиковського „Маруся”. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія „Філологія”*, 46, т. 1, с. 122–125 [Dvoryanchykova, S. Ye. (2021). Romantychni zasady onimnoho prostoru balady L. I. Borovykovs'koho „Marusya”. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya „Filolohiya”*, 46, t. 1, s. 122–125].
- Діалог культур в Європейському освітньому просторі (2022). *Сайт міжнародної конференції*. Електронний ресурс: <http://dk.knutd.edu.ua/> (доступ: 25.01.2022) [Dialog kul'tur v Yevropeys'komu osvith'nomu prostori (2022). *Sayt mizhnarodnoyi konferentsiyi*. Elektronnyy resurs: <http://dk.knutd.edu.ua/> (dostup: 25.01.2022)].
- Жигалкіна, Ю. М. (2017). Вторинна мовна особистість у контексті міжкультурної комунікації. *Наукові праці. Філологія. Мовознавство*, 282, т. 294, с. 36–39 [Zhyhalkina, Yu. M. (2017). Vtorynna movna osobystist' u konteksti mizhkul'turnoyi komunikatsiyi. *Naukovi pratsi. Filolohiya. Movoznavstvo*, 282, t. 294, s. 36–39].
- Зозуля, І. Є., Кухарчук, Г. В. (2018). Вивчення лексики української мови як іноземної на підготовчому відділенні. *Materialy XIV miedzynarodowej naukowii-praktycznej konferencji „Aktualne problemy nowoczesnych nauk — 2018”, 7–15 czerwca 2018 roku*, 7, с. 6–11 [Zozulya, I. Ye., Kukharchuk, H. V. (2018). Vyvchennya leksyky ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi na pidhotovchomu viddilenni. *Materialy XIV miedzynarodowej naukowii-praktycznej konferencji „Aktualne problemy nowoczesnych nauk — 2018”, 7–15 czerwca 2018 roku*, 7, s. 6–11].
- Зозуля, І. (2020). Лексичний мінімум з української мови як іноземної: за і проти. *Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції „Українська мова у світі”, 25 червня – 6 листопада 2020 року*, с. 65–69 [Zozulya, I. (2020). Leksychnyy minimum

- z ukrajins'koyi movy yak inozemnoyi: za i proty. *Zbirnyk materialiv VI mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi „Ukrayins'ka mova u sviti”, 25 chervnya – 6 lystopada 2020 roku*, s. 65–69].
- Карпенко, О. Ю. (2010). *Когнітивна ономастика: посібник*. Одеса: Феникс [Karpenko, O. Yu. (2010). *Kohnityvna onomastyka: posibnyk*. Odessa: Fenyks].
- Михайленко, А. В. (2008). Методика як теорія і практика навчання іноземних мов. *Вісник НТУУ „КПІ”. Філософія. Психологія. Педагогіка*, 1 (22), с. 171–174 [Mykhaylenko, A. V. (2008). Metodyka yak teoriya i praktyka navchannya inozemnykh mov. *Visnyk NTUU „KPI”. Filosofiya. Psykholohiya. Pedahohika*, 1 (22), s. 171–174].
- МОН продовжує популяризувати вищу освіту України на міжнародному рівні (2021). Електронний ресурс: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-prodovzhuye-populyarizuvati-vishu-osvitu-ukrayini-na-mizhnarodnomu-rivni> (доступ: 10.01.2022) [MON prodovzhuye populyaryzuvaty vyshchu osvitu Ukrayiny na mizhnarodnomu rivni (2021). Elektronnyy resurs: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-prodovzhuye-populyarizuvati-vishu-osvitu-ukrayini-na-mizhnarodnomu-rivni> (dostup: 10.01.2022)].
- Про освіту. (2017). *Закон України, 05.09.2017, № 2145-VIII*. Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n111> (доступ: 10.01.2022) [Pro osvitu, (2017). *Zakon Ukrayiny, 05.09.2017, № 2145-VIII*. Elektronnyy resurs: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n111> (dostup: 10.01.2022)].
- Самусенко, О. (2015). Українські топоніми в лінгвокраїнознавчому словнику для студентів-іноземців. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 3, с. 267–272 [Samusenko, O. (2015). Ukrayins'ki toponimy v lnhvokrayinoznavchomu slovnyku dlya studentiv-inozemtsiv. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 3, s. 267–272].
- Ющук, І., Бондарчук, Ю., Мушкудіані, А. (2021). *Українська мова для іноземців: довідник*. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан [Yushchuk, I., Bondarchuk, Yu., Mushkudiani, A. (2021). *Ukrayins'ka mova zemtsiv: dovidnyk*. Ternopil': Navchal'na knyha — Bohdan a knyha — Bohdan].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.5>

Data przesłania artykułu: 28.07.2022

Data akceptacji artykułu: 9.03.2023

МΥKHAYLO HNATIUK

Lwowski Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki, Ukraina

(Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine)

Модернізм в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття: польсько-український контекст

Modernism in Ukrainian literature of the late 19th and early 20th century: The Polish-Ukrainian context

Abstract

The article analyzes modernism in the Ukrainian literature of the late 19th and early 20th century in the context of Polish-Ukrainian literary and cultural contacts. The impact of Kraków modernism on the artistic strivings in Ukrainian literature is scrutinized in depth. The author analyzed the works by Ukrainian writers, particularly Vasyl Stefanyk, published and discussed in the Kraków-based magazine *Życie*. Ukrainian writers, like Lesia Ukrainka, Bohdan Lepky, and others attempted to analyze Polish modern literature in their literary-critical articles, thus promoting the development of new directions in Ukrainian literary life. The subject of the research are the literary articles by Ivan Franko, Zenon Przesmycki (Miriam), Lesia Ukrainka, Stanisław Przybyszewski, Mykhailo Kotsiubynsky, Olha Kobylianska, Waclaw Moraczewski, and others. Mutual translations and critical speeches of Ukrainian and Polish authors boosted the enrichment of the cultures of both nations at that time. Artistic explorations of the above writers and literary scholars were significant contributions to European modernism.

Keywords: Ukrainian-Polish literary contacts, modernism, symbolism, impressionism, expressionism, neo-romanticism

Modernizm w literaturze ukraińskiej przełomu XIX i XX wieku: kontekst polsko-ukraiński

Streszczenie

Artykuł jest poświęcony analizie modernizmu w literaturze ukraińskiej przełomu XIX i XX wieku w kontekście polsko-ukraińskich powiązań literackich i kulturalnych. Dotyczy wpływu krakowskiej moderny na poszukiwania artystyczne w literaturze ukraińskiej. Autor przeanalizował utwory ukraińskich pisarzy, w szczególności Wasyla Stefanyka, które były publikowane i omawiane na łamach krakowskiego czasopisma „Życie”. Ukraińscy artyści słowa, w tym Łesia Ukrainka i Bohdan Łepki analizowali w swoich artykułach literacko-krytycznych polską literaturę modernistyczną, stymulując rozwój nowych kierunków w ukraińskim życiu literackim. Materiałem badanym przez autora były utwory literatury pięknej oraz artykuły literaturoznawcze I. Franki, Z. Przesmyckiego (Miriama), Łesi Ukrainki, S. Przybyszewskiego, M. Kociubynskiego, O. Kobylańskiej, W. Moraczewskiego i innych. Wzajemne tłumaczenia i krytyczne omówienia ukraińskich i polskich mistrzów słowa dały impuls do wzbogacenia kultur obu narodów. Jednocześnie artystyczne poszukiwania wymienionych pisarzy i literaturoznawców były częścią modernizmu ogólnoeuropejskiego.

Słowa kluczowe: polsko-ukraińskie powiązania literackie, modernizm, symbolizm, impresjonizm, ekspresjonizm, neoromantyzm

Вступ

Мета дослідження — з'ясувати основні тенденції модерністичних пошуків в українській та польській літературах 90-х років XIX та перших десятиліть XX ст. На основі аналізу літературних творів автор запропонованої статті доводить, що взаємовплив польського та українського модернізму пов'язаний із належністю обох до „центральноєвропейської літературної системи”. В українській літературі модернізм проявився не лише у творах письменників, які жили на західноукраїнських землях, що входили до складу Австро-Угорщини, а й у творах письменників Наддніпрянщини.

Основними методами дослідження є проблемний та рецептивний підхід, методи компаративного зіставлення й аналізу.

Антипозитивістський злам у філософії кінця XIX – початку XX ст. спричинив зміну парадигми європейського гуманітарного мислення. На зміну реалістичним, натуралістичним прийшли модерні, суголосні часові, засоби художнього узагальнення.

Основою цього нового способу мислення стала „філософія духу” В. Дільтея з його увагою до трактування духовного життя кожного окремого народу. Другою передумовою нового філософського мислення стали успіхи в розвитку психологічної науки, зокрема німецької експериментальної психології (праці Е. Гартмана, В. Вундта, Г. Штайнталя, М. Дессуара та ін.). Відкриття психоаналізу на межі XIX–XX ст. ініціювало переворот у гуманітар-

ному мисленні. Такі зміни в гуманітаристиці дали поштовх для зародження модернізму в літературі та мистецтві, які польський літературознавець Артур Гутнікевич пов'язував з динамічним розвитком католицьких інституцій у Франції, шкіл, видавництв, створенням наукових праць, присвячених томізму та середньовічній філософії (Hutnikiewicz, 1999, с. 15).

Усі ці досягнення в гуманітарному мисленні того часу спричинені зміною парадигми художніх пошуків у літературі та мистецтві, вони відійшли від попередніх стереотипів, в основі яких було відтворення типових подій у типових обставинах.

У зв'язку з аналізованою проблемою вважаємо потрібним розрізнити терміни „модернізм” і „модерність”. „Модерність” передбачає нові засоби мистецького втілення, відмінного від традиційного реалістичного письма. Натомість „модерністичний” спосіб — сума тих прийомів, які стосуються літературознавчого прочитання мистецького явища, що базується на науково-мистецькому узагальненні. Термін „модерність” — це термін, маркований літературознавцями та мистецтвознавцями, він науково обґрунтовує та трактує явища „модерності”.

Зміна мистецької парадигми в європейських літературах призвела до появи нових модерних напрямів: символізму у французькій, імпресіонізму у французькій та німецькій, експресіонізму в німецькій на французькій, новоромантизму в бельгійській, французькій та німецькій літературах. Новими центрами модерної літературної богеми, крім Парижа, стали Мюнхен, Відень, Берлін. При цьому символізм як напрям модерного мистецтва у Франції та Бельгії (Еміль Вергарн, Моріс Метерлінк) передував символістичним пошукам у німецькій чи польській літературах (Гуго фон Гофмансталь, Станіслав Виспянський, Леопольд Стафф).

Зауважимо, що в різних європейських літературах модерні явища проявлялися неоднорідно. Скажімо, польський модернізм часто випереджав модерністичні шукання в інших східноєвропейських літературах, українській зокрема. Літературна організація „Молода Польща” взорувалася на модерні пошуки „Молодої Німеччини”, „Молодої Австрії”, „Молодої Бельгії”, „Молодої Франції”, „Молодої Скандинавії”.

Основна частина

Початки українського модернізму (передмодернізм) пов'язують зі статтею Василя Щурата *Поезія „Зів'ялого листа” у світлі суспільних завдань штуки* (1896), у якій молодий дослідник літератури, аналізуючи збірку Івана Франка, писав, що *Зів'яле листа* є проявом декадансу в українській літературі, який на той час захопив європейські літератури. Така думка викликала заперечення І. Франка, що вилилося у його поезії *Декадент*:

Який я декадент?
 Я син народа,
 Що вгору йде, хоч був запертий в льох,
 Мій поклик: праця, щастя і свобода,
 Я є мужик, пролог, не епілог.
 (Франко, 1976, т. 2, с. 186).

Для знаного письменника звинувачення в декадансі було неприйнятним. В. Щурат, безсумнівно, зауважив у збірці І. Франка прояв загальноєвропейських тенденцій модерного мистецтва.

Ще одним яскравим проявом українського передмодернізму стала дискусія Івана Франка з Миколою Вороним, яка стосувалася збірки *З-над хмар і долин*. У ній М. Вороний закликав українських поетів відходити від утилітаризму, соціальних мотивів у літературі, а культивувати нові модерні засоби художнього освоєння дійсності.

І. Франко у вступі до поеми *Лісова ідилія*, звертаючись до молодого колеги і приятеля, писав, що слово поета „в серці дивно защеміло”:

Пісень давайте нам, поети,
 Без тенденційної прикмети,
 Без соціального змагання,
 Без усесвітнього страждання,
 Без нарікання над юрбою,
 Без гучних покликів до бою,
 Без сварів мудреців і дурнів,
 Без горожанських тих котурнів!
 (Франко, 1976, т. 3, с. 107).

Як бачимо, соціальна функція мистецтва, що була для І. Франка дуже важливою, не могла бути затьмареною іншими проявами нового модерного мислення. І. Франко не обмежував „сучасну пісню” виключно утилітарними завданнями, а розглядав її насамперед у художній, естетичній площині, тим більше, що сам не раз забігав у „мрій квітчастую країну”.

Зауважимо, що не тільки для художніх творів, а й літературно-критичних статей І. Франка зламу XIX–XX ст. соціальна функція мистецтва була чи не основною. У статті *Доповіді Міріама*, аналізуючи лекції польського літературознавця Зенона Пшесмицького (Міріама) про бельгійський символізм 80–90-х рр. XIX ст., І. Франко підтримав польського вченого в запереченні утилітарності літератури, але водночас і критикував бельгійських символістів за їх самозакоханість, несприйняття ними суспільства, їх нахил до містицизму, культивування власного „я”. Модерні засоби зображення життя І. Франко культивував не тільки в художніх творах, а й у літературно-критичних статтях, адже „мистецтво повинно охоплювати все, бути відбитком власного „я” цілого світу, так як його бачить поет” (Франко, 1981, т. 29, с. 116).

Сам І. Франко, „сором’язливий модерніст” (Simonek, 1997, с. 77), як його трактував австрійський літературознавець Стефан Сімонек, вітав модер-

ні пошуки у творах літературного покоління зламу XIX–XX ст. як в українській (Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Василь Стефаник, Ольга Кобилянська), так і в польській літературах (Ян Каспрович, Станіслав Пшибишевський, Казімеж Тетмаєр, Анджей Немоевський та ін.).

У статті *Сучасні польські поети* І. Франко схвально відгукнувся про модерністичні шукання свого близького приятеля, польського поета Яна Каспровича, збірка *Miłość* якого була прикладом нового потрактування лірики в літературному творі. Критик не уникає нагоди звернути увагу на вразливість художніх засобів поета при розкритті основної теми збірки, для якої характерна „...риторика декуди блискуча, декуди зовсім темна, але дивна річ, усе оте співання про любов лишає нас зовсім холодними. Ми чуємо, що автор фантазує про любов, але сам не любить: правдива любов не буває така балакуча, а коли що говорить, то попросту...” (Франко, 1981, т. 31, с. 405).

І. Франко гостро розкритикував переклад збірки С. Пшибишевського *Із циклу Вігилій*, здійснений А. Крушельницьким. „А проте, прочитавши отсю книжечку, я не можу помістити в своїй голові, пощо і для кого перекладено її на нашу мову? [...] Не можу зрозуміти пощо і для кого запотребилося д. Крушельницькому збагачувати нашу літературу перекладом сього твору” (Франко, 1981, т. 32, с. 32). Йшлося про несприйняття українським письменником декадентських мотивів у творах польського поета. Разом з тим, І. Франко при оцінці літературних творів як української, так і польської літератур схвально відгукувався про модерні пошуки в тогочасній літературі, критикуючи при цьому слабкість художньої форми письменників-модерністів. Це яскраво проявилось в його статтях про українських модерністів *Маніфест „Молодої Музи”*, *Привезено зілля з трьох гір на весілля* та ін. У статті *Маніфест „Молодої Музи”* автор критикує Остапа Луцького, вважаючи, що захмарними є ідеї, висунуті автором *Маніфесту...*, вони не зрозумілі сучасному читачеві. Водночас критик не заперечував модерних способів зображення, характерних для „молодомузівців”. В оцінці *Маніфесту...* додалася полеміка, почата декілька років раніше, коли О. Луцький з молодечею бравадою у збірці *Без маски* пародіював твори знаного письменника, звинувативши його в неоригінальності. На цей закид І. Франко відповів сатирою *О. Люнатикови*:

Правда, синку, я не геній...
Ех, якби я геній був!
З тих істерій, неврастеній
Я б вас чаром слів добув
(Франко, 1976, т. 3, с. 268).

Недоречним вважаємо намагання деяких сучасних літературознавців протиставити покоління І. Франка поколінню Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника по лінії „реалізм–модернізм” (Моклиця, 2009, с. 279). Акцент на переважанні ірраціонального над раціональним

у творчості цих авторів, на нашу думку, є умовним. Ще важче провести таку розмежувальну лінію між І. Франком та М. Коцюбинським, І. Франком та В. Стефаником. Має рацію Тамара Гундорова пишучи, що „І. Франкові судилося творити на зламі різних епох (доби романтизму та позитивізму, позитивізму й модернізму), на межі геокультурних просторів (Львів виконував роль культурного моста між Західною Європою та Європою Східною, до якої належала ціла Україна)” (Гундорова, 2006, с. 18).

Ірраціональне було частиною художніх пошуків І. Франка в його прозових творах *Як Юра Шикманюк брів Черемош*, *Сойчине крило*, *Батьківщина* та ін. У 1904 р. в статті *Старе й нове в українській літературі* він писав, що основою художніх творів М. Коцюбинського, В. Стефаника, О. Кобилянської, Лесі Українки є психологізм. Ці письменники „цілком відходять від чисто зовнішнього опису, а відразу засідають в душі своїх героїв, і нею мов магичною лампою освічують усе оточення” (Франко, 1981, т. 35, с. 108).

Модерністичні пошуки в українській літературі зламу ХІХ–ХХ ст. проявилися в декількох напрямках: імпресіоністичних картинах Михайла Коцюбинського, експресіонізму В. Стефаника та О. Кобилянської, новоромантизмі Лесі Українки, Людмили Старицької-Черняхівської. Звернімо увагу, що модернізм у літературі захопив усю українську літературу — і тих письменників, які жили на Наддніпрянській Україні, яка входила до складу царської Росії, і майстрів слова Галичини та Буковини в Австро-Угорщині. Згадані майстри слова відійшли від манери розповіді про традиційні цінності, від схиляння до позитивізму, культивування реалізму й натуралізму в мистецтві.

Українська і польська критика зламу ХІХ – початку ХХ ст. яскраво ілюстрували це на прикладі творів В. Стефаника. Богдан Лепкий, на той час викладач української літератури в Кракові, звернув увагу на психологізм малої прози письменника, який, на його думку, не задовольнявся змалюванням зовнішньої сторони селянського побуту, а „сягав глибше в душу. Здається, немає такої важкої ситуації в житті українського селянина і немає настільки заплутаного процесу в його душі, щоб Стефанік не міг побачити і описати” [переклад власний — М. Г.] (Лепкі, 1902, с. 435).

Сам В. Стефанік у 20-х роках ХХ ст. визнавав, що краківське інтелектуальне середовище мало на нього значний вплив. Один із дослідників української літератури Микола Зеров у статті *Марко Черемшина і галицька проза* зазначав: „... Стефанік одразу виявив тенденцію до скорочення авторської референції [...] Він примушує розповідати своїх героїв, наводить їх *ipsissima verba* (їх власні, найвласніші слова), а все, що подає від себе, зводить до значення авторської ремарки” (Зеров, 1990, с. 420). Автор дослідження стверджував, що витворилася „школа” Стефаніка, і одним із її учнів був Марко Черемшина, на що В. Стефанік відповів: „...Семанюк виховувався у Відні, а я в Кракові самостійно один без другого, то правда є така, що ніякої «школи» Стефаніка не може бути” (Стефанік, 2021, т. 1, с. 33).

Належність Відня, Кракова, Львова до Австро-Угорської монархії сприяла виробленню схожих естетичних смаків у письменників різних культур, які склали „центральноевропейську літературну систему” (Simonek, 1997, s. 39), у якій тісно переплелися імпресіоністські, експресіоністські, неоромантичні тенденції. Символом української культури, що формувалася на перетині Сходу і Заходу та увібрала риси цієї системи, стала архітектура Успенської церкви у Львові. Цю думку висловив син польського вченого та літератора Вацлава Морачевського Юрій:

...ця споруда у центрі міста — символ і образ нашої віри і культури [...] Зливаються у ній два світи, в'яжуться з нею традиції двох сторін світу. Здвижена дарами греків праця італійських артистів, вмурована в чотирикутнік домів, як більшість церков Італії, розцвітає трьома банями, як наші старі дерев'яні церкви, що може праслов'янські традиції заховують (Морачевський, 1983, с. 21).

Важливу роль у модернізації української літератури відіграв краківський журнал *Życie*, у якому друкувалися польські, чеські, українські письменники, а його редактор С. Пшибишевський мав приятельські стосунки з багатьма українськими митцями, які на той час жили і творили у Кракові. В одному з листів до свого приятеля В. Гаморака В. Стефанік писав: „Є тепер тут новина — се Przybyszewski, я з ним ще не знайомий, але зазнайомлюся, він тепер у моді” (Стефанік, 1954, с. 167). А вже через декілька днів у листі до О. Гаморак письменник писав, що йому не подобається екстатична манера творчості польського письменника С. Пшибишевського, але атмосфера дискусій про мистецтво, які точилися серед тодішньої краківської літературної богеми, метром якої був цей польський мистець, без сумніву вплинула на В. Стефаніка. Зокрема, це стосувалося заперечення утилітарності літератури. Найважливіше, що об'єднувало українського та польського літераторів, — це пошана до високого мистецтва, що тоді панувала серед краківських модерністів (Гнатюк, 2021, с. 32).

С. Пшибишевський спонукав молодого В. Стефаніка друкувати свої новели польською мовою, про що редактор *Życia* писав:

...Треба знати, що Стефанік не вірив, що ті його оповідання прихильно сприймуть смакуни літератури. Потерпав, що наша літературна критика (а славно маємо ту критику, най ся преч кажє!) погладить його проти шерсти. Отже, він казав мені друкувати ці справжні перли без підпису... [...] Вся літературна братія, яка гуртувалася біля *Życia*, глибоко поважала Стефаніка. А між мною і Морачевським стала просто умова, що він має перекласти на польську мову цілий том оповідань Стефаніка, а я відтворю їх на кувяську говірку (Пшибишевський, 1970, с. 151–152).

Польський модернізм, зокрема літературна організація *Młoda Polska*, став катализатором модерних шукань для всіх слов'янських літератур. Цією ідеєю позначена стаття Лесі Українки *Заметки о новейшей польской литературе* (1900), яка була надрукована на сторінках петербурзького журналу *Жизнь* і стала прикладом глибокого аналізу модерністичних шукань

у слов'янських літературах. Аналізуючи сильні і слабкі сторони європейської модерні, авторка окреслила основні тенденції розвитку тогочасного літературного процесу. Фетишизація краси, на думку поетеси, яку проголошувала *Młoda Polska* у Кракові, має врятувати польську поезію, як уже врятувала поезію німецьку. Ця краса протидіє галюцинації смерті, вічної руїни, загибелі всіх світів. Ця галюцинація цілком оволоділа

поетами Ланге, Пшесмыцким (популяризатор Метерлінка, пишущий чаще под псевдонимом Magiam), Россовским, не говоря уже о Тетмайере, наконец, даже Щепанским, вначале довольно веселым поэтом, основателем краковского журнала *Życie (Жизнь)*, вокруг которого группировались молодые поэты-модернисты. Журнал этот, недавно прекративший свое существование, дал возможность проявить себя многим теперь уже известным поэтам, в том числе и Пшибышевскому, который вскоре затмил славу всех своих собратьев, сотрудников *Życia*, и сделался для них образцом, вызывающим на подражание (Леся Українка, 2021, т. 7, с. 157).

Визначаючи роль С. Пшибишевського в польській літературі, Леся Українка передусім акцентувала на його імпресіоністичній манері мислення і творення:

Благодаря тому, что он, как поэт очень талантлив, владеет образами, умеет создавать из них новые (более или менее) комбинации, — только и можно понять его значительное влияние на направление новейшей польской поэзии. Пшибышевский в своем сборнике quasi-критических статей *На путях души (Na drogach duszy)*, который считается манифестом польской „модерны”, сам заявляет, что в его теории нет ничего нового, а есть только синтез мыслей, к которым он пришел, хотя и одновременно с другими, но вполне независимо, самобытно (Леся Українка, 2021, т. 7, с. 157–158).

У песимізмі польських модерністів Леся Українка побачила відгуки за-непадницьких настроїв європейської поезії. У польських модерністів про-ступає

демонизм Байрона, стремящийся к нирване, пантеизм Шелли, холодный космический пессимизм Леконт де Лиля и Мария Эредиа, сатанизм Бодлера, сверхчеловеческая презрительность Ницше, тоска преснищеня и набожность отчаянья Верлена, нравственный нигилизм Рембо, вечно страдающий эстетизм д'Аннунцио, безумный лунатизм Сар Пеладана, — все это отражается, как в зеркале, в созданиях краковской школы поэтов, сотворивших себе кумир из поэтической прозы неистово-вдохновенного Станислава Пшибышевского (Леся Українка, 2021, т. 7, с. 153).

Як бачимо, не все дослідниці подобалося у творчості модерністів, насамперед вона не сприймала песимізму, занепадництва, відзначаючи і художні здобутки таких майстрів слова, як С. Пшибишевський чи д'Аннунціо. Авторка чітко розрізняла такі поняття, як класицизм, романтизм, реалізм, позитивізм, натуралізм, імпресіонізм, декаданс, що свідчить про ґрунтовний підхід до аналізу модерних явищ у мистецтві. У листі до матері Леся пише, що символізм і декаденство — різні поняття. „Ібсен і Бернтьєрн, наприклад, символісти, але не декаденти, а, наприклад, Мопассан і Чехов по настрою і філософії декаденти, але не символісти” (Леся Українка, 2021, т. 13, с. 194–195).

Як відомо, Сергій Єфремов у статті *В пошуках нової краси* ішов за російськими народниками, передусім Сергієм Михайловським, у трактуванні літератури, з їхніми ідеями „ходіння в народ”. Ці наративи українофіли перенесли на українську літературу початку XX ст. Леся Українка наголошувала на недостатній доказовості бази автора, його орієнтації на російські джерела в трактуванні модернізму з позицій народництва.

У згаданому листі Леся Українка пояснює, що декаденти називали себе не для презирства до критики, „а всерйоз, власне, через «теорію регреса», бо справді були і переконані декаденти: вони вважали (як і любий Єфр[емову] М. Нордау!), що світ неминуче йде на «вырождение» і що мудрий той, хто не змагається з неминучим, а утилізує його хоч для поезії” (Леся Українка, 2021, т. 13, с. 196).

Справжня поезія аж ніяк не означала, що в ній є декадентські мотиви. І на цьому наголошувала Леся Українка:

Верлен був дуже щирий поет, таки справжній поет, хоч вдача його, а через те й поезія, була протейська по змінливості і значно псіхопатична, — але що може зробити поет, окрім того, що бути щирим? Верлен не був квієтистом, його, як і Бодлера, захоплювали і моральні, і соціальні питання, тільки він довго ні на чому спинитись не міг (Леся Українка, 2021, т. 13, с. 196).

У розумінні своєї творчості Леся Українка вжила термін „новоромантизм” як „оновлений романтизм”, але насамперед, на її думку, для модерної літератури важливою була потреба вільного самовираження, передумови яскравої оригінальної творчості. Це проявилось передусім в оригінальних художніх творах письменниці, зокрема драматичних.

Своїми художніми творами та науковими статтями Леся Українка виробила власний стиль — „дивовижне поєднання традиціоналізму (тут вона справді класицистка, але без жодного негативного маркера) і найсміливішого новаторства, яке відриває її від сучасників і поміщає в середовище модерністів в апогеї його розвитку (1920–1930-і роки)” (Моклиця, 2021, с. 40).

Вплив європейських модерних тенденцій на українську літературу кінця XIX – початку XX ст. безсумнівний. Однак для національної літератури головним було не втратити свого обличчя. Український літературний критик того часу Микола Євшан застерігав митців від того,

щоби, заходячи в тісніші зносини з чужими літературами, не затрачувати оригінальних прикмет своєї творчості і не примушувати її надягати на себе чужі їй костюми, хоч би й які вони були принадні, щоби замість кріплення рідної літератури елементами чужих течій, не вносити розклад та отрую. Тим більше треба бути уважними нам тепер, коли західні літератури переживають важку кризу і потребують скріплення та поновної організації... (Євшан, 1998, с. 312).

Ці слова особливо актуально звучали в період 1910–1914 років, час розвитку журналу *Українська хата*, редактором якого був М. Євшан.

Висновки

Український модернізм кінця 90-х років XIX – початку XX ст. пройшов декілька етапів — передмодернізм, декаданс, імпресіонізм, експресіонізм, новомодернізм: від „сором’язливого модерніста” І. Франка до імпресіоніста М. Коцюбинського, експресіоністів В. Стефаника, О. Кобилянської, новоромантика Лесі Українки та інших авторів. Значною мірою модерні пошуки українських митців орієнтувалися на естетичні ідеї польських колег. Проведений у дослідженні аналіз дає підстави стверджувати, що польсько-український літературний діалог кінця XIX – початку XX ст. був ланкою загальноєвропейського літературного процесу того часу. Роль каталізатора модерністичних шукань у слов’янських літературах, зокрема і в українській, відіграла польська модерна. Глибше вивчення цих зв’язків дасть матеріал для ширшого трактування українського модернізму на тлі європейського.

Бібліографія

- Гнатюк, М. (2021). У колі європейського модерну: Василь Стефаник. В: Василь Стефаник. *Вибрані твори: білінгва = Utwory wybrane: wydanie dwujęzyczne* (с. 14–77). Львів: ЛННБ України ім. В. Стефаника; Нац. ін-т ім. Осолінських у Вроцлаві [Hnatiuk, M. (2021). U kolu yevropeys'koho modernu: Vasyl' Stefanyk. V: Wasyl Stefanyk. *Wybrani twory: bilingwa = Utwory wybrane: wydanie dwujęzyczne* (s. 14–77). L'viv: LNNB Ukrainy im. V. Stefanyka; Nats. in-t im. Ossolins'kykh u Vrotslavi].
- Гундорова, Т. (2006). *Франко не Каменяря. Франко і Каменяря*. Київ: Критика [Hundorova, T. (2006). *Franko ne Kamenyar. Franko i Kamenyar*. Kyuyiv: Krytyka].
- Hutnikiewicz, A. (1999). *Młoda Polska*. Warszawa: PWN.
- Євшан, М. (1998). Сучасна польська література і її вплив на нашу. В: М. Євшан, *Критика, літературознавство, естетика* (с. 307–313). Київ: Основи [Yevshan, M. (1998). Suchasna pol's'ka literatura i yiyi vplyv na nashu. V: M. Yevshan, *Krytyka, literaturoznawstvo, estetyka* (s. 307–313). Kyuyiv: Osnovy].
- Зеров, М. (1990). Марко Черемшина і галицька проза. В: М. Зеров, *Твори: в 2 т.* (т. 2, с. 401–434). Київ: Дніпро [Zerov, M. (1990). Marko Cheremshyna i halyts'ka proza. V: M. Zerov, *Tvory: v 2 t.* (т. 2, s. 401–434). Kyuyiv: Dnipro].
- Леся Українка (2021). Заметки о новейшей польской литературе. В: Леся Українка. *Повне академічне зібрання творів: у 14 томах* (т. 7, с. 139–171). Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки [Lesya Ukrayinka (2021). Zаметky o noveyshey pol'skoy lyterature. V: Lesya Ukrayinka. *Povne akademichne zibrannya tvoriv: u 14 tomakh* (т. 7, s. 139–171). Luts'k: Volyns'kyu natsional'nyu universytet imeni Lesi Ukrayinky].
- Леся Українка (2021). Лист до О. П. Косач (матері) від 27 січня 1903 р. Сан-Ремо. В: Леся Українка. *Повне академічне зібрання творів: у 14 томах* (т. 13, с. 192–200). Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки [Lesya Ukrayinka (2021). Lyst do O. P. Kosach (materi) vid 27 sichnya 1903 r. San-Remo. V: Lesya Ukrayinka. *Povne akademichne zibrannya tvoriv: u 14 tomakh* (т. 13, s. 192–200). Luts'k: Volyns'kyu natsional'nyu universytet imeni Lesi Ukrayinky].
- Моклиця, М. (2009). Загальнокультурна та національна парадигма творчої полеміки Івана Франка та Лесі Українки. В: *Леся Українка і сучасність*. Т. 5 (с. 277–291).

- Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки [Moklytsya, M. (2009). *Zahal'nokul'turna ta natsional'na paradyhma tvorchoyi polemiky Ivana Franka ta Lesi Ukrayinky*. V: *Lesya Ukrayinka i suchasnist'*. Т. 5 (s. 277–291). Luts'k: Volyns'kyu natsional'nyu universytet imeni Lesi Ukrayinky].
- Моклиця, М. (2021). Передмова. В: Леся Українка. *Повне академічне зібрання творів: у 14 томах* (т. 7, с. 7–45). Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки [Moklytsya, M. (2021). *Peredmova*. V: *Lesya Ukrayinka. Povne akademichne zibrannya tvoriv: u 14 tomakh* (t. 7, s. 7–45). Luts'k: Volyns'kyu natsional'nyu universytet imeni Lesi Ukrayinky].
- Морачевський, Ю. (1983). Візантинізація чи варваризація. *Сучасність*, 11, с. 21–23 [Morachevs'kyu, Yu. (1983). *Vizantynizatsiya chy varvaryzatsiya*. *Suchasnist'*, 11, s. 21–23].
- Пшибишевський, С. (1970). Из землі зродженому творцеві. В: Ф. Погребенник (упорядн.), *Василь Стефаник у критиці і спогадах* (с. 151–152). Київ: Дніпро [Pshybyshvsk'kyu, S. (1970). *Iz zemli zrodzhenomu tvortsevi*. V: F. Pohrebennyk (uporyadn.), *Vasyl' Stefanyk u krytytsi i spohadakh* (s. 151–152). Kyuiv: Dnipro].
- Simonek, S. (1997). *Ivan Franko und die „Moloda Muza“: Motive in der westukrainischen Lyrik der Moderne*. Köln; Weimar; Wien : Böhlau.
- Стефаник, В. (1954). Лист до В. Гаморака від 7. II. 1899. В: В. Стефаник, *Повне зібрання творів: у 3 т.* (с. 167). Київ: АН УРСР [Stefanyk, V. (1954). *Lyst do V. Hamoraka vid 7. II. 1899*. V: V. Stefanyk, *Povne zibrannya tvoriv: u 3 t.* (s. 167). Kyuiv : AN URSSR].
- Стефаник, В. (2020). Иван Семанюк (Марко Черемшина). В: В. Стефаник, *Зібрання творів: у 3 томах, 4 книгах* (т. 1, кн. 1, с. 32–33). Івано-Франківськ: Місто НВ [Stefanyk, V. (2020). *Ivan Semanyuk (Marko Cheremshyna)*. V: V. Stefanyk, *Zibrannya tvoriv: u 3 tomakh, 4 knykhakh* (t. 1, kn. 1, s. 32–33). Ivano-Frankivs'k: Misto NV].
- Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів у 50 томах*. Київ: Наукова думка [Franko, I. (1976–1986). *Zibrannya tvoriv u 50 tomakh*. Kyuiv: Naukova dumka].
- Лепкі, В. (1902). *Pogląd na literaturę ukraińską w 1901 r. Przegląd powszechny*, 7.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.6>

Data przesłania artykułu: 8.07.2022

Data akceptacji artykułu: 9.03.2023

ANNA HORNIATKO-SZUMIŁOWICZ

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

(University of Adam Mickiewicz in Poznań, Poland)

Василь Ткачук — виразник етнонаціональної ідентичності

Vasyl Tkachuk as a promotor of ethno-national identity

Abstract

Ethno-national identity is a complex phenomenon, rich in both its structure and content. In this form of identity, both ethnic and national factors are deeply interlinked and influence each other. Vasyl Tkachuk (1916–1944) was a little-studied Ukrainian novelist, born and raised in Pokuttia and Hutsulshtchina in the first half of the 20th century. An unruly “Hutsulyk” who knew and loved his native land from an early age, made it famous in his works, and spontaneously resisted the sudden Sovietization of Western Ukraine, which cost him his life. It is therefore possible to ascertain that, based on his literary legacy, this talented novelist can be counted among the exponents of ethnonational identity. Writing as a Hutsul about the Hutsul people, their joys, sorrows, ethnic distinctiveness, and national unity, Tkachuk automatically defended both their and his own identities. This way, he confirmed his deeply rooted sense of the “little homeland” and the Ukrainian nation. To conduct the research, the hermeneutical and biographical methods were used.

Keywords: ethnonational identity, Vasyl Tkachuk, short-story writing, Ukrainian literature

Wasyl Tkaczuk jako wyraziciel tożsamości etniczno-narodowej

Streszczenie

Tożsamość etniczno-narodowa jest zjawiskiem złożonym i bogatym w strukturze oraz treści, czynniki etnicznej narodowe są w niej ściśle powiązane i wzajemnie oddziałują na siebie. Ukraiński nowelista W. Tkaczuk (1916–1944), którego życie i twórczość nie są jeszcze dogłębnie

przebadane, urodził się i wychował na Pokuciu i Huculszczyźnie. Niepokorny Hucułyk, który sławił w swoich utworach ukochaną ziemię rodzinną, oparł się gwałtownej sowietyzacji Ukrainy Zachodniej, za co zapłacił życiem. Można stwierdzić, że utalentowany nowelista wraz ze swoją spuścizną nowelistyczną jest wyrazicielem tożsamości etniczno-narodowej. Pisząc jako Hucuł o Hucułach, ich radościach i smutkach, odrębności etnicznej i zarazem jedności narodowej, bronił swojej i ich tożsamości, potwierdzając głęboko zakorzenioną świadomość „małej ojczyzny” i państwa ukraińskiego. W badaniu wykorzystano metody hermeneutyczną oraz biograficzną.

Słowa kluczowe: tożsamość etniczno-narodowa, Wasyl Tkaczuk, nowelistyka, literatura ukraińska

Вступ

У теоретичних дослідженнях етнічної та національної ідентичностей учені вирізняють сьогодні чотири їх рівні — етнографічний, регіональний, загальноетнічний і загальнонаціональний. За такою класифікацією, гуцул — це водночас буковинець — українець — громадянин України. Має рацію Ірина Мусієнко, підкреслюючи, що „у ієрархії ідентичності належність до етнографічної групи не суперечить належності до українства” (Мусієнко, 2010, с. 315). Цю важливу тезу констатував іще на початку ХХ століття антрополог Федір Вовк, який, проводячи експедиції на Буковину та в Галичину і плідно співпрацюючи із західноукраїнськими етнологами, зокрема з Володимиром Гнатюком, довів існування єдиного антропологічного типу українців при збереженні окремих територіальних особливостей (Орехова, 2003, с. 172–175). У цьому контексті поняття „етнонаціональна ідентичність” становить сукупність взаємозумовлених етнічних і національних ідентифікаційних чинників, які, з одного боку, є підставою для віднесення окремої особи чи групи людей до певної етнонаціональності, а, з іншого, — їх відокремлення від іноетнічних або ж інонаціональних спільностей (див. детальніше: Обушний, 1999).

Згідно з Тетяною Саніною (Саніна, 2005, с. 23), етнос і нація, хоч і близькі за своїм спрямуванням спільноти, проте мають досить відмінний характер, а їх члени — мотивацію. Етнічна ідентичність насамперед асоціюється з культурними компонентами, з культурною ідентичністю, тоді як національна ідентичність — з політичними, з політичною ідентичністю. Говорячи про етнічну ідентичність, основний акцент дослідниця робить на усвідомленій належності до культурної спільноти, тоді як національна ідентичність — це та ж етнічна ідентичність, до якої додається усвідомлення політичної спільноти (Саніна, 2005, с. 25). На нашу думку, доцільно вивчити творчий доробок Василя Ткачука (1916–1944) як віддзеркалення його етнонаціональної ідентичності, що і буде предметом дослідження в статті. Цей передчасно померлий новеліст 30-х років ХХ ст., ім’я якого поступово стає відомим,

залишив цінний для української культури творчий доробок¹. Не претендуючи на повне висвітлення широкої і складної теми етнонаціональної ідентичності в житті і творчості В. Ткачука, статтею маємо на меті частково заповнити цю лакуну.

„І чути твердий і гордий хід гуцулів і дужий помах топірця”. Етнічна ідентичність

„І чути твердий і гордий хід гуцулів і дужий помах топірця. [...] Ще чути гомін кріпкої віри, сили, помсти, завзяття гуцульської душі — що гомонить, вабить, як та далина [...]” (Ткачук, 2013, с. 142). Наведені із новели *Ніч у горах* слова В. Ткачука однозначно вказують на глибоку пошану, яку мав їхній автор до гуцульського краю, його могутньої природи і жителів-горян. Дискурс Гуцульщини в новелістиці В. Ткачука презентує, так само як і в багатьох творах першої третини ХХ ст., два погляди на гуцульське життя — романтично міфологізований і „деекзотизований”, що сукупно створюють об’єктивну картину Гуцулії, дають повноцінне уявлення про взаємодію внутрішнього світу гуцула з потребами часу (Бикова, 2015). Передусім Ткачук-автор пише новели з перспективи автохтона, якого й у Львові називали Гуцуликом і який у своїх творах майстерно віддзеркалив нужденне життя карпатських горян, через що, до речі, звикли його порівнювати з Василем Стефаником (див. детальніше: Горнятко-Шумилович, 2017), відтворив їхній побут, звичаї, пейзажі й символи. Попри свою стрімголовну кар’єру, письменник не забув, звідки він родом. Пишався матір’ю-гуцулкою, яку з гордістю привіз до Львова на свій шлюб, про яку піклувався і яку щиро любив. Збереглась коротка автобіографія молодого письменника, у якій він, як пише Остап Грицай у рецензії *Цікавий дебют*, висловив прагнення „писати оповідання про близьких йому селян, про тих, що їх бачив, і тих, що рідні та любі його серцю і досі” (Грицай, 1936).

Уже критики 30-х років минулого століття помічали незвичайну прив’язаність новеліста до своєї „малої батьківщини”. Мирослав Семчишин, який першим відгукнувся в рецензії *Дебют* на появу збірки письменника-початківця *Сині чічки* (1935), зазначав, що її автор — „син Покуття, що з колиски село бачив. Ним жив і був його складовим елементом [...]” (Семчишин, 1935, с. 22). Про „вірність” Ткачука „середовищу, з якого вийшов” згадувала після інтерв’ю з молодим творцем Ірина Вільде (Вільде, 1936) чи й сам новеліст. Він зізнався в розмові з письменницею, що село дуже глибоко врлося в його

¹ Окремі аспекти життя і творчої спадщини В. Ткачука висвітлені в циклі праць авторства Анни Горнятко-Шумилович, указаних у бібліографії.

пам'ять і серце (Вільде, 1936). Прикметно те, що у Львові, у якому новеліст перебував від 1934 року, він скоро зв'язався з авангардним львівським угрупованням 30-х років ХХ ст. — „Дванадцяткою”. Але й тоді, незважаючи на те, що більшість із „дванадцяткарів” писали про місто, В. Ткачук залишився вірним селянській темі. Першокритик В. Ткачука М. Семчишин, підкреслював, що новеліст „...у майстерний спосіб зобразив душу нашого покутьського села з його пригнобленими скорботами і злиднями мешканцями [...]” (Семчишин, 1935, с. 22). Один із лідерів групи „Дванадцятка” Анатоль Курдидик у нарисі *Книжки моїх приятелів* переконував, що „Василь привіз із собою до Львова шматок запрацьованої, окервавленої і втомленої з турбот і злиднів Гуцульщини” (Курдидик, 1936). Погляд на Гуцулію із перспективи автохтона передбачав показ життя „ізсередини”, і саме В. Ткачук крізь змалювання злиденного побуту горян (бідності — *Нещасні, Жниво, Зимова мелодія, Близнюки*; малоземелля — *Мати Земля, Діточа земля, Дитяче віно, Віддай ниву*), міжлюдських непростих стосунків (розірваність сімейних зв'язків — *Невістка, Буря, Зів'ялі листочки*; порушення законів — *Злодій, За штрикою, Прибаг, Клоніт, Бог гнівавбиси, Пструги, У сусіди весілля, Аби не дати*), внутрішнього сум'яття героїв (*Флояра грає, Юркова весна*) тощо досить достовірно відобразив суспільну атмосферу гуцульського краю першої третини ХХ ст.

Водночас письменник певною мірою опоетизує свою „малу батьківщину”, на що також звернули увагу ранні критики. Так, наприклад, Олександр-Микола Мох писав у рецензії на збірку *Сині чічки*, що новеліст „досить ідеалізував правдиву Гуцулію” (Мох, 1936). У творах прозаїка помітна, зокрема, романтизація й ідеалізація етнографічного краєвиду Гуцульщини, яка в унікальних авторських метафорах й оригінальних порівняннях явиться читачам міфічною аркадією (пор.: „В золоті пшениці пражились, ліси вирівали, колоски кокошились, пучнявіли, товстіли. А отавами деркачки дзиньчали, тай голубі дзбанчики баламкали” — *За штрикою* (Ткачук, 2013, с. 54); „За смереками граби й дуби листочками трясли, а берези, немов розчесаними косами, землі клонились. Ліс декламував, а зі свого лона видихав свіжість — холод...” — *Літо* (Ткачук, 2013, с. 63); „Осінь, намочивши постільці десь у калабанях, очеретах, ступала ними по черствій землі й лишала сліди, куди то й зима має пройти...” — *Бог гнівавбиси* (Ткачук, 2013, с. 71) та ін.). Наведені вище приклади авторських метафор й оригінальних порівнянь складають разом із багатьма подібними зразками Ткачукової поезики макроконцепт *природа*, який репрезентований окремими концептами (*природні стихії, космічні стихії, пори року, пори дня, явища природи, рослинний світ*), мікроконцептами (*природні стихії* представлені мікроконцептами *буря, повінь, вогонь / пожежа; космічні стихії — земля, небо, вода; пори року — весна, літо, осінь, зима; пори дня — світанок, ранок, день, вечір, ніч; явища природи — вітер, дощ, мороз, хмари, метелиця / хуртовина / за-*

вірюха; рослинний світ — дерева і квітки) й образами (мікроконцепт *земля* передано за допомогою образів землі і її краєвидів: ниви, лану, поля, буйних загонів, гір; *небо* — через образи неба, сонця, місяця, зір, хмар; *вода* — образи води, ріки; *дерева* — через образи власне дерева, лісу, бедр, смереки, каштана, вільхи, берези; *квітки* репрезентований образами чічки й дзвінків) (див. детальніше: Горнятко-Шумилович, 2018). Що суттєве, поруч прямого використання концептів для віддзеркалення органічного світу, в якому живе людина у всій сукупності і зв'язках (у цьому випадку відображення симбіозу людина-природа в житті карпатських горян), окремі концепти реалізуються і на психологічному рівні як виразники душевного стану (любові-зради — *Буря, Невістка, Зів'ялі листочки*; радості-щастя — *Грішник, Шкільник, Літо, Черешні, Золоті дзвінки*; туги-печалі — *Близнюки, Віддай ниву, Юркова весна, Флояра грає*) й життєвого етапу (смерті — *Перекинчик, За штрикою, Повінь, Тіні, Останні гони, Сині чічки, Свічка потухла*) героїв.

Унікальний гуцульський „дух народу” відображений і за допомогою карпатського говору, що його використав В. Ткачук у новелах і з приводу якого висловив своє невдоволення згадуваний уже критик М. Мох. Відзначаючи в новеліста „велику «набожність» до народної мови”, дослідник дорікнув В. Ткачуку, що той вживає „надто багато варваризмів” не лише як В. Стефанік у діалогах, а й у нарації, через що читач має до діла не зі „стилізацією”, а з „репродукцією” (Мох, 1936). Іншої думки дотримується сучасний дослідник новелістики Василя Ткачука Роман Горак, пишучи, що письменник „вживав у своїх творах таку мову, яку знав і яка насправді побутувала в тому середовищі, про яке писав і де були ті «варваризми»” (Горак, 2014, с. 257). Гуцульський діалект для В. Ткачука є важливим чинником художнього текстотворення, тому-то перевидані Ольгою Гоффманн у 2014 році і поміщені в одній книжці *Сині чічки* чотири прижиттєві збірки її батька з'явилися без редакторських правлень діалектних форм. Прикметно те, що письменник рясно використовував мову карпатських горян — від маркування мовлення героїв окремими фонетичними, граматичними чи лексичними гуцульськими діалектними рисами до вживання гуцульського діалекту для конструювання нарації. Попри безсумнівну складність читацького сприйняття Ткачукових текстів, саме завдяки використанню маловживаних говіркових слів (*чічка* — ‘квітка’, *маржина* — ‘худоба’, *гунцвот* — ‘псотник’, *перекинчик* — ‘зрадник’, *штрика* — ‘залізнична колія’, *банувати* — ‘тужити’; *моцак* — ‘силач’; *лецта* — ‘остання’ та ін.), діалектних флексійних форм (*встидайтеси, гнівавбиси, вгинаєси, здаєси* та ін.) чи цілих реченневих конструкцій у карпатському говорі („Єк риба без води, єк збіже без сонця, єк маржинка без паші, так пропадаємо, й слуху не буде, й чутки не стане” — *Травень* (Ткачук, 2013, с. 52); „Так наше жите рвут ікіс годніші від нас. Рвут, а ти й не дотемусши, ци то ти винен, ци хто інший, ци то так призначено” — *Флояра грає* (Ткачук, 2013, с. 69). В. Ткачук увиразнює автентичність своїх

історій, укотре підтверджуючи, що він — залюблений у свій край гуцул-автохтон із чітко усвідомленою етнічною ідентичністю.

Отже, аналіз концептосфери натурфілософії письменника дає змогу одержати, з одного боку, достатньо достовірні дані про універсальні та ідіоетнічні світоглядні параметри соціуму карпатських горян, а з іншого, інформацію про такий унікальний феномен, як гуцульський „дух народу”, у якому закодована етнічна тотожність українських горян.

„А, видиш той місяць, то так само Україна!” Національна ідентичність

„А, видиш той місяць, то так само Україна! А ті зағони за цим лісом, видиш, що сріблом злиті, то так само Україна! А видиш — цього дуба — то так само Україна!..” (Ткачук, 2013, с. 100). Ці слова сказав смертельно пораненому ним більшовику Максимові національно свідомий селянин Юрко з новели *Тини*. Називаючи елементи природи „той місяць”, „сріблом злиті зағони” і „цей дуб” як складові частини рідної йому України, герой посвідчує свою прив’язаність як селянина — гуцула — українця до землі, краю, батьківщини. Отже, етнокультурна тотожність, що „випрозорює” із творчої спадщини новеліста, немислима в письменника без відчуття ним національної ідентичності.

Уже п’ятнадцятилітнім В. Ткачук був арештований на чотири місяці за прилюдне демонстрування політичних поглядів. За словами О. Грицаця, майбутній письменник вивісив афішу, закликаючи селян, щоб вони „брали гострі шаблі в руки тай проганяли ворогів” (Грицай, 1936). Через двадцять років, після короткочасного захоплення появою у вересні 1939 року на західноукраїнських землях радянських „визволителів”, новеліст дуже розчарувався в них, за словами рецензента Миколи Рудницького, не бачив здобутків радянської влади і нового щасливого життя на селі, на що вказав у своєму розлогу вступі до збірки В. Ткачука *Золоті дзвінки* Р. Горак (Горак, 2014, с. 250). Більше того, демонстративно, з кулаками накидався на львівських працівників НКВД, як констатував Р. Горак, „не міг спекатись того терору і вибрав такий шлях протесту” (Горак, 2014, с. 301). Отже, так само, як і етнічну тотожність, національну ідентичність Гуцулика вже помічали критики 30-х років. Богдан Кравців, попри досить критичне ставлення до дебютної книжки новеліста, писав в огляді сучасної йому західноукраїнської літератури *Проза галицького гетто*, що в нарисах В. Ткачука певною мірою підкреслені національні мотиви (Кравців, 1935, с. 906). На думку О. Грицаця, Ткачукове село — це „утаєна сила того українського, захопленого ворогом, але не поневоленого ним села” (Грицай, 1936). Так само М. Мох писав у розгорнутій рецензії на *Сині чічки*, що село Василя Ткачука „таке як інші”, а все ж воно

відрізняється від села Михайла Коцюбинського чи Василя Стефаника, бо ж „має й вищі ідеали: релігійні й національні” (Мох, 1936). Про проблиски нового села, яке національно усвідомлюється, згадувала й Вільде (Вільде, 1936).

„Відблиски” національної ідентичності простежуємо в новелістиці В. Ткачука. Так, наприклад, у новелі *Тато й одинак* головні герої вирушають боротися за Україну. Спершу син, згодом, за його прикладом, батько. Україна ототожнюється із землею, яка для селян варта найвищої жертви, пор.:

- Тату, я йду на війну [...].
  - Держися, небоже, землі [...].
  - Тату! Я ж йду за ню боротись! [...]
  - Сину, я йду з тобою! Най і мене з тобою посічуть за землю!
- (Ткачук, 2013, с. 44–45).

Заголовна новела дебютної збірки *Сині чічки* присвячена невідомому борцю за Україну — січовому стрільцю, тому, „що за нас, за ту бідовану землю, погіб у самім цвіту, що з Богом спочиває у тім гробі [...]” (Ткачук, 2013, с. 113). „Тот гоноровий гріб”, що „як сирота без хреста, лежить” (Ткачук, 2013, с. 113) у свідомості карпатських горян треба було відновити, і тому селяни жертвують новий хрест на могилу, пор.: „Несли, як писанку, мальований хрест” (Ткачук, 2013, с. 113). Мотив пошани погиблим за свободу борцям наявний і в новелі *Зелені свята*, де стара Матііха цілувала хрест, „що на довгій стрілецькій могилі гонорувався” (Ткачук, 2013, с. 22). У творі помітне шанобливе ставлення до полеглих воїнів, пор.: „Так, вони за фayne згинули, а най їм фayne буде, де їх душі обертаються” (Ткачук, 2013, с. 22). Тому героїня замовляла парастаси за упокій померлих, пор.: „Бо вони добра хотіли всім. Не жалували себе [...]. То й не жалую їм парастас наймити [...]” (Ткачук, 2013, с. 22). Національні мотиви спостережені в новелах *Перекинчик* та *Тіни*. У першій з них порушується тема зради (перекинчик — розмовний варіант слова „зрадник”). Неписане селянське право „або з панамі, або з нами!...” (Ткачук, 2013, с. 46) дозволило чоловікам вчинити самосуд над Йосипом Яремевим, що „держит з панамі”, а що ранній критик В. Ткачука М. Мох вважає результатом впливу на новеліста ідей українського інтегрального націоналізму авторства Дмитра Донцова (Мох, 1936). У новелі *Тіни* зображена смертельна сутичка між двома селянами-українцями — Юрком і Максимом, один із яких на більшовицькому боці. У двобої гине поцілений більшовик. Умираючи, просить пробачення в дотеперішнього ворога-земляка, виражає жаль за нерозумно утраченою батьківщиною, пор.: „Гарна-ж, бо ти, Україно!.. Я ж не ба-чив те-бе... Юр-ку, пр-щай мене... брате... благослови... [...] Я був слі-пий!...” (Ткачук, 2013, с. 100). Попри деяку ідеологічну наївність образу наведеного ворога, на що, до речі, звернув увагу на сторінках журналу *Нова зоря* критик М. Мох, дивуючись, що „смертельно поцілений більшовик нагло стає націоналістом” (Мох, 1936), В. Ткачук, безперечно, плекав національну ідентичність, доказом чого і є аналізований твір.

Новели *Тато й одинак*, *Сині чічки*, *Перекинчик*, *Тіни*, *Зелені свята*, *Не плач, мамо!* чітко вказують на національну самоідентифікацію цього унікального письменника. Образ рідної матері автор бачить у неподільній єдності з образом матері — Батьківщини — України. Так, наприклад, у новелі *Зелені свята* героїня замовляє парастаси на могили померлих січовиків, уявляючи себе їхньою матір'ю, пор.: „[...] здається мені, що всі мої сини, а я їх мати...” (Ткачук, 2013, с. 22). Тому-то мав рацію критик М. Мох, коли підкреслював у рецензії (Мох, 1936), що хоча В. Ткачук і пише, услід за В. Стефаником, слово „Земля” з великої букви, то в нього, на відміну від славнозвісного попередника, селяни сприймають землю не лише як матінку-годувальницю, а і як рідний обшир, який треба захищати від „тіней” (*Тіни*) і „перекинчиків” (*Перекинчик*), за який мають за честь боротися (*Тато й одинак*), урешті, якого загинув борців повинні шанувати (*Зелені свята*; *Сині чічки*). І навіть у пізнішій новелі *Не плач, мамо!*, написаній на хвилі автентичного захоплення появою у вересні 1939 року радянської армії у Львові, між рядками таїться непідробна любов до рідного краю, який, як і рідна мати новеліста, цінні нарівно, пор.: „Не плач, мамо, уже не смутися. Тішся! Радуйся! Надійшла Україна, наша Україна, моя і твоя, мамо, Україна!” (Ткачук, 2013, с. 153). У творі, який, за словами дослідників, довелось ідеологам радянської „докорінно переробляти і дописувати” (Горак, 2014, с. 297), знову ж таки можна відзначити характерне для української культурної традиції ототожнення рідної матері з єдиною ненькою-батьківщиною. Ткачукова мати, так само як і Україна, бачиться письменнику „без усміху, з тужливими очима” (Ткачук, 2013, с. 153). І разом з цим новеліст безмежно любить свою матір, пишається нею, пор.: „[...] мамо, я гордий, що ти, моя мати, така обідрана і боса... Ти навіть не знаєш, що ти така, як та Західна Україна. Так, моя велика, убога мамо!” (Ткачук, 2013, с. 152).

Висновок

Етнонаціональна ідентичність — це складний феномен, у якому тісно переплетені і взаємодіють не лише етнічні, а й національні фактори. В. Ткачук народився і виріс на Покутті і Гуцульщині першої третини ХХ ст. Змалку непокірний Гуцулик знав і любив свій край, феноменально оспівав його у своїх творах, стихійно зчинив опір насильницькій радянській українськості, за що і поплатився життям. Можна констатувати, отже, що талановитий автор на тлі своєї новелістичної спадщини є виразником етнонаціональної ідентичності. Пишучи як гуцул про гуцулів, їхні радощі і смутки, етнічну окремішність і національну соборність, він відстоював свою і їхню тотожність, підтверджуючи усвідомленість рідного краю й української держави. Це неоціненна заслуга перед українською культурою, у якій В. Ткачук повинен займати важливе місце.

Бібліографія

- Бикова, Т. Б. (2015). Авторське моделювання проблеми „екзотичності” Гуцульщини кризь зображення сучасного життя краю. В: *Верховино, світку ти наш...: гуцульський текст української літератури першої третини ХХ століття* (с. 99–117). Київ: Четверта хвиля [Bykova, T. B. (2015). Avtors'ke modelyuvannya problemy „ekzotychnosti” Hutsul'shchyny kriz' zobrazhennya suchasnoho zhyttya kryayu. V: *Verkhovyno, svitku ty nash...: hutsul's'kyu tekst ukrayins'koyi literatury pershoyi tretyny XX stolittya* (s. 99–117). Kyuyiv: Chetverta khvylya].
- Вільде, І. (1936). Гість у нашій редакції. *Світ молоді*, січень — лютий [Vil'de, I. (1936). Hist' u nashiy redaktsiyi. *Svit molodi*, sichen' — lyutyu].
- Горак, Р. (2014). Загублений талант Василя Ткачука. В: В. Ткачук, *Золоті дзвінки*, підготовка текстів, упоряд. та післяслово Романа Горака (с. 238–303). Львів: Априорі. [Horak, R. (2014). Zahublenyy talant Vasylya Tkachuka. V: V. Tkachuk, *Zoloti dzvinky*, pidhotovka tekstiv, uporyad. ta pisyaslovo Romana Horaka (s. 238–303). L'viv: Apriori].
- Горнятко-Шумилович, А. (2021). Забуті імена: Василь Ткачук очима родичів й односельчан (на основі актуальних інтерв'ю). *Studia Polsko-Ukraińskie*, 8, с. 126–141. [Hornyatko-Shumylovych, A. (2021). Zabuti imena: Vasyil' Tkachuk ochyma rodychiv y odnosel'chan (na osnovi aktual'nykh interv'yu). *Studia Polsko-Ukraińskie*, 8, s. 126–141]. DOI: 10.31338/2451-2958spu.8.9.
- Горнятко-Шумилович, А. (2017). Василь Ткачук. Між традицією і новаторством (нарис проблематики). В: К. Jakubowska-Krawczyk, A. Nowacki (ред.), *Tożsamość ukraińska wobec przemian XVII–XXI* (s. 147–163). Lublin: Wydawnictwo KUL. [Hornyatko-Shumylovych, A. (2017). Vasyil' Tkachuk. Mizh tradytsiyeyu i novatorstvom (narys problematyky). V: K. Jakubowska-Krawczyk, A. Nowacki (red.), *Tożsamość ukraińska wobec przemian XVII–XXI* (s. 147–163). Lublin: Wydawnictwo KUL].
- Горнятко-Шумилович, А. (2020). Із метою „підшукування нових динамічних форм вислову”. „Дванадцятка” як авангардне явище в українській літературі. *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 8, с. 125–144 [Hornyatko-Shumylovych, A. (2020). Iz metoyu „pidshukuvannya novykh dynamichnykh form vyslovu”. „Dvanadtsyatka” yak avanhardne yavyshche v ukrayins'kyy literaturi. *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 8, s. 125–144]. DOI: 10.14746/pss.2020.18.7.
- Горнятко-Шумилович, А. (2017). Майстерність змалювання жіночих постатей у новелістиці Василя Ткачука. В: А. Archangielska, M. Hordy (ред.), *Kobieta w zwierciadle języka i kultury* (с. 40–76). Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. [Hornyatko-Shumylovych, A. (2017). MaYSTernist' zmaluyvannya zhinochykh postatey u novelistytsi Vasylya Tkachuka. V: A. Archangielska, M. Hordy (red.), *Kobieta w zwierciadle języka i kultury* (s. 40–47). Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego].
- Горнятко-Шумилович, А. (2018). Натурфілософія як феномен художнього світу Василя Ткачука. В: *IX Міжнародний конгрес українців. Літературознавство. Збірник наукових статей (До 100-річчя Національної академії наук України)*, гол. ред. С. Пирожков, А. Загородній, Г. Скрипник; НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського (с. 21–36). Київ: Видавництво ІМФЕ [Hornyatko-Shumylovych, A. (2018). Naturfilosofiya yakfenomen khudozhn'oho svitu Vasylya Tkachuka. V: *IX Mizhnarodnyy konhres ukrayinistiv. Literaturoznavstvo. Zbirnyk naukovykh statey (Do 100-richchya Natsional'noyi akademiyinauk Ukrayiny)*, hol. red. S. Pyrozkhov, A. Zahorodniy, H. Skrypnyk; NAN Ukrayiny; IMFE im. M. T. Ryl's'koho (s. 21–36). Kyuyiv: Vydavnytstvo IMFE].
- Горнятко-Шумилович, А. (2021). Успадковані спогади: Ольга Гоффманн vel Ткачук повертає пам'ять про батька. *Slavica Wratislaviensia CLXXIII, 14, Pamięć*, с. 221–232 [Hornyatko-Shumylovych, A. (2021). Uspadkovani spohady: Ol'ha Hoffmann vel Tkachuk

- povertaye pam'yat' pro bat'ka. *Slavica Wratislaviensia CLXXIII, 14, Pamięć*, s. 221–232]. DOI: 10.19195/0137-1150.173.18.
- Грицай, О. (1936). Цікавий дебют. *Свобода*, ч. 109 [Hrytsay, O. (1936). Tsikavyu debyut. *Svoboda*, ch. 109].
- Габор, В. (ред.). (2006). „Дванадцятка”. *Наймолодша львівська літературна богема 30-х років ХХ століття: Антологія урбаністичної прози*. Львів: Л. А. Піраміда. [Gabor, V. (red.). (2006). „Dvanadtsyatka”. *Naymolodsha l'viv's'ka literaturna bohema 30-kh rokiv XX stolittya: Antolohiya urbanistychnoyi prozy*. L'viv: L. A. Piramida].
- Кравців, Б. (1935). Проза галицького гетто. *Вісник*, грудень, с. 903–908 [Kravtsiv, B. (1935). Proza halys'koho hetto. *Visnyk*, hruden', s. 903–908].
- Курдидик, А. (1936). Книжки моїх приятелів. *Неділя*, ч. 21 [Kurdydyk, A. (1936). Knyzhky moyikh pryuteliv. *Nedilya*, ch. 21].
- Мох, О. М. (1936). Рецензія на „Сині чічки”. *Нова зоря*, 31 травня [Mokh, O. M. (1936). Retsetsziya na „Syni chichky”. *Nova zorya*, 31 travnya].
- Мусієнко, І. (2010). Етнічна ідентичність лемків, бойків і гуцулів у сучасній історіографії. В: S. Dudra, B. Halczak, R. Drozd, I. Betko, M. Śmigiel' (ред.), *Łemkowie, Bojkowie, Rusini: historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. Т. 3 (с. 315–323). Głogów: Druk-Ar. [Musiyenko, I. (2010). Etnichna identychnist' lemків, boykiv i hutsuliv usuchasniy istoriohrafiiyi. V: S. Dudra, B. Halczak, R. Drozd, I. Betko, M. Śmigiel' (red.), *Łemkowie, Bojkowie, Rusini: historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. Т. 3 (s. 315–323). Głogów: Druk-Ar].
- Обушний, М. (1999). *Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації*: автореферат дисертації доктора політичних наук. НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. Київ. [Obushnyy, M. (1999). *Etonatsional'na identychnist' v konteksti formuvannya ukrayins'koyi natsiyi*: avtoreferat dysertatsiyi doktora politychnykh nauk. NAN Ukrainy. In-t polit. i etnonats. doslidzh. Kyiv].
- Орехова, О. (2003). Етнографічні експедиції Федора Вовка на Буковину. *Буковинський історико-етнографічний вісник*, 5, с. 172–175 [Oryekhova, O. (2003). Etnohrafichni ekspedytsiyi Fedora Vovka na Bukovynu. *Bukovyns'kyystoryko-etnohrafichnyy visnyk*, 5, s. 172–175].
- Саніна, Т. О. (2005). Дослідження національної та етнічної ідентичності: теоретичний огляд. *Наукові записки національного університету „Києво-Могилянська академія”*. Соціологічні науки, т. 46, с. 22–26 [Sanina, T. O. (2005). Doslidzhennya natsional'noyi ta etnichnoyi identychnosti: teoretychnyy ohlyad. *Naukovi zapysky natsional'noho universytetu „Kyuevo-Mohylyans'ka akademiya”*. *Sotsiolohichni nauky*, t. 46, s. 22–26].
- Семчишин, М. (1935). Дебют. *Наш прапор*, 80, с. 20–25 [Semchyshyn, M. (1935). Debyut. *Nash prapor*, 80, s. 20–25].
- Ткачук, В. (2013). Сині чічки. *Новели*, передм. Х. Синітович. Івано-Франківськ: Лілея-НВ [Tkachuk, V. (2013). Syni chichky. *Novely*, peredm. Kh. Synitovych. Ivano-Frankivsk: Lileya-NV].
- Horniatko-Szumilowicz, A. (2017). „Skromne obrazki wiejskie” Wasyla Tkaczuka (szkic do portretu pisarza zapomnianego). *Studia et Documenta Slavica*, 1, s. 9–21. DOI: 10.25167/SetDS/2017/1/1.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.7>

Data przesłania artykułu: 15.07.2022

Data akceptacji artykułu: 9.03.2023

LARYSA KOLIBABA

Instytut Języka Ukraińskiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, Ukraina

(Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine)

Відмінкові закінчення іменників в українській літературній мові ХХІ сторіччя: правописна норма vs мовна практика

Case endings of nouns in literary Ukrainian of the 21st century: Norms of orthography vs. language practice

Abstract

In this article the author investigates the main codified (prescriptive) and non-codified (descriptive) changes in the use of case endings of nouns that occurred in the Ukrainian literary language during the first two decades of the 21st century. The tendencies in the observance of morphological norms, witnessed in different functional and stylistic spheres of modern Ukrainian language practice of the professional community, are singled out and analyzed. They are compared with norms codified in the *Ukrainian Orthography* of 2019. The correlation of tendencies of modern professional language practice and codified orthography changes in the use of case endings of nouns is traced: some tendencies are proved in language practice before their codification in the new *Ukrainian Orthography*, others are currently not supported by the philologically prepared part of Ukrainian society, and others still are represented in the language practice of Ukrainians more widely than those reflected in the main orthography code of Ukraine.

Keywords: morphological norm, noun, case, ending, language practice

Przypadek końcówek rzeczowników w ukraińskim języku literackim XXI wieku. Standard pisowni vs praktyka językowa

Streszczenie

W artykule omówione zostały główne skodyfikowane (nakazowe) i nieskodyfikowane (opisowe) zmiany w użyciu końcówek rzeczowników w ukraińskim języku literackim w dwóch pierwszych dekadach XXI wieku. Autorka wyodrębniła i przeanalizowała tendencje w przestrzeganiu norm morfologicznych obecne w różnych sferach funkcjonalnych i stylistycznych współczesnej praktyki języka ukraińskiego. Porównała je z normami nowej *Pisowni ukraińskiej* z 2019 roku i prześledziła korelacje różnych tendencji współczesnego języka i zmian kodyfikujących używanie końcówek rzeczowników. Jedne były obecne w praktyce językowej jeszcze przed ich kodyfikacją w *Pisowni ukraińskiej*, inne są na razie słabo wspierane przez praktykę językową Ukraińców o wyższych kompetencjach filologicznych, a reprezentacja w języku ukraińskim kolejnych jest większa niż ma to odzwierciedlenie w podstawowym kodeksie ortograficznym Ukrainy.

Słowa kluczowe: norma morfologiczna, rzeczownik, przypadek, zakończenie, praktyka językowa

Вступ Чинники змін у граматичних нормах української літературної мови

Уживання відмінкових закінчень іменників регулює граматична, зокрема морфологічна, норма. Конкретні мовні норми, зауважує Л. Струганець, мають „різну стійкість, міцність” (Струганець, 2011, с. 38). У мовознавстві узвичаїлася думка, згідно з якою граматична будова мови є відносно стабільною системою, що „організована за строгими законами” (Коць, 2010, с. 49), а граматичні норми сформувалися історично відповідно до морфологічних та синтаксичних особливостей української літературної мови, тому вони порівняно стали, найстійкіші з-поміж інших типів мовних норм та найменш чутливі до змін (Фурса, 2019, с. 246). Очевидно, саме тому граматичні норми, за висновками дослідників, у сучасній лінгвоукраїністиці досі є найменш вивченими (Кобченко, 2021, с. 70).

Попри це не можна беззаперечно твердити, що граматичні норми є застиглими й незмінними, адже граматична система „перебуває в стані постійного й активного руху” (Коць, 2010, с. 49). Аналіз граматичних норм за останні 100 років засвідчує їх безпосередню залежність від ідеології конкретної часової доби. Зокрема, спираючись на граматичну¹ та лексикогра-

¹ Ідеться про граматичний доробок Є. Тимченка, О. Курило, О. Синявського, М. Гладкого, С. Смерчинського, М. Наконечного та ін.

фічну² спадщину 20–30-х рр. ХХ ст., а також видання *Українського правопису* різних років, маємо підстави констатувати істотні розбіжності у граматичних нормах так званого „золотого десятиріччя” та радянського періоду, коли вони зазнали штучного втручання у зв’язку з насаджуванням ідеології „наближення і злиття” української та російської мов.

Помітні зміни у граматичних нормах відбулися й у 90-х рр. ХХ ст. Вони полягають передовсім у перегляді граматичних норм, чинних за тоталітарної доби: в усуненні тих із них, що невластиві граматичному ладові української мови, і в поверненні її національних морфологічних та синтаксичних рис, які відповідають питомим, історично сформованим особливостям. Ці зміни так само спричинені позамовними зрушеннями суспільно-політичного характеру в незалежній Україні, а саме: пробудженням національно-мовної свідомости українців, піднесенням культурно-освітнього рівня населення, посиленням тенденцій до автохтонізації та активізацією юридичних настроїв, спрямованих на зміцнення національних морфологічних і синтаксичних норм та збереження самобутности українського формотворення. „У незалежній Україні, — зауважував В. Німчук, — багато з переслідуваного й заборонюваного в часи тоталітаризму реабілітовано й дозволено” (Німчук, 2004).

У перші дві десятиріч ХХІ ст. у зв’язку з посиленою увагою суспільства до української історії та мови, прагненням установити й відновити органічні основи української літературної мови, відмежуватися від чужомовних впливів зміни у граматичних нормах тривають далі. Їх фіксують та аналізують українські мовознавці. На сьогодні відома низка теоретичних та прикладних досліджень, у яких уже частково переглянуто граматичні стандарти української радянської мови й запропоновано скореговані норми, що відповідають питомим морфологічним та синтаксичним рисам української мови (див. Вихованець, Городенська, 2004; Вихованець, 2012; Вихованець, Городенська, Загнітко, Соколова, 2017; Харченко, 2017; Городенська, 2019 та ін.).

У пропонованій статті поставлено за мету схарактеризувати основні зміни у вживанні відмінкових закінчень іменників, що відбулися в українській літературній мові перших двох десятиріч ХХІ ст. Цю мету зреалізовано у двох площинах: 1) виокремлено та схарактеризовано основні тенденції в уживанні відмінкових закінчень іменників у сучасній мовній практиці; 2) проаналізовано зміни в унормуванні відмінкових закінчень іменників, зафіксовані в найновішій редакції *Українського правопису* 2019 р., новітніх граматичних описах української літературної мови та лексикографічних джерелах.

² Маємо на увазі вступні для читацького загалу репринтні видання із серії „Словникова спадщина України” (Кримський, Єфремов, 2016–2017; Єфремов, Ніковський, 2017; Ніковський, 2018; Дорошенко, Станіславський, Страшкевич, 2018) та ін.

Методика досліджування змін у вживанні відмінкових закінчень іменників

Пропонована студія ґрунтована на зіставленні двох типів морфологічних норм — *прескриптивних*, тобто обов'язкових для дотримання мовцями норм української літературної мови, що кодифіковані в *Українському правописі*, граматиках, словниках як система численних правил (проскрипцій), приписів, рекомендацій, і *дескриптивних* — ужиткових, узвичаєних у мовному узусі, опертих на фактичне використання відмінкових закінчень іменників у різних функційних стилях української літературної мови.

Досліджуючи сучасну українськомовну практику, ми зосередили увагу на морфологічних нормах, яких дотримуються представники так званої *професійної спільноти* — „освітяни, працівники засобів масової комунікації (журналісти й редактори), офіційно-ділової сфери та інші верстви освічених носіїв української мови” (Городенська, 2017б, с. 17). Професійна спільнота — це свідома частина українського мовного соціуму, що, на противагу загально менш освічених представників мовної непрофесійної практики, має фахові знання з української мови, обізнана із суспільно-політичними умовами функціонування української мови у ХХ ст., стежить за кодифікованими змінами у граматичних нормах і спроможна оцінити їхню доцільність.

Від часу набуття чинності найновішої редакції *Українського правопису* минуло понад три роки. З огляду на це одне з важливих завдань, яке заплановано розв'язати у пропонованій студії, — простежити, чи дотримується українська професійна спільнота нових правописних змін у своїй практичній діяльності.

Матеріалом дослідження послуговували 2 групи морфологічних форм іменників: 1) відмінкові форми іменників, активно вживані в сучасній мовній практиці української професійної спільноти; 2) відмінкові форми іменників, зафіксовані в редакції *Українського правопису* 2019 р., а також у його попередніх виданнях. Їх було дібрано з усного мовлення та писемних текстів різних функційно-стильових сфер української мовної практики — переважно публіцистичного та наукового дискурсів, почасти — з художнього та офіційно-ділового. Вибір цих функційних сфер мовокористування дає змогу цілісно дослідити вплив мовної свідомості професійної спільноти на дотримання чинних морфологічних норм і з'ясувати причини, що зумовлюють їх порушення.

Основні зміни в уживанні відмінкових закінчень іменників

Зміни, які спостерігаємо в уживанні відмінкових закінчень іменників у мовній практиці професійної спільноти в перші дві десятиріччя XXI ст., здебільшого засвідчують тяглість процесів, що розпочалися на початку 90-х рр. XX ст.³ Проаналізуємо найпомітніші з них.

1. Зміни в уживанні закінчень родового відмінка однини зафіксовано для *іменників чоловічого роду II відміни* та *іменників жіночого роду III відміни*. Ці зміни засвідчують зв'язок прескриптивної та дескриптивної граматичної норми, „безупинний рух мовних явищ з однієї сфери до іншої” (Коць, 2010, с. 48).

1.1. У мовному повсякденні XXI ст. активізувалася тенденція вживати іменників — назв населених пунктів у родовому відмінку однини із закінченням *-у (-ю)* (Вихованець, Городенська, 2004, с. 109; Тараненко, 2005, с. 91). Її засвідчують передовсім засоби масової комунікації та художня література, пор.: ...*до романтичного Парижу* (газета *Версії*, 2013); ...*до Нью-Йорку* (газета *Україна молода*, 24.11.2016); ...*зі Стокгольму, Парижу й Лондону* (Ю. Андрухович); ...*від Берліну* (М. Кідрук) і под.

Сучасні написання назв деяких міст із флексіями *-у (-ю)*, зауважував І. Р. Вихованець, не сприймаємо як ненормативні, оскільки вони „не спотворюють типового образу української мови” (Вихованець, Городенська, 2004, с. 109). Імовірно, на цю морфологічну особливість зважили укладачі редакції *Українського правопису 2019 р.*, оскільки до неї було внесено зміни стосовно до вжитку закінчень іменників чоловічого роду II відміни, що є назвами населених пунктів на зразок *Амстердам, Гомель, Ліверпуль, Лондон, Мадрид, Париж, Чорнобиль*, тобто крім тих, що мають суфікси *-ськ-, -цьк-, -ець-,* форманти *-бург-, -град- (-город-), -іль- (-оль-), -мир-, -слав-, -фурт-,* а також крім назв населених пунктів і різних географічних назв із наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі та із суфіксами присвійності *-ів- (-їв-), -ев- (-єв-), -ов-, -ин- (-ін-), -ач-, -ич-* (Український правопис, 2019, с. 114). Якщо в редакції *Українського правопису 1993 р.* нормативним закінченням родового відмінка однини цих іменників було *-а (-я)* (Український правопис, 1993, с. 68), то в *Українському правописі 2019 р.* для них кодифіковано обидва варіанти закінчень — *-а (-я)* та *-у (-ю)* (Український правопис, 2019, с. 117).

Зазначена зміна перегукується із правилом, поданим в *Українському правописі 1928 р.*, відповідно до якого „від іменників-назов місцевостей, країв, річок, міст тощо родовий однини вживається то з **-у, -ю** (далеко частіше), то

³ Аналіз спостережених змін у статті викладено за відмінками відповідно до послідовності їх розташування у відмінковій системі сучасної української літературної мови.

з **-а, -я**: <...> *Берліну, Лондону, Парижу, Риму, Нью-Йорку, Херсону*” (Український правопис, 1929, с. 34–35), і спирається на наявність форм родового відмінка на *-у (-ю)* в іменників — назв населених пунктів, зафіксованих в українському фольклорі, художній літературі, наукових текстах і публіцистиці не лише у ХХ ст., а й значно раніше, пор.: *Вези овес хоч до Парижу...* (Укр. присл.); ...*ні Лондому, ні Парижу!*.. (М. Кропивницький); ...*з Києва, Харкова, Львова, Праги, Берліну, Риму, Парижу* (У. Самчук); ...*вильоту до Нью-Йорку* (О. Гончар); ...*до Мюнхену прибула з Берліну* (Ю. Шевельов) та ін.

З огляду на це аналізовану зміну в *Українському правописі* 2019 р. можна кваліфікувати як таку, що віддзеркалює тенденції української мовної практики, хоч, на думку О. О. Тараненка, пересічні мовці вживають в усному й писемному мовленні форм родового відмінка іменників чоловічого роду на *-у (-ю)* здебільшого спонтанно, не усвідомлюючи повної міри їх „українськості” (Тараненко, 2005, с. 92). Цей висновок мовознавця суголосний із непослідовним ужитком іменників — назв населених пунктів у родовому відмінкові однини із закінченнями *-а (-я)* та *-у (-ю)*, який спостерігаємо в мовній практиці ХХІ ст.

1.2. У перші десятиріччя ХХІ ст. помітне намагання відновити в родовому відмінкові однини давніше й природне для української мови закінчення *-и* замість *-і* в усіх іменниках жіночого роду III відміни, що закінчуються на *-ть* із попереднім приголосним (*радости, смерти, чести, совісти, незалежності, гідності* і под.), та в деяких іменниках жіночого роду III відміни (*крови, любови, осени, соли, Руси, Білоруси*).

У мовній практиці професійної спільноти закінчення *-и* в родовому відмінкові однини іменників жіночого роду III відміни засвідчене від початку 90-х рр. ХХ ст. Ним під час відмінювання іменників жіночого роду III відміни на приголосний найперше послуговувалися ті працівники засобів масової комунікації та книжкових видавництв, які прагнули відживити морфологічні норми *Українського правопису* 1928 р.

Потребу повернути іменникам III відміни на *-ть* у родовому відмінкові однини традиційне закінчення *-и* багато хто з українських мовознавців обстоював ще під час обговорення редакції *Українського правопису* 1996 р. (Український правопис: так і ні, 1997, с. 28, 42; 79 та ін.), хоч, на думку деякого з них, уведення закінчення *-и* в родовому відмінкові деяких іменників ускладнить українську граматику, створивши мішану групу відмінювання іменників III відміни, а, як відомо, мішаної групи іменники цієї відміни не мають (Український правопис: так і ні, 1997, с. 77, 83–84).

У редакції *Українського правопису* 2019 р. зміни в унормуванні закінчень іменників жіночого роду III відміни в родовому відмінкові однини таки відбулися. Їх запроваджено для фіксованої групи іменників III відміни (*крови, любови, осени, соли, Руси, Білоруси*) та усіх іменників жіночого роду, що закінчуються на *-ть* із попереднім приголосним (*гідності, незалежності*

ти, радості, смерті, честі, хоробрості і под.). Для цих іменників у родовому відмінкові однини тепер дозволено поряд із закінченням *-і* як його варіант уживати закінчення *-и* (Український правопис, 2019, с. 128). На тлі редакції *Українського правопису* 1993 р. ця зміна є новаторською, адже в ній такого правила не було. Проте якщо проаналізувати інші видання *Українського правопису*, то закінчення *-и* в родовому відмінкові однини іменників жіночого роду на *-ть* III відміни — це морфологічна норма, що була кодифікована в *Українському правописі* 1928 р. (Український правопис, 1929, с. 35). Саме тому аналізовану зміну дехто з мовознавців витлумачує як „спробу повторного нормативного закріплення” в родовому відмінкові однини закінчення *-и* (замість *-і*) у певній частині іменників жіночого роду III відміни (Тараненко, 2005, с. 92).

Повернення закінчення *-и* іменникам жіночого роду III відміни в редакції *Українського правопису* 2019 р. ґрунтоване на історично зумовлених закономірностях розвитку граматичного ладу української мови, зокрема на наявності флексії *-и* в говірках, що лягли в основу літературної мови, і у творах класиків української літератури (Німчук, Пуряєва, 2004, с. 563), а також потребою усунути омонімію форм родового і давального відмінків цих іменників (Український правопис: так і ні, 1997, с. 83; Тараненко, 2005, с. 93). Цю норму фіксують художні, наукові та публіцистичні тексти 20–30 рр. XX ст. Вона була чинною до „реформи” *Українського правопису* 1933 р., після якої кодифікованим закінченням родового відмінка однини усіх іменників III відміни стало *-і* (Український правопис, 1933, с. 39).

Дехто із сучасних мовців використовує закінчення *-и* в родовому відмінкові однини, крім визначеного кола іменників жіночого роду, ще й в інших іменниках жіночого (*пам'яті, тіни, печаті, статі* і под.) та навіть середнього роду IV відміни, під час відмінювання яких до основи додають суфікс *-ен-* (*імени, племені, вимени, тімени* та ін.), напр.: *Нехай ці скромні слова згадки про них будуть вічними в історії нашого народу, нехай і їх імена стануть поруч інших, які віддали своє життя нічим ніде не сплямивши українського імени* (Г. Стецюк); „*Голод імени Сталіна*”, як його назвало українське селянство, був лише кульмінаційним пунктом, найдраматичнішим моментом у боротьбі українського народу за право вільно жити на своїй землі (В. Старко) і под. Ті мовці, які в родовому відмінкові однини вживають іменників середнього роду IV відміни із закінченням *-и*, обґрунтовують свою позицію прагненням забезпечити цілісність відмінкової парадигми IV відміни: *ім'я — імени*, бо *ягня (теля, курча) — ягняти (теляти, курчати)* (Німчук, 1999, с. 306).

Однак попри те, що закінчення *-и* в родовому відмінкові однини іменників III відміни є нормативним закінченням усіх іменників жіночого роду, що закінчуються на *-ть* із попереднім приголосним, а також фіксованої групи іменників III відміни, у мовній практиці перших двох десятиріч XXI ст.

активізацію вжитку закінчення *-и* в родовому відмінкові однини іменників жіночого роду, крім художньої літератури, спостерігаємо здебільшого в індивідуальних мовних практиках науковців, напр.: *...життя і смерти, любови й ненависти, вірності й зради...* (М. Степаненко); *...замість невідзначеної варіантності...* (О. Кочерга); *...спектр сполучуваності з іншими лексемами* (І. Кочан) і под.

У мові сучасних засобів масової комунікації це закінчення, навіть попри кодифікацію в новому правописі, так само, як і раніше, уживане рідко, що можна пояснити суб'єктивним чинником стилістично-оцінного сприйняття форм родового відмінка на *-и* самими мовцями, дехто з яких уважає ці граматичні форми „простонародними”, „діалектними й одіозними”, „штучними” чи такими, що „призводять до огрублення мови, втрати мелодійності і м'якості її” (Тараненко, 2005, с. 94).

На початку ХХІ ст., а особливо після початку російсько-української війни, однією з причин невживання закінчення *-и* в родовому відмінкові однини іменників жіночого роду III відміни, за словами самих мовців, є їхнє прагнення дистанціюватися від російської мови, адже графічно це закінчення збігається із закінченням *-и* родового та давального відмінків російської мови.

З огляду на це вжиток у родовому відмінкові однини із закінченням *-и* іменників жіночого роду III відміни, а також іменників середнього роду IV відміни, на противагу проаналізованій вище тенденції до розширеного використання форм родового відмінка іменників чоловічого роду II відміни на *-у* (*-ю*), має не спонтанний, а усвідомлений характер, оскільки його намагаються відновити ті мовці, які мають відповідний фаховий рівень і зорієнтовані на відродження питомих граматичних рис української мови. Ба більше, сучасні мовці, зауважує О. О. Тараненко, уживають закінчення *-и* в таких іменниках не просто цілком усвідомлено, а навіть підкреслено — як „ознаку відданості справжнім, а не накиненим під впливом російської мови нормам української мови” (Тараненко, 2005, с. 92).

2. Із кінця ХХ ст. до українського мововжитку почали поступово повертатися форми давального та місцевого відмінків іменників чоловічого роду II відміни із закінченнями *-ові*, *-еві* (*-єві*), пор.: *президентові, професорові, користувачеві, покупцеві, народові, парламентові, аналізові, іменникові, векторові, фольклорові* та ін.; *при міністріві, на злодієві, у вчителєві, при будинкові, на танкові, на літакові, у відмінкові, у напрямкові* та ін. Напр.: *У Будинкові вчених* (газета *День*, 2002); *...узнати покупцеві* (газета *Розумне господарство*, 12.05.2013); *На чоловікові загорівся верхній одяг* (газета *Фіртка*, 2018); *...українському народові* (газета *Україна молода*, 29.01.2019); *...дозволяють студентові...* (газета *Дзеркало тижня*, 16.05.2020); *...психологічному експериментові* (М. Степаненко); *...умовному векторові...* (Р. Христіанінова) та ін.

Закінчення *-ові, -еві (-єві)* в мовній практиці 50–80-х рр. ХХ ст. під впливом екстралінгвальних чинників були витіснені закінченнями *-у (-ю)*, що притаманні давальному відмінкові іменників чоловічого та середнього родів російської мови. На *-ові, -еві (-єві)* уживали здебільшого іменників — назв істот і значно рідше — іменників категорії неістот.

У мовній практиці першої чверти ХХІ ст., на противагу 50–80-м рр. ХХ ст., у публіцистичному та в науковому стилях ужиток закінчень *-ові, -еві (-єві)* у давальному та місцевому відмінках однини іменників чоловічого роду II відміни помітно активізувався. Однак попри те, що ці закінчення в сучасній українській літературній мові є нормативними для основного загалу іменників чоловічого роду та деяких іменників середнього роду II відміни як назв істот, так і неістот, у мовній свідомості багатьох сучасних мовців так само переважає хибна думка, що закінчення *-ові, -еві (-єві)* притаманні лише іменникам — назвам істот, передовсім осіб, унаслідок чого назви неістот чоловічого роду II відміни в давальному та місцевому відмінках однини вони вживають переважно із закінченнями *-у (-ю)*. Особливо це помітно в офіційно-діловій сфері.

Усупереч тому, що закінчення *-ові, -еві (-єві)* історично поширилися в місцевому відмінкові однини іменників чоловічого роду під впливом давального, чинний правописний кодекс визначає норми вжитку цих закінчень для названих відмінків неоднаково. І в попередній (1993), і в чинній (2019) редакції *Українського правопису* закінчення *-ові, -еві (-єві)* у місцевому відмінкові однини, на противагу давальному, санкціоновані лише для іменників — назв неістот із суфіксами *-к-, -ак-, -ик-, -ок-, -к(-о), -еньк-, -ечк- (-ечок-)* (Український правопис, 1993, с. 73; Український правопис, 2019, с. 121–122). Проте мовна практика кінця ХХ–початку ХХІ ст., зокрема наукові та публіцистичні тексти, засвідчує вжиток із закінченнями *-ові, -еві (-єві)* усього загалу іменників чоловічого роду II відміни незалежно від наявності в них зазначених суфіксів, пор.: *у краєві, при університетові, при храмові, на поверхові, по дахові, по світові, у сюжетові, при підметові* тощо. Напр.: *...у таврійському краєві...* (з офіцій. сайту Херсон. обл. бібліотеки для дітей); *При храмові...* (інтернетівське видання *Полтавщина*); *...при Головному штабові Морського міністерства* (П. Гай-Нижник); *...грунтується на аналізові...* (О. Данилевська); *...при такому підметові...* (Н. Кобченко) та ін.

Тенденція вживати із закінченнями *-ові, -еві (-єві)* у місцевому відмінкові однини всього загалу іменників чоловічого роду II відміни мала статус літературної норми в *Українському правописі* 1928 р. (Український правопис, 1929, с. 39). Її зафіксовано у граматичних описах сучасної української літературної мови (Вихованець, Городенська, 2004, с. 105; Вихованець, Городенська, Загнітко, Соколова, 2017, с. 201–202), проте морфологічні стандарти *Українського правопису* 2019 р. її не відбивають.

Крім іменників чоловічого роду, з кінця минулого сторіччя спостерігаємо вживання із закінченнями *-ові, -еві (-єві)* також іменників середнього роду II відміни. Окрім санкціонованих у чинній редакції *Українського правопису* декількох форм іменників — назв неістот середнього роду II відміни *лихові, містові, озерові, серцеві* (Український правопис, 2019, с. 119), ця тенденція поступово поширюється й на інші іменники — назви неістот середнього роду II відміни, пор.: *літові, сонцеві, небові, тілові, яблукові, військові* та ін., напр.: *...радіти справжньому літові* (радіожурнал *Рідне слово*, 2012); *...ніде було яблукові впасти* (газета *Голос Бахтаницини*, 2013); *...навіщо тілові стільки їжі, стільки жирів і вуглеводів?* (електронний ресурс *Новини України та світу*, 2016); *Це те диво, запит на яке я постійно посилаю небові й театру* (газета *День*, 2018) та ін.

Однак усупереч тому, що сучасна мовна практика фіксує значно ширше коло іменників чоловічого і середнього роду як назв неістот, так і неістот на *-ові, -еві (-єві)*, а в чинному *Українському правописові* та в сучасних граматиках закінченням *-ові, -еві (-єві)* та *-у (-ю)* надано рівноправного граматичного статусу, ужиток цих закінчень і досі має вибіркового характеру, спричиняючи змагальність закінчень іменників II відміни в давальному та місцевому відмінках однини, унаслідок чого маємо підстави констатувати розбіжності у прескриптивній і дескриптивній морфологічній нормах.

Причини обмеженого використання сучасними мовцями форм на *-ові, -еві (-єві)* пов'язані здебільшого з їхніми суб'єктивними переконаннями вживати іменників чоловічого роду II відміни із закінченням *-у (-ю)* лише тому, наприклад, що флексії *-ові, -еві (-єві)* нібито зайві в українській мові, їх ніхто не використовує в живому мовленні, вони не мають принципового значення для спілкування або навіть через незнання, коли ж використовувати закінчення *-ові, -еві (-єві)*. Декому форми із цими закінченнями не подобаються насамперед тому, що вони складніші для вимови (Городенська, 2017б, с. 18). Водночас представники професійної спільноти, здебільшого філологи, умотивовують потребу поширити *-ові, -еві (-єві)* на весь загальний іменників чоловічого роду II відміни прагненням розмежувати закінчення давального і кличного чи давального і родового відмінків цих іменників, пор.: Д. в.: *батькові, синові* — Кл. в.: *батьку, сину*; Д. в.: *будинкові, аналізові, стилеві* — Р. в.: *будинку, аналізу, стилю* і под.

3. Зміни в закінченнях знахідного відмінка спостерігаємо передовсім для іменників чоловічого роду — назв неістот II відміни в однині. Зокрема, у мовній практиці перших двох десятиріч ХХІ ст. помітно активізувалося використання у знахідному відмінкові однини граматичної форми іменників — назв неістот чоловічого роду II відміни із закінченням *-а (-я)*, відомої як *друга форма знахідного відмінка*, або *другий знахідний відмінок іменників* (Колібаба, 2020, с. 30).

Уживання іменників — назв неістот чоловічого роду II відміни у знахідному відмінку однини із закінченням *-a (-я)* також є не новою, а повертаною тенденцією, що була поширена в 20–30-ті рр. XX ст. Українські мовознавці констатують, що від початку 90-х рр. практика використання форм другого знахідного відмінка помітно поживалася порівняно з періодом другої половини 30–80-х рр. XX ст., однак за поширеністю ще поступається перед періодом 20-х рр. XX ст. (Тараненко, 2005, с. 97).

Використання іменників — назв неістот чоловічого роду II відміни у знахідному відмінку однини із закінченням *-a (-я)* у перші дві десятиріччя XXI ст. помітно активізувалося в мові засобів масової комунікації. Із цим закінченням мовці найчастіше вживають іменників чоловічого роду II відміни, що позначають побутові речі, меблі, знаряддя праці, одяг та взуття, частини тіла, їжу, рослини, монети, зброю, транспортні засоби, значно рідше — абстрактні явища та поняття, пор.: ...*купив ...джипа* (телеканал ICTV); ...*наздогнав ВАЗа* (телеканал НТН); ...*попросив велосипеда...* (Львівська газета); ...*вивісили прапора* (телеканал СТБ); ...*змайструвала вертикально-осьового генератора...* (газета *Гарт*); ...*виграла приза* (1-й нац. телеканал); ...*маєш теплового насоса* (телеканал *Україна*); ...*трека видалено...* (радіо *Ера FM*) і под.

Форми знахідного відмінка іменників на *-a (-я)* у наукових та науково-популярних текстах сьогодні — це „переважно спорадичне явище, що віддзеркалює або фахову позицію автора, або його мовний смак”, тобто ця граматична форма вживана „здебільшого в індивідуальних мовних практиках” (Городенська, 2017а, с. 42), пор.: *Варіанта із переважно використовуємо...* (І. Вихованець); *Присудок передбачає підмета...* (К. Городенська); ...*уклав словника...* (Т. Пиц); ...*мати під рукою довідника...* (В. Кубайчук) та ін. Крім наведених ілюстрацій, у сучасних індивідуальних мовних практиках закінчення *-a (-я)* у знахідному відмінку однини зафіксовано також для іменників — назв конкретних документів (*акта, протокола, статута, рапорта, контракта, реєстра, списка, наказу, проєкта* тощо) та термінів (*іменника, числівника, сполучника, інфінітива, об’єкта, предмета, суфікса* і под.).

У новітніх граматичних описах української літературної мови стандарти використання закінчень іменників — назв неістот чоловічого роду II відміни у знахідному відмінку однини істотно не переглянуто, проте про потребу таких змін зауважено в деяких граматичних студіях (Гінзбург, 2012; Гінзбург, 2013; Колібаба, 2020). Істотним поступом на шляху до відживлення цієї самобутньої української морфологічної форми вважаємо її фіксування в новітніх лексикографічних джерелах (Тараненко, 2003; Колібаба, Фурса, 2016; Рисін, Старко, 2005–2021).

У редакції *Українського правопису* 2019 р. норми вжитку закінчень іменників — назв неістот чоловічого роду II відміни у знахідному відмінку однини

ни скориговано частково. По-перше, розширено перелік семантичних груп іменників, яких у знахідному відмінку однини можна вживати із закінченням *-а (-я)*: крім назв побутових предметів, додано назви „дерев, документів та ін.” (Український правопис, 2019, с. 120). По-друге, переглянуто реєстр іменників — назв неістот чоловічого роду II відміни, для яких закінчення *-а (-я)* у знахідному відмінку однини є нормативним: з нього вилучено словоформи *карбованця* і *карбованець*, а натомість додано варіантні форми іменників *акт* і *акта*, *віриш* і *віршиа*, *довідник* і *довідника*, *перстень* і *персня* (Український правопис, 2019, с. 120). Зроблені корекції є принциповими з погляду увідповіднення морфологічних норм сучасної української літературної мови нормам української народної мови, проте вони ще цілковито не відбивають весь обшир цієї історично сформованої граматичної риси.

4. Істотних змін у новому *Українському правописі* зазнали форми кличного відмінка *однини іменників чоловічого роду II відміни* — особових імен *Ігор* та *Олег*. У попередній редакції *Українського правопису* іменник *Ігор*, хоч і був зарахований до м'якої групи, проте в кличному відмінку він мав закінчення *-е*, характерне для іменників чоловічого роду II відміни мішаної групи з основою на *-р* (Український правопис, 1993, с. 109). В *Українському правописі* 2019 р. цю морфологічну невідповідність виправлено. Тепер для іменника *Ігор* у кличному відмінку однини як нормативне зафіксоване закінчення *-ю* (Український правопис, 2019, с. 173). Форма кличного відмінка *Ігорю* засвідчена мовною практикою професійної спільноти, представники якої, зважаючи на те, що в інших непрямих відмінках це ім'я має закінчення м'якої групи, у кличному відмінку також почали вживати його із закінченням *-ю* (Городенська, 2017а, с. 42). Проте форму звертання *Ігорю* мовці використовують ще зрідка, оскільки одні про цю нову форму ще не знають, другі не звикли до неї, а треті — ігнорують.

Чоловіче ім'я *Олег* донедавна в кличному відмінку однини мало нормативну форму на *-у* — *Олегу* (Український правопис, 1993, с. 108). У новому *Українському правописі* для цього імені запропоновано ще одну, варіантну форму із закінченням *-е* — *Олеже* (Український правопис, 2019, с. 172). Причина появи цього варіантного закінчення, на думку мовознавців, зумовлена впливом подібних за структурою іменників — загальних назв, пор.: *друг* — *друже* і *Олег* — *Олеже* (Городенська, 2017а, с. 42). У мовній практиці сьогодення помітно, що форма *Олеже* істотно потіснила форму *Олегу*, проте й форма *Олегу* ще зовсім не вийшла з ужитку. Саме тому Українська національна комісія з питань правопису визнала нормативними обидві варіантні форми кличного відмінка: *Олеже* й *Олегу* (Городенська, 2019, с. 39), які й кодифіковано в новому *Українському правописі*.

До *Українського правопису* 2019 р. внесено зміни щодо форм кличного відмінка *іменників чоловічого роду II відміни однини у звертаннях*, що складаються з двох загальних назв. Згідно з попередньою редакцією *Українсько-*

го правопису 1993 р. у таких звертаннях перше слово завжди потрібно було вживати у формі кличного відмінка, а для другого слова нормативними були два варіанти морфологічних форм: форма кличного відмінка та форма називного відмінка: *добродію бригадире (бригадир), пане лейтенанте (лейтенант)* (Український правопис, 1993, с. 74). У новому *Українському правописі* 2019 р. цю варіантність усунено й кодифіковано форму кличного відмінка для обох іменників — загальних назв, що входять до складу звертання: *добродію бригадире, пане лейтенанте* (Український правопис, 2019, с. 124).

Аналогічні зміни віднедавна запроваджено й для форм кличного відмінка іменників чоловічого роду II відміни однини у звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища. Відповідно до *Українського правопису* 1993 р. у таких звертаннях „форму кличного відмінка має тільки загальна назва, а прізвище виступає у формі називного відмінка”: *друже Максименко, колего Іваничук, товаришу Гончар* (Український правопис, 1993, с. 74), тоді як у редакції *Українського правопису* 2019 р. форму кличного відмінка вможливлено не лише для загальної назви, а й для прізвища (*друже Максименку, колего Онищуку, пане Ковалю*), хоч водночас дозволено поєднувати форму кличного відмінка іменника — загальної назви з формою кличного відмінка прізвища, що тотожна формі називного відмінка (*друже Максименко, колего Онищук, пане Коваль*) (Український правопис, 2019, с. 124).

Для іменників жіночого роду I відміни, які так само є загальними назвами та прізвищами й уходять до складу звертань, чинна на сьогодні морфологічна норма, на противагу правилу, викладеному в редакції *Українського правопису* 1993 р. (Український правопис, 1993, с. 74), не передбачає варіантності: у таких звертаннях обидва іменники мають форму кличного відмінка, пор.: *добродійко Вариводо, пані Гаркуше, поетко Забашто* (Український правопис, 2019, с. 109).

Сучасна мовна практика професійної спільноти аналізовані зміни в закінченнях кличного відмінка не відбиває. Це особливо помітно в офіційно-діловій сфері, в освіті, у публічному офіційному спілкуванні на радіо та телебаченні, в усному професійному мовленні, у мові перекладної телепродукції, де на кінець 80-х рр. XX ст. кличний відмінок іменників майже не вживали, бо „його під впливом російської мови заступив називний відмінок” (Городенська, 2017а, с. 41).

Із кінця 90-х рр. XX ст. кличний відмінок у звертаннях до осіб поступово повертається до мовної практики, проте на цей процес має значний деструктивний вплив людський чинник. Мовці, які не послуговуються формами кличного відмінка, пояснюють це тим, що він, на їхню думку, „не має принципового значення”, що форми кличного відмінка у звертаннях є „штучними, не завжди природними”, або й тим, що не вміють утворювати форми кличного відмінка від імен (Ланова, 2010, с. 57). Дехто зізнається, що вживає називного відмінка у звертаннях до осіб, бо кличний відмінок не

використовують у тій місцевості, де цей мовець народився і виріс. Це дуже загрозна ситуація, оскільки вона спричиняє нівеляцію однієї зі специфічних граматичних особливостей української мови й перешкоджає „збереженню та розвитку літературного стандарту української мови” (Городенська, 2017а, с. 44).

Висновки

Проаналізувавши вжиток відмінкових закінчень іменників у мовній практиці української професійної спільноти за понад двох десятиріч XXI сторіччя, маємо підстави констатувати, що в ньому відбулися зміни. Вони переважно є наслідком тих процесів, які розпочалися від 90-х рр. XX ст. і тривають далі.

Зміни у граматичних стандартах використання відмінкових закінчень іменників зумовлені передовсім суспільно-політичними зрушеннями в незалежній Україні. Унаслідок демократизації суспільства мовці стали вільнішими у виборі відмінкових форм, що спричинило пошквалене використання тих питомих закінчень іменників, які були і є в проскрипціях української літературної мови, але з позамовних причин стали обмеженими у функціонуванні або й вилученими з ужитку.

Одночасно зі змінами морфологічних норм у „живій” українськомовній практиці відбувалися зміни й у їх кодифікації. Зіставний аналіз тенденцій сучасної мовної практики української професійної спільноти та змін, унесеніх до *Українського правопису* 2019 р., засвідчив, що вони співвідносяться неоднаково: одні з них (закінчення *-у (-ю)* у родовому відмінкові однини іменників — назв населених пунктів чоловічого роду II відміни, закінчення *-и* в родовому відмінкові однини іменників жіночого роду III відміни) зафіксовані в сучасній мовній практиці ще до їх повторної кодифікації в *Українському правописі* 2019 р.; другі (зміни в ужиткові закінчень *-ові, -еві (-єві)* у давальному і місцевому відмінках однини іменників чоловічого та середнього роду II відміни, а також у закінченнях кличного відмінка) унаслідок граматичного спадку, сформованого в радянський період, та деструктивного впливу людського чинника ще слабо підтримувані мовною практикою професійної спільноти; треті (використання форм знахідного відмінка однини на *-а (-я)* для іменників — назв неістот чоловічого роду II відміни) у мовній практиці українців представлені значно ширше, ніж це відбито в чинному *Українському правописі*.

Найдинамічніше на зміни у вжиткові всіх згаданих відмінкових закінчень іменників реагує публіцистичний дискурс. Він цілковито відбиває сучасні тенденції мовної практики. Тексти художнього дискурсу віддзеркалюють змагальність прескриптивних і дескриптивних морфологічних норм.

Вони широко засвідчують тяглість тенденції попередніх років до вживання форм знахідного відмінка із закінченням *-a* (*-я*), давального й місцевого відмінків на *-ові*, *-еві* (*-сві*), закінчення кличного відмінка, дещо вибірковіше — закінчення *-и* в родовому відмінкові однини іменників жіночого роду III відміни та закінчення *-у* (*-ю*) в родовому відмінкові однини іменників — назв населених пунктів чоловічого роду II відміни. Значно повільніше питоми варіантні відмінкові форми іменників проникають у науковий дискурс, а офіційно-ділове мовлення новітніх змін у вживанні проаналізованих відмінкових закінчень майже не відбиває, засвідчуючи дотримання традиційного, значною мірою зросійщеного, літературного стандарту.

Тенденції, спостережувані в українській літературній мові перших двох десятиріч XXI ст., виразно засвідчують зв'язок прескриптивної і дескриптивної норми та гостру потребу випрацювання єдиних взірцевих граматичних норм — винятково важливого кроку до консолідації українського мовного простору.

Бібліографія

- Вихованець, І., Городенська, К. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Київ: Пульсари [Vykhovanets', I., Horodens'ka, K. (2004). *Teoretychna morfolohiya ukrayins'koyi movy*. Kyiv: Pul'sary].
- Вихованець, І. (2012). *Розмовляймо українською: мовознавчі етюди*. Київ: Пульсари [Vykhovanets', I. (2012). *Rozmovlyaymo ukrayins'koyi: movoznavchi etyudy*. Kyiv: Pul'sary].
- Вихованець, І. Р., Городенська, К. Г., Загнітко, А. П., Соколова, С. О. (2017). *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго [Vykhovanets', I. R., Horodens'ka, K. H., Zahnitko, A. P., Sokolova, S. O. (2017). *Hramatyka suchasnoyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy. Morfolohiya*. Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Burahoh].
- Гінзбург, М. (2012). Про форми знахідного відмінка в українських фахових текстах. *Українська мова*, 4, с. 29–40 [Ginzburh, M. (2012). Pro formy znakhidnoho vidminka v ukrayins'kykh fakhovykh tekstakh. *Ukrayins'ka mova*, 4, s. 29–40].
- Гінзбург, М. (2013). Традиційна українська форма знахідного відмінка як засіб забезпечити точність та однозначність фахових текстів. *Стиль і текст*, 14, с. 93–101 [Ginzburh, M. (2013). Tradytsiyna ukrayins'ka forma znakhidnoho vidminka yak zasib zabezpechyty tochnist' ta odnoznachnist' fakhovykh tekstiv. *Styl' i tekst*, 14, s. 93–101].
- Городенська, К. (2017а). Граматичні норми української літературної мови і сучасна практика професійної спільноти. *Дивослово*, 4, с. 40–45 [Horodens'ka, K. (2017a). Hramatychni normy ukrayins'koyi literaturnoyi movy i suchasna praktyka profesynoyi spil'noty. *Dyvoslovo*, 4, s. 40–45].
- Городенська, К. (2017б). Граматичний стандарт української літературної мови і сучасна практика. *Граматичні студії*, 3, с. 17–21 [Horodens'ka, K. (2017b). Hramatychnyy standart ukrayins'koyi literaturnoyi movy i suchasna praktyka. *Hramatychni studiyi*, 3, s. 17–21].
- Городенська, К. (2019). *Українське слово у вимірах сьогодення*. Вид. друге, істотно доповнене. Київ: КММ [Horodens'ka, K. (2019). *Ukrayins'ke slovo u vymirakh s'ohodennya*. Vyd. druhe, istotno dopovnene. Kyiv: KMM].

- Дорошенко, М., Станиславський, М., Страшкевич, В. (2018). *Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. Репринт з видання 1930 р. [Doroshenko, M., Stanyslavs'kyu, M., Strashkevych, V. (2018). *Slovnuk dilovoyi movy. Terminolohiya ta frazeolohiya*. Kyuyiv: Vydavnychyy Dim Dmytra Buraho. Reprint z vyd. 1930 r.].
- Єфремов, С., Ніковський, А. (ред.), Грінченко, Б. (упоряд.). (2017). *Словник української мови: у 3 т. Т. 1–3*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. Репринт з вид. 1927–1928 рр. [Yefremov, S., Nikovs'kyu, A. (red.), Hrinchenko, B. (uporyad.). (2017). *Slovnuk ukraiyins'koyi movy: u 3 t. T. 1–3*. Kyuyiv: Vydavnychyy Dim Dmytra Buraho. Reprint z vyd. 1927–1928 rr.].
- Німчук, В. В., Пуряєва, Н. В. (упоряд.). (2004). *Історія українського правопису: XVI–XX століття*: Хрестоматія. Київ: Наукова думка [Nimchuk, V. V., Puryayeva, N. V. (uporyad.). (2004). *Istoriya ukraiyins'koho pravopysu XVI–XX stolittya*: Khrestomatiya. Kyuyiv: Naukova dumka].
- Кобченко, Н. (2021). Вокатив і номінатив у функції звертання: формування мовної норми в радянський період. *Мова: класичне — модерне — постмодерне*, 7, с. 68–91. DOI: 10.18523/icmp2522-9281.2021.7.68-91 [Kobchenko, N. (2021). Vokatyv i nominatyv u funktsiyi zvertannya: formuvannya movnoyi normy v radyans'kyu period. *Mova: klasychne — moderne — postmoderne*, 7, s. 68–91. DOI: 10.18523/icmp2522-9281.2021.7.68-91].
- Колібаба, Л., Фурса, В. (2016). *Словник дієслівного керування*. Київ: Либідь [Kolibaba, L., Fursa, V. (2016). *Slovnuk diyestivnoho keruvannya*. Kyuyiv: Lybid'].
- Колібаба, Л. (2020). Закінчення знахідного відмінка іменників в історії українського правопису. *Українська мова*, 3, с. 28–44. DOI: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.03.28> [Kolibaba, L. (2020). Zakinchenna znakhidnoho vidminka imennykiv v istoriyi ukraiyins'koho pravopysu. *Ukrayins'ka mova*, 3, s. 28–44. DOI: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.03.28>].
- Коць, Т. (2010). Про прескриптивну і дескриптивну норму в граматиці. *Культура слова*, 72, с. 47–55 [Kots', T. (2010). Pro preskryptyvnu i deskryptyvnu normu v hramatytsi. *Kul'tura slova*, 72, s. 47–55].
- Кримський, А. Ю., Єфремов, С. О. (ред.). (2016–2017). *Російсько-український словник: у 4 т. Т. 1–3*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. Репринт з вид. 1924–1933 рр. [Kryms'kyu, A. Yu., Yefremov, S. O. (red.). (2016–2017). *Rosiy's'ko-ukraiyins'kyu slovnuk: u 4 t. T. 1–3*. Kyuyiv: Vydavnychyy Dim Dmytra Buraho. Reprint z vyd. 1924–1933 rr.].
- Ланова, Т. (2010). Актуалізовані граматичні форми в мовленні викладачів ВНЗ (соціолінгвістичне дослідження). *Науковий вісник Херсонського державного університету: Лінгвістика*, 12, с. 55–61 [Lanova, T. (2010). Aktualizovani hramatychni formy v movlenni vykladachiv VNZ (sotsiolinhvistychno doslidzhennya). *Naukovyy Visnyk Khersons'koho derzhavnogo universytetu: Lihvistyka*, 12, s. 55–61].
- Ніковський, А. (2018). *Українсько-російський словник*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. Репринт з вид. 1926 р. [Nikovs'kyu, A. (2018). *Ukrayins'ko-rosiy's'kyu slovnuk*. Kyuyiv: Vydavnychyy Dim Dmytra Buraho. Reprint z vyd. 1926 r.].
- Німчук, В. (2004). *Доля проекту нової редакції „Українського правопису”*. Узято з: <https://r2u.org.ua/node/144> (доступ: 11.06.2022) [Nimchuk, V. (2004). *Dolya projektu novoyi redaktsiyi „Ukrayins'koho pravopysu”*. Uzyato z: <https://r2u.org.ua/node/144> (dostup: 11.06.2022)].
- Німчук, В. В. (1999). Проблеми українського правопису в XX ст. В: *Український правопис: Проект найновішої редакції* (с. 242–333), Київ [Nimchuk, V. V. (1999). Problemy ukraiyins'koho pravopysu v XX st. V: *Ukrayins'kyu pravopys: Proyekt naynovishoyi redaktsiyi* (s. 242–333), Kyuyiv].
- Рисін, А., Старко, В. (2005–2022). *Великий електронний словник української мови (ВЕСУМ)*. Вебверсія 6.1.5. Узято з: <https://r2u.org.ua/vesum/> (доступ: 17.01.2022) [Rysin, A., Starko, V. (2005–2022). *Velykyu elektronnyu slovnuk ukraiyins'koyi movy* (VESUM). Vebversiya 6.1.5. Uzyato z: <https://r2u.org.ua/vesum/> (dostup: 17.01.2022)].

- Струганець, Л. (2011). Диференційні ознаки норми літературної мови. *Культура слова*, 74, с. 34–43 [Struhanets', L. (2011). Dyferentsiyni oznaky normy literaturnoyi movy. *Kul'tura slova*, 74, s. 34–43].
- Тараненко, О. О. (2003). *Словозміна української мови*. Nyíregyháza [Taranenko, O. O. (2003). *Slovozmína ukrayins'koyi movy*. Nyíregyháza].
- Тараненко, О. О. (2005). Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах граматичних категорій іменника). *Мовознавство*, 3–4, с. 85–104 [Taranenko, O. O. (2005). Suchasni tendentsiyi do perehlyadu normatyvnykh zasad ukrayins'koyi literaturnoyi movy i yavyshche puryzmu (u mezhakh hramatychnykh katehoriy imennyka). *Movoznavstvo*, 3–4, s. 85–104].
- Український правопис* (1929). Видання перше. Харків: Державне видавництво України [Ukrayins'kuu pravopys (1929). Vydannya pershe. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrayiny].
- Український правопис* (1933). Харків: Радянська школа [Ukrayins'kuu pravopys (1933). Kharkiv: Radyans'ka shkola].
- Український правопис* (1993). 4-те вид., випр. й доп. Київ: Наукова думка [Ukrayins'kuu pravopys (1993). 4-te vyd., vupr. y dop. Kyuyiv: Naukova dumka].
- Український правопис* (2019). Київ: Наукова думка [Ukrayins'kuu pravopys (2019). Kyuyiv: Naukova dumka].
- Український правопис: так і ні: Обговорення нової редакції „Українського правопису”* (1997). Київ: УНВЦ „Рідна мова”: Довіра. [Ukrayins'kuu pravopys: tak i ni: Obhovorennya novoyi redaktsiyi „Ukrayins'koho pravopysu” (1997). Kyuyiv: UNVTS „Ridna mova”: Dovira].
- Фурса, В. (2019). Зміни в нормах дієслівного керування в українській літературній мові початку XXI сторіччя. В: *Граматичний простір сучасної лінгвоукраїністики. Катерині Григорівні Городенській* (с. 245–254). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго [Fursa, V. (2019). Zminy v normakh diyestivnoho keruvannya v ukrayins'kiy literaturniy movi pochatku XXI storichchya. V: *Hramatychnyyu prostir suchasnoyi lnhvoukrayinistyky. Kateryni Hryhorivni Horodens'kiy* (s. 245–254). Kyuyiv: Vydavnychyyu dim Dmytra Buraho].
- Харченко, С. (2017). *Синтаксичні норми української літературної мови XX – початку XXI ст.* Київ: Міленіум [Kharchenko, S. (2017). *Syntaksychni normy ukrayins'koyi literaturnoyi movy XX – pochatku XXI st.* Kyuyiv: Milenium].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.8>

Data przesłania artykułu: 28.07.2022

Data akceptacji artykułu: 20.02.2023

SERHII KOLONIUK

Doniecki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stusa, Winnica, Ukraina

(Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine)

Репрезентація концепту *подорож* у паремійному словнику *Галицько-руські* *народні приповідки*, укладеному І. Франком

Representation of the journey concept in the paremic dictionary *Halytsko-ruski narodni pryповidky*, compiled by Ivan Franko

Abstract

The article considers the peculiarities of the verbalization of the concept of travel, recorded in the paremia image of the world of one of the Ukrainian subcultures — the Galicians, interpreted and recorded by Ivan Franko in the dictionary *Halytsko-ruski narodni pryповidky* [Galician-Russian folktales]. The purpose of the study is to analyze the fragment of the paremic image of the world inherent in the Ukrainian *linguocultura* of Galicians, with the representation of the paremic verbalization of the concept of travel, recorded in the national consciousness of Galicians and interpreted by Ivan Franko in his unique collection of paremias, taking into account the theory of linguoculturology and linguoconceptology. The following primary research methods were used: the linguistic observation method, the continuous sampling method, the descriptive method, the comparative method, conceptual analysis, the interpretive method, the method of interpreting dictionary definitions, the technique of abstraction. The object of the study was the unique dictionary of paremias *Halytsko-ruski narodni pryповidky*.

Keywords: paremia, concept, paremic image of the world

Представление концепта *путешествие* в паремийном словаре *Галицько-руські народні приповідки*, составленном И. Франко

Резюме

В статье рассматриваются особенности вербализации концепта *путешествие*, зафиксированного в паремийной картине мира одной из украинских субкультур — субкультуре галицкой, интерпретированные и зафиксированные Иваном Франко в словаре *Галицько-руські народні приповідки*. Цель исследования — проанализировать фрагмент паремийной картины мира, характерный для украинской лингвокультуры галичан, с репрезентацией паремийной вербализации концепта *путешествие*, зафиксированного в народном сознании галичан и интерпретированного Иваном Франко в его уникальном сборнике паремий *Галицько-руські народні приповідки*, с учетом теории лингвокультурологии и лингвоконцептологии. В качестве основных методов исследования использованы метод лингвистического наблюдения, метод сплошной выборки, описательный метод, сравнительный, метод концептуального анализа, интерпретативный, метод толкования словарных дефиниций, прием абстрагирования. Материалом исследования стал уникальный словарь паремий *Галицько-руські народні приповідки*, составленный И. Франко.

Ключевые слова: концепт, паремия, паремийная картина мира, субкультура

Життя наше — це подорож,
а дружня бесіда — це візок,
що полегшує мандрівникові дорогу

(Григорій Сковорода)

Вступ

Концепт *подорож* — невід’ємний параметр кожної лінгвокультури, оскільки, вербалізуючись, цей концепт демонструє головні ціннісні складники життєвої філософії кожного народу. Своєрідність вербалізації концепту *подорож* дає змогу глибше зрозуміти етнічну ментальність, своєрідність національного характеру та мовної свідомості етносу.

Мета цієї наукової розвідки — проаналізувати фрагмент паремийної картини світу, притаманний українській лінгвокультурі галичан, з репрезентатцією своєрідності паремийної вербалізації концепту *подорож*, що зафіксована в народній свідомості галичан та інтерпретована Іваном Франком у його унікальній збірці паремій *Галицько-руські народні приповідки* (Галицько-руські..., 2006).

Усебічний критичний аналіз цієї збірки паремій як системи малих фольклорних жанрів здійснив Святослав Пилипчук (див. Пилипчук, 2005). У на-

шій науковій студії зосереджуємо увагу на інтерпретації паремійного матеріалу з огляду на теорію лінгвокультурології та лінгвоконцептології. Об'єктом цієї статті обрано фрагмент паремійної картини світу, що презентує концепт *подорож*, а її предметом — своєрідність вербалізації цього концепту в субкультурі галичан, паремійному його вираженні. Авторська картотека складає вибірку зі словника *Галицько-руські народні приповідки* (1893–1908), укладеного І. Франком, що містить понад 120 одиниць. Для аналізу залучаємо систему методів, серед яких порівняльно-зіставний, концептуального аналізу, інтерпретативний, метод тлумачення словникових дефініцій, прийом абстрагування та ін.

Виклад основного матеріалу

Сьогодні не викликає сумніву, що мова в певний спосіб відображає світобачення, світовідчуття і світорозуміння кожного народу. Як наголошують дослідники,

сукупність знань і уявлень про світ формують відповідну систему поглядів і приписів. Ця система для кожної мовної спільноти є обов'язковою, оскільки зазначені знання та уявлення утворюють мовну картину світу, але входять вони в неї переважно імпліцитно, неявно, приховано — у вигляді відповідних смислів (концептів), що їх людина сприймає не замислюючись, на віру, як відповідну даність. Використовуючи слова та висловлювання, що містять відповідні смисли, людина автоматично сприймає і погляд на світ, який у них відображений, тому вивчення мовної картини світу, окремих її фрагментів має важливе значення для розуміння самих себе... (Космеда, Плотнікова, 2010, с. 7).

Для сучасного мовознавства характерний багатоаспектний підхід до дослідження концепту. Наприклад, Юрій Прохоров указує на такі актуальні аспекти його вивчення: 1) когнітивно-гносеологічний; 2) лінгвокогнітивний, 3) психолінгвістичний; 4) культурологічний; 5) лінгвокультурологічний; 6) соціолінгвістичний (Прохоров, 2009, с. 20). Опис концепту може здійснюватися і в межах одного аспекту, однак може бути й комплексним, синкретичним — з урахуванням кількох із названих або й усіх аспектів. У цій розвідці фокусуємо увагу на лінгвокультурологічному підході.

Приєднуємося до думки Володимира Карасика, який розглядає концепт як певне ментальне утворення, що фіксується в концептуальній картині світу певного етносу, концептосфері відповідного соціуму. Однак концепт цей дослідник інтерпретує саме як лінгвокультурний феномен, що є наслідком мовної фіксації колективного досвіду, який стає надбанням і конкретного індивіда, і народу загалом — мовної особистості в широкому розумінні значення цього терміна.

Залежно від спроектованого дослідницького вектора виокремлюють 1) лінгвокогнітивний концепт, що визначається за умови актуалізації напрямку від індивідуальної свідомості носія мови до культури, і 2) лінгвокультурний концепт, що виявляється внаслідок зосередження уваги дослідника на напрямку від культури до індивідуальної свідомості (Карасик, 2001, с. 97). На думку Сергія Воркачова, специфіка концептів включає в себе й етнокультурну своєрідність (Воркачев, 2005, с. 11).

Саме тому в цій науковій розвідці вбачаємо за необхідне розглянути репрезентацію лінгвокультурного концепту *подорож* для виявлення специфіки мислення українського народу, а також його зв'язків з іншими народами. Як було зазначено, концепт *подорож* не належить до центральних в українській лінгвокультурі, зокрема таких, як *добро* та *зло*, *краса*, *істина* тощо, що є універсальними. Проте він є важливим, коли його розглядають у фокусі площини „людина — простір”. Концепт *подорож* „відображає численні аспекти взаємодії людини з близькими або віддаленими, видимими або уявними просторовими сферами. Розширення сфери денотації імен сигналізує про подальше освоєння й осмислення простору” (Радзівська, 1997, с. 17). Ціннісні характеристики *подорожі* як культурного концепту зазвичай виявляють, аналізуючи виражені в мові ціннісні судження з приводу відповідного концепту. Таку думку аргументували сучасні дослідники (Ірина Голубовська, Тетяна Космеда, Олена Селіванова, Юрій Степанов та ін.). Ці судження фіксуються насамперед у паремійному фонді, що складає предмет лінгвокультурології.

Зазвичай концепт *подорож* в українській мові презентують стрижневі слова *дорога*, *шлях* і *вандрівка*. Сучасний словник української мови фіксує такі значення наведених лексем: *дорога*: 1) ‘смуга землі, по якій їздять і ходять’; ‘штучно створений засіб для пересування, сполучення і т. ін.’; ‘смуга, що лишається як слід після руху кого-, чого-небудь’; 2) ‘місце для проходу, проїзду’; *перен.* ‘доступ куди-небудь, можливість потрапити куди-небудь’; 3) ‘перебування в русі (йдучи або їдучи куди-небудь)’; 4) *у знач. присл.* *дорогою*; ‘під час руху, подорожування куди-небудь’; 5) ‘правильний напрямок для руху кого-небудь’; // *перен.* ‘напрямок діяльності, шлях розвитку’ (СУМ, 1971, с. 378). *Шлях*: 1) ‘смуга землі, признач. для їзди та ходіння; дорога’; 2) ‘місце для проходу, проїзду кого-, чого-небудь; прохід’; 3) ‘напрямок руху, у який-небудь бік, до якогось відомого або наміченого місця’; 4) ‘процес їзди, ходьби і т. ін. куди-небудь; перебування в русі певний час’; 5) *перен.* ‘засіб досягнення чого-небудь, характер дій’; 6) *перев. мн., анат.* ‘орган у вигляді каналу, у якому відбувається відповідна діяльність організму людини або тварини’ (СУМ, 1980, с. 493). *Вандрівка* (діал. ‘мандрівка’): 1) ‘переміщення за допомогою транспорту або пішки, звичайно далеко за межі постійного місцеперебування; подорож’; 2) ‘постійна зміна місцеперебування; блукання (у 1 знач.)’ (СУМ, 1973, с. 618).

Найбільш семантично наповненою, як бачимо, є лексема *дорога* (п'ять основних значень із відтінками: концепт *подорож* безпосередньо актуалізується в третьому значенні). Лексема *шлях* має меншу семантичну сміність (шість значень, концепт *подорож* абсолютно вербалізується в четвертому значенні). *Вандрівка* найменш семантично навантажена лексема, однак найбільш точно вербалізує концепт *подорож* у всіх наявних значеннях, що й визначає її комунікативно-прагматичний потенціал. Зауважмо, що І. Франко в укладеному ним на початку ХХ століття словнику *Галицько-руські народні приповідки* зафіксував низку паремій з наведеною вище лексемою чи однокореневими з нею словами (*вандри, вандрівка, вандрівник, вандровний, вандрувати, вивандрувати*).

Розгляньмо також і локативні ознаки паремій з лексичними складниками *дорога, шлях, вандрівка*, що репрезентують простір як *фізичний об'єкт*. Це безпосередньо пов'язано зі способом реалізації подорожі, зокрема найчастіше паремійні одиниці, що виокремлені зі словника, укладеного І. Франком, актуалізують смисл 'стан дороги', яку використовують для подорожі, що окреслює такі аксіологічні характеристики, як 'кривизна' або 'прямота', 'висока якість' чи 'низька якість', напр.: *Там треба доброго гака вигнути* — „обійти кривою дорогою, збочити з дороги”; образно: „ужити хитрости та підступу для досягнення цілі”¹ (ГРНП–Ф, т. 1, 2006, с. 448); *Дорога рівна як тік* — „тік навмисно убитий і вирівняний для молотьби” (ГРНП–Ф, т. 2, 2006, с. 49); *Дорога, хоть ейцем коти; ...рівна, хоць ейцем...* — „гладка, рівна, добре вбита” (ГРНП–Ф, т. 2, 2006, с. 50); *Пішли дороги ровами* — „на Поділлі звичайно дороги йдуть досить глибокими ровами, чи то вимуленими водою, чи прокопаними навмисно” (ГРНП–Ф, т. 3, 2006, с. 561). В останній серед наведених паремій указується конкретний географічний простір, якого стосується наведена вище характеристика, тобто відбувається абстрагізація значення від конкретного вияву: *Там таке болото, що як залізеши, то чобіт треба за хольиву витьгати* — „говорять про погану, болотяну дорогу” (ГРНП–Ф, т. 1, 2006, с. 160). Простежуємо низку паремійних порівнянь, де дорога асоціюється з важливими для побуту людини предметами, аксесуарами одягу (ремінь), частинами людського тіла (вухо, коліно), яскраво демонструючи антропоцентризм, напр.: *Дорога як ремінь* — „рівна, але вбита в самій глині, без каменя” (ГРНП–Ф, т. 2, 2006, с. 50); *Дорога як ухо* — „рівна, ідеш тихо, без туркоту” (ГРНП–Ф, т. 2, 2006, с. 50); *Тут треба вигнути коліно* — „про дорогу, що викручується великим закрутом, кривулею” (ГРНП–Ф, т. 1, 2006, с. 232).

Лексема *дорога* в значенні 'подорож' набуває переносних смислів, що пов'язані з концептом *смерть*, тобто 'остання подорож'. У цьому разі про-

¹ Тут і далі наводимо паремії та їх тлумачення зі словника *Галицько-руські народні приповідки*, які зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко, з дотриманням оригінальної орфографії.

стежуємо смислову актуалізацію, що базується на відповідній сполучуваності (залучаються, наприклад, прикметники-означення — *єдина, божа*): *Всім нам єдна дорога* — „всім нам доведеться вмирати” (ГРНП–Ф, т. 2, 2006, с. 49); *Він на божій дорозі* — „ладиться вмирати, дуже хорує, конає вже” (ГРНП–Ф, т. 1, 2006, с. 153). *Дорога* як лексичний складник паремії сприяє моделюванню значення ‘конфлікт’, актуалізуючи його за допомогою прикметникового означення *вузька*: *Вузька нам дорога, не розминемо сі* — „діло таке, що між нами мусить дійти до конфлікту” (ГРНП–Ф, т. 2, 2006, с. 49).

Під час подорожі основна мета людини — дійти кінцевого пункту призначення, подолавши всі перешкоди з найменшим опором та зусиллями. Людина усвідомлює, що треба ретельно вибирати саме ту, дорогу, яка буде безпечна, легка; ту, що добре відома, а тому можна оминати перепони. Актуалізуються основні параметри аксіологічних вимірів, порівн. паремію, що демонструє дитячу примовку, яку І. Франко номінує „формулою ворожіння”, прагненням до передбачення доброго шляху, докладно пояснюючи ситуації її вживання: „*Бабрун-бабрун-бабруночко, покажи ми дорожечку: чи в гору, чи в долину, чи в середну квартиру?*” „Бабруною називаєся комашка, звана деінде «сонечко» або «божа коровка» (...) Діти кладуть її на руку і приспівують або приговорюють висше наведену формулу, ворожачи з того, в який бік вона полетить, усякі цікаві для них річі: коли полетить направо — буде те, а наліво — се, а просто, то онте” (ГРНП–Ф, т. 1, 2006, с. 47), тобто йдеться про намагання дитини дізнатися, де щаслива путь, у який бік можна і треба рухатися, подорожувати. Уважалось, що деякі представники світу фауни здатні показувати людині правильний шлях.

В авторській картотеці є й паремійна одиниця, де якість подорожі, її успіх пов’язується безпосередньо з органом людського мислення — головою, діяльність, робота якої пов’язується з функцією ніг: *За лихою головою і ногам біда; ...дурною...* — „дурна голова не обдумає дороги, а ноги, пішовши на манівці, мусять ходити далеко або й вертати назад” (ГРНП–Ф, т. 1, 2006, с. 553).

Фіксує І. Франко й паремії-примовляння, вербалізовані в імперативній тональності і з причинно-наслідковими зв’язками, наприклад: *Шануй гори, мости, будеш мати цілі кости* — „примовляють візникови. Шанувати тут має значіне: об’їздити обережно, не їхати на гори та на мости не обдививши вперед гаразд дороги. Особливе значіне мала ся приказка в приложеню до давніх «польських» доріг і мостів” (ГРНП–Ф, т. 1, 2006, с. 586).

Наступна характеристика *подорожі* стосується способу подолання маршруту через його складність: люди завжди шукали, як легко подолати труднощі або перепони на своєму шляху, тому для їх означення в такому ракурсі народ також змодельовав відповідні паремії, наприклад: *Добрий кусень дороги виверг* — „про такого, що, йдучи дорогою, зійшов на просту півперечку і не обходив далекого коліна” (ГРНП–Ф, т. 2, 2006, с. 49). Ментальність

галичан вербалізує рекомендації для подолання шляху і під час реальних мандрів: *Проста дорога найліпша* — „загальна обсервація” (ГРНП–Ф, т. 2, 2006, с. 54), і під час подолання віртуальних труднощів — імпліцитна рекомендація не грішити: *Широка до некла дорога* — „нагрішити в житю легше, як заслужитися добрими ділами” (ГРНП–Ф, т. 3, 2006, с. 446). Деякі паремії стосуються і реальної ситуації, пов’язаної з подорожжю, і ситуації, що проектується на абстрактну ситуацію, що актуалізує можливі труднощі: *На рівній дорозі горба си шукає* — „горб тут у двоякім значінню: дійсного горба і якоїсь пригоди, наслідком якої йому хтось зламає хребет, так що він згорбатіє” (ГРНП–Ф, т. 2, 2006, с. 52).

Подорож вимагає ретельної підготовки, тому люди заздалегідь готували всі необхідні речі, які повинні були взяти із собою, а все зайве залишали вдома, тому й моделювали відповідні паремії-застереження чи паремії-рекомендації: *В дорозі як знайдеши* — „еліптичний вислов: те, що візьмеш із собою з дому, в дорозі тобі видасться як добра знахідка, набере більшої вартости” (ГРНП–Ф, т. 2, 2006, с. 48), а також *В дорозі одеш* — „еліптичний вислов: те що візьмеш із собою з дому, в дорозі тобі видасться як добра знахідка, набере більшої вартости” (ГРНП–Ф, т. 2, 2006, с. 48). Звісно, найбільш важливо під час подорожі залишатися ситим: *Хліб в дорозі не затяжить, бо його потрібнійше ніж чого иншого* (ГРНП–Ф, т. 3, 2006, с. 348).

Лексема *вандрівка* має потужний семантико-прагматичний потенціал, що й виявляється насамперед у паремійному фонді галицької лінгвокультури, яка засвідчує ціннісну репрезентацію актуалізованого концепту в українській субкультурі, наприклад: *На вандри сі пустив* — „пішов блудом від хати до хати, не хочачи робити або не маючи що їсти дома” (ГРНП–Ф, т. 1, 2006, с. 199) — негативна характеристика способу життя. Виокремлюємо й паремію імперативної тональності, що характерна для мовленнєвого жанру докору: *Вандрівка ти пахне!* — „говорять з докором непосидючому чоловікови, якого тягне з дому геть, прим., на далекі заробітки”. Наведена паремія має статус прецедентного виразу, оскільки її можна розглядати як „осколок” від тексту популярної на той час пісні. Це зауважує І. Франко та наводить відповідний контекст: *Надійшла весна всім людьом красна, / Ой із стріх вода капле, / А коло мене молоденького / Вже вандрівочка пахне* (ГРНП–Ф, т. 1, 2006, с. 199). Актуалізовано зменшено-пестливу форму діалектного слова *вандрівка*. *Вандрівник завандрував в половник* — „жартують із злодія, якого зловлять у коморі або в стайні. Половник — стаєнка, де зимою стоять телята або вівці” (ГРНП–Ф, т. 1, 2006, с. 198). *Вандрував три дні, вивандрував злидні* — „знач. у дорозі постигла чоловіка якась біда” (ГРНП–Ф, т. 1, 2006, с. 198); *завандрував штирі милі за псу* — „насмій над лінивим чоловіком, що не любить рушитися з дому” (ГРНП–Ф, т. 1, 2006, с. 198); *хто вандрує, то дома не ночує* — „знач. зносить різні невгоди” (ГРНП–Ф, т. 1, 2006, с. 198) та ін.

Аналіз паремій з лексемою *вандрівка* демонструє (а) спорідненість польської і української лінгвокультури в розумінні концепту *подорож*, (б) трансференційний вплив польської лінгвокультури на українську, оскільки (в) простежуємо поповнення лексичного та паремійного складу української мови з відповідним семантико-прагматичним потенціалом.

Висновки

Дослідивши фрагмент паремійної картини світу галичан, зібраний і майстерно інтерпретований І. Франком, робимо висновок, що концепт *подорож* вербалізується через актуалізацію низки смислів, закладених у семантичній структурі лексем *дорога*, *шлях*, *вандрівка* і зафіксованих тлумачними словниками, однак простежуємо з'яву відповідних асоціацій, пов'язаних із предметами, важливими для побуту людини, соматизмами, що номінують важливі для людини органи її тіла. Концептуальні смисли уточнюються за допомогою відповідної сполучуваності з означеннями-прикметниками. Паремії на позначення концепту *подорож* вербалізуються у вигляді системи мовленнєвих жанрів — рекомендації, застереження, накази, передбачення. Вони стосуються різних вікових категорій, зокрема й дітей. Актуалізація системи смислів, що вербалізують концепт *подорож* за допомогою лексем *дорога*, *шлях*, *вандрівка*, свідчить про синкретизм та дифузність значень цих лексем. Паремії презентують систему тональностей — імперативну, бажальну, спонукальну. Концепт *подорож* потребує подальшого дослідження із залученням паремій інших українських субкультур для репрезентації цілісності досліджуваного фрагменту мовної картини світу.

Бібліографія

Умовні скорочення використаних джерел

- ГРНП–Ф – *Галицько-руські народні приповідки (2006): у 4 томах*. Зібрав, упорядкував і пояснив І. Франко. 2-е вид. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка [*Halyts'korus'ki narodni prypovidky (2006): u 4 tomakh*. Zibrav, uporyadkuvav i poyasnyv I. Franko, 2-e vyd. L'viv: Vydavnychyy tsentr LNU imeni Ivana Franka].
- СУМ (1973) – Білодід, І. К. (ред.). *Словник української мови: в 11 т.* Київ: Наукова думка, т. 4 [Bilodid I. K. (red.) *Slovnnyk ukraiyins'koyi movy: v 11 t.* Kyuyiv: Naukova dumka, t. 4].
- СУМ (1971) – Білодід, І. К. (ред.). *Словник української мови: в 11 т.* Київ: Наукова думка, т. 2 [Bilodid I. K. (red.) *Slovnnyk ukraiyins'koyi movy: v 11 t.* Kyuyiv: Naukova dumka, t. 2].
- СУМ (1980) – Білодід, І. К. (ред.). *Словник української мови: в 11 т.* Київ: Наукова думка, т. 11 [Bilodid I. K. (red.) *Slovnnyk ukraiyins'koyi movy: v 11 t.* Kyuyiv: Naukova dumka, t. 11].

Література

- Воркачев, С. (2005). Постулаты лингвоконцептологии. В: В. Карасик, И. Стернин (ред.), *Антология концептов*, т. 1 (с. 10–13), Волгоград: Парадигма [Vorkachev, S. (2005). Postulaty lingvokontseptologii. V: V. Karasik, I. Sternin (red.), *Antologiya konceptov*, t. 1 (s. 10–13), Volgograd: Paradigma].
- Данилов, К. (2004). *Концепты Crime и Punishment в британской и американской юридической терминологии: диссертация кандидата филологических наук*. Саратов [Danilov, K. (2004). Kontsepty Crime i Punishment v britanskoj i amerikanskoj yuridicheskoj terminologii: dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk. Saratov].
- Карасик, В. (2001). О категориях лингвокультурологии. В: *Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности* (с. 3–16), Волгоград: Перемена [Karasik, V. (2001). O kategoriyakh lingvokul'turologii. V: *Yazykovaya lichnost': problemy kommunikativnoy deyatel'nosti* (s. 3–16), Volgograd: Peremena].
- Космеда, Т., Плотнікова, Н. (2010). *Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі*. Львів: ПАІС [Kosmeda, T., Plotnikova, N. (2010). *Linhvokontseptolohiya: mikrokontseptosfera SVYATKY v ukrayins'komu movnomu prostori*. L'viv: PAIS].
- Прохоров, Ю. (2009). *В поисках концепта*. Москва: Флинта: Наука [Prokhorov, Yu. (2009). *V poiskakh kontseptu*. Moskva: Flinta: Nauka].
- Радзієвська, Т. (1997). Концепт шляху в українській мові: поєднання ідей простору та руху. *Мовознавство*, 4–5, с. 17–26 [Radziyevs'ka, T. (1997). Kontsept shlyakhu v ukrayins'kiy movi: poyednannya idey prostoru ta rukhu. *Movoznavstvo*, 4–5, s. 17–26].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.9>

Data przesłania artykułu: 15.07.2022

Data akceptacji artykułu: 9.03.2023

NATALIA KONDRATENKO

Odeski Uniwersytet Narodowy im. Ilji Miecznikowa, Ukraina

(Odesa I. I. Mechnykov National University, Ukraine)

Комунікативні стратегії учасників літературних інтернет-конкурсів: особливості мовленнєвої поведінки у віртуальному дискурсі

Communicative strategies of participants of online literary competitions: Features of speech behavior in virtual discourse

Abstract

The study deals with the problems of linguopragmatic description of virtual discourse. Particular focus is paid to the discursive activity of the participants of literary competitions who participate in discussions and evaluate each other's stories. Cooperative and conflict interactions of commentators and authors of literary stories are characterized. A typology of communicative strategies in the virtual discourse of a literary competition is proposed, with a breakdown of those used by senders and recipients. It has been proved that the strategies of commentators gravitate towards a cooperative type of communication, while the strategies of authors in response to criticism trend towards a conflict type of communication. The linguistic features of the ways each group implements their respective strategies are traced, and the main tactics of their representation in the discourse of the virtual discussion of literary stories are determined. The illustrative material was collected from the transcripts of discussions at the Ukrainian-language fantasy short story competitions Litavytsia and RBZh Azimut for 2021.

Keywords: virtual discourse, communicative interaction, communication strategy, cooperation, conflict

Коммуникативные стратегии участников литературных интернет-конкурсов: особенности речевого поведения в виртуальном дискурсе

Резюме

В статье рассматриваются проблемы лингвопрагматического описания виртуального дискурса. В центре внимания — речевая деятельность участников „самосудных” литературных конкурсов, комментирующих, обсуждающих и оценивающих произведения друг друга. Охарактеризованы кооперативный и конфликтный типы речевого поведения комментаторов и авторов художественных произведений. Предлагается типология коммуникативных стратегий в виртуальном дискурсе литературного конкурса с выделением адресантного и адресатного типов стратегий. Обосновывается, что стратегии комментаторов тяготеют к кооперативному типу общения, а стратегии авторов в ответах на критику — к конфликтному типу общения. Прослеживаются языковые особенности реализации стратегий каждой группы и определены основные тактики их репрезентации в дискурсе виртуального обсуждения художественных произведений. Иллюстративный материал собран из текстов обсуждений на конкурсах украиноязычных фантастических рассказов объединений „Литавица” и „РБЖ Азимут” за 2021 год.

Ключевые слова: виртуальный дискурс, коммуникативное взаимодействие, коммуникативная стратегия, кооперация, конфликт

Вступ

Стрімкий розвиток інтернет-комунікації зумовив появу різноманітних форм взаємодії учасників віртуального простору, серед яких особливе місце належить літературним конкурсам. Проведення різноманітних інтелектуальних змагань у віртуальному середовищі має певну тяглисть у формі розіграшів, лотерей конкурсів тощо й належить до ігрового регістру дискурсу, у якому „реалізує себе людина, звільнена від детермінізму природи і подібних до себе” (Борботько, 2007, с. 79). За умов коронавірусної пандемії такий формат набув поширення та певних трансформацій, оскільки інтелектуальна та творча діяльності знайшли результативні форми реалізації в інтернет-середовищі. Насамперед це стосується презентації літературної діяльності письменників — аматорів і професіоналів, що останнім часом здійснюється саме у віртуальному просторі, через соціальні мережі або профільні ресурси. Інтерактивний характер та анонімність інтернет-дискурсу вможливили використання віртуальних майданчиків для проведення так званих „самосудних” літературних конкурсів, що передбачають написання невеликих за обсягом творів заданої тематики, жанру й обсягу. У визначені часові межі всі учасники знайомляться з творами одне одного, коментують прочитані тексти та виставляють оцінки. Основною умовою оцінювання є анонімність до завершення голосування, тому коментування творів пе-

редбачає вибір ніку (віртуального імені) й відповідно є анонімним. Метою такого обміну коментарями є отримання фідбеку — зворотної реакції й критики на свій твір, тому завданням є не лише перемога і друк оповідань у тематичній збірці, а й конструктивна критика, що в подальшому дасть змогу підвищити рівень літературної майстерності. Утім, комунікативна поведінка учасників літературних дискусій, відображена в коментарях до кожного твору, підпорядкована, на нашу думку, загальній стратегії суб'єктів мовлення й скерована не лише на конструктивну критику, а й на знецінення творів конкурентів та переконання в такий спосіб інших учасників не підтримувати потенційних переможців. Особливості реалізації подвійної інтенції комунікантів у стратегічному вимірі й перебувають у центрі нашої уваги.

Метою наукової розвідки є аналіз комунікативної поведінки авторів і коментаторів літературних інтернет-конкурсів та кваліфікування обраних ними комунікативних стратегій і тактик.

Матеріалом дослідження слугували коментарі як особливий мовленнєвий жанр віртуального дискурсу, викладені авторами і коментаторами-конкурентами на відкритих інтернет-ресурсах. Загалом проаналізовано понад 500 коментарів. Джерельна база охоплює коментарі до творів, представлених на українські літературні конкурси фантастичних оповідань, що проводилися на віртуальних „майданчиках” об'єднаннями „Літавиця” (<https://litavytsia.com/>) і „РБЖ Азимут” (<http://rbg-azimut.com>) упродовж 2021 року.

Дослідження комунікативних стратегій набуло актуальності з розвитком лінгвістичної прагматики в другій половині ХХ століття. Витлумачення поняття стратегії щодо тексту й комунікативної взаємодії представлено в наукових розвідках Т. ван Дейка і В. Кінча (Dijk, Kintsch, 1983), а вивчення стратегій поведінки учасників спілкування репрезентовано в працях О. Іссерс (Иссерс, 2003), А. Маслової (Маслова, 2008), К. Сєдова (Седов, 2004), Н. Формановської (Формановская, 2002), Т. Янко (Янко, 2001) та ін., які загалом потрактовують комунікативну стратегію як „ланцюжок рішень, що визначає вибір певних комунікативних дій і мовних засобів” (Макаров, 2003, с. 192). Визначаючи стратегію як схему, модель, вектор комунікації, українські дослідники розрізняють, ґрунтуючись на концепції Г. П. Грайса, кооперативні та конфліктні комунікативні стратегії (див. А. Белова (Белова, 2004), А. Загнітко (Загнітко, 2008), О. Селіванова (Селіванова, 2008) та ін.).

Проблему дослідження віртуальної комунікації порушено в працях зарубіжних (D. Crystal (Crystal, 1992), Н. Асмус (Асмус, 2005), Н. Ахренова (Ахренова, 2009), О. Лутовинова (Лутовинова, 2009), Л. Щипіцина (Щипіцина, 2009) та ін.) та українських (О. Горошко (Горошко, 2009), М. Карпенко (Карпенко, 2016), Л. Компанцева (Компанцева, 2018), Т. Полякова (Полякова, 2014), О. Тищенко (Тищенко, 2016), Н. Шкворченко (Шкворченко, 2019) та ін.) мовознавців. Серед типів комунікативної взаємодії переважно розглянуто конфлікт (Н. Білоус (Белоус, 2008), Л. Білоконенко (Білоконенко, 2015),

Н. Войцехівська (Войцехівська, 2018) та ін.). Утім, стратегії учасників літературних дискусій у віртуальних конкурсах загалом не були предметом дослідження в межах мовознавчих студій.

Вибір лінгвопрагматичного вектора дослідження зумовив використання комунікативно-дискурсивного комплексу методів. Дискурс-аналіз прислужився для вивчення особливостей інтерактивної взаємодії учасників літературних дискусій у віртуальному просторі. Результатом його реалізації стало визначення особливостей дискурсу віртуального літературного конкурсу. Лінгвопрагматичний аналіз вжито для розроблення типології кооперативних та конфліктних стратегій і тактик учасників обговорення літературних творів, а також для характеристики мовленнєвого жанру коментаря. Додатково залучено лінгвостилістичний аналіз — для виявлення специфіки актуалізації стилістичних прийомів і засобів у коментарях комунікантів, а також компонентний аналіз — для з'ясування семантики лексичних одиниць, використаних мовцями під час спілкування.

Дефініції комунікативної стратегії переважно ґрунтуються на теорії Т. ван Дейка (Дейк, 1989), поглибленої в працях О. Іссерс, яка наголошує, що мовленнєва комунікація є „стратегічним процесом, що потребує вибору оптимальних мовних засобів для досягнення комунікативної мети, а обмін повідомленнями в процесі взаємодії потрібно тлумачити з огляду на комунікативний намір мовця” (Іссерс, 2003, с. 100). А. Загнітко трактує стратегію як „інтенційно спрямований комплекс мовленнєвих дій, що ґрунтуються на когнітивних процесах узагальнення минулого комунікативного досвіду для планування дискурсу в сукупності з реалізацією цього плану” (Загнітко, 2008, с. 25). Визначення комунікативної стратегії як схеми, вектора або напрямку взаємодії мовця та адресата потребує й розроблення типології стратегій і тактик спілкування. Лінгвісти переважно спираються на запропонований Т. ван Дейком та обґрунтований О. Іссерс поділ стратегій на основні (семантичні) й допоміжні, а також на розмежування кооперативних і конфліктних стратегій з опертям на описаний Г. Грайсом принцип кооперації (Grice, 1975). На думку О. Селіванової, комунікативні стратегії „ґрунтуються на глобальному намірі комунікації, конкретній інтенції комунікативної дії, комунікативному смислі й інтерактивному режимі (виборі манери, стилю, жанру тощо)” (Селіванова, 2008, с. 608).

Специфіка віртуального спілкування й вибір для аналізу літературного конкурсу зумовили пошук інших критеріїв типологізації стратегій. Ми відштовхувалися від суб'єктів комунікативної взаємодії — автора твору та коментаторів-конкурентів, при цьому автор є адресатом у спілкуванні, а коментатори — адресантами. Під кожним твором представлено коментарі, на які автор може дати відповідь. Зважаючи на це, утворюються „гілки” обговорення: загальний полілог, у якому беруть участь усі коментатори, та діалоги між автором та окремими коментаторами. Проте автор має право й утрима-

тися від коментарів, у такому разі наявна лише полілогічна взаємодія між коментаторами, які звертаються і до автора, і один до одного.

I. Коментаторські комунікативні стратегії

Стратегії цієї групи охоплюють комунікативну поведінку коментаторів, які ініціюють обговорення та реалізують власні комунікативні інтенції. Глобальним наміром коментаторів, які одночасно є конкурентами для автора коментованого твору, вважаємо формулювання оцінного ставлення. Незалежно від типу оцінки — позитивної чи негативної — коментатори аргументують свою позицію, критикують твір, висловлюють ставлення до авторського задуму та його реалізації тощо. Ці комунікативні завдання й визначають комплекс стратегій їхньої мовленнєвої поведінки.

Розрізняємо макростратегії кооперативної і конфліктної мовленнєвої поведінки коментаторів. Серед кооперативних стратегій виокремлюємо такі:

1. Стратегія самопрезентації покликана схарактеризувати особистість адресанта: фокус уваги зміщено з коментування твору на картину світу мовця, напр.:

Люблю пригодницькі оповідки, особливо коли написані цікаво. І герої подобаються (Лялька, 2021).

Читаючи описи головної героїні, кивала головою і думала, **наскільки вона на мене схожа**)): **Не дуже люблю** людей, **не люблю** шумних компаній, більше **мені до вподоби** цікавенька книга (Я бачу чортиків, або Твоя тінь має лик зла, 2021).

Мовець висловлює власну позицію, зосереджується не на коментуванні та аналізі творів, а на своєму сприйнятті текстів або дійсності. Егоцентричність комунікативної позиції мовця зумовлює мінімізацію аналізу твору, натомість переважають характеристики світогляду коментатора. При цьому мовець, ґрунтуючись на аналізованому творі, наголошує на власній особистості, напр.:

Ваша обізнаність у культурі різних країн вражає: і скандинавські міфи знаєте, й І-Цзин вам відомий, і латиною цитуєте (**шкода, що я не така обізнана, і не знаю, що означають оті цитати...**) (Білий сніг, синій лід, 2021).

Мовними засобами реалізації стратегії самопрезентації є означено-особові односкладні речення з предикативним членом у формі 1-ої особи однини теперішнього часу та двоскладні із займенниковим підметом *Я*. Мовець характеризує власні емоції, досягнення, ставлення, пов'язане — переважно опосередковано — з описаним у прокоментованому творі. Ця стратегія скерована на імпліцитне порівняння мовця з адресатом здебільшого не на користь останнього.

2. Стратегія поради підпорядкована меті висловлення конструктивної критики: мовець характеризує недоліки твору, але разом із цим указує на шляхи їх усунення, напр.:

Я б порадила змінити імена на українські та дописати принаймні до параметрів оповідання, тобто два сюжетні повороти і фінал (Баблкет, 2021).

Можливо, варто б дещо розширити твір, додати якісь сцени, які б показали, що Антон знає, що може померти в разі спротиву. Приміром, намагався, але схопило серце чи щось такого типу (Я був Антоном Терном, 2021).

Стратегія поради має два варіанти реалізації: перший скерований від критики до позбавлення недоліків, а другий — від позитивної характеристики до рекомендацій. У такому разі мовець висловлює або зауваження, або схвалення, напр.:

Загалом, сподобалося, гарна життєствердна історія, можливо, трохи передбачувана, але правильна. **Від себе порадив би** ще раз перечитати і, можливо, скоротити, але не в плані подій чи сцен, а просто деякі необов'язкові слова прибрати (Тараканівський форт, 2021).

Стратегія поради актуалізує аргументовану критику, переважно позитивні оцінки та рекомендації щодо усунення недоліків, напр.:

Повторів **варто уникати**, бо вони створюють враження обмеженого словникового запасу. В тексті такого чимало. Загалом, мова хоча й прикрашена мальовничими зворотами настільки канцеляристська, що **я б порадив** переписати історію у форматі рапортів Музики в процесі розслідування. Вийде оригінально і дозволить позбавитися більшості недоліків (Білий сніг, синій лід, 2021).

Порада передбачає використання перформативних мовленнєвих актів: мовець від 1-ої особи рекомендує адресатові виконати певні дії. Проте поради не завжди містять перформативи, напр.:

Досить цікавий сюжет, і написано з гумором, але варто сильно, сильно, сильно попрацювати над мовою (Я бачу чортиків (або Твоя тінь має лик зла), 2021).

У такому разі актуалізовано категорію суб'єктивної модальності й адресант наголошує на власній позиції. Із цією метою використовуються й такі лексеми, як: *порада, радити, рекомендувати*, напр.:

Це **порада**, а не критика. Думаю, варто просто подумати над логічністю і динамікою кінцівки. Якщо ви приймете **пораду** від моєї скромної особи (Білий сніг, синій лід, 2021).

Порада як різновид наказового мовленнєвого акту передбачає вживання граматичних форм наказового способу й спонукальних речень, напр.:

Тож **прислухайтесь** хоча б до моїх порад. Досвідчених фантастів в Україні дуже мало (Білий сніг, синій лід, 2021).

Порада в цьому разі має характер рекомендації і невисокий ступінь категоричності.

3. Стратегія схвалення є виявом оцінювальної макростратегії і покликана надати обговорюваним літературним творам позитивної оцінки. Схвалення передбачає вживання лексичних одиниць із семантикою оцінки, передусім прикметників і прислівників, напр.:

Чудова стилістика, **цікава** історія, **напружений** сюжет, з непередбачуваним розвитком. Все, як на мене, на «**відмінно**»! (Ключ від усіх дверей, 2021).

Дуже **гарно** написано. Мова **колеритна** (Змій, 2021).

Гарне, атмосферне та **актуальне** оповідання (Кольорові сни, 2021).

Чудове оповідання, дуже **сподобалась** атмосфера британської готики вкупі з **живою, дотепною** манерою оповіди. **Гарно** описані всі міські локації, відчуття і навіть запахи — без найменшого гальмування сюжету. **Цікаво, вправно і атмосферно!** (Віддай моє серце, 2021).

Позитивна оцінка надається не адресатові, а твору, звідси й характеристики персонажів, сюжету, мовлення тощо. Використовуються вербальні маркери оцінювальної семантики, напр.:

Написано **весело, жваво, динамічно** (Під помідорки, 2021).

Крім того, оцінюється й процес сприйняття тексту, напр.:

Читати **цікаво, гарно і захопливо** написано (Лялька, 2021).

Оповідання справило гарне враження, **читалося із цікавістю** (Манав я таку роботу, 2021).

Поєднання позитивної оцінки з конструктивною критикою характеризує дискурс коментування в літературних конкурсах загалом. Мовець, з одного боку, висловлює схвалення прочитаного, а з іншого боку, — робить певні зауваження. Комплексний характер стратегій, поєднання критики, поради зі схваленням є характерною рисою обговорення літературних творів у віртуальному просторі.

Зрідка трапляються коментарі, що реалізують стратегію схвалення без поєднання з іншими стратегіями, напр.:

Безсовісно **крута оповідка**. Дуже смакує! **Неймовірний** сюжет, плетиво подій занурює уяву в дивовижний світ (Початок, 2021).

Колеритно! Апетитно! Чудовий післясмак! (М'ясні жнива, 2021).

Дуже **красиве** оповідання. За мовою, за стилістикою, за сюжетом, за динамікою (Манав я таку роботу, 2021).

Репрезентація схвалення через низку позитивних оцінок, виражених за допомогою позитивно забарвлених лексем, є основною формою реалізації цієї стратегії.

4. Стратегія аргументації характеризується поєднанням у межах одного коментаря різних, іноді суперечливих оцінок, міркувань, аналізу, тобто передбачає розгорнуту презентацію позиції коментатора щодо певного твору. Проте визначальною рисою цієї стратегії вважаємо актуалізацію підґрунтя зробленого висновку, тобто наведення доказів й аргументів позиції мовця, напр.:

Цікаво і детально прописаний світ. Герої от і наче й штрихами, а їх таки уявляеш! (М'ясні жнива, 2021).

Сподобався стиль написання, читалось як старе добре фентезі). Щодо самої історії, то тут є один маленький недолік: персонажі пережили пригоди, але по суті їхня подорож виявилася марною справою, бо в результаті кожен залишився при тому, що мав спочатку, так і не набувши нічого нового. Це дещо знецінює всі їхні намагання (Жорстокий майстер, 2021).

Коментар у цьому разі складається з двох частин: позитивно оцінної і негативно оцінної. Порядок розташування цих частин зумовлений інтенцією коментатора: якщо задум полягає у схваленні й підтримці автора твору, навіть за умови вказівки на помилки, то завершальна частина тексту містить позитивні оцінки; якщо задум полягає в критиці, то нею і завершується коментар.

На відміну від стратегії поради аргументація не лише містить рекомендації, але й пояснення для автора твору інтенції коментатора, напр.:

Написано колоритно. Спершу переживав, що це симпатична замальовка без сюжету, але далі справа пішла. От власне, я б скоротив частину описів, щоб присвятити більше знаків розвитку сюжету (М'ясні жнива, 2021).

Теж спочатку було подумав, що все закінчиться банально, але автор порадував. Правда, рівень технічного виконання трошки не дотягує до рівня ідеї, але це легко виправити (Не знаючи броду, 2021).

У цьому разі аргументацію поєднано з порадою, що є характерним для поведінки коментаторів літературних конкурсів. Аргументи мають суто логічний, а не емоційний характер: коментатор прагне довести свою оцінку як аргументовану, напр.:

Чудова ідея оповідання — що в односторонньому прагненні добра дуже легко спричинити набагато більше зло. І приємно, що ви її підняли у своєму оповіданні і показали з різних боків. Бо тут справді думати й думати! (Не знаючи броду, 2021).

Добре показана атмосфера отого маразматичного, дріб'язкового і безглузлого контролю, який насправді зовсім не є фантастичним — щось подібне колись існувало в совку (Я був Антоном Терном, 2021).

Аргументована позиція коментатора закликає інших учасників обговорення до дискусії, містить не лише позитивні оцінки, а й обґрунтування їх.

5. Стратегія консолідації передбачає висловлення згоди з іншими коментаторами, приєднання до їхніх думок, напр.:

Погоджуюся з паном Ледарем: твір читається легко та не відпускає (Відьма, 2021).

Згодна з пані Катериною щодо „камери”, яка на початку стрибає з рук у руки (Вовчі шніцелі, 2021).

Майже нічого додати до **попереднього коментаря** (Квіточка, 2021).

Приєднуюсь до зауваг попередніх критиків, тож повторюватись не буду (Білий сніг, синій лід, 2021).

У такому разі коментатор не висловлює власні міркування, а приєднується до попередніх оцінок, але це переважно позитивні оцінки або аргументовані коментарі. Стратегія консолідації передбачає вказівку на особу, до думки якої приєднується мовець, але здебільшого це колективна позиція коментаторів, напр.:

Підтримую попередніх коментаторів і хотіла б більше почитати про цей чудовий світ (М'ясні жнива, 2021).

Мушу прислатися до інших коментаторів — зауваження щодо стилістики і логіки історії були слухними (Білий сніг, синій лід, 2021).

Коментатор здебільшого не тлумачить свою позицію, його завдання — висловити солідарність із раніше сформульованими оцінками твору. Інколи коментатор, погоджуючись із загальними оцінками, додає власні судження, що не суперечать загальній думці, напр.:

Погоджуюсь з попередніми коментарями, що перехід від романтики до роботи головного героя незрозумілий. Весь твір написано так, що ніякого завдання у героя немає, і він просто випадково потрапив у вир подій (Манав я таку роботу, 2021).

Зважаючи на це, основною комунікативною тактикою стратегії консолідації є згода, виражена через приєднання до думки попередніх мовців.

Серед **конфліктних** коментаторських стратегій виокремлюємо такі.

6. Стратегія критики ґрунтується на комунікативній інтенції мовця представити негативну оцінку літературного твору, але з оперттям на докази та аргументи, тому значною мірою тут поєднано стратегію аргументації з негативним оцінюванням. Для стратегії критики характерна мотивація позиції мовця: критик оцінює літературний твір негативно, але пояснює причину свого рішення, напр.:

Ані зав'язки, подій, кульмінації. Ані героїв прото- та антагоністів, конфлікту, сюжету. На жаль, усіх атрибутів оповідання немає (Леся і Геліос, 2021).

Добре, що читачі в коментарях пояснили мені, про що був цей текст... Мало того, що він не вчитаний (про це вже сказали)... Чесно, в мене було таке враження, наче слова скинули в мішок, перетрусили і висипали на (стіл) монітор. Такий собі потік свідомості... (Дивний спокій чар, 2021).

При цьому є важливим аспект дотримання принципу ввічливості Дж. Ліча (Leech, 1983), оскільки неприпустимим є перехід на особистості або безпідставні негативні оцінки.

Критика під час літературних конкурсів скерована на вади твору, зокрема, на а) сюжет і композицію, напр.:

Так гарно написано, що хочеться читати й читати, але саме **сюжету** тут бракує (Зірки і ніжність, 2021).

Автор намагається закрутити **сюжет**, але робить велику помилку — думає, що заплутати читача — це теж саме, що закрутити інтригу (Білий сніг, синій лід, 2021).

б) образи персонажів, напр.:

Герой — повний тухтій, якого ведуть крізь сюжет. Він не приймає жодних рішень, сам не робить анічогісінько ((НЕ)смачна комедія, 2021).

Герої мали б викликати позитивні емоції. Натомість здаються імпульсивними, невідповідальними і непевними (Час минає, 2021).

в) створений художній світ, напр.:

Головна проблема — це космофентезі з елементами мильної опери аж надто банальне і позбавлене якоїсь власної „фішки”, яка б зробила цей **світ** унікальним (Спадкоємець залізного рону, 2021).

г) грамотність автора, напр.:

Помилка стільки, що це суцільна катастрофа! Я не знаю, як цього можна не бачити. Можна було вичитати твір, перш ніж подавати його на конкурс? (Мишелосіє і Лісовий Дідько, 2021).

Читаю такий смачний текст, майже без помилок, і тут наче відро холодної води за комір — „нерасплатівшимся”!!! А далі пішло **вже більше помилок**: то одне, то інше... (Віддай моє серце, 2021) тощо.

Переважно коментатори висловлюють не лише критичні зауваження, а й намагаються знайти позитивні риси у творі. Такий підхід забезпечує об’єктивність і конструктивність критики та скерований на створення сприятливого комунікативного простору.

Коментатор, який виступає з критикою, прагне вказати автору на помилки й сприяти їх виправленню. Комунікативна інтенція в цьому разі і є тим фідбеком, на який розраховує автор. Загалом стратегія критики хоч і належить до конфліктних, але це той конструктивний конфлікт, що сприяє пошуку нових рішень і покращенню результату. У такому разі відбувається віртуальний діалог коментатора з автором, напр.:

Ідея цікава. Але не вистачило ще кількох абзаців для повного розкриття. Особливо початок (Національна перлина, 2021).

Ідея крута. Але текст перевантажений поясненнями. Особливо тими, що в діалогах, спеціально для читача. Яюсь по-іншому би закрутити. Але загалом сподобалось (Прокляття, 2021).

Якщо коментатор критикує твір та оцінює його негативно, але дотримується принципу ввічливості, він наголошує на суб'єктивній позиції свого коментаря, напр.:

На мою думку, ідея зі специфічною формою не спрацювала. Ритм тексту від того коливається, що спричиняє дискомфорт (Час минає, 2021).

Або **я чогось не зрозумів**, або з цілого твору на конкурс потрапила лише експозиція (Баблкет, 2021).

Не змогла я поєднати окремі частини в ціле, не пов'язані вони якось між собою. Наче кожна про своє... Та й що саме автор закладав в основу сюжету, також **не зрозуміла** (Я був Антоном Терном, 2021).

У такому разі наголошено на суб'єктивності критики: мовець не дає негативну оцінку твору, а висловлює своє несприйняття тексту, що не провокує конфлікту. Стратегія критики тут реалізована як егоцентрична: мовець не звинувачує автора в низькій якості твору і не шукає помилок, а вбачає проблему сприйняття у власному світогляді чи в уподобаннях. Уважаємо такий підхід найбільш конструктивним, оскільки він дає змогу автору не сприймати такі відгуки з образою, а спробувати зрозуміти, чому коментатори так висловлюються.

Основним мовними засобами вираження суб'єктивної критики є вербалізація комунікативної позиції мовця „я не ваша цільова аудиторія”, „мені таке не подобається”, „я не зрозумів” тощо, тобто на першому місці стоїть не об'єкт критики, а суб'єкт оцінювання, напр.:

Я не люблю, коли використовують карикатурних героїв — це дуже спрощує роботу авторів (Ніч перед незалежністю, 2021).

Ні конфлікту, ні загадки, ні цілі, ні сюжету. **Я не фанат такого** (Берегині, 2021).

Початок сподобався, але **далі мені не зайшло**, на жаль (Арена, 2021).

Авторе, та не реагуйте ви так. Ніхто ж вас не змушує брати до уваги мої слова чи слова інших коментаторів, це усього лиш **суб'єктивне сприйняття** (Фокуси, 2021).

Уналежнення цієї стратегії до конфліктних зумовлено загалом негативними оцінками критиків, які або аргументують свою позицію, або наголошують на її суб'єктивності.

7. Стратегія дискредитації представлена в коментарях з експліцитною негативною оцінкою без мотивації та аргументації позиції мовця. Тут переважають суцільні негативні оцінки, агресивні коментарі, емоційні відгуки, напр.:

Мені дуже **не сподобалося**. Тому що, як на мене, тут усе перевернуте догори дригом (Приборкання кріпака, 2021).

О господи, ще одна **історія без завершення** „з потенціалом на більший твір”. Це ж конкурс оповідань, а не експозицій (Імпербатяр, 2021).

Слова автора, персонажів однакові. Постійні сумбурні дії, занадто щедри на епітети і порівняння описи. Ніби і старалися зробити складну героїню, розкрити читачам її переживання. Але за цим потоком подій, описів, думок тощо в мене не вийшло відчуття головної героїню та співпереживати їй (Рік починається з зими, 2021).

Мовними засобами репрезентації стратегії дискредитації є негативно забарвлена лексика: *поганий, слабкий, примітивний, нецікавий* тощо. Також використовуються предикати зі значенням ставлення мовця до літературного твору, напр.:

Надзвичайно **низькопробна** фантастика. Головний герой, якому позаздрить й Стальна Криса Гарісона, низькопробний гумор, нуднувятий сюжет. **Я вже мовчу** про діалоги з дешевого гумористичного шоу. Рівень настільки низький, що **важко надати** якусь серйозну пораду (Під замком, 2021).

Якийсь **брід своєї кобили**, якщо цитувати одного діда. Дуже **розірвана оповідь, деталі плутані**, елементи сюжету між собою слабо пов'язані (Русалонька з Богуславу, 2021).

Мені **абсолютно не сподобалось**. Початок написаний уривчастими реченнями. Головний персонаж викликає зневагу. Фінал нічого не пояснив (Повстання, 2021).

Для стратегії дискредитації характерне домінування негативно-оцінних суджень, наповнених відповідно негативно-оцінною лексикою, інколи стилістично зниженою. У такому разі інтенція мовця скерована на дискредитацію твору, його знецінення як продукту літературної творчості. Така критика є деструктивною й орієнтованою на створений автором світ. Відзначаємо, що дискредитації автора та перехід на особистості в обговоренні літературних конкурсів ми не зафіксували.

Стратегія дискредитації не позбавлена певної аргументації, але такі докази є деструктивними: коментатор не фіксує жодних позитивних рис, а наголошує виключно на негативних, напр.:

Не зрозуміло, хто з якого боку, до чого і навіщо. Вибачте, але не сподобалось (Вітальна листівка, 2021).

Назва невдала, банальна і швидко забудеться. Персонажі надто клішовані та пласкі, не можуть й кроку відступити від свого типажу, попри всі метаморфози сюжету (Порятунок, 2021).

Мій висновок, що автор просто не знає, для кого це написав (Білий сніг, синій лід, 2021).

Стратегія дискредитації передбачає висловлення заперечення, знецінення, незгоди з автором літературного твору, при цьому суб'єктивні враження часто підмінюють раціональні аргументи.

Отже, серед стратегій мовленнєвої поведінки коментаторів літературних конкурсів розрізняємо кооперативні та конфліктні зі значним домінуванням перших. Серед кооперативних виокремлено стратегії самопрезентації, пора-

ди, схвалення, аргументації та консолідації. Серед конфліктних схарактеризовано стратегії критики та дискредитації.

II. Адресатні комуникативні стратегії

Мовленнєва поведінка авторів обговорюваних літературних творів також ґрунтується на кооперації або конфлікті: автор або погоджуються з критикою, або сперечається з коментаторами. Утім, переважає **кооперативна** взаємодія, що охоплює такі стратегії.

1. Стратегія згоди передбачає адекватну реакцію на висловлені критичні зауваження коментаторів, напр.:

Цілком **погоджуюся**, що необачний або імпульсивний вчинок когось із ченців додав би оповіданню динаміки (Пиво для папи, 2021).

Так, з закручуванням інтриги поки не завжди виходить (Три слоїки, 2021).

Дійсно, оповідь нелінійна, зі спогадами героя. Буду думати, як можна їх відділити (Я був Антоном Терном, 2021).

Мовними засобами вираження згоди є комуникати *так*, *авжеж*, *справді*, *дійсно*; дієслово *погоджуватися*; прикметник *згоден* тощо. Адресат-автор художнього твору висловлюється не стисло, підтверджуючи згоди з висловленими оцінками, а конкретизує, що саме не викликає в нього заперечень.

Переважно автор погоджується не з усіма коментарями, але загалом демонструє позитивне сприйняття критики в межах цієї стратегії, напр.:

Я так розумію — якщо читач щось не зрозумів, то це проблема не читача, а автора. Тому ще раз дякую за добрі слова та конструктивну критику (Поцілунок Гекати, 2021).

Добре, я це виправлю, бо дійсно поспішав закінчити, вже дедлайн тиснув. Дякую, що помітили (Білий сніг, синій лід, 2021).

Грамматична форма висловлювань мовця передбачає дієслівні форми 1-ої особи однини теперішнього часу і відповідні займенники, що актуалізує перформативний характер мовленнєвих актів згоди. Часткова згода передається мовцем через визнання недоліків твору і пояснення своєї позиції, напр.:

Повністю **погоджуюся** з тим, що кожен твір має нести якусь мораль. Мораль мого була така: не слід плисти за течією і потрібно приймати власні рішення. **Так**, можливо було зробити хеппі-енд: герой змінюється і отримує за це щасливе омріяне життя (Останній поцяг, 2021).

У такому разі згода з коментаторами скерована на подальше вдосконалення твору. Стратегія згоди відповідає одній з максим кооперативної поведінки Дж. Ліча і є ознакою ввічливості в спілкуванні.

2. Етикетна стратегія належить до ритуальних форм комуникативної взаємодії і передбачає використання мовленнєвих актів подяки, напр.:

Дякую, що так докладно написали про ваші враження! ((НЕ)смачна комедія, 2021).

Щиро **дякую** за поради! (Пиво для папи, 2021).

Щиро **дякую** за такий детальний розбір сюжету і персонажів! Мені дуже приємно, що Ви вболіваєте за мій твір (Порятунок, 2021).

побажання, напр.:

Дякую Вам щиро. **Хай будуть** гаразди і трохи суму, що закінчуються добрі оповідки, але не більше. Перемог і кохання! (Петя. Як воно є, 2021).

Радий, що сподобалось. **Успіхів навзаєм** (Лотерея зі смертю, 2021).

В авторських висловлюваннях переважає тактика подяки, що зафіксована майже в усіх відповідях на коментарі незалежно від подальшої комунікативної поведінки мовця: мовець починає відповідь на коментарі саме з подяки, після якої або формулює відповіді, або висловлює реакцію на коментар.

Етикетна стратегія є універсальною, але під час обговорення літературних творів у віртуальних конкурсах представлена саме у відповідях авторів на коментарі. Така реакція є реалізацією принципу ввічливості, оскільки в такий спосіб мовець демонструє культуру спілкування, зокрема й на віртуальних майданчиках, напр.:

Щиро **дякую** за відгук! **Дуже приємно**, що оповідання вам сподобалось (Ніч перед незалежністю, 2021).

Дякую за побажання і **спасибі** за дуже своєчасне нагадування, наскільки різняться смаки, стилістичні уподобання та уявлення про жанрову доречність (Де тебе нема, 2021).

Спасибі за ваші відгуки. Намотаю на вус, що більше не варто писати такий „монолітний” вступ. **Дякую**, що дочитали і поділилися своїми думками! (Порятунок, 2021).

Зважаючи на це, етикетна стратегія є супровідною для інших моделей взаємодії в дискурсі обговорення літературних творів.

У межах етикетної стратегії обговорення літературних конкурсів вимагає й послуговування особливими етикетними формулами, що завершують усі коментарі (зважаючи на те, що коментатори також є авторами інших творів, це цілком виправдано). До таких етикетних формул належать вигуківі побажання, як-от: *Успіху на конкурсі!*; *Удачі на конкурсі!*; *Успіху навзаєм!*, якими завершують дописи і коментатори, і автори-адресати.

3. Стратегія пояснення містить аргументовану позицію автора, який доводить або уточнює свою думку, викладену безпосередньо в обговорюваному літературному творі. Цю стратегію використовують у відповідь на критичні коментарі, тому вона становить разом з висловлюванням коментаторів діалогічні єдності, напр.:

Поважаю ваше бачення, але твір писався саме для цього конкурсу. І тема їжі представлена більше, ніж в інших представлених творах (Про корм для собак білих порід, 2021).

Якщо цей фінал ошелешує, справляє враження „як обухом по голові” та викликає в читача спротив – це саме та реакція, на яку сподівався підступний автор. Мені здавалося, що таке підкреслено буденне закінчення історії викликати має обурення більше, ніж свідомий заколот роботів (Повстання, 2021).

Зрозуміла, що у когось інша позиція, можливо, і думки, протилежні моїм. Може, й твір не сподобався. Буває. Конструктивну критику сприймаю нормально і те, що в людей можуть бути інші погляди, теж (Ніч перед незалежністю, 2021).

Авторське пояснення адресоване коментатору, який критикує композицію твору, що і потребує авторського розгорнутого обґрунтування. Стратегія пояснення передбачає розгорнуті висловлювання автора, вони є мотивацією його позиції та аргументованою відповіддю на зауваження.

Саме в межах цієї стратегії автор розкриває механізм своєї творчої праці та секрети літературної майстерності. У мовленнєвій формі доброзичливого діалогу відбувається конструктивне обговорення художнього твору у відповідь на критичні зауваження, напр.:

Кінцівка вийшла відкритою. Тобто я писала детектив, і він для мене закінчився у мить розуміння, хто злочинець, решта лірика (Крила, 2021).

Твором хотіла привернути увагу і до історії, і до того, що міста, у яких знаходяться пам'ятки, виживають за їхній рахунок (Тараканівський форт, 2021).

Така реакція на фідбек від коментаторів і є метою розгортання обговорення літературних творів. Якщо порівняти поведінку коментаторів та автора, то стратегія критики з боку коментатора і стратегія пояснення з боку автора становлять ядерну частину дискурсивної взаємодії на літературних самосудних конкурсах.

Утім, виникнення необхідності додаткових пояснень свідчить про недосказаність, незрозумілість авторського наміру у творі, напр.:

Ви не повірите, але гумор тут не надто планувався... Виходить, сам якось проліз. От же ж моя легковажна вдача, таки проявилася (Порятунок, 2021).

Якщо автор мусить пояснювати читачам свій задум, то проблема в тому, у якій формі цей задум було донесено до адресатів. Продуктивність використання цієї комунікативної стратегії зумовлена прагненням автора поліпшити твір з оперттям на надані рекомендації. У подальшому твір може бути допрацьованим, конструктивне обговорення сприяє покращенню кінцевого результату.

Реакція автора на коментарі не завжди є конструктивною, часто коментатори в конфліктній формі дискутують з авторами, що відповідно зумовлює й конфліктну поведінку їхніх адресатів. Крім того, автор художнього тво-

ру не завжди готовий до сприйняття критики, тому реагує емоційно навіть на дрібні зауваження, і в таких випадках йдеться про конфліктні адресатні стратегії поведінки в дискурсі літературних конкурсів.

Наведемо основні конфліктні стратегії адресатної поведінки авторів художніх творів.

4. Стратегія хизування є крайнім виявом самопрезентації: у цьому разі автор налаштовує читачів на унікальність, високу якість своїх творів, вимагає позитивних оцінок і заперечує потенційну критику, напр.:

Дозвольте відкланятися. Піду публікувати свою „нетленку”, яку тут так сильно критикували (Базікалка, 2021).

Стратегію хизування обирають ті автори, які впевнені в собі й не потребують переконання у високій якості власних творів. Їхня мета на літературних конкурсах — це не отримати відгуки, а показати свої вміння, проте переважно саме в таких випадках фіксуємо найбільше критики.

Залежно від особливостей комунікативної особистості автора хизування може мати різний ступінь вияву: від визнання своїх успіхів, напр.:

Таки вдалася у мене наукова фантастика, якщо з такими класиками-метрами порівнюють (І не треба на мене молитися..., 2021),

до дискусії з коментаторами на свою користь, напр.:

Сюжет завершений і завершений з хепіендом)): Головні герої зустрілися, і їхні вікна відкрилися. Можливо, сам твір буде допрацьовуватися, оскільки дописувався поспіхом до дедлайну (хто з нас цим не грішив)), але структура сюжету і завершення мали бути саме такими, як вже написані (Вікно, 2021).

Обираючи стратегію хизування, автор прагне продемонструвати, що критика його не обходить, напр.:

Дійсно, занудство — мій недолік (Господарі перстня, 2021).

Я вважаю, що того обсягу пояснень, який є наразі, більш ніж досить. Хіба що пояснення самі по собі мусять бути більш логічно сконструюваними (In vitro, 2021).

Мовець у цьому разі не вважає за необхідне погоджуватися з критикою коментаторів, натомість наголошує на позитивних рисах свого твору. Інколи мовець вдається до сарказму, іронії, висміюючи коментарі. Саме це і є підставою уналежнення хизування до конфліктних стратегій, оскільки автору не потрібен діалог і він не прагне отримати фідбек. Автор упевнений у своїх літературних здібностях і сприймає критику як особистісні нападки, демонструючи зневагу до думок інших учасників дискурсу обговорення.

5. Стратегія обурення є вираженням незадоволення автора або оцінками коментаторів, або результатами літературного конкурсу. У такому разі автор негативно висловлюється у віртуальних полілогах загалом чи у відповідь на конкретний коментар, напр.:

Спробуйте оформити власні умовисновки у твір замість того, щоб коментувати мій (Омолодження, 2021).

Дякую всім за коментарі, але таке враження, що коментатори або не дочитали твір, або читали його одним оком (Білий сніг, синій лід, 2021).

Обурення скероване й на коментарі, і на коментаторів, тому автор часто вступає в суперечки з коментаторами, відстоюючи свою позицію досить емоційно і не завжди коректно, напр.:

Шановна „всезнайка”, а вам ніхто не говорив, що спроба до деанонімізації автора – це грубе порушення правил конкурсу? (Оракул із Безодні, 2021).

З вашого коментаря склалося враження, що читали побіжно і навскоси, бо там не все так просто і не зводиться до того, щоб просто зарізати відьму (Сила ста душ, 2021).

Однією з тактик стратегії обурення є незгода, яку автор критикованого твору висловлює у відповідь на коментарі, напр.:

Оповідання писалося більше для себе, ніж для конкурсу, тому моралі нема (Київський чорт, 2021).

Той випадок, коли не розумієш, обісрали тебе або похвалили (Дванадцять секунд, 2021).

Невже ви справді гадаєте, що я такий невіглас, що вважаєте, що я з творчістю Лема незнайомий? (Серед всіх тіней, 2021).

У таких відповідях немає відвертої незгоди або заперечення, натомість мовець висловлює незадоволення комунікативною поведінкою коментаторів за допомогою риторичних запитань, іронії, категорично-оцінних суджень.

Стратегію обурення використовують і під час переходу на особистості: автор виражає незгоду з низькими оцінками свого твору й замість відповіді на критику негативно висловлюється щодо дискусії загалом, напр.:

Якщо ви щось тут не зрозуміли, то **це ваші проблеми**. Бо сюжет простий та навіть лінійний. Чомусь інші все зрозуміли, а ви ні (Серед всіх тіней, 2021).

Стратегія обурення скерована і на коментарі, і на коментаторів, якщо вони дозволяють собі некоректні, на думку автора, виступи, напр.:

Можете, будь ласка, аргументувати, чим текст не відповідає тематиці? Свої міркування я висловив у коментарях під оповіданням (Мандаринка, 2021).

Ну, окей, але я не розумію, чи це моє оповідання повне лайно чи це ви його просто не зрозуміли? Бо бета-рідери серед друзів, яким я давав почитати та які давали поради — вони зрозуміли (Примарний байкер, 2021).

У цьому разі фіксуємо тактику негативного оцінювання вже з боку автора в його відповідях коментаторам. Мовними засобами вираження цієї тактики слугують лексеми *подобатися/не подобатися, поганий, неякісний, непрофесійний* тощо.

6. Стратегія самоприниження також є конфліктною, оскільки автор демонструє своє незадоволення участю в конкурсі через знецінення власної літературної творчості. З одного боку, автор визнає свої помилки та погоджується з критичними коментарями, а з іншого, – не прагне покращити твір, а демонстративно принижує власні здібності, напр.:

На перемогу не претендую, як і на високу художню цінність (Київський чорт, 2021).

Писав поспіхом, тому багато де накосячив та багато деталей могло загубитися чи переплутатися. Чесно кажучи, я ще не вмію писати детективи (Білий сніг, синій лід, 2021).

У такий спосіб автор демонструє свою неготовність до діалогу, оскільки обирає стратегію, що знецінює його літературну творчість, напр.:

Ой вибачте, що я написав таке **гівно**, що воно тепер для вас смердить. Більше не буду (Примарний байкер, 2021).

Я визнаю, що я **нездара** та **невдаха**, і мені вже нічого не виправити. Це дуже невдалий та поганий твір. І я шкодую, що я його взагалі сюди виклав (Примарний байкер, 2021).

Фіксуємо в цьому разі стилістично-знижену, просторічну, негативно-оцінну лексику на позначення мовцем власної особи. Утім, така актуалізація негативних оцінок власної творчості має комунікативною інтенцією виклик співпереживання і підтримку адресатів. Комунікативна поведінка автора тут реалізована через психологічну роль Дитини (Е. Берн), тобто в такий спосіб мовець прагне досягти протилежного ефекту, напр.:

Я однаково не пройду. І знаю чому. Бо пишу слабкі оповідання, які мало кому подобаються (Базікалка, 2021).

Стратегія самоприниження розрахована на емоційних читачів, які повинні підтримати автора в його начебто низькій самооцінці та переконати, що не все так погано. Насправді, обираючи цю стратегію, автор має намір не визнати свою поразку, а викликати співчуття і підтримку, напр.:

Я тут вічна програвальщиця ще першого туру (Пацьорки, 2021).

Усе прийму до відома. Поради актуальні та доречні. Щодо успіху маю сумніви, а за коментар щиро вдячна (Тараканівський форт, 2021).

Це лише чернетка, яку я ледве встиг надіслати. Бо не було жодних ідей, що саме краще змінити чи переписати. Початок був жвавий, а потім застряг. Просто не міг збагнути, що писати далі (Серед всіх тіней, 2021).

Автор сам заплутався (Відродження, 2021).

З огляду на це стратегія самоприниження передбачає вживання негативно оцінної лексики на адресу мовця.

Отже, власне кооперативними стратегіями комуникативної поведінки авторів є стратегії згоди та пояснення. Етикетна стратегія хоч і уналежнена до кооперативних, проте є універсальною, що використовується разом з усіма іншими стратегіями спілкування. Конфліктні стратегії авторської поведінки, характерні для адресатів у дискурсивній взаємодії, представлені стратегіями хизування, обурення та самоприниження.

Висновки

1. Комуникативна поведінка коментаторів й авторів літературних конкурсів має кооперативний і конфліктний вияви залежно від комуникативної інтенції мовця та обраних стратегій спілкування. Кооперативні стратегії переважно характерні для коментаторів, які прагнуть представити аргументативну критику творів і налаштовані на дискусію. Конфліктні стратегії переважають у мовленнєвій поведінці авторів, які не стільки прагнуть отримати відгук про свій твір, скільки переконати читачів у власній художній майстерності. У цьому разі участь у літературних конкурсах є спробою довести коментаторам та іншим учасникам свій високий професійний рівень, що насправді не завжди відповідає дійсності.

2. Серед комуникативних стратегій, обраних коментаторами, які виступають адресантами у взаємодії, виокремлено кооперативні (самопрезентації, поради, схвалення, аргументації та консолідації) та конфліктні (критики й дискредитації) стратегії. Серед комуникативних стратегій, обраних авторами обговорюваних творів, виокремлено кооперативні стратегії згоди й пояснення та конфліктні стратегії — обурення, самоприниження та хизування. Етикетні стратегії переважно характерні для автора-адресанта й мають універсальний характер.

3. У дискурсі літературних конкурсів домінують стратегії критики художніх творів, а не автора чи його літературних здібностей. Перехід на особистості в конфліктній взаємодії переважно провокують не коментатори, а автори, які не згодні з оцінками своєї творчості. Автори вживають негативно-оцінну лексику, просторіччя, риторичні питання, використовують прийоми іронії та сарказму.

4. Основними мовними засобами вираження комуникативних стратегій є стилістично маркована лексика та лексика з оцінною семантикою. Учасники дискусії не завжди дотримуються правил літературної мови, проте намагаються продемонструвати власні здібності до ведення дискусії й продукування не лише художнього, а й аргументативного дискурсу.

Бібліографія

- Асмус, Н. (2005). *Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства*: диссертация кандидата филологических наук. Челябинск [Asmus, N. (2005). *Lingvisticheskiye osobennosti virtual'nogo kommunikativnogo prostranstva*: dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk. Chelyabinsk].
- Ахренова, Н. (2009). Основные способы классификации жанров Интернет-дискурса. *Вестник Челябинского государственного педагогического института*, 9, с. 166–174 [Ahrenova, N. (2009). Osnovnyye sposoby klassifikatsii zhanrov Internet-diskursa. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo instituta*, 9, s. 166–174].
- Белоус, Н. (2008). *Конфликтный дискурс в коммуникативном пространстве: семантические и прагматические аспекты*: автореферат диссертации доктора филологических наук. Краснодар [Belous, N. (2008). *Konfliktnyy diskurs v kommunikativnom prostranstve: semanticheskkiye i pragmaticheskkiye aspekty*: avtoreferat dissertatsii doktora filologicheskikh nauk. Krasnodar].
- Белова, А. (2004). Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики. *Мовні і концептуальні картини світу*, с. 11–16 [Bielova, A. (2004). Komunikatyvni stratehiyi i taktyky: problemy systematyky. *Movni i kontseptual'ni kartyny svitu*, s. 11–16].
- Білоконенко, Л. (2015). *Українськомовний міжособистісний конфлікт*. Київ: Інтерсервіс [Bilokonenko, L. (2015). *Ukrayins'kotomvnyy mizhosobystisnyy konflikt*. Kyuyiv: Interservis].
- Борботько, В. (2007). *Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингвосинергетике*. Москва: КомКнига [Borbot'ko, V. (2007). *Printsipy formirovaniya diskursa: Ot psikholingvistiki k lingvosinergetike*. Moskva: KomKniga].
- Войцехівська, Н. (2018). *Конфліктний дискурс: структурно-семантичний і комунікативно-прагматичний аспекти*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго [Voitsekhivska, N. (2018). *Konfliktnyy dyskurs: strukturno-semantychnyy i komunikatyvno-prahmatychnyy aspektu*. Kyuyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho].
- Горошко, Е. (2009). *Гендерні аспекти інтернет-комунікацій*: дисертація доктора соціологічних наук. Харків [Horoshko, E. (2009). *Henderni aspekty internet-komunikatsiy*: dysertatsiya doktora sotsiolohichnykh nauk. Kharkiv].
- Дейк, ван Т. (1989). *Язык. Познание. Коммуникация*. Москва: Прогресс [Deyk, van T. (1989). *Yazyk. Poznaniye. Kommunikatsiya*. Moskva: Progress].
- Загнітко, А. П. (2008). *Основы дискурсологии*. Донецьк: ДонНУ [Zahnitko, A. P. (2008). *Osnovy dyskursolohiyi*. Donets'k: DonNU].
- Иссерс, О. С. (2003). *Коммуникативные стратегии и тактики русской речи*. Москва: USSR [Issers, O. S. (2003). *Kommunikativnyye strategii i taktiki russkoy rechi*. Moskva: USSR].
- Карпенко, М. (2016). Лінгвістичні особливості інтернет-дискурсу. *Мова*, 26, с. 5–11 [Karpenko, M. (2016). Linhvistychni osoblyvosti internet-dyskursu. *Mova*, 26, s. 5–11]. DOI: <https://doi.org/10.18524/2307-4558.2016.26.101364>
- Компанцева, Л. (2018). *Лінгвістична експертиза соціальних мереж*. Київ: Аграр Медіа Груп [Kompantseva, L. (2018). *Linhvistychna ekspertyza sotsial'nykh merezh*. Kyuyiv: Ahrar Media Grup].
- Лутовинова, О. (2009). *Лингвокультурологические характеристики виртуального дискурса*. Волгоград: Перемена [Lutovinova, O. (2009). *Lingvokul'turologicheskkiye kharakteristiki virtual'nogo diskursa*. Volgograd: Peremena].
- Макаров, М. (2003). *Основы теории дискурса*. Москва: Гнозис [Makarov, M. (2003). *Osnovy teorii diskursa*. Moskva: Gnozis].
- Маслова, А. Ю. (2008). *Введение в лингвопрагматику*: учебн. пособие. Москва: Флинта; Наука [Maslova, A. Yu. (2008). *Vvedeniye v lingvopragmatiku*. Moskva: Flinta; Nauka].

- Полякова, Т. (2014). *Лінгвостилістичні характеристики жанру твіттинг в англомовній політичній інтернет-комунікації*: автореферат дисертації кандидата філологічних наук. Харків [Poliakova, T. (2014). *Linhvostylistychni kharakterystyky zhanru tvittinh v anhlomovniiu politychniiu internet-komunikatsiyi*: avtoreferat dysertatsiyi kandydata filolohichnykh nauk. Kharkiv].
- Седов, К. (2004). *Дискурс и личность: Эволюция коммуникативной компетенции*. Москва: Лабиринт [Sedov, K. (2004). *Diskurs i lichnost': Evolyutsiya kommunikativnoy kompetentsii*. Moskva: Labirint].
- Селіванова, О. О. (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми*. Полтава: Довкілля-К [Selivanova, O. O. (2008). *Suchasna lnhvistyka: napryamy ta problemy*. Poltava: Dovkillya-K].
- Тищенко, О. (2016). Мова інтернет-спілкування: стиль, норма, освіта. *Дивослово*, 3, с. 35–39 [Tyshchenko, O. (2016). Mova internet-spilkuvannya: styl', norma, osvita. *Dyvoslovo*, 3, s. 35–39].
- Формановская, Н. (2002). *Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход*. Москва: Русский язык [Formanovskaya, N. (2002). *Rechevoe obshcheniye: kommunikativno-pragmaticheskiy podkhod*. Moskva: Russkiy yazyk].
- Шкворченко, Н. (2019). Інтернет-дискурс як лінгвістична категорія. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 23(3), с. 62–72 [Shkvorchenko, N. (2019). Internet-dyskurs yak lnhvistychna katehoriya. *Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk*, 23(3), s. 62–72]. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/23.166373>
- Щипицина, Л. (2009). *Жанры компьютерно-опосредованной коммуникации*. Архангельск: Поморский ун-т [Shchipsina, L. (2009). *Zhanry komp'yuterno-oposredovannoy kommunikatsii*. Arkhangel'sk: Pomorskiy un-t].
- Янко, Т. (2001). *Коммуникативные стратегии русской речи*. Москва: Языки славянской культуры [Yanko, T. (2001). *Kommunikativnyye strategii russkoy rechi*. Moskva: Yazyki slavyanskoj kul'tury].
- Crystal, D. (1992). *An Encyclopaedic Dictionary of Language and Languages*. Penguin Books, 1992.
- Dijk, T. A. van, Kintsch, W. (1983). *Strategies of Discourse Comprehension*. NY: Academic Press.
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. *Speech Acts, Syntax and Semantics*, 12, с. 41–58.
- Leech, G. H. (1983). *Principles of Pragmatics*. NY, London: Longman.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Арена (2021). [Arena (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/arena/>.
- Бабкет (2021). [Babket (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/babket>.
- Базікалка (2021). [Bazikalka (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=145&t=4171&st=0&sk=t&sd=a&start=120>.
- Берегині (2021). [Berehyni (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/berehyni/>.
- Білий сніг, синій лід... (2021) [Bilyy snih, syniy lid... (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=144&t=4125>.
- Відай моє серце (2021) [Viday moye sertse (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=141&t=4033>.
- Відродження (2021) [Vidrodzhennya (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/vidrodzhennia/>.
- Відьма (2021) [Vid'ma (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/vidma/>.
- Вікно (2021) [Vikno (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=144&t=4130>.

- Вітальна листівка (2021) [Vital'na lystivka (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/vitalna-lystivka/>.
- Вовчі шніцелі (2021) [Vovchi shnitseli (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/vovchi-shnitseli/>.
- Господарі перстня (2021) [Hospodari perstnya (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=144&t=4126>.
- Дванадцять секунд (2021) [Dvanadtsyat' sekund (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/dvanadtsyat-sekund/>.
- Де тебе нема (2021), [De tebe nema (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/de-tebe-nema/>.
- Дивний спокій чар (2021) [Dyvnyy spokiy char (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=141&t=4038>.
- Жорстокий майстер (2021) [Zhorstokyy mayster (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=141&t=4044>.
- Зірки і ніжність (2021) [Zirky i nizhnist' (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/zirky-i-nizhnist/>.
- Змії (2021) [Zmiy (2021)]. Pobrane z:, <https://litavytsia.com/submissions/zmij/>.
- І не треба на мене молитися... (2021) [I ne treba na mene molytysya... (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=143&t=4083>.
- Імпербатяр (2021) [Imperbatyiar (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/imperbatyiar/>.
- Квіточка (2021) [Kvitochka (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=144&t=4154>.
- Київський чорт (2021) [Kyiviv'skyu chort (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/kyivskiy-chort/>.
- Ключ від усіх дверей (2021) [Klyuch vid usikh dverei (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/kliuch-vid-vsikh-dverei/>.
- Кольорові сні (2021) [Kol'orovi sny (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/kolorovi-sny/>.
- Крила (2021) [Kryla (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=141&t=4035>.
- Леся і Геліос (2021), [Lesya i Helios (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/lesya-i-helios/>.
- Лотрея зі смертю (2021) [Lotereya zi smertyu (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=145&t=4214>.
- Лялька (2021) [Lyal'ka (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/lialka/>.
- Манав я таку роботу (2021) [Manav ya taku robotu, (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=144&t=4138&st=0&sk=t&sd=a&start=15>.
- Мандаринка (2021) [Mandarynka (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/mandrivka/>.
- Мишелосіє і Лісовий Дідько (2021) [Myshelosiye i Lisovyy Did'ko (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/myshelosiie-i-lisovuy-didko/>.
- М'ясні жнива (2021) [M'yasni zhnyva (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/m-iasni-zhnyva/>.
- Національна перлина (2021) [Natsional'na perlyna (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/natsionalna-perlyna/>.
- Не знаючи броду (2021) [Ne znayuchy brodu (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=141&t=4049>.
- (НЕ)смачна комедія (2021) [(NE)smachna komediya (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/ne-smachna-komediia/>.

- Ніч перед незалежністю (2021) [Nіch pered nezalezhnistyu (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/nich-pered-nezalezhnistiu/>.
- Омолодження (2021) [Omolozhennya (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/omolodzhennia/>.
- Оракул із Безодні (2021) [Orakul iz Bezodni (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=143&t=4073>.
- Останній потяг (2021) [Ostanniі potyah (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=144&t=4147>.
- Пацьорки (2021) [Pats'orky (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/patsorky/>.
- Петя. Як воно є (2021) [Petya. Yak vono ye (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/petia-іak-vono-іe/>.
- Пиво для папи (2021) [Pyvo dlya papu (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/pyvo-dlia-papy/>.
- Під замком (2021) [Pid zamkom (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=144&t=4127>.
- Під помідорки (2021) [Pid pomidorky (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/pid-pomidorky/>.
- Повстання (2021) [Povstannya (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=141&t=4037>.
- Порятунок (2021) [Poryatunok (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=144&t=4134>.
- Поцілунок Гекати (2021) [Potsilunok Hekaty (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=143&t=4103>.
- Початок (2021) [Pochatok (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/pochatok>.
- Приборкання кріпака (2021) [Pryborkannya kripaka (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/pryborkannia-kripaka/>.
- Примарний байкер (2021) [Prymarnу bayker (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=145&t=4221>.
- Про корм для собак білих порід (2021) [Pro korm dlya sobak bilykh porid (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/pro-korm-dlia-sobak-bilykh-porid/>.
- Прокляття (2021) [Proklyattya (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/prokliattia/>.
- Рік починається з зими (2021) [Rik pochynayet'sya z zymy (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=143&t=4085>.
- Русалонька з Богуслану (2021) [Rusalon'ka z Bohuslavu (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/rusalonka-z-bohuslavu/>.
- Серед всіх тіней (2021) [Sered vsikh tiney (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=144&t=4133&st=0&sk=t&sd=a&start=30>.
- Сила ста душ (2021) [Syla sta dush (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=145&t=4209>.
- Спадкоємць залізного трону (2021) [Spadkoymets' zaliznoho tronu (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=144&t=4131>.
- Тараканівський форт (2021) [Tarakaniv's'kyu fort (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=144&t=4136>.
- Три слоїки (2021) [Try sloiyky (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=141&t=4029>.
- Фокуси (2021) [Fokusy (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=141&t=4031>.

Час минає (2021) [Chas mynaє (2021)]. Електронний ресурс: <https://litavytsia.com/submissions/chas-myuaie/>.

Я бачу чортиків (або Моя тінь має лик зла) (2021) [Ya bachu chortykiv (abo Moja tin' maye lyk zla) (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=144&t=4135>.

Я був Антоном Терном (2021) [Ya був Antonom Ternom (2021)]. Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=144&t=4158>.

In vitro (2021). Електронний ресурс: <http://rbg-azimut.com/forum/viewtopic.php?f=144&t=4156>.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.10>

Data przesłania artykułu: 4.07.2022

Data akceptacji artykułu: 20.02.2023

ZHANG MENGWEI

Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki, Ukraina

(Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine)

Рекламний текст у сфері освітніх послуг: лінгвопрагматичний аспект (на матеріалі української та китайської мов)

Advertising text of educational services: Linguistic and pragmatic aspects (based on Ukrainian and Chinese materials)

Abstract

The article discusses the linguistic features and pragmatic potential of advertising texts in the field of educational services. The most important factors that shape educational advertising have been identified, in particular, the specific object of advertising, an expressive target audience, the polycode character of the text and the types of advertising for strategic purposes. The features of the structure of advertisements for language courses as well as the semantic load of language units in terms of semantics and belonging to parts of speech in accordance with the elements of the repeating model of the advertising text are analyzed in detail. Language means also described. To expand upon the idea of this type of advertising text, Ukrainian and Chinese advertisements of language courses have been studied, with particular research interest paid to the differences in the implementation of pragmatic potential at different language levels.

Keywords: advertising text, educational advertising, Chinese/Ukrainian advertising texts in the field of educational services, linguistics, pragmatics

Рекламный текст в сфере образовательных услуг: лингвопрагматический аспект (на материале украинского и китайского языков)

Резюме

Статья раскрывает лингвистические особенности и прагматический потенциал рекламного текста в сфере образовательных услуг. Выявлены важные факторы, формирующие образовательную рекламу, в частности специфический объект рекламирования, выразительная целевая аудитория, поликодовый характер текста, разновидности рекламы по стратегическим целям. Подробно проанализированы особенности структуры рекламных объявлений языковых курсов, смысловая нагрузка языковых единиц по семантике и принадлежности к частям речи в соответствии с элементами повторяющейся модели рекламного текста. Описаны языковые средства, способствующие эффективности воздействия рекламы образовательных услуг. Для расширения представления об этом виде рекламного текста исследованы украинские и китайские объявления о языковых курсах, рассмотрены различия в реализации прагматического потенциала на разных языковых уровнях.

Ключевые слова: рекламный текст, образовательная реклама, китайские/украинские рекламные тексты в сфере образовательных услуг, лингвопрагматика

Вступ

Стрімкий розвиток науки про рекламу, міждисциплінарний характер досліджень дав змогу урізноманітнити корпус рекламних текстів як об'єктів наукового аналізу. Розвиток ринкових відносин, розширення освітнього простору навчальних закладів, їхня інтеграція в єдине світове середовище, інноваційні процеси у сфері освіти, пов'язані з викликами часу, зокрема зміна сучасного формату освіти та утвердження форм дистанційного навчання, зумовили активізацію рекламної освітньої діяльності. Рекламний текст став частиною маркетингу, професійним і продуманим засобом просування освітніх послуг до цільових аудиторій.

Дослідження рекламного тексту у сфері освіти (проспектів, буклетів, рекламних плакатів, листівок, оголошень, слоганів закладів вищої освіти) передусім спирається на особливий характер предмета рекламування. Освіта — поняття складне й багатоаспектне: філософське, суспільно-політичне, соціально-культурне, духовне. Це „основа інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорука розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави” (Про освіту: Закон України, 2019). Освіта забезпечує соціокультурне самозбереження, ідентичність нації; саме освічені громадяни є умовою самовідтворення нації, фундаментом майбутнього країни.

Національна система освіти формується в суспільно-політичному та культурно-історичному просторі кожної суспільно розвиненої формації та віддзеркалює соціальну реальність, актуальні тенденції „маркетизації” освіти. Вибір виду рекламних текстів зумовлений актуалізацією такого економічного, правового та соціологічного поняття, як *освітні послуги*.

Усебічні наукові дослідження сутності, правового статусу, ознак освітніх послуг (Дерев'янка, 2011; Пономаренко, 2009), місця освітніх послуг на економічному ринку (Багдік'ян, 2010; Євменькова, 2009; Оболенська, 2002), особливостей як „складного об'єкта рекламної політики навчального закладу” (Александров, 2006; Подольна, 2013; Кушнір, 2014) утверджують водночас нематеріальну форму, соціальну цінність освітніх послуг та їхній вартісний характер, цінову визначеність. Це дає підстави спиратися на праці дослідників рекламного тексту соціальної концептосфери (Киричук, 1999; Бугайова, 2019) та мовознавчі розвідки комерційного рекламного дискурсу (Данилюк, 2019; Денисевич, 2015; Зелінська, 2002; Щербак, 2016 та ін.). Учені виокремили жанрові різновиди, особливості структури рекламного тексту, типізували своєрідні мовні маркери впливу — *магніти, ударні слова, сугестогени*, а також указали на національно-культурні компоненти, що роблять рекламу не лише інформативною, естетично привабливою, але й прагматично спрямованою — впливовою, маніпулятивною (Данилюк, 2019, с. 52). Маніпулятивно-прагматичні властивості рекламного тексту досліджували О. Арешенкова (2016), Ю. Булик, (2009), В. Зірка (2005) та ін. Дослідники проаналізували й описали широкий спектр мовних засобів, що відповідають прагматичній настанові, виокремили креативні інструменти впливу, декодували його механізми.

Мета статті — виявити особливості структурно-семантичної організації рекламних текстів у сфері освітніх послуг і їхній прагматичний потенціал.

Матеріалом дослідження обрано рекламні оголошення мовних курсів Львова та Києва (буклети, плакати, рекламні тексти з вебсайтів, соціомереж). З погляду носія іншої культури нас також зацікавили аналогічні китайські рекламні тексти (їх подаємо в нашому перекладі). Загалом розглянуто 200 рекламних контекстів, що репрезентують обидві лінгвокультури.

Фактичний матеріал дослідження дібрано методом суцільної вибірки з інтернет-мережі. Метод спостереження допоміг цілеспрямовано проаналізувати рекламні тексти у сфері освітніх послуг та зафіксувати мовні одиниці, структурні компоненти, що реалізують прагматичний ефект. За допомогою методу виокремлення ключових слів визначено структурно-семантичний каркас тексту. Для опрацювання мовного матеріалу, його систематизації, класифікації та виявлення особливостей функціонування застосовано описовий метод. Дискурсивний аналіз дав змогу розглянути мовні одиниці в сукупності з прагматичними, соціокультурними чинниками. Зіставний метод

використано з метою з'ясування спільних і відмінних рис у реалізації прагматичного потенціалу в українських та китайських освітніх рекламних текстах.

Виклад основного матеріалу дослідження

Специфічний об'єкт освітньої реклами диктує певні вимоги, що безпосередньо впливають на мовну тканину рекламного тексту, а саме: баланс інформативності й емоційності, висока якість реклами, повнота і правдивість інформації, урахування культурних, релігійних традицій та локальних особливостей і проблем, виразна цільова аудиторія: учні, студенти, слухачі, тобто потенційні споживачі освітніх послуг, їхні сім'ї, а також установи, організації, суспільство загалом. Важливу роль у творенні текстової основи відіграє основна мета цієї реклами, що найчастіше відображає характер взаємодії між рекламодавцем і споживачем. Інформаційна реклама мовних курсів зосереджує більше уваги на інформаційних складниках (розширення послуг, зміна цін, опис послуг, створення іміджу суб'єкта надання послуг); переконувальна / напучувальна — на доказах і аргументах (поліпшення якості послуг, умов навчання, зміна тривалості курсу), нагадувальна — на вигоді споживачів послуги навчатися саме зараз і саме тут (вигідний час звернення, знання, потрібні споживачеві в майбутньому). Структурно-семантична організація рекламного тексту відповідає виду реклами щодо конкретної ситуації застосування на ринку освітніх послуг: конверсійна, стимулювальна, порівняльна, розвивальна, підтримувальна, оживлювальна та ін. Залежить структура від чіткості, нерозмитості жанрових особливостей: чи це оголошення, що містить конкретну інформацію про обсяг, час, учасників процесу тощо, чи так звана „рекламна інформація”, що повідомляє про можливість отримання послуг і заохочує до її використання. Також вербальний складник цього матеріалу дослідження часто є елементом полікодового тексту, де активну роль виконує візуальний компонент як носій інформації чи емотивний знак. Тобто рекламні тексти мовних курсів, які ми досліджуємо, за своєю формою належать до вербально-комунікативного та вербально-візуального типу. Без сумніву, щодо місця виникнення — це тексти автентичні, вони є виразниками „життєвої ідеології соціуму”, „національно-прецедентним феноменом” (Ісаєнко, 2002, с. 238).

Відомі різні за обсягом структурні типи рекламних текстів, що зазвичай залежать від багатьох чинників, зокрема аудиторії, носія реклами, характеру товару / послуги та ін. Загалом структурними елементами рекламного тексту можуть бути: 1) заголовок; 2) позначення об'єкта рекламування (слоган, логотип й ін.); 3) основний текст; 4) ілюстрації (фотографії, малюнки); 5) безпосередня оперативна довідка (чітка утилітарна інформація, яку подають і повторюють у кожному тексті щодо цього об'єкта: адреса організації,

номери телефонів тощо) (Лиса, 2003, с. 6). Рекламний текст у масмедійному дискурсі включає: 1) „реklamний магніт”; 2) зачин, звертання; 3) заголовок (слоган, гасло, девіз, рекламне кліше); 4) текстову (змістову, описову) частину реклами; 5) ілюстрації та художнє оформлення; 6) „спілкування” з покупцем та клієнтом; 7) допінг (посилення дії реклами); 8) висновок; 9) побажання (Данилюк, 2019, с. 50). Кожен окремий рекламний текст має свою сукупність елементів відповідно до виду, мети реклами тощо.

Структура рекламних текстів у сфері освітніх послуг відображає передусім суть поняття *освітня послуга / послуга у сфері освіти*, що становить комплекс дій суб’єкта освітньої діяльності, спрямованих на досягнення здобувачем освіти очікуваних результатів навчання. Відповідно, структура рекламних текстів мовних курсів має чітку повторювану модель, що включає інформацію про суб’єкт, аудиторію, дію як об’єкт рекламування та певний наслідок цієї дії. Освітні рекламні оголошення, попри різницю в суб’єктах і конкретній меті, а також аудиторії, рекламують спільну дію — навчання мови / мов.

Для максимально точного визначення цільової аудиторії її можна поділити на кілька секторів за загальними ознаками: віковою, фінансовою, професійною, географічною та ін. Найширший розподіл стосується осіб-споживачів освітніх послуг, різних за віком: *діти до садочка та школи, діти, підлітки, школярі, старшокласники, студенти, дорослі, пенсіонери*, за фахом чи родом заняття: *бізнесмен, мандрівник, учитель*. Звичайно, такими є лише люди *сучасні, активні, цілеспрямовані*. Аудиторія, на яку спрямована китайська освітня реклама, має різноманітні характеристики: *люди, які хочуть навчатися за кордоном; студенти, які хочуть вступити до магістратури; офісні працівники; особи, які отримують кваліфікаційне свідоцтво вчителя; ті, хто має кохану-англітку; ті, хто любить малу групу навчання* та ін.

Комплекс дій у всіх рекламних текстах мовних курсів групується навколо стрижневого слова — *навчання* (рідної чи іноземної мови), спрямовані ці дії на один результат — *якісні знання*. Навіть назви курсів (шкіл/таборів/центрів) часто символізують високий результат: *Престиж, Перспектива, Everest, Ever best* (укр.); *Перемога, Новий Схід, Яскрава зірка, Відмінний клас* (кит.). Однак передусім вони відображають суть своєї діяльності, тому майже третина цих власних назв передана англійською мовою: *International Language Centre, English Prime, Image Education, Internation School, Speak Now, Language School, Nice School, English Step* (укр.); менше використано англійських назв у китайських рекламних оголошеннях: *Learning Power, School bus, The RELEVANT education, R(ed).Y(ellow).B(lue), Learning center, Net Ease*. Виразною особливістю назв китайських освітніх мовних центрів є поєднання англійського слова *education* з промовистими китайськими компонентами, що передають крилаті слова стародавніх мислителів, відображають певні філософські категорії: *TianGe education, HanLin education, HaiYang*

education, ShiTu education. Подібні прецедентні імена й висловлювання науковці трактують як ядерні елементи культурного простору, що репрезентують ментальність певної національно-лінгвокультурної спільноти, актуалізують культурно значущу інформацію, пов'язані з фундаментальними ціннісними орієнтаціями (Колоїз, 2019, с. 289). Водночас ці національні прецедентні феномени передбачають у цільовій аудиторії певну сукупність фонових знань. Наприклад, назва мовної школи *ЧжуСін освіта* відображає наявні в китайській філософії парні категорії *чжи* та *сін*, що співвідносяться між собою як *знання (розум, мудрість)* та *дія (активність, учинок)*, назва *Confucius EDU* свідчить про дотримання в школі конфуціанських поглядів на освіту, спадкоємність педагогічних принципів. Найчастіше такі назви характеризують освітній процес, окреслюють мету, якої хочуть досягти, стимулюють до дії, як-от: *Бо Ши Сінхей (ерудовані викладачі, чесність, надійність) освіта*; *ТуВей (Розширюйте свій розум!) освіта*; *Ан Лі (стояти з високо піднятою головою) освіта* та ін. Школи, де навчають кількох мов, називають, відповідно, *Азбука Світу*; *Освіта без кордонів* (укр.). Створений метафоричний образ підсилює значення розмаїтості, усеохопності діяльності суб'єкта надання освітніх послуг. Відомий центр навчання китайської мови в Україні названо *Лаоші* (з кит. — учитель).

Сукупність структурних елементів має багато варіацій, самі тексти короткі або розгорнуті, проте акценти на унікальності, перевагах і користі навчання саме в цій школі є завжди. Прагматично насиченою в рекламному тексті може бути будь-яка зі змістових частин. Просування освітньої послуги до споживачів починають із позиціонування „хто ми” (імідж школи, місія школи, досвід „деху вчителів”); далі переконують у конкурентних перевагах (чого навчають, як, у яких умовах, за якою методикою, у якому обсязі, за який час тощо), формулюють мету та очікувані досягнення. Кожна з цих частин має обов'язкові мовні одиниці (за семантикою та частиномовною належністю) і додаткові конкретизатори. Освітня реклама актуалізує потребу споживача в самореалізації (збільшенні знань, розширенні світогляду, самовираженні, професійному зростанні), тому мовні ресурси покликані підсилити цю потребу, свідомо чи несвідомо вплинути на адресата і спонукати його до виконання потрібної дії. Саме через прагматичну орієнтованість елементів структури рекламного оголошення можемо певною мірою говорити про його маніпулятивний характер.

Явище рекламного маніпулювання ґрунтовно дослідила Віра Зірка. Мовознавиця ввела поняття *маніпулема*, яке визначила як стратегічну вербальну модель з позитивно орієнтованою конотацією, що реалізується в рекламному тексті за допомогою маніпулятивних компонентів, здійснила системний опис цих компонентів, відобразила прийоми маніпулятивної гри та їхнє мовне вираження (Зірка, 2005). З-поміж найбільш продуктивних маніпулятивних засобів учена виокремила оцінну лексику. За словами науковиці, вона

становить „важливий вербальний засіб, за допомогою якого і здійснюються комунікативні стратегії: вплив і спонукання” (Зирка, 2006, с. 173).

Оцінну функцію в рекламних оголошеннях найчастіше виконують прикметники і прислівники. Оскільки серед основних ознак рекламного тексту провідну роль відіграє позитивна прагматична спрямованість, вони в кожному структурному блоці підсилюють сприйняття позитивних рис об'єкта реклами. І. Шкіцька, визначаючи роль оцінної лексики як знаряддя впливу, використовує вислів „маніпулятивна стратегія позитиву”. Узагальнюючи досвід дослідників категорії оцінки, учена розглядає лексичний матеріал з оцінною семантикою в межах двох груп: як загальнооцінні, що репрезентують аксіологічний підсумок, та частковооцінні, що своїм значенням дають оцінку одному з аспектів об'єкта (Шкіцька, 2011, с. 382). Частковооцінні включають різноманітні категорії оцінки, зокрема психологічні, інтелектуальні, естетичні, етичні, утилітарні та ін. За ступенем вияву дескриптивних властивостей оцінну лексику також умовно поділяють на раціональну та емоційну. З огляду на сферу діяльності, якій присвячена реклама, у досліджуваних текстах домінують атрибутивні поширювачі, що позначають інтелектуальну оцінку. Проте не можемо віддати повну перевагу лексемам з раціональною оцінкою, подекуди виразно проявляються емоційні оцінні значення.

Передусім прикметники дають позитивну оцінку групі слів зі значенням „особа, яка навчає”. В українських рекламних текстах викладачі/вчителі: *досвідчені, кваліфіковані, висококваліфіковані, сучасні, прогресивні*. Іноді функцію означення виконують іменникові словосполучення, у яких є додаткова емоційна чи інформативна складова: *з багаторічним досвідом, з колосальним досвідом, із досвідом проживання за кордоном, високого рівня*. Серед лексем, які реалізують стратегію позитиву, бачимо й такі, що дають викладачам психологічну оцінку: *харизматичні, з невичерпною енергією*. Посилують оцінку перифрастичні вислови: *надійні друзі, неймовірна команда одностудентів, професіонали, які живуть англійською*, у складі яких трапляються лексеми з емоційною конотацією. Такими ж позитивними характеристиками наділені китайські вчителі: *професійні, високопрофесійні, відмінні, сучасні*. У словосполученні *сильні вчителі* оцінну лексему *сильний* трактуємо як розмовну, що має значення „який глибоко знає, розуміється на чомусь” (Словник української мови, 1978, т. 9, с. 172). Маніпулятивно спрямованим є вислів, де наступний відносний прикметник-конкретизатор збільшує силу оцінки, указуючи, наприклад, на те, що вчитель є носієм мови (*ексклюзивний іноземний вчитель*) чи має університетський викладацький досвід (*відомі університетські викладачі*).

Характеристика навчання насправді відображає безліч вигадливих маркетингових ходів як способів і методів досягнення *точних цілей, міцних знань, значних успіхів за короткий час*. Саме тут зібрано переваги навчаль-

ного процесу. Часто у структурі рекламного тексту це так і рубриковано: *Переваги; Наші переваги; 7/8/9 переваг; 6 причин обрати школу; Чому ми?; Чому обирають нас?* Аналіз цієї частини рекламного тексту дав змогу узагальнити переваги й зосередити їх у трьох групах: умови навчання, методи навчання та сама праця з навчання мови. У текстовій площині, що описує кожну з цих груп, ми виділили ключові (опорні) слова. Ключове слово сприймаємо як „слово в тексті, здатне у поєднанні з іншими ключовими словами представляти весь текст” (Форманова, 1999, с. 11). Такими частотними смисловими домінантами, що репрезентують розуміння умов навчання, є: *послуги, графік, групи, клас, аудиторія, уроки, заняття, курс*; методів навчання — *освіта, підходи, технології, система, модель, програми, традиції*; самого процесу навчання мови — *атмосфера, середовище*. Саме до всіх цих ключових слів додають відповідні означення, що творять позитивний імідж об’єкта рекламування. В українських рекламних текстах продуктивними є прикметники із загальною позитивною оцінкою різного ступеня вияву: *максимальна увага, потужні програми, широкий спектр послуг, сприятлива / продуктивна атмосфера, оригінальні заняття, передова методика, ефективні програми, найпрогресивніші методи, найсучасніша методика, найкращі традиції класичної освіти*. Інтелектуальну оцінку позначають передусім атрибутиви з позитивним оцінним значенням, що відображають опозицію „новий / старий”: *нові технології, новітні методики, інноваційні підходи*. Різноманітні позитивні аспекти ключових слів увиразнюють прикметники з оцінним значенням: *динамічна осучаснена освіта, креативний підхід, цікавий процес, цікаве пізнавальне середовище, інтелектуальний відпочинок*. Закономірним є бажання рекламодавців засвідчити позитивні емоції від процесу навчання, цьому слугують лексеми емоційно-чуттєвої оцінки: *приємна праця, захопливі заняття, захопливий процес, дружня / привітна / весела компанія, невимушена атмосфера*. Вважаємо, що емотивний компонент наявний у лексемі „комфортний” (*комфортні умови, комфортний процес*), що тлумачиться як „те, що впливає на самопочуття, настрої” (Словник української мови, 1973, т. 4, с. 255). Маніпулятивний вплив мають словосполучення з атрибутивами, що відображають актуальні ознаки, які відповідають на запит і очікування споживача: *індивідуальні уроки, маленькі групи, затишні аудиторії, адаптивний / гнучкий графік, гібридний / індивідуальний підхід*. У китайських рекламних текстах серед ключових слів продуктивні абстрактні іменники: *навчання, виховання, управління, система, інтеграція*. Прикметники та іменники, що поширюють ці смислові опори, конкретизують їх, маніпулюють щодо ознак навчання такими категоріями, як *індивідуальність, системність, прогрес, безпека*, наголошують на їхній важливості, а самого реципієнта скеровують у потрібне русло — до прийняття раціонального рішення, наприклад: *навчання один на один, клас з двома вчителями, навчання на природі, система антирегресії, безпечна освіта*,

суворе управління. Переваги мають здебільшого практичний характер: мала група, ситуативне навчання, сенсорна інтеграція, комплексний курс. Подекуди рекламну функцію посилюють несподівані пропозиції: супровід до школи, домашня консультація, цікава анімація.

Іноді в рекламному тексті є пряма відповідь на питання, чому треба обирати саме цю школу, що водночас підштовхує до прийняття потрібного рішення: *Тому що ми займаємось тим, що найкраще вміємо; маємо свою Формулу Успіху; готуємо до успішного життя; вміємо розкрити потенціал кожного; це платформа для якісної освіти; тут ти знайдеш і можливість, і натхнення; після нас не потрібно перевчатися; У нас ви не просто вивчите іспанську — ви пристрасно закохаєтесь в цю мову!* та ін. Переваги не завжди оформляють як рекламні гасла, це можуть бути статистичні дані (З 1985 року більше 3 мільйонів студентів оцінили переваги навчання в понад 1000 навчальних центрах „Англійська Хелен Дорон” в 39 країнах світу); раціональна інформація щодо локації (5 хвилин пішки від метро Політехнічний інститут); віку (Англійська офлайн та онлайн для дітей та дорослих у 100% англомовному середовищі); способів навчання (Ми практикуємо свою Формулу Успіху: поєднання групових занять з індивідуальними та з розмовними клубами); ціни (У нас діють постійні знижки 10% для студентів та 10%, якщо учень запрошує до нас свого друга), що переконують у вигоді.

Формулювання мети належить до частини рекламного тексту, що відтворює „спілкування” з клієнтами. Саме тут виразнішою в тексті стає його прагматична функція, цілеспрямовані споживачі освітніх послуг зіставляють обіцяний результат навчання з формуванням власних пріоритетів, світогляду, життєвих досягнень. Для окреслення можливостей під час навчання в українських рекламних текстах використовують передусім дієслова, що найбільше відображають навчання мови: **вивчити** (опанувати, оволодіти, здобути, поліпшити, зміцнити, вдосконалити) або ж **подолати** те, що цьому заважає: *зламати мовний бар'єр; забути про заучування; рідше школи визначають дії образно (зануритися в мовне середовище), формулюють мету загальними висловами (вдосконалювати себе, робити вплив на світ) чи актуалізують її, роблячи привабливою для споживача (здобути ключові навички, необхідні у XXI ст.).* Порівняймо формулювання мети в китайських рекламних оголошеннях: *підвищити оцінки, зменшити навантаження, покращити слабкі предмети, попрощатися зі старими методами, зміцнити впевненість у собі, розширити мислення.* Як бачимо, різні за частиномовною належністю мовні одиниці тут відображають два протилежні полюси: „менший / більший”, „гірший / кращий”, „старий / новий”, „слабкий / міцний”, „слабкий / сильний”, „широкий / вузький”. Мету відтворюють абстрактні іменники відповідної семантики: *знання (міцні знання), зростання, розвиток (гармонійний, всебічний і цілісний розвиток), успіх (значні успіхи; Зробіть крок до успіху!).* Оцінна лексика в складі цих словосполучень відіграє

ще одну роль — формує ціннісні настанови споживача реклами. Часто мету роблять конкретнішою: *для ведення бізнесу, кар'єри та мандрівок (Відчуй мову сусідів — подорожуй вільно!)*, *для навчання за кордоном, для складання міжнародних іспитів, для розвитку ключових навичок майбутнього, щоб знайти нових друзів по всьому світу, підготуватися до ЗНО (Зовнішнього незалежного оцінювання — Ч. М.), розуміти англійську граматику і швидко будувати речення, вступити до університетів і коледжів, претендувати на високооплачувану посаду та ін.* Така конкретизація лише розширює сферу дії реклами.

В освітніх рекламних текстах активну участь у формуванні оцінного значення беруть прислівники, які дають оцінну характеристику дії, вираженої дієсловом. Найчастіше йдеться про дієслова *вчити, вивчати (мову), навчати (мови)*: *Ми навчаємо швидко і просто, як від народження в сім'ї; Ви маєте можливість вивчити та вдосконалити іноземну мову легко, цікаво та якісно!* Часто такі якісно-означальні прислівники виконують у реченні роль присудка: *Англійська з нами — це просто! Англійська онлайн — просто та доступно! Англійська в Oxford school — це легко!* За висновком дослідника А. Висоцького, саме в такій структурній схемі — іменниковий підмет + прислівниковий складений присудок — виразною є стилістична маркованість прислівника, характерна для усно-розмовного та художнього вжитку, а самі речення здебільшого непоширені та передають оцінку певних дій чи ситуацій (Висоцький, 2014, с. 71). У рекламному тексті такі речення виконують роль заголовків або так званої *луна-фрази* — своєрідного висновку в кінці тексту, який легко запам'ятати. Вважаємо, що цьому сприяє чітка структура речення, єдиний другорядний член, що стосується підмета, важливий за змістом, а також підсилена інтонація окличного речення. Зафіксовано, що в українських рекламних текстах серед загальнооцінних прислівників частотними є ті, що вказують на високу якість дії: *відмінно, ефективно, чудово, якісно, найкраще, абсолютно*. Більшість прислівників виконують функцію оцінної характеристики дії, конкретизуючи її, зокрема позначають ставлення до неї (*цікаво, зрозуміло, просто, доступно, результативно, активно*), внутрішній стан людини (*приємно, захоплююче, легко, впевнено, вільно, зручно*), умотивованість дії (*природно*). Маніпулятивний вплив мають темпоральні прислівники, які наголошують, що все мусить відбуватися серед них *сьогодні, зараз, коли як не зараз*, а також прагматично насичені слова-магніти рекламних текстів: *безкоштовно, знижка, економія або ж обмежені місця*.

У китайських рекламних оголошеннях дії оцінюють „скромніше”: навчають *швидко, ефективно*, учинити *цікаво*. Цілком закономірно ці дії створюють *швидкий результат, що відкриє безліч можливостей для реалізації мрій і задумів*. Притім найчастіше цей результат *гарантують*, як-от в українських рекламних оголошеннях: *Гарантія результату і після закінчення навчання — міжнародний сертифікат; Вражаючі результати; Лише результати*

учнів можуть дати реальну оцінку нашої роботи — в цьому ми сильні; Відчутний результат за короткий час; Гарантуємо високу якість навчального процесу і результат уже після перших кроків та ін. Часті обіцянки навчити мови *швидко*, гарантувати успіх і високі результати, підсилені в тексті відповідними оцінними лексемами, можуть не дати потрібного ефекту, а навпаки — викликати недовіру до рекламних пропозицій.

В обох країнах знання мови пов'язують із *мріями* і *майбутнім*. Саме ці слова часто трапляються в слоганах рекламних оголошень — експресивних „реklamних константах”, максимально орієнтованих на прагматичний ефект (Коваленко, 2006). Структурно-семантична організація таких слоганів характеризується різними типами речень (складні, прості двоскладні та однокладні, серед яких велика вага спонукальних речень), а також нерозривним асоціативним зв'язком у ланцюжку „освіта — знання — мрії/майбутнє”. Посилюють експресію слоганів численні образні засоби (епітети, метафори): *Ми школа-провідник, і ми будемо з тобою, поки ти не досягнеш своїх мрій англійською; Англійська відкриває двері у світ; Створюйте своє майбутнє разом з нами; Вирушай у майбутнє, вивчай французьку — другу мову у Європі* (укр.); *Боріться за свою мрію; Освіта здійснює мрії, знання — окрилює!; Високі знання — перемога в майбутньому* (кит.).

Часто в китайських рекламних текстах бачимо в ролі слоганів декларативні судження, що виконують ціннісно-орієнтовану функцію, відображають традиційні для цієї лінгвокультури засади освіти і структурно відповідають законам симетрії: *Здібності і психологія подвоюють успіхи, чесноти й розум разом удосконалюються*. Чіткий зміст, ритмічність структури, римування цих тверджень сягають ще давньокитайських поетичних традицій. Ритмічно оформлені слогани творять за допомогою так званої дво- або тритактної ритмічної моделі (два або три удари), що відтворюють два або три абстрактні іменники морально-етичного чи філософського змісту: *Досвід — терпіння — відповідальність*. Ритмічність досягається поєднанням у складному реченні двох простих речень з однаковою кількістю компонентів, виражених засобом експресивного синтаксису — хіазмом: *Знання — початок дії, дія — досягнення знання*. Чіткий зміст має слоган, побудований на антитезі: *Витратити одну годину — виховувати п'ять якостей і мовні навички*. Такі слогани навчальних мовних центрів стислі, легкі для запам'ятовування. Певну, хоч і не таку строго симетричну структурну рівновагу вбачаємо і в українських рекламних гаслах. Серед продуктивних синтаксичних конструкцій — прості речення, побудовані за схемою А=Б, із семантичним ядром в постпозиції, часто ускладнені однорідними членами (*Навчання — це праця; Наша школа — це маленька країна щастя, добра та любові*); неповні речення (*Хорошим дітям — хороша школа*); складні безсполучникові, побудовані на контрасті (*Ми працюємо — ви розвиваєтесь*). У лінгвопрагматичному аспекті слогани як мовленнєві акти виконують функцію констан-

тивів (*Це тут вивчають мови; Бізнес-англійська — не тільки для бізнесменів. Бізнес-англійська потрібна кожному!*), директивів (*Вивчай англійську по-новому! Довірте своїх дітей професіоналам! Говорити, працювати, розважатись та жити англійською*) та промісивів (*Розкриємо потенціал кожного*). Граматичними засобами вираження спонукування найчастіше є дієслівні форми наказового способу, рідше — неозначені форми дієслова. Експресивності слоганів сприяє використання метафоричних образів, тавтології, прийому ампліфікації.

Помилково вважати, що рекламний текст у сфері освітніх послуг має бути цілком серйозним. Ефективними є жартівливі рекламні зачини, звернення до можливих клієнтів: *Займайтесь освітою! Ми серйозно; Ви ще хвилюєтесь про навчання дітей на літніх канікулах?* (кит.); *Без англійської можна спокійно жити... на мінімальну зарплатню; А може, вже досить вчити English все життя?* (укр.). Часто в цій ролі є риторичні запитання або ж зачини, що притягують увагу, інтригують і змушують читати текст далі, наприклад: *Все змінилося! Ви хочете швидко вивчити англійську і мрієте вільно говорити нею? Але — Постійно не вистачає часу на навчання? Вважаєте, що Вам важко дається вивчення мов? Є побоювання, що це не вдається? Ви вже пробували вчити та без особливого результату?* Саме речення питального та спонукального характеру в рекламному тексті, стверджує мовознавиця С. Гузенко, є тим комунікативним регістром, що посилює у впливі на реципієнта ірраціональний бік аргументації — емоційний (Гузенко, 2004, с. 388–389).

Ураховують творці реклами й те, що цільовою аудиторією, на яку потрібно впливати, є передусім молодь. Це зумовлює вживання розмовних кліше, мовних одиниць молодіжного сленгу: *Ми розв'язуємо язики; Прокачай свою англійську! Хапай усі можливості! У нас нема рутинної домашки, заняття не згоряють; Вчимо без нудного зубріння правил.* Значний прагматичний потенціал мають прийоми мовної гри. Наприклад, обігрування прямого значення слова *забути* — „переставати пам'ятати кого-небудь / що-небудь, не зберігати в пам'яті” й переносного — „розучуватися щось робити” (Словник української мови, 1972, т. 3, с. 33) у провокативному контексті: *За 9 днів забудете українську*; використання розгорненого метафоричного образу „знання як їстівний продукт, який можна замовити, придбати, доставити, спожити”, що дає змогу не лише відтворити звичні побутові реалії, а оцінити виконувані дії: *У нас знання зручно упаковані, швидко доставлені, швидко засвоєні.* На синтаксичному рівні це оригінально побудований однорідний ряд, у якому немає єдиної логічної підстави для поділу: *Матимете більше часу для близьких, кота та англійської.*

Наближення до споживача послуг відображає й уживання займенника *ми*: *Ми допоможемо тобі!; Приєднуйся до нас!; Ми будемо це робити разом з тобою; Англійська з нами — це просто!; Ми не можемо пришвидшити*

процес, але завжди будемо поряд і проведемо тебе через всі складнощі до свободи, яку дає знання мови та ін. Так створюється „ситуація інтимізації”, між автором тексту і читачем починає діяти „спільний простір думок, емоцій, чуття” (Космеда, 2017, с. 105).

Можемо стверджувати, що роль освітніх послуг як економічної категорії, конкурентоспроможної ринкової складової зросла. Рекламодавні активно шукають нові способи структурно-семантичної організації рекламних текстів, змінюють „мовний дизайн” відповідно до віку споживачів послуг. Часто в структурі тексту є низка риторичних запитань сугестивної дії, повтори: *хто* саме може навчатися в школі; що саме пропонують *тут*; основна частина рекламного оголошення нагадує звичну розмову з товаришем, містить іномовні вкраплення й елементи молодіжного сленгу, сповнена гумору й іронії. Гумор, за висновком дослідниці Т. Декшни, є одним із поширених засобів інтимізації в рекламних текстах, адже актуалізує почуття довіри, допомагає опосередкованим шляхом отримати емоційну відповідь-реакцію на повідомлення (Декшна, 2012, с. 241). Наведемо декілька прикладів:

Школа Лаоші. **Шукаєш курси китайської у Києві?** Обережніше з локшиною з інтернету. Локшина з інету: Висококваліфіковані спеціалісти з багаторічним досвідом; Китайська за 2 тижні: легко і просто! За унікальною таємною авторською методикою! (<https://laoshi.pro/>).

Мовні курси Language School підходять тим, **хто**: Втопився від постійних спроб вивчити англійську традиційними методами; Знає, що практика — це головне, але не знає, де практикуватися; Хочє краще познайомитись з „непопулярною” іноземною мовою (китайська, арабська, турецька тощо); Шукає не просто курси для вивчення мови, а дружну міжнародну команду однодумців; Бажає провести зиму активно, вдосконалюючи себе та роблячи вплив на світ (<https://aiesec.ua/language-school>).

Нашими **ворогами** є чарівники — ті школи, які пропонують англійську вивчити за короткий проміжок часу й без зусиль, школи-фокусники, які замінюють процес навчання технологіями, додатками та платформами. Вчити англійську — не марафон, не гра на швидкість, не трюк і не фокус... Чуда за чотири місяці не стане, за цей час ти не заговориш як *native speaker*. Для того, щоб стати впевненими користувачами мови, потрібно вчитися і краще повільно, бо фаст-лернінг, як фаст-фуд — швидко вивчив і швидко забув (<https://www.spot.school/spot-english>).

Хоча єдиним *ворогом* таких українських мовних шкіл, а також їхніх рекламних текстів є сьогодні мовні помилки. Серед них — орфографічні (*супер-інтенсив*, *пізнати цілісність світу, індивідуально* — замість *суперінтенсив*, *цілісність, індивідуально*), лексичні (*школа знаходиться, розпочніть навчання прямо зараз, об'єм знань* — замість *розташована, просто, обсяг*), граматичні (*діючі китайські групи, захоплюючі уроки, самі інноваційні курси, мета курса, навчати мовам* — замість *наявні, захоплені, інноваційні, навчати мов*) та ін. Попри постійну увагу науковців до культуромовного аспекту реклами (К. Ленець, О. Черемська, С. Федорець та ін.), рекламні тексти й сьогодні демонструють часті порушення мовних норм. Помилки

з'являються не лише через незнання правил правопису чи словживання, невідповідності значення слова в певному контексті, сплутування слів-паронімів (*об'єм / обсяг*), а й унаслідок русифікації, що тривалий час змінювала граматичну структуру української мови. Це спричинило, зокрема, уживання активних дієприкметників теперішнього часу, утворення найвищого ступеня порівняння за допомогою займенника *самий*, помилкове закінчення іменника чоловічого роду в род. відм. однини (*-а* замість *-у*), калькування словосполучення (уживання дав. відм. множ. іменника замість род. відм. множ.). Отож подолання негативного впливу інтерференції, що зумовлює появу прикрих недоглядів і помилок, свідчатиме про мовну культуру рекламних текстів у сфері освіти.

Висновки

1. Рекламний текст у сфері освіти виконує важливу суспільну функцію — пропагує освітні послуги як систематизований процес надання сукупності знань, інформації, що забезпечує пізнавальні інтереси особистості, задовольняє її потреби в духовному й інтелектуальному розвитку, сприяє вдосконаленню та самореалізації. Рекламні оголошення мовних курсів (шкіл / центрів) заохочують до навчання рідної та іноземної мови (мов), сприяють гуманітаризації освіти загалом та збільшують індивідуальні можливості особистості в соціокультурному зростанні, міжнаціональній комунікації, тобто є активним чинником прагматичної дії.

2. Україна та Китай по-різному провадять освітню діяльність, проте вона однаково підлягає всім суспільно-політичним глобалізаційним процесам, що відбуваються у світовій спільноті, відповідає на випробовування, змінюється. Зміни в освітньому середовищі відображаються в рекламних текстах: новий профіль споживача освітніх послуг, індивідуалізація освітньої траєкторії, модернізація умов навчання.

3. Назви освітніх центрів позначають суть їхньої діяльності, засвідчують якість послуг та символізують високий результат навчання. Третину проаналізованих українських власних назв передано англійською мовою повністю або частково. Китайські мовні центри поєднують у назві англійські вкраплення з прецедентними іменами та висловлюваннями, що відтворюють національно-культурні феномени, мають глибокий філософський зміст.

4. Інформаційні та прагматичні функції реклами мовних курсів втілюються в певній повторюваній моделі, що охоплює учасників освітньої діяльності, комплекс навчальних дій та очікуваний результат. Кожна із цих частин має обов'язкові ключові мовні одиниці — смислові домінанти, переважно абстрактні іменники, і додаткові конкретизатори, що підсилюють рекламну функцію (наголошують на різноманітності видів навчання й каналів

комунікації, на розширенні кола аудиторії та спектра послуг, на високій професійності викладачів та якості навчання, формулюють мету й потенційні можливості споживачів послуг за результатами навчання та ін.).

5. Маніпулятивний потенціал має передусім оцінна лексика, покликана сформуванню іміджу позитивної якості послуг, ціннісні установки реципієнта і стимулювати до дії. Найпродуктивнішим засобом вербалізації оцінки в досліджуваних текстах є прикметники та прислівники. Крім загальної оцінки різного ступеня вияву, прикметники позначають здебільшого інтелектуальну оцінку; серед прислівників продуктивніші ті, що конкретизують оцінку дій.

6. Слоган становить концентр рекламних текстів. Вимоги лаконічності й експресивності зумовлюють використання чітких за змістом, часто ритмічних структур (особливо в китайських рекламних текстах) і конденсацію в них образних засобів на різних мовних рівнях. Прагматичний ефект забезпечують переважно вислови-твердження та спонукальні конструкції.

7. Мотивувати молоду аудиторію на досягнення мети допомагають стилістичні засоби інтимізації. Розмовні кліше, елементи молодіжного сленгу, діалогічна структура, риторичні запитання, уживання займенника *ми* для відтворення співучасті дії, гумор, легка іронія — усе це становить потужний мовний арсенал сугестивної дії.

8. Українські та китайські рекламні тексти мовних курсів, попри єдність текстового типу, ключових лінгвопрагматичних аспектів, виразного суголосся раціонального й емоційного слова, відображають мовно-культурний, соціально-політичний простір країни, де вони функціонують.

Бібліографія

- Александров, В. (2006). Освітня послуга: суть та моделі якості. *Освіта і управління*, 1, с. 156–164 [Aleksandrov, V. (2006). Osvitnya posluha: sut' ta modeli yakosti. *Osvita i upravlinnya*, 1, s. 156–164].
- Арешенкова, О. Ю. (2016). *Комунікативно-прагматичні та стилістичні параметри рекламного тексту*: дисертація кандидата філологічних наук. Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара. Дніпро [Arashenkova, O. Yu. (2016). *Komunikatyvno-prahmatychni ta stylistychni parametry reklamnoho tekstu*: dysertatsiya kandydata filolohichnykh nauk. Dnipropetrovs'kyu natsional'nyu universytet im. Olesya Honchara. Dnipro].
- Багдік'ян, С. (2010). Освітні послуги: дослідження поняття, класифікація, базові характеристики. *Економіка, менеджмент, підприємництво*, 22 (1), с. 97–100 [Bahdik'yan, S. (2010). Osvitni posluhy: doslidzhennya ponyattya, klasyfikatsiya, bazovi kharakterystyky. *Ekonomika, menezhment, pidpriemnytstvo*, 22 (1), s. 97–100].
- Бухайова, О. І. (2019). *Соціальна реклама: лексика, граматики, стилістика*: автореферат дисертації кандидата філологічних наук. Луцьк [Buhaiova, O. I. (2019). *Sotsial'na reklama: leksyka, hramatyka, stylistyka*: avtoreferat dysertatsiyi kandydata filolohichnykh nauk. Luts'k].

- Булик, Ю. В. (2009). *Рекламний текст в параметрах аксіологічної прагмалінгвістики*: автореферат дисертації кандидата філологічних наук. Харків [Bulyk, Yu. V. (2009). *Reklamnyi tekst v paramettrakh aksiolohichnoi prahmalinhvistyky: avtoreferat dysertatsiyi kandydata filolohichnykh nauk*. Kharkiv].
- Висоцький, А. В. (2014). Прислівники як виразники формально-синтаксичних функцій дієслова. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*, 11, с. 69–79 [Vysots'kuu, A. V. (2014). Pryslyvnykyu yak vyraznykyu formal'no-syntaksychnykh funktsiy diyeslova. *Naukovyy chasopys natsional'noho universytetu im. M. P. Drahomanova. Seriya 10: Problemy hramatyky i leksykolohiyi ukrayins'koyi movy*, 11, s. 69–79].
- Данилюк, Н. (2019). Особливості рекламного тексту в сучасних українських засобах масової інформації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 38, с. 48–53 [Danylyuk, N. (2019). Osoblyvosti reklamnoho tekstu v suchasnykh ukrayins'kykh zasobakh masovoyi informatsiyi. *Naukovyyu visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Filolohiya*, 38, s. 48–53].
- Денисевич, О. В. (2015). *Лексика реклами в структурі мовної картини світу українців*: автореферат дисертації кандидата філологічних наук. Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки. Луцьк [Denysevych, O. V. (2015). *Leksyka reklamy v strukturі movnoyi kartyny svitu ukrayintsiv: avtoreferat dysertatsiyi kandydata filolohichnykh nauk*. Shkhidnoevropeys'kyu natsional'nyu universytet im. Lesi Ukrayinky. Luts'k].
- Дерев'янюк, Б. В. (2011). Щодо визначення понять „надання освітніх послуг” та „надання послуг у сфері освіти”. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 4 (57), с. 92–109 [Derev'yanko, B. V. (2011). Shchodo vyznachennya ponyat' „nadannya osvitnikh posluh” ta „nadannya posluh u sferi osvity”. *Visnyk Zaporiz'koho yurydychnoho instytutu Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnykh sprav*, 4 (57), s. 92–109].
- Євменюкова, К. М. (2009). Освітня послуга як економічна категорія. *Економіка і регіон*, 3 (22), с. 172–175 [Yevmen'kova, K. M. (2009). Osvitnya posluha yak ekonomichna katehoriya. *Ekonomika i rehion*, 3 (22), s. 172–175].
- Гузенко, С. (2004). Типи комунікативних реєстрів рекламного дискурсу. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 34, ч. II, с. 385–391 [Huzenko, S. (2004). Tyry komunikatyvnykh rehistriv reklamnoho dyskursu. *Visnyk Lvivs'koho universytetu. Seriya filolohichna*, 34, ch. II, s. 385–391].
- Зелінська, О. І. (2002). *Лінгвальна характеристика українського рекламного тексту*: дисертація кандидата філологічних наук. Харків [Zelins'ka, O. I. (2002). *Linhval'na kharakterystyka ukrayins'koho reklamnoho tekstu: dysertatsiya kandydata filolohichnykh nauk*. Kharkiv].
- Зірка, В. (2005). *Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі*: автореферат дисертації кандидата філологічних наук. Київ [Zirka, V. (2005). *Movna paradyhma manipulyatyvnoyi hry v reklamі: avtoreferat dysertatsiyi kandydata filolohichnykh nauk*. Kyiv].
- Зірка, В. В. (2006). Рекламний текст: предпочтение манипулятивной лексики. *Культура народов Причерноморья*, 82, т. 1, с. 172–174 [Zirka, V. V. (2006). Reklamnyy tekst: predpochteniyе manipulyativnoy leksike. *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, 82, т. 1, s. 172–174].
- Ісаєнко, А. (2013). Аналіз україномовних креолізованих текстів реклами в іншомовній аудиторії. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, 8, с. 232–240 [Isayenko, A. (2013). Analiz ukrayinomovnykh kreolizovanykh tekstiv reklamy v inshomovniy auditoriyi. *Teoriya i praktyka vykladannya ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi*, 8, s. 232–240].
- Киричук, Л. М. (1999). *Прагмасемантичні особливості категорії оцінки в рекламному тексті (на матеріалі реклами журналу „Time”)*: дисертація кандидата філологічних наук.

- Волинський державний університет. Луцьк [Kurychuk, L. M. (1999). *Prahmasemantychni osoblyvosti katehoriyi otsinky v reklamnomu teksti (na materialy reklamy zhurnalu „Time“)*: dysertatsiya kandydata filolohichnykh nauk. Volyns'kyu derzhavnyu universytet. Lutsk].
- Коваленко, Н. Л. (2006). *Лінгвістична позначеність слогана в структурі рекламного тексту*: автореферат дисертації кандидата філологічних наук. Дніпропетровський національний університет. Дніпропетровськ [Kovalenko, N. L. (2006). *Linhvistychna poznachenist slohana v strukturi reklamnoho tekstu*: avtoreferat dysertatsiyi kandydata filolohichnykh nauk. Dnipropetrovs'kyu natsional'nyu universytet. Dnipropetrovs'k].
- Колоїз, Ж. (2019). Прецедентні імена як об'єкт лексикографування. В: *У вимірах слова: зб. наук. праць на пошану проф. Ірини Кочан* (с. 286–295). Дрогобич: Посвіт [Koloiz, Zh. (2019). *Precedentni imena yak ob'yeht leksykohrafuvannya*. V: *U vymirakh slova: zb. nauk. prats' na poshanu prof. Iryny Kochan* (s. 286–295). Drohobych: Posvit].
- Космеда, Т. (2017). Проблеми лінгвістики тексту: інтерпретація категорії інтимізації. *Лінгвістичні студії*, 33, с. 103–108. [Kosmeda, T. (2017). *Problemy linhvistyky tekstu: interpretatsiya katehoriyi intymizatsiyi*. *Linhvistychni studiyi*, 33, s. 103–108].
- Лиса, Н. С. (2003). *Структурні та лінгвопрагматичні особливості рекламного знака (на матеріалі англомовної реклами)*: автореферат дисертації кандидата філологічних наук. Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів [Lysa, N. S. (2003). *Strukturni ta linhvoprahmatychni osoblyvosti reklamnoho znaka (na materialy anhlovnoy reklamy)*: avtoreferat dysertatsiyi kandydata filolohichnykh nauk. L'vivs'kyu natsional'nyu universytet im. Ivana Franka. L'viv].
- Оболєнська, Т. Є. (2002). *Маркетинг у сфері освітніх послуг*: автореферат дисертації кандидата економічних наук. Харків [Obolens'ka, T. Ye. (2002). *Marketynh u sferi osvitykh posluh*: avtoreferat dysertatsiyi kandydata ekonomichnykh nauk. Kharkiv].
- Подольна, В. В. (2013). Особливості просування освітніх послуг. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*, 4, с. 206–211 [Podolna, V. V. (2013). *Osoblyvosti prosuvannya osvitykh posluh*. *Visnyk Kyuyivs'koho natsional'noho universytetu tekhnolohiy ta dyzaynu*, 4, s. 206–211].
- Пономаренко, Г. О. (2011). Поняття та особливості освітніх послуг, які надаються державними вищими навчальними закладами. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*, 3 (46), с. 6–14 [Ponomarenko, H. O. (2011). *Ponyattya ta osoblyvosti osvitykh posluh, yakі nadayut'sya derzhavnyumu vyshchymu navchal'nyumu zakladamy*. *Visnyk Kharkivsk'koho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav*, 3 (46), s. 6–14].
- Про освіту: Закон України від 16 липня 2019 року № 10-р / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2017, № 38–39, ст. 380. Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (доступ: 26.01.2022) [Pro osvitu : Zakon Ukrayiny vid 16 lypnya 2019 roku № 10-r / Verkhovna Rada Ukrayiny. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2017, № 38–39, st. 380. Elektronnyy resurs: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (dostup: 26.01.2022)].
- Санакоєва, Н. Д., Кушнір, В. О. Планування і реалізація рекламних кампаній у сфері освітніх послуг. *Молодий вчений*, 6 (2), с. 194–196 [Sanakoyeva, N. D., Kushnir, V. O. *Planuvannya i realizatsiya reklamnykh kampaniy u sferi osvitykh posluh*. *Molodyu vchenyu*, 6 (2), s. 194–196].
- Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970–1980 [Slovyuk ukrayins'koyi movy: v 11 t. Kyuyiv, 1970–1980].
- Форманова, С. В. (1999). *Ключові слова у мовній картині світу Михайла Коцюбинського*: дисертація кандидата філологічних наук. Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова [Formanova, S. V. (1999). *Klyuchovi slova u movniykartyni svitu Mykhayla Kotsyubyns'koho*: dysertatsiya kandydata filolohichnykh nauk. Odes'kyu derzhavnyu universytet im. I. I. Mechnykova].

- Шкіцька, І. Ю. (2011). Оцінна лексика в маніпулятивній стратегії позитиву. *Науковий часопис національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*, 7, с. 382–387 [Shkits'ka, I. Yu. (2011). Otsinna leksyka v manipulyatyvniy stratehiyi pozytyvu. *Naukovyy chasopys natsional'noho universytetu im. M. P. Drahomanova. Seriya 10: Problemy hramatyky i leksykolohiyi ukrayins'koyi movy*, 7, s. 382–387].
- Щербак, О. В. (2016). Продуктивні типи семіотичних кодів в українській комерційній теле-рекламі. *Записки з українського мовознавства*, 23, с. 261–270 [Shcherbak, O. V. (2016). Produktivni typy semiotychnykh kodiv v ukrayins'kiy komertsyinyi telereklami. *Zapysky z ukrayins'koho movoznavstva*, 23, s. 261–270].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.11>

Data przesłania artykułu: 10.07.2022

Data akceptacji artykułu: 16.02.2023

OKSANA MYKYTYUK

Uniwersytet Narodowy Politechnika Lwowska, Ukraina

(Lviv Polytechnic National University, Ukraine)

Фразеологізми творів Дмитра Донцова як вияв української ідентичности

Phraseologisms in Dmytro Dontsov's works as manifestations of Ukrainian identity

Abstract

D. Dontsov fills Ukrainian journalism with various idioms, some of which are established in the language system (ancient, Latin, Ukrainian, and foreign expressions, etc.), others are partially known to the reader (partly author's), and still others he creates himself, that is, they are author's. The work aims to analyze various types of phraseology in the works of D. Dontsov, which is a manifestation of his original thinking. It is proposed to consider and introduce into the Ukrainian political style those author's phraseology unknown to the recipients. The functional, informational-semantic, descriptive, discursive, contextual and observational methods were used in the article. The source base of the article is the 10-volume edition of the thinker's heritage and separate printed works. D. Dontsov's authorial phraseologisms form numerous microfields concerning the establishment of an independent state, ideology, demonstration of struggle and education of character. The study proves that Dontsov's phraseology reproduces his extraordinary linguistic thinking and create the recognizable idiostyle of a great publicist.

Keywords: phraseologism, identity, semantics, microfield, Dmytro Dontsov

Frazeologizmy w utworach Dmytra Doncowa jako wyraz ukraińskiej tożsamości

Streszczenie

W artykule przedstawiony został styl literacki D. Doncowa, którego podstawą była praktyka języka narodowego i osiągnięcia europejskie. Celem badań była analiza frazeologizmów w utwo-

rach pisarza, będących cechą jego idiosylu i bazą tożsamości narodowej. Autorskie frazeologizmy myśliciela, które nie były dotąd przedmiotem analizy, stały się propozycją dla ukraińskiego leksykonu językowo-politycznego. Podstawowymi metodami analizy były metody: funkcjonalna, informacyjno-semantyczna, opisowa, dyskursywna, kontekstowa i obserwacyjna, zaś bazą źródłową dziesięciotomowe wydanie dzieł myśliciela i inne utwory drukowane. Badanie dowodzi, że frazeologizmy tworzące idiosyl Doncowa odtwarzają myślenie językowe wybitnego publicyisty.

Słowa kluczowe: frazeologizm, identyczności, semantyka, mikropole, Dmytro Doncow

Вступ

Публіцистичний стиль завжди є зрізом певної епохи, збудником до політичної діяльності та синтезом різних маркувальних елементів. У ракурсі коду національної ідентичності унікальним є мовлення великого публіциста, знаного журналіста, мислителя Д. Донцова. Добираючи найрізноманітніші frazeologizmy, автор щонайактивніше апелює до базових цінностей, відтворює суспільну картину українського життя та пропагує державницьку позицію. Літературознавець та політолог О. Баган засвідчує: „Д. Донцов рішуче повернув українську національну ідеологію до героїчних заповітів предків, до форм релігійного мислення, світоглядного ідеалізму та ірраціоналізму” (Баган, 2013, с. 14).

Актуальність дослідження полягає в тому, що вперше для суспільного овиду подано frazeologizmy як ментальні ідентифікатори світогляду Д. Донцова, показано нову джерельну базу, завдяки якій можна відкрити особливості мовлення публіциста та оцінити його ідіостиль як взірець національної сили, виокремити лінгвокультурологічний та дискурсивний пласт його творів. Також істотним для дослідження є віднайдення перефразованих frazeologizmy та власне авторських frazeologizmy, які вже стали основою для створення збірки афоризмів та сентенцій Д. Донцова *Щастя — бути сильним*.

Frazeologizmy є об'єктом вивчення не лише художнього стилю, а й публіцистичного та офіційно-ділового, у якому вони мають не естетичне спрямування, „а часто зовсім протилежне: від пропагандного аж до агресивного” (Романюк, 2015, с. 249). Тому вивчення контексту стійких висловів у працях різного спрямування дає можливість зрозуміти суспільну свідомість та мовну картину світу.

Важливим аспектом для вивчення frazeologizmy є їхня фіксація в лексикографічних працях. Словники від XIX ст. фокусують увагу на тлумаченні frazeologizmy, що показує їхнє смислове наповнення в системі мови та дає можливості для увиразнення в різних текстах. Наприклад, 1860-им роком датують книгу М. Закревського *Старосвітській бандуриста*, 1864-го року видано *Українські приказки, прислів'я і таке інше* М. Номиса, де матеріал

подано за тематичним принципом та з історичним коментарем. Відмінний за способом побудови тритомний словник *Галицько-руські народні приповідки* І. Франка, надрукований в *Етнографічному збірникові* 1901–1910 рр. Словник містить тлумачення, порівняльну характеристику приповідок, паралелі зі слов'янськими мовами, латинською, німецькою, французькою, італійською та поклики на джерела. Цінними здобутками української лексикографії є *Фразеологічний словник української мови* Г. Удовиченка, т. 1–2 (Удовиченко, 1984); академічний *Фразеологічний словник української мови* у 2-х томах з тлумаченням фразеологізмів, ілюстративним матеріалом, варіантними формами, дериваційними утвореннями, найуживанішими синонімами (Білоноженко, 1993); словник А. Коваль *Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження* з поясненням біблійних текстів крізь призму українських творів (Коваль, 2001) та інші.

Зазначимо, що вивчення фразеологічного багатства знакових постатей українського простору стало набуток українського мовознавства. Фразеологізми І. Франка посіли істотне місце в праці О. Сербенської (Сербенська, 2006). Значною за кількістю поданих авторів (від Г. Сковороди до письменників часу Незалежності 1991 р.) є праця *Тисяча цитат з українського письменства*, яку упорядкував Ю. Луцький (Луцький, 2001). І. Фаріон збирила та систематизувала афоризми та сентенції Ю. Ілленка в книзі *Криниця для спраглих* (Фаріон, 2010). Початком вивчення фразеологічного мовлення Д. Донцова стала праця О. Микитюк *Щастя — бути сильним* (Микитюк, 2021). Неабияку популярність має збірка *Українська афористика*, у якій подано вислови часів Руси, козацької доби, періоду УНР та сучасної України (Коваль, Шевчук, Михальченко, 2001).

Мета роботи — проаналізувати фразеологізми творів Д. Донцова як істотну ознаку його стилю та основу української ідентичности. Вважаємо за необхідне запропонувати для світового культурно-політичного лексикону авторські фразеологізми мислителя, які не були предметом мовознавчого розгляду. Джерельною базою є 10-ти томове видання спадщини мислителя та окремі друковані твори.

Культурно-інтелектуальний підклад дослідження здійснено на основі функційного методу, відповідно до якого кожен фразеологізм як єдине ціле бере участь у зміні чи в утвердженні державницького мислення; інформаційно-сміслового методу, що віддзеркалює позицію Д. Донцова крізь його гостру публіцистику; описового методу, що вможливує інвентаризацію, класифікацію та інтерпретацію фразеологізмів; дискурсивного методу, який потрібний для аналізу дійсності на тлі суспільних факторів; контекстуального методу, що забезпечує текстове оточення фразеологізму, та методу спостереження, завдяки якому увиразнюємо стрижневі риси фразеологізмів у Д. Донцова та пропонуємо їх для мовної практики відповідно до власного суб'єктивного досвіду.

Виклад основного матеріалу

Гострота, всепроникність, викривальність і різкість висловлювання — це визначальна характеристика мовлення Д. Донцова. Саме цей автор безкомпромісовий у своїх судженнях, тому його манера письма захоплює правдивістю та непохитною точністю.

Д. Донцов в історичну парадигму української публіцистики вносить увиразнювальні маркувальні знаки, себто фразеологізми, одні з яких установлені в системі мови (античні, латинські, українські та іншомовні крилаті вислови тощо), інші частково відомі для читача, тобто це перефразовані фразеологізми (частково авторські), ще інші варто зарахувати до авторських фразеологізмів. Подана в дослідженні класифікація фразеологізмів актуалізує політологічні та культурологічні праці мислителя й засвідчує взаємопроникнення стильових форм художнього чи розмовного стилю в публіцистичний та навпаки. Отож „фразеологізми є продуктом культурно-гносеологічної здатності етносу фіксувати як стереотипне власне антропометричне відношення до об'єктивного світу, що з часом перетворюється на прототипне в етносвідомості” (Селіванова, 2011, с. 768). У Д. Донцова кожен фразеологізм настоянний на його блискучій аналітиці, тому показує історичні надбаня українського народу та стає емоційним спалахом висловлюваного, помноженим на проникливість мислення.

На основі фактичного матеріалу в мовленні Д. Донцова виокремлюємо біблійні фразеологізми, античні, латинські, крилаті вислови українського та чужоземного походження, українські прислів'я та приказки, перефразовані фразеологізми й авторські фразеологізми.

1. Біблійні фразеологізми

Біблійні фразеологізми — це зображення Божих законів, яким непідвладний час, тому цікавим є монтування таких номінативних одиниць у тканину публіцистичного тексту. Наприклад, джерелом біблійного фразеологізму *око за око* є Старий Заповіт, згодом цей біблеїзм був повторений у Новому Заповіті, у Нагірній проповіді Ісуса Христа, проте зі зміненою семантикою. Стрижневою семою фразеологізму *око за око* в Старому Заповіті було ‘справедливе покарання’, за іншою версією цей фразеологізм трактують як ‘формулу помсти’ (Коваль, 2001, с. 73). На противагу Старому Заповітові, Новий Заповіт стверджує, що християнське тлумачення фразеологізму *око за око* ще інше, бо Ісус Христос своєю смертю переміг Старий Заповіт та утвердив любов, а не мстивість і навіть не справедливе покарання. У Д. Донцова фразеологізм *око за око* набуває розуміння крізь позицію української газети *Нова рада* (березень 1917 — лютий 1919 р.), яка впроваджувала гуманітаризм через залагоджування гострих кутів, переконування противника своїми ог-

лядовими ліберальними візіями, отож не формувала ідеї про наступальну тактику для українців. Публіцист іронізує над м'якотілими людьми, „які на всі терпіння, на цілий гніт над нацією знали лише одну реакцію — безплідний жаль і сентиментальне співчуття” (Донцов, т. 3, с. 85). Мислитель дає своє бачення побудови держави та роздумує над адекватною відповіддю. Прикметно, що фразеологізм „око за око” подано в лапках, тобто йде чітка вказівка на цитування ідей Старого Заповіту.

Основою для порівняння англійського патріотизму та українського став фразеологізм *сіль землі* з Нагірної проповіді Ісуса Христа, яким позначено найвидатніших та найважливіших представників певної групи. Знання європейської історії дозволяє осмислити англійський патріотизм як „жертвенний, обов'язковий, свідомий велетенської відповідальности” (Донцов, 1936, с. 7). Д. Донцов переконаний, що чи не найістотнішою ознакою тих найкращих англійських представників (*солі землі*) є те, що вони не змішуються в чужому оточенні. Для зіставлення мислитель наводить риси характеру українських патріотів, які не вмюють тримати позиції, а натомість пристосовуються навіть до підступного ворога, наприклад, можуть поцілувати руку цариці Катерині. Наша класична література доводить, що упадання біля супротивника не можна виправдати ніякою метою. Варто пригадати, як Т. Шевченко в політичній поемі-містерії *Великий льох* говорить, що „плата за любов до ката” – це непростенний гріх. Кобзар розповідає про три душі, які караються та не можуть потрапити в рай за переступ, яким є перехід з повними відрами (своєрідне бажання добра) дороги перед Б. Хмельницьким, який їхав Москві присягати, напування водою коня Петра I, який повертався з-під Полтави, усміхання до Катерини II, тобто не існує трошки поганих учинків, особливо щодо недругів, бо первісно начебто мале зло згодом призведе (і призвело, що засвідчують політичні реалії) до поневолення народу. Саме такі в засадничій основі руйнівні дії безжально таврує Д. Донцов. Він як трибун нації викриває вади українців: непослідовність, прогинання перед сильними, примирення із безсумнівним злом, невміння обстояти свою позицію — усе це гідне осуду.

2. Античні фразеологізми

Античні фразеологізми за способом подачі інформації, за висловом О. Селіванової, „інколи закріплюють в усталеній еліптичній формулі міфи-пропозиції” (Селіванова, 2008, с. 177). Ужиті у творах Д. Донцова античні фразеологізми підпорядковані вимогам публіцистики, тобто підкріплюють політичні погляди та філософські думки мислителя. Зокрема, фразеологізм мітологічного походження *три кити* завдяки числівникові *три* вже є знаковим, оскільки сутність цього числа грецький філософ і математик Піфагор умотивовував тим, що воно виражає початок, середину та кінець. Число

три є стрижневим для українських прислів'їв, приказок (у три дуги зігнувся; ідеш на день, бери хліба на три дні), євангельських притч (друг, що відрікся тричі), грецьких мітів (три гарнії, три грації), української мітології (Трибог — верховний бог неба і світла, Троян — бог місяця, ночі та будівництва). Повір'я, що на трьох китах тримається Земля, було основою середньовічних книжок. Д. Донцов фразеологізм *три кити* бере в лапки, очевидно, він явно сумнівається, що стара Росія є основою та підпорою в геополітичній ситуації, що склалася на Близькому Сході (Донцов, т. 1, с. 157).

Фразеологізми *між Сциллою і Харибдою*, *троянський кінь* та численні інші набувають у творах Д. Донцова політичного підтексту.

3. Латинські фразеологізми

Уміння підкріплювати свої ідеї латинськими фразеологізмами, написаними мовою оригіналу, можна вважати козирною картою розумового вишколу Д. Донцова. Фразеологізми цієї групи стосуються боротьби, закріплення вагомих ідей, донесення крізь товщу епох державницької позиції та ствердження моральних цінностей. Аби показати потребу бути сильним, текст неодноразово насичено фразеологізмами, які утверджують велич та могутність Римської держави, зокрема, *Salus et decus populi suprema lex esto* (благо і слава народу — найвищий закон) (Донцов, т. 5, с. 300), *Roma locuta, causa fi nita* (Рим висловився — справу закрито) (Донцов, т. 3, с. 89).

Доречними для тексту є фразеологізми з утвердженням мудрости покоління: *natura horret vacuum* (природа боїться порожнечі) (Донцов, т. 2, с. 243), *mutatis mutandis* (змінивши те, що можна змінити) (Донцов, т. 5, с. 84), *Aut amat aut odit mulier, nil est tertium* (жінка або любить, або ненавидить — третього немає) (Донцов, т. 10, с. 232). Це лише незначний сегмент латинських фразеологізмів, які в публіцистиці впотужнюють сказане та налаштовують на ідею твору.

4. Крилаті вислови українського та чужоземного походження

Національне наповнення творів журналіста створюють знакові цитати українських письменників, за іншим визначенням, — крилаті вислови, або фразеологізми, які вплетені в канву тексту та часто є епіграфами до розділів. Ідейна потреба у відродженні України йде від апостола Андрія, фразеологізм якого адресує читачам Д. Донцов: *На диявола — хрест, на ворога — шабля* (Донцов, 2006, с. 24). Найцитованішими авторами в журналіста є С. Величко (*Бо єсть сирому при сухому горіти*) (Донцов, 2011, с. 13); Г. Сковорода (*Всякий повинен пізнати себе, пізнати свою породу*) (Донцов, 2011, с. 51); Т. Шевченко (*Ти люті зла не дієш без вини нікому*) (Донцов, 2011, с. 10); Леся Українка (*Нема без влади волі*) (Донцов, 2011, с. 130) та інші.

Показовими для текстів Д. Донцова є фразеологізми, які походять із твору М. де Сервантеса *Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі*. Силу волі, цілеспрямованість, непохитність, іdealізм та вірність ідеям відтворює фразеологізм *Дон Кіхот* (Донцов, 2011, с. 38), антитезою до нього є *Санчо Панс* — відображення прагматичности та меркантильности.

5. Українські прислів'я та приказки

Українські прислів'я та приказки — це система кодів, яка зрозуміла для своїх та невідома для чужих. Ці коди розкриває етнологія, етнографія, фольклористика, літературознавство, тому їхнє походження можна пояснювати крізь призму заглиблення в різні науки. Записи легенд, перекази, вірування, фольклорні тексти, підкріплені культурно-історичними фактами, національним менталітетом, у мові українського народу стали згустками ідей, які перетворилися на прислів'я та приказки. Підтвердженням сказаного є „гіпотеза вродженості” Н. Хомського (Хомський, 2000, с. 32–39), відповідно до якої людина володіє вродженими знаннями, своєрідним біологічним спадком, який генетично зумовлений та отримує в предметному світі своєрідний запуск, прозоро переданий через фразеологізми. У Д. Донцова колоритною сторінкою фразеологічного багатства є українські прислів'я та приказки, які вмонтовані в текст та традиційно (внаслідок уже домовних знань) номінують українські реалії: *де пан швець, Січі кінець* (запорізька приказка) (Донцов, 2011, с. 16), *метання гороху об стіну* (Донцов, т. 9, с. 211), *дивитися* (на життя), *мов теля на нові ворота* (Донцов, т. 6, с. 203), *вийти з себе* (Донцов, 2011, с. 107), *ходити помежи дощ* (Донцов, 2010, с. 237), *курача сліпота* (Донцов, т. 4, с. 133), *риба загниває від голови* (Донцов, т. 8, с. 49).

6. Перефразовані фразеологізми

Динаміку мови відображає фольклорний наратив, який поширився на формування частково авторських фразеологізмів, або перефразованих фразеологізмів. Учені виокремлюють численні трансформації в структурі перефразованого фразеологізму в політичному тексті, до якого належить поширення чи звуження фразеологічного компонента, натяк, зміна компонента, фразеологічна контамінація, перетворення (Андрейченко, 2007, с. 159). В. Ужченко вважає, що такі сталі вислови утворені прийомом „фразеологічної трансформації” (авторського оновлення) (Ужченко, 1988, с. 239).

Часто видозміна народного вислову є мінімальною та стосується додавання слів, які інформаційно не змінюють семантики вислову. Наприклад, фразеологізм *дивитися крізь рожеві окуляри* у творах Д. Донцова перефразовано в *дивиться на світ крізь рожеві скла ідилії* (Донцов, т. 6, с. 47). Значення фразеологізму в творі Д. Донцова тотожне загальнознаному: не помічати вад, недоліків у чому-, кому-небудь; іdealізувати щось, когось. Проте зміна

слова *окуляри* на словосполучку *скла ідилії* додає іронії, яка стверджує думку про безтурботне тихе життя, наповнене щасливих моментів серед квітучої природи. Незначна трансформація в публіцистичному тексті підсилена не лише рожевою барвою, що само по собі вказує на сподівання та надії (пор: *рожевий ранок, рожевий сон* [Мацько, Сидоренко, Мацько, 2003, с. 345]), а й емоційно-експресивним словом *ідилія*, що поглиблює суть фразеологізму. Отож „внаслідок культурної інтерпретації базова ситуація отримує цілий оцінний комплекс” (Жуйкова, 2007, с. 36), який підтверджує позитивні чи негативні риси певного висловлювання.

Українське *сидіти на двох стільцях (між двома стільцями)* в Д. Донцова вербалізовано фразеологізмом *сидження між двома кріслами*. За мислителем, відсутність самостійності була спричинена не лише недостатнім розумінням національної єдності і браком свідомости, а й вадами характеру, бо „*сидження між двома кріслами вважалося за принциповість, а принциповість — за дивацтво*” (Донцов, т. 1, с. 208). Заступлення слова *стілець* на слово *крісло* не змінило фразеологізму, лише підтвердило автентичне авторське мовлення, оскільки *крісло* асоціюється з м'яким стільцем з бильцями, тобто фотелем.

7. Авторські фразеологізми

Позамовні чинники, умотивовані культурно-політичним тлом, стали базовими для продукування інформаційно містких фразеологізмів, які дають цінні знання для суспільства та водночас є ментальним віддзеркаленням часу. Фразеологізми Д. Донцова, виявлені в його творах, називаємо авторськими, або власне авторськими фразеологізмами, хоча існує думка, що такі новоутворення в певного автора варто називати неофразеологізмами, або фразеологічними неологізмами, оскільки це „остання ланка в процесі збагачення певної конструкції новими семантичними відтінками” (Романюк, 2015, с. 250).

Пізнавальним для аналізу мовної особистости Д. Донцова є простежити формування власне авторських фразеологізмів, які мають шанс стати настільною книгою політиків та індикатором української позиції. Усім власне авторським фразеологізмам притаманний високий ступінь конотації, відтак вони зазвичай переконують у слушності посилу різними засобами: метафорами, порівняннями, алюзіями, евфемізмами. Т. Князь зазначає, що „більшість фразеологізмів є образно-емотивними, тобто такими, у значенні яких надзвичайно важливою є образна основа” (Князь, 2014, с. 20). Отже, завжди є якась своєрідна „картинка”, образ, який виникає в уяві, тобто прототипна ситуація, що пов'язана з внутрішньою формою, яка нашаровується на міти, звичаї та відповідає національній специфіці. У Д. Донцова цей образ сягає

вищого ступеня абстрагування і зазвичай оголює правду в суспільно-політичній царині. Сенсонаповнення Донцових фразеологізмів щодо державницьких чинників показано через такі мікрополя:

‘Україна’: *Україна має власне призначення і власну містику* (Донцов, 2010, с. 287);

‘ідеологія’: *Ніщо так не деморалізує рух, як захитання його ідеології* (Донцов, т. 9, с. 209); *Наша національна ідеологія трошки знає, але мало хоче* (Донцов, т. 8, с. 107);

‘ідея’: *Те, що перестає існувати як ідея, зникає як дійсність* (Донцов, т. 8, с. 86);

‘ворог’: *Для мужньої психології ворог є ворог* (Донцов, 2006, с. 113); *Ніякий одвертий ворог не шкодить так ідеї, як ворог закаптурений* (Донцов, т. 4, с. 279).

Неордinarними в Д. Донцова є екзистенційні фразеологізми — своєрідна світлина його думок. Мислитель наголошує, що викрити обман, або „демаскувати обман”, — основа його світогляду. Для розвінчування соціалізму, який виправдовували „московські словоблуди”, він вибирає монохромну гаму, тобто варто „назвати біле білим, а чорне чорним” (Донцов, т. 4, с. 202). В іншому тексті Д. Донцов творить шедевральный фразеологізм, щоб наголосити на потребі „розрізняти чорне від білого, отруту від цукру” (Донцов, 2010, с. 83). Публіцист має за основу Шевченкове „Борітеся — поборете”, Франкове „Лиш боротись — значить жити”. І, як вислід, Д. Донцов стверджує: *Щоб боротьбу вести, треба вірити, що вона неминуча* (Донцов, т. 6, с. 173) та *З сумними гадками ворога не звоювати* (Донцов, т. 3, с. 209). Ще одна паралель, яка примітна в цьому фразеологізмові, — це повторення ідеї П. Орлика, який вважав, що „народ завжди має протестувати проти гніту” (Українська, 2001, с. 60), тобто боротьба за тожсамість є неминучою.

Ідіоетнічні риси відтворюють суспільно значущі фразеологізми: *Факт часто випереджував формулу* (Донцов, 2011, с. 50); *Природа не зносить порожнечі* (Донцов, 2006, с. 208).

Д. Донцов своїм фразеологічним мисленням унапрямує генетичний код українськості в русло творення сильної провідної верстви, вмотивовує необхідність доброго керівництва чи командування, супроводжує неперервні героїчні віхи історії: *Моторами історії, які здвигують і валять народи, — є одиниці, за якими тягнеться маса* (Донцов, 2002, с. 9); *Правду несе з собою, звичайно, якась одна спочатку невелика громада* (Донцов, т. 9, с. 261).

Самовистачальними є фразеологізми публіциста, що поєднують характер та історію, характер та патріотизм, характер та ментальність тощо: *Виришальним чинником в історії є не знання, а характер, не програма, а особистість, не так «що», як «хто» і «як»* (Донцов, т. 7, с. 251); *Без характеру мертвий є всякий патріотизм* (Донцов, т. 4, с. 40).

Висновки

Публіцистика реконструює суспільне й історичне тло будь-якої епохи через мовлення відомих особистостей, чільне місце серед яких належить Д. Донцову. Твори мислителя — це взірці інтелектуалізму, підсиленого народномовною стихією, яка є підґрунтям для творення фразеологізмів-маркерів його стилю.

Джерельна база дозволила відстежити культурно-національну специфіку фразеологізмів мислителя та виявити їхні семантично різноманітні типи. Фразеологізми біблійного походження, античні, латинські, крилаті вислови українського походження та переклади влучних висловів із західноєвропейських мов, народне мовлення (прислів'я, приказки, вислови жартівливого характеру) — уся ця фразеологічна палітра сповна розгорнута в працях Д. Донцова та є невичерпною скарбницею поповнення лексичного складу сучасної української мови.

Власне авторські фразеологізми Д. Донцова в публіцистичному тексті формують численні мікрополя, що стосуються утвердження самостійної держави, ідеології, ідеї, показу боротьби, засад творення провідної верстви, усвідомлення суті ворога та виховання характеру.

Фразеологізми великого публіциста показують його неординарне багатство мовомислення та творять впізнаваний ідіостиль.

Бібліографія

- Андрейченко, О. І. (2007). Лексична заміна компонентів фразеологічних одиниць у жанрі політичної дискусії. *Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія „Філологія”*, 20 (59), № 6, с. 158–163. Електронний ресурс: http://sn-philol.cfuv.ru/wp-content/uploads/2016/12/andreychenko_24.pdf [Andreychenko, O. I. (2007). Leksychna zamina komponentiv frazeolohichnykh odynyt' u zhanri dyskusiyi. *Ucheni zapysky Tavriys'koho natsional'noho universytetu im. V. I. Vernads'koho. Seriya „Filolohiya”*, 20 (59), № 6, s. 158–163. Elektronnyy resurs: http://sn-philol.cfuv.ru/wp-content/uploads/2016/12/andreychenko_24.pdf].
- Баган, О. (2013). Стратегія для України: через героїчну націософію до наступальної геополітики. В: *Д. Донцов. Вибрані твори: в 10 т.* (т. 5, с. 5–16). Дрогобич: Відродження [Bahan, O. (2013). Stratehiya dlya Ukrayiny: cherez heroichnu natsiosofiyu do nastupal'noyi heopolityky. V: *D. Dontsov. Vybrani tvory: v 10 t.* (t. 5, s. 5–16). Drohobych: Vidrodzhennya].
- Білоноженко, В. М. (1993). *Фразеологічний словник української мови: у 2-х кн.* (кн. 1–2). Київ: Наукова думка [Bilonozhenko, V. M. (1993). *Frazeolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy: u 2-kh kn.* (kn. 1–2). Kyiv: Naukova dumka].
- Донцов, Д. (2002). *Єдине, що є на потребу.* Київ: Діокор [Dontsov, D. (2002). *Yedyne, shcho ye na potrebu.* Kyiv: Diokor].
- Донцов, Д. (2006). *Націоналізм.* Вінниця: ДП „ДКФ” [Dontsov, D. (2006). *Natsionalizm.* Vynnytsya: DP „DKF”].

- Донцов, Д. (2010). *Хрестом і мечем*. Тернопіль: Рада [Dontsov, D. (2010). *Khrestom i mechem*. Ternopil': Rada].
- Донцов, Д. (2011). *Дух нашої давнини*. Львів – Київ: Накладом Юрія Криворучка [Dontsov, D. (2011). *Dukh nashoyi davnyyny*. L'viv – Kyuyiv: Nakladom Yuriya Kryvoruchka].
- Донцов, Д. (2011–2016). *Вибрані твори: у 10 т.* (т. 1–10). Дрогобич: Відродження [Dontsov, D. (2011–2016). *Vybrani tvory: u 10 t.* (t. 1–10). Drohobych: Vidrozhennya].
- Донцов, Д. (1936). *Патріотизм*. Львів: Квартальник Вістника [Dontsov, D. (1936). *Patriotyzm*. L'viv: Kvartal'nyk Vistnyka].
- Жуйкова, М. В. (2007). *Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов*. Луцьк: Вежа [Zhuykova, M. V. (2007). *Dynamichni protsesy u frazeolohichniy systemi skhidnoslov'yans'kykh mov*. Luts'k: Vezha].
- Князь, Т. М. (2014). *Фразеологізми української мови на позначення заможності: структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти*. Харків: Точка [Knyaz', T. M. (2014). *Frazeolohizmy ukrayins'koyi movy na poznachennya zamozhnosti: strukturno-semantychnyu, ideohrafichnyu, lnhvokul'turolohichnyu aspekty*. Kharkiv: Tochka].
- Коваль, А. П. (2001). *Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження*. Київ: Либідь [Koval', A. P. (2001). *Spochatku bulo slovo: Krylati vyslovy bibliynoho pokhodzhennya*. Kyuyiv: Lybid'].
- Коваль, Р., Шевчук, В., Михальченко, М. (ред.). (2001). *Українська афористика*. Київ: Просвіта [Koval', R., Shevchuk, V., Mykhal'chenko, M. (red.). (2001). *Ukrayins'ka aforystyka*. Kyuyiv: Prosvita].
- Луцький, Ю. (ред.). (2001). *Тисяча цитат з українського письменства. Збірник*. Київ: Смолоскип [Luts'kyu, Yu. (red.). *Tysyacha tsytat z ukrayins'koho pys'menstva. Zbirnyk*. Kyuyiv: Smoloskup].
- Мацько, Л., Сидоренко, О., Мацько, Л. (2003). *Стилістика української мови: Підручник*. Київ: Вища школа [Mats'ko, L., Sydorenko, O., Mats'ko, L. (2003). *Stylistyka ukrayins'koyi movy: Pidruchnyk*. Kyuyiv: Vyshcha shkola].
- Микитюк, О. (2021). *Щастя — бути сильним. Афоризми та сентенції Дмитра Донцова*. Львів: Видавництво Львівської політехніки [Mykytyuk, O. (2021). *Shchastya — buty syl'nym. Aforyzmy ta sententsiyi Dmytra Dontsova*. L'viv: Vydavnytstvo L'vivs'koyi politekhniky].
- Романюк, С. (2015). Фразеологізми та нефразеологізми в українському політичному дискурсі. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 3, с. 249–257 [Romanyuk, S. (2015). *Frazeolohizmy ta nefrazeolohizmy v ukrayins'komu politychnomu dyskursi*. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 3, s. 249–257].
- Селіванова, О. О. (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми*. Підручник. Полтава: Довкілля-К. Електронний ресурс: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001595 [Selivanova, O. O. (2008). *Suchasna lnhvistyka: napryamy i problemy*. *Pidruchnyk*. Poltava: Dovkillya-K. Elektronnyy resurs: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001595].
- Селіванова, О. О. (2011). *Лінгвістична енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К [Selivanova, O. O. (2011). *Lnhvistychna entsyklopediya*. Poltava: Dovkillya-K].
- Сербенська, О. (2006). *Мовний світ Івана Франка: статті, роздуми, матеріали*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка [Serbens'ka, O. (2006). *Movnyy svit Ivana Franka: statti, rozdumy, materialy*. L'viv: Vydavnychyu tsentr LNU imeni Ivana Franka].

- Удовиченко, Г. М. (1984). *Фразеологічний словник української мови*, т. 1–2. Київ: Вища школа [Udovychenko, H. M. (1984). *Frazeolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy*, t. 1–2. Kyiv: Vyshcha shkola].
- Ужченко, В. Д. (1988). *Народження і життя фразеологізму*. Київ: Радянська школа [Uzhchenko, V. D. (1988). *Narodzhennya i zhyttya frazeolohizmu*. Kyiv: Radyans'ka shkola].
- Фаріон, І. (ред.). (2010). *Афоризми та сентенції Юрія Ілленка. Криниця для спраглих*. Івано-Франківськ: Місто НВ [Farion, I. (red.). (2010). *Aforyzmy ta sententsiyi Yuriya Ilyenka. Krynytsya dlya sprahlykh*. Ivano-Frankivs'k: Misto NV].
- Хомський, Н. (2000). *Роздуми про мову*. Львів: Ініціатива [Khoms'kyu, N. (2000). *Rozdumy pro movu*. L'viv: Initsiatyva].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.12>

Data przesłania artykułu: 8.03.2022

Data akceptacji artykułu: 21.03.2023

YELYZAVETA PERESADA

Doniecki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stusa, Ukraina

(Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine)

Проблема конкуренції латиниці й кирилиці в українській лінгвокультурі

The problem of competition between Latin and Cyrillic systems in Ukrainian linguistics culture

Abstract

The rivalry between two graphic systems, the Cyrillic alphabet and the Ukrainian Latin alphabet, can be traced throughout the history of the functioning of the Ukrainian language. During the 19th–21st centuries, Ukrainian linguists were continuously analyzing the question issue of rivalry between Cyrillic and Latin alphabets in the Ukrainian linguoculture. The problem of the functioning of the Ukrainian Latin alphabet in the modern Ukrainian linguistic space during the globalization of English has been reemerged and continues to stir up the scientists. It expands the problematics of Ukrainian linguographic theory and reorients it toward a goal of the de-specifying information on this subject in the both diachronic and synchronic aspects of diachrony and synchrony.

Keywords: graphic system, Latin alphabet, Ukrainian Latin alphabet, Cyrillic alphabet, linguography

Проблема конкуренции латиницы и кириллицы в украинской лингвокультуре

Резюме

На протяжении истории функционирования украинского языка прослеживается конкуренция между двумя графическими системами — кириллицей и украинскими вариантами латиницы. В XIX–XXI веках вопрос о конкуренции между этими алфавитами в украинской лингвокультуре неоднократно анализировали украинские языковеды. В период гло-

бализации английского языка проблема украинского варианта латинского алфавита для функционирования в современном украинском языковом пространстве снова возобновилась и продолжает волновать ученых. Это расширяет проблематику теории украинской лингвографии и ставит задачу изучения данного вопроса в аспекте диахронии и синхронии.

Ключевые слова: графическая система, латиница, варианты украинской латиницы, кириллица, лингвография

Вступ

Писемність є найважливішим складником культури кожного народу, що виникає внаслідок розвитку суспільства. Термін *лінгвокультура* (лат. *lingua* — мова і *cultura* — освіта, розвиток) позначає „вияв, відбиття і фіксацію культури в мові й дискурсі” (Загнітко, 2012, т. 2, с. 156). Лінгвокультура відображає традиції певного мовного середовища. На думку Тетяни Космеда, „лінгвокультура – це феномен, що репрезентує масив інформації, який так чи так пов’язаний з мовою, з кожною її одиницею” (Космеда, 2020, с. 4). Саме графіку вважають соціально-ідеологічним чинником впливу на мовців, оскільки літери – „це знаки відповідної лінгвокультури, що виражають «дух» кожної конкретної мови, адже «форма» є, [...], опозитивним корелятом «змісту»” (Космеда, 2020, с. 80). Використання певної графічної системи значною мірою базується на традиції, оскільки „панівна (типова) графічна форма письмових знаків певної цивілізації є, звичайно, умовна й визнається нацією внаслідок тривалої традиції” (Космеда, 2020, с. 24). Інколи традиція змінюється, що призводить до змін алфавітів та засвідчує пристосування графіки до потреб суспільства.

Упродовж XIX–XXI ст. простежувалося кілька спроб латинізації кирилиці. Особливості функціонування латинської графіки в українському лінгвокультурному просторі аналізували зарубіжні вчені, зокрема Йосиф Їречек, Роман Якобсон, Міхаель Мозер, та українські дослідники: у XIX ст. — Михайло Драгоманов, Йосип Лозинський, Олександр Потебня; з XIX – до середини XX ст. — Леонід Булаховський, Павло Житецький, Агатангел Кримський, Іван Огієнко, Василь Сімович, Іван Франко, Маркіян Шашкевич; у другій половині XX ст. — Михайло Жовтобрюх, Микола Наконечний, Ярослав Рудницький, Юрій Шевельов; наприкінці XX — на початку XXI ст. — Богдан Ажнюк, Максим Вакуленко, Андрій Д’яков, Анатолій Загнітко, Тетяна Космеда, Василь Німчук, Лілія Соболь, Ірина Фаріон.

Мета цієї наукової розвідки — висвітлити проблему «конкуренції» двох графік — кирилиці та латиниці, що простежується в українському мовному просторі, починаючи з XIX ст., (а) схарактеризувавши спроби латинізації української абетки ретроспективно, а також (б) окресливши погляди мовознавців щодо пропозицій запровадження латиниці в український лінгвопростір.

1. Виклад основного матеріалу

„Для українців, які тривалий час перебували під владою кількох імперій, мова й далі залишається опорним пунктом української ідентичності, запорукою виживання українського етносу як колективної індивідуальності і збереження його національного обличчя” (Ажнюк, 2021, с. 4). Однак українське суспільство намагається відстоювати не лише рідну мову, мову титульної нації, але й, головне, її графічне вираження. Українська кирилиця має багатовікову історію, але впродовж усього часу свого існування українська кирилична система зазнавала тиску, виникали сумніви щодо ефективності її використання.

Мотивами „конкуренції” двох графік писемності слугують насамперед політико-культурологічні чинники. Уперше конкуренція між латиницею і кирилицею простежувалася в Галичині, через те що ця територія тривалий час перебувала під владою Польщі та Австрії, які й нав’язували свою писемність, насамперед графіку. Інакше кажучи, на західну частину України тривалий часовий період впливали сусідні європейські держави. В іншій частині України спроб відмови від кирилиці не було, оскільки центральна та східна частини України були в складі Російської імперії. У сучасному українському суспільстві велику роль відіграють політичний та психологічний чинники сприйняття кирилиці: ідеться про асоціювання кирилиці з Росією. Водночас сьгоднішні пропозиції щодо латинізації української графічної системи прихильники латиниці мотивують орієнтацією України на Європу та інтеграцією у світове співтовариство. Однак спроби латинізації українського мовного простору, як зауважувалося, непоодинокі й мають історичне минуле.

1.1. Активні періоди намагання впровадити латиницю в українськомовний лінгвокультурний простір

Актуалізація питання переходу української писемності на латиницю в XIX ст. простежується двічі, що призводить до двох спалахів „азбучної війни”. Перша хвиля спричинена (1) науковою розвідкою Йосипа Лозинського (1834), а друга — (2) брошурою Йосифа Їречека (1859), поява якої пов’язана з бажанням Агенора Голуховського придушити українство в Галичині. Однак після цього на деякий час подібні спроби припинилися та за часів існування СРСР впровадити латинку пропонували лише один раз (3) на Всеукраїнській правописній конференції 1927 року. Із європеїзацією України політики знову порушили питання запровадження латинської графіки. У 2018 р. з такою пропозицією виступив міністр закордонних справ України Павло Клімкін, а в 2021 р. подібну заяву зробив секретар РНБО Олексій Данілов.

Пропозиції впровадження латиниці породжують проекти (варіанти) української латиниці. Узагальнюючи історичну інформацію із цього питан-

Таблиця 1. Зведена таблиця популярних варіантів української латиниці (1830–2000 рр.)

Автор варіанта	Дата актуалізації	Основа	Публікації, що обґрунтовують необхідність переходу на латиницю	Приклади писемної реалізації
Варіант Йосифа Лозинського (для української латинки вживав термін <i>українське абецадло</i>)	1834	абецадло польської мови	<i>O wprowadzeniu abecadla polskiego do piśmiennictwa ruskiego</i> (Łozński J. <i>Rozmaitości</i> . Lwów 1834, № 29, с. 228–230)	етнографічна праця <i>Ruskoje wesile</i> (1835, Й. Лозинський)
Варіант Йосифа Іречека (назва пропонуваної української латинки за прізвищем її творця — <i>іречеківка</i>)	1859	абеседда чеської мови	<i>Über der Vorschlag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben. Im Auftrage des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht verfasst von Joseph Jireček, Wien. Aus der kaiserlich königlichen Hof- und Staatsdruckerei (1859)</i>	латинізована версія <i>Marij. Maty Isisowa</i> . (1882), трансформована з української графіки на абеседду Михайлом Драгомановим
Варіант латинки на основі сербсько-хорватського алфавіту (названо за прізвищем її творця Людевіга Галя — <i>гаєвиця</i>)	1900-ті роки	сербськохорватська гаєвиця	Описано в статті Ярослава Михайлишина <i>Транслітерація чи латинська абетка для української мови (Незалежний культурологічний часопис І)</i>	інтернет-проект <i>NovaLatynka</i>
Варіант Івана Лучука (назва <i>лучуківка</i> — аналогічно за прізвищем її творця)	2000	на основі проєкту Іречека чеська абеседда зі зміною <i>ch</i> — <i>x</i>	<i>Koroľkuj Pravorus</i>	український часопис <i>І</i>
Варіант Максима Лагоди (назва <i>лагодівка</i> за прізвищем творця)	наприкінці 2000-х	на основі проєкту Іречека (чеська абеседда) з додатковими літерами <i>í</i> та <i>ý</i>	<i>Українська латинка. Орфографічні правила</i>	не знайдено
Варіант Сергія Мельника (назва <i>Мельниківка</i> за прізвищем творця)	наприкінці 2000-х	на основі проєкту Іречека (чеська абеседда) за новою <i>І</i> (<i>словац. mákké el</i>) на <i>í</i> (<i>словац. dlhé el</i>) і додав <i>ý</i>	онлайн-проект	не знайдено

Джерело: складено автором

ня, пропонуємо таблицю, у якій указано найпопулярніші варіанти української латиниці, запропоновані в період з 1834 р. до 2000 р.

„Конкуренція” двох графічних систем призвела до появи певної кількості варіантів української латиниці, що отримали свої номінації, розширюючи метамову лінгвографії. Більшість назв проєктів створені за практично однією словотвірною моделлю: основа прізвища автора варіанта української латиниці + суфікс *-івк(а)* (*Їречек* – *їречеківка*, *Лучук* – *лучуківка*, *Лагода* – *лагодівка*, *Мельник* – *мельниківка*), а також: основа прізвища *Гай* + суфікс *-ев* = *гаєв(ий)* + суфікс *-иц(я)* = *гаєвиця*.

Аналіз основних варіантів української латиниці за абетками, на яких вони ґрунтуються, дає змогу стверджувати, що більшість варіантів українські мовознавці формували на базі проєкту Й. Їречека, що наочно подано у вигляді схеми:

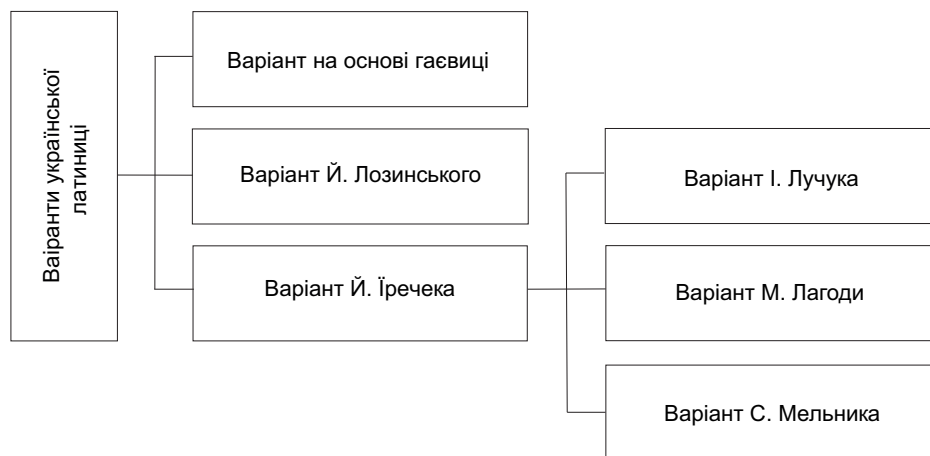

Схема 1. Походження варіантів української латиниці

Отже, усі проєкти української латинки мають різні основи. Варіант Й. Лозинського, змодельований на основі польського алфавіту, отримав номінацію *абецадло*, варіанти Й. Їречека, І. Лучука, М. Лагоди, С. Мельника актуалізують чеську *abecedu*. Крім того, існує варіант латиниці на базі сербсько-хорватської гаєвиці, що була розроблена Л. Гаєм.

1.2. Проєкти латинки в оцінці вчених ХІХ ст.

Варіанти української латинки спричинили палкі суперечки серед мовознавців. У ХІХ ст. були пропозиції переходу слов'янської писемності, зокрема й української, на єдину графічну систему — латинську. Спроба латиніза-

ції в 1834 р. викликала обурення в колах наукової інтелігенції того часу, яка не сприймала латинізації українського мовного простору та критикувала варіанти української латинки. Маркіян Шашкевич, наприклад, у праці *Азбука і абецадло* (1834) не погоджувався зі зміною графіки українського алфавіту та вказував на цінність кирилиці, наголошуючи, що кирилиця є священним надбанням та релігійним символом України. Розмірковуючи про пропозицію Й. Лозинського щодо впровадження польського абецадла, М. Шашкевич зауважує, що цей варіант не може замінити кирилиці, оскільки він не здатний передати всі українські звуки та є „недосконалим для передачі навіть усіх польських звуків” (Шашкевич, 1965, с. 120). Неможливість переходу української писемності на латиницю М. Шашкевич обґрунтовує тим, що кожен народ, в основі письма якого лежить латиниця, має свій правопис, тому „кожен народ буде читати українське письмо відповідно до свого правопису і буде творити з українських слів незрозумілі нісенітниця, страшні для вуха слов'янина, а звідси виникне не зовсім правильна думка про українську мову” (Шашкевич, 1965, с. 115). Окрім того, він переконує, що кирилиця — досконалий український алфавіт, акцентуючи, що „всі слов'янські народи, які користуються латинським алфавітом, ще й досі шукають знаки для деяких звуків, які вживає тільки слов'янин, які притаманні лише слов'янинові і про які римлянин навіть не здогадувався, принаймні він не відчував і не взяв їх з оточуючого його середовища [...]” (Шашкевич, 1965, с. 116). Відповіддю Й. Лозинського впровадити польський варіант абетки, запропонованого Й. Лозинським, вважають статтю Йосифа Левицького *Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego* (1834), у якій проаналізовано цю ідею та категорично заперечено необхідність увести латинку, замінюючи нею український варіант кирилиці (див. детально Франко, с. 571–578). Спогади Якова Головацького засвідчують, що, окрім М. Шашкевича, на статтю Й. Лозинського *O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego* ще відреагували й Д. Зубрицький та Й. Левицький, які також не підтримали пропозиції (див. про це: Головацький, 1885).

Наступним, хто підсумував дискусію з приводу впровадження польського абецадла в українську мову, був Іван Франко, який підготував статтю *Азбучна війна в Галичині* (1986), де розглянув проблему „кирилиця чи гражданка, галицько-руський чи російський язик”. Він наголосив, що „про латинку ніхто [...] тоді навіть не думав серйозно” (Франко, 1986, с. 586). Письменник проаналізував і проєкт української латинки Й. Іречека, показавши, що він не придатний для впровадження в простір української лінгвокультури.

Одночасно з пропозицією Й. Іречека, ніби передбачаючи її, вийшла у світ брошура Богдана Дідицького *O неудобности латинской азбуки в письменности русской* (1859), у якій автор висуває аргументи про неможливість застосування латинської графіки замість української кирилиці. Після критики цієї статті, яку опублікував Й. Іречек, Б. Дідицький підготував відповідь

під назвою *Спорь о рускую азбуку* (1859), у якій показав переваги кирилиці, продемонстрував її особливу цінність для українського народу. Таке категоричне заперечення намагав уведення латиниці в український лінгвокультурний простір зумовлено бажанням зберегти український фольклор, великий масив класичної художньої спадщини, традицій, національного „духу мови”, її своєрідності.

1.3. Опозиція кирилиця – латиниця у світоглядній концепції українських мовознавців ХХ–ХХІ ст.

У ХХ ст. мовознавці також не захоплюються ідеєю повного переходу на латинську графіку, а припускають можливість використання латиниці лише паралельно з кирилицею.

У 2000 році Іван Лучук у передмові до студії *Korotkyj Pravopys* підтримав можливість часткового функціонування латинських літер в українському мовному просторі паралельно з кирилицею, тобто використання латинської графіки з певним функційним навантаженням, зокрема „dl'a zastosuvannja jiji v komp'juternij haluzi, jaka pry semymyl'nomu rozvytkovi novitnix tehnolohiji” [для застосування її в комп'ютерній галузі, яка при семимильному розвитку новітніх технологій. — Переклад власний — Є. П.] (Лучук, 2000, с. 3). Водночас учений указує на деяку недосконалість кирилиці, зазначаючи, що її „nedostatno dl'a universal'noho vxodzennja ukrajinskoji movy u svit virtual'noji real'nosti ta dl'a efektyvnoho funkcionuvannja ukrajinskoji movy na vsix možlyvux rivnax, povjazanyx iu total'noju komp'jutyryzacijaju praktyčno vsix vydiv dijalnosti l'udyny u sučasnomu suspil'stvi” [недостатньо для універсального входження української мови у світ віртуальної реальності та для ефективного функціонування української мови на всіх можливих рівнях, пов'язаних із тотальною комп'ютеризацією практично всіх видів діяльності людини в сучасному суспільстві. — Переклад власний — Є. П.] (Лучук, 2000, с. 3).

Руслан Чортківський переконаний, що, виступаючи за перехід української мови на латинський шрифт, прихильники латиниці зустрінуться з аргументами „проти”, зокрема прибічники кирилиці (1) згадають про „ратні подвиги батьків-дідів-прадідів і дідів-прадідів проти польської шляхти та німецько-фашистських загарбників” (Чортківський, 2003); (2) зауважать, що зміна графічної системи „несе загрозу ополячення чи загалом засмічення української мови” (Чортківський, 2003); (3) назвуть перешкодою значні витрати на реалізацію цього проєкту, оскільки перехід на латинку „з'їсть багато коштів із держскарбниці” (Чортківський, 2003); (4) припустять, що латинська графіка „налякає, відштовхне російськомовне населення [...] і відіб'є в нього бажання її вивчати” (Чортківський, 2003); а на противагу цьому (5) зазначать, що кирилична графіка „більше відповідає мовним особливостям та менталітетові українців” (Чортківський, 2003); а також (6) зацентру-

ють увагу на зайвій плутанині, „що виникне в головах молодих під час навчання” (Чортківський, 2003).

Однак, як бачимо, ідеться вже не про повну заміну кириличної графіки на латинську в українському лінгвопросторі. На думку Ірини Магдиш, „ніхто не буде примушувати дітей вчитися латинського письма в початковій школі, і книги, видані кирилицею, не будуть спалені і не відійдуть на вічне збереження до бібліотечних сховищ” (Магдиш, 2003). Вона зауважує, що завдання та мета проєкту полягають у тому, щоб „запровадити паралельне існування і функціонування двох графічних зображень, що вирішило б немало технічних проблем і забезпечило комунікаційне перетікання і взаємовплив української і англійської мов [...]” (Магдиш, 2003).

Цю думку підтримує Андрій Д’яков у статті *Українська латинка як атрибут інтеграції України в світове співтовариство*, зазначаючи, що немає необхідності повністю замінювати традиційну графіку, оскільки за довгий час існування вона повністю пристосувалася до особливостей української фонетики, однак „фактично український правопис повинен мати два обличчя — оригінальне (для власних потреб) та латинізоване (для міжнародного спілкування)” (Д’яков, 1999). Отже, А. Д’яков закликає українців до використання латиниці з метою органічної інтеграції України у світове співтовариство: „Зараз фактично для кожної мови повинна бути створена латинізована абетка. Інша річ, для одних мов вона повинна використовуватися як основний алфавіт, а для інших — як допоміжний” (Д’яков, 1999).

У 2021 році знову намагаються протиставити латиницю кирилиці. Ініціатором цього став секретар Ради національної безпеки й оборони України Олексій Данілов, який наголошував на політико-психологічних чинниках цього явища: в Україні йде війна, що спричиняє протистояння з Росією та всім російськомовним простором, зокрема й у сфері культури загалом і конкретно в лінгвокультурі. В інтерв’ю Радіо Свобода на запитання щодо запровадження латинки політик заявив: „Я за. Я вважаю, що це буде одна з фундаментальних речей: нам треба позбавитися кирилиці і перейти на латиницю” (Радіо Свобода, 2021). Водночас він виступив за двомовність українців: „Я за дві мови в нашій країні. Англійська мова має бути обов’язкова, тому що, коли ми говоримо про цивілізований світ, то англійська мова — це мова цивілізованого спілкування” (див. Радіо Свобода, 2021).

У дискусію з О. Даніловим вступили мовознавці, які категорично проти таких закликів і намірів, але фактично всі аргументи, які наводять сучасні українські лінгвісти (Богдан Ажнюк, Павло Гриценко, Ірина Фаріон), були вже висловлені І. Франком, М. Шашкевичем, Й. Левицьким, Б. Дідицьким та ін.

Директор Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук, професор Павло Гриценко в інтерв’ю каналу «Україна 24» висловив своє невдоволення тезами О. Данілова. Мовознавець пояснив, що зміна

кирилиці зруйнує українську традицію та аргументує неможливість переведення української писемності на латинську графіку тим, що „кирилиця в Україні існує принаймні спорадично, тобто частково, з IX ст., а з XX ст. почалося масове поширення кириличної книги, а це те, через що утвердилась наша держава” (див. Вус, 2021). П. Гриценко наголосив, що використання двох форматів писемності, як, наприклад, у Сербії, є неможливим, а точніше „це нонсенс. У нас є прекрасна традиція кирилична, у нас створена величезна інформаційна база на кириличній основі. [...] І ніякої паралельності, усяка паралельність руйнує — руйнувати традицію не можна” (Касіян, 2021).

Директор Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні, доктор філологічних наук, професор Богдан Ажнюк зазначив, що „графічна система мови — це не упаковка для товару, яка сьогодні одна, а завтра інша. Це частина знакової системи всієї нації”, зміна якої буде означати відмову від української багаторічної культурної спадщини, оскільки „українська мова є старописемною і вже понад тисячоліття користується системою кирилиці” (див. Novyny.live, 2021). Розмірковуючи про мотиви, що аргументують перехід на латинську графіку в українському мовному просторі, мовознавець зазначив, що це „досить ілюзорні уявлення про те, що саме через зміну графічної системи ми вже опинимось в Європі”. Такий перехід „буде великим потрясінням для всієї нації в психологічному, технологічному та культурологічному плані” (Novyny.live, 2021).

Ірина Фаріон також категорично розкритикувала заяву О. Данілова, порівн.: „Сьогодні це пропонують люди, які не мають чіткої ідеологічної позиції, світоглядних цінностей і певностей себе. Це люди, які вважають, що змінивши форму, можна змінити зміст. Але Москва покине Україну тільки тоді, коли українці перестануть постійно себе з нею порівнювати” (NTA, 2021).

У зв'язку з поширенням англійської мови в українському лінгвокультурному просторі необхідно простежити та виокремити основні функції латинської графіки, що є основою англійського алфавіту, у кириличному писемному просторі, що зумовлює актуальні напрями для подальшої наукової розвідки.

Висновки

Вивчивши історію подання пропозицій щодо актуалізації варіантів латиниці висновковуємо, що в основі цього явища політичні, психологічні, культурологічні чинники. Було запропоновано латинографічні проекти щодо створення української латинки на базі трансформованого польського, чеського, сербсько-хорватського та англійського варіантів латинського алфавіту: українські латинки Й. Лозинського, Й. Їречека, І. Лучука, М. Лагоди, С. Мельника. Однак ці проекти не були реалізовані та залишилися лише

пропозиціями, оскільки переважна більшість українського наукового товариства не погоджувалася й не погоджується сьогодні на заміну кириличної графіки на латинську. Обґрунтовують це тим, що в Україні багатовікова кирилична традиція і не можна відмовитися від такого феномена національної спадщини через політику. Зміна графіки не допоможе нам у технічному та культурному розвитку, а, навпаки, може стати на заваді. Сьогодні це питання порушують насамперед політичні діячі, пов'язуючи відмову від кирилиці з військовими діями Росії на Сході, бажанням наблизитися до Європи. Однак хибною є думка, що саме зміна графіки приведе до зближення з Європою, оскільки є країни, що ввійшли до Євросоюзу без заміни кириличної графіки. Сьогодні не потрібно повністю переходити на латинку чи замінювати нею кириличну графіку. Можливо лише інтегрувати латинську графіку в український мовний простір або ж використовувати її для транслітерації, творення термінів, а також для реалізації низки атракційних функцій, моделювання образних засобів. Отже, необхідності в абсолютній відмові від використання латинських літер немає. Розглядувана проблема на сьогодні ще не має остаточного вирішення.

Бібліографія

- Ажнюк, Б. (2021). *Мовна політика: Україна і світ*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго [Azhnyuk, B. (2021). *Movna polityka: Ukrayina i svit*. Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho].
- Булаховський, Л. (1975). *Соціальні моменти розвитку графіки: у 5 т. Загальне мовознавство*. Київ: Наук. думка [Bulakhovskyy, L. (1975). *Sotsial'ni momenty rozvytku hrafiky: u 5 t. Zahal'ne movoznavstvo*. Kyiv: Nauk. dumka].
- Вус, О. (2021). *Теоретичний перехід України на латиницю можна назвати нонсенсом — мовознавець*. Електронний ресурс: <https://tsn.ua/ukrayina/teoretichny-perehid-ukrayini-na-latinicyu-mozhna-nazvati-nonsensom-movoznavets-1867498.html>. [Vus, O. (2021). *Teoretychnyy perekhid Ukrayiny na latynysyu mozhna nazvaty nonsensom — movoznavets'*].
- Головацький, Я. (1885). Воспоминание о Маркіяні Шашкевичі и Івані Вагиловичі. *Литературний збірник издаваемый литературным обществом Галицко-Русской материцы*. Львів, с. 10–41 [Holovats'kyy, Ya. (1885). *Vospomyananie o Markiyani Shashkevychi y Ivani Vahylevychi. Lyteraturnyyzbornyk yzdavaemyy lyteraturnym obshchestvom Halytsko-Russkooy matytsy*. L'viv, s. 10–41].
- Д'яков, А. (1999). *Українська латинка як атрибут інтеграції України в світове співтовариство*. Електронний ресурс: <http://latynka.tak.today/latynka-atrybut-integraciji/> [D'yakov, A. (1999). *Ukrayins'ka latynka yakatrybut integratsiyi Ukrayiny v svitove spivtovarystvo*].
- Загнітко, А. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 томах*. Донецьк: ДонНУ [Zahnitko, A. (2012). *Slovnnyk suchasnoyi lnhvistyky: ponyattya i terminy: u 4 tomakh*. Donets'k: DonNU].
- Касіян, В. (2021). *Директор Інституту української мови НАН назвав перехід на латиницю нонсенсом*. Електронний ресурс: https://lb.ua/society/2021/09/14/493892_direktor_institutu_ukrainskoi_movi.html [Kasiyan, V. (2021). *Dyrektor Instytutu ukrayins'koyi movy NAN nazvav perekhid na latynysyu nonsensom*].

- Космеда, Т. (2020). *Дух літери, або буква — першоелемент лінгвокультури*. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня „Рута”» [Kosmeda, T. (2020). *Dukh litery, abo bukva — pershoelement linhvokul'tury*. Kam'yanets'-Podil's'kyu: TOV «Drukarnya „Ruta”»].
- Лучук, І. (2000). *Ukrajinska latynka. Korotkuj pravopys*. Львів: Класика [Luchuk, I. (2000). *Ukrajinska latynka. Korotkuj pravopys*. L'viv: Klasyka].
- Магдиш, І. (2003). *Латинки боятися — у світ не ходити*. Електронний ресурс: <http://latynka.tak.today/latynky-bojatyasia-u-svit-ne-xodyty> [Mahdysh, I. (2003). *Latynky boyatyasya – u svit nekhodyty*].
- Радіо Свобода (2021). *Данілов підтримує ідею переходу України на латиницю*. Електронний ресурс: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rnbo-danilov-latynytsia/31455662.html> [Radio Svoboda (2021). *Dahilov pidtrymuje ideyu perekhodu Ukrayiny na latynytsyu*].
- Федик, О. (2000). *Мова як духовний адекват світу (дійсності)*. Львів: Місіонер [Fedyk, O. (2000). *Mova yak dukhovnyu adekvat svitu (diysnosti)*. L'viv: Misioner].
- Франко, І. (1986). *Азбучна війна в Галичині. Збір. творів: у 50 т. Т. 47*. Київ: Наук. думка. [Franko, I. (1986). *Azbuchna viyna v Halychyni. Zibr. tvoriv: u 50 t. T. 47*. Kyiv: Nauk. dumka].
- Чортківський, Р. (2003). *Укрлатинка просто зі смаком*. Електронний ресурс: <http://latynka.tak.today/ukrlatynka-prosto-i-zi-smakom/> [Chortkiv's'kyu, R. (2003). *Ukrlatynka prosto zismakom*].
- Шашкевич, М. (1965). *Азбука і абеткадо. Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст.* Київ: Наук. думка [Shashkevych, M. (1965). *Azbuka i abetsadlo. Pys'mennyky Zakhidnoyi Ukrayiny 30–50-kh rokiv XIX st.* Kyiv: Nauk. dumka].
- NTA. (2021). *Не можна заходити в латиницю у голові з Москвою, — Фаріон про відмову від кирилиці*. Електронний ресурс: <https://www.nta.ua/ne-mozhna-zahodyty-v-latynyczyu-u-golovi-z-moskvoyu-farion-pro-vidmovu-vid-kyrylyczy/> [NTA. (2021). *Ne mozhna zakhodyty v latynytsyu u holovi z Moskvoyu, — Farion pro vidmovu vid kyrylytsi*].
- Novyny.live. (2021). *Это будет большое потрясение: в Институте языкознания прокомментировали идею Данилова о переходе на латиницю*. Електронний ресурс: <https://novyny.live/society/eto-budet-bolshoe-potriashenie-v-institute-iazykoznaniiia-prokommentirovali-ideiu-danilova-o-perekhode-na-latynitsu-12924.html> [Novyny.live. (2021). *Etо budet bol'shoe potryasenyе: v Ynstytute yazykoznanyya prokomentyrovaly ydeyu Danylova o perekhode na latynytsu*].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.13>

Data przesłania artykułu: 7.07.2022

Data akceptacji artykułu: 9.03.2023

YAROSLAV POLISHCHUK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

(Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland)

Європейська ідея та національна ідентичність в українській літературі кінця XIX – початку XX століття

The European idea and national identity in Ukrainian literature at the turn of the 19th and 20th centuries

Abstract

The article presents the process of modernization of Ukrainian literature at the turn of the 19th and 20th centuries. On the one hand, the author analyzes the adaptation of the European idea and culture to Ukrainian realities, on the other hand, the evolution of nationalism reaching its maturity phase is observed in the text. This is evidenced by the declarations and programs published in such magazines as *Ukrain'ska Khata* [Ukrainian Hut] during the years 1909–1914, especially by the articles of Mykola Yevshan and Andriy Tovkachevsky. The discussions that took place during that period were particularly significant in establishing the direction for the development of national culture. Ukrainian literature acquires the features of cultural openness and dialogue, which are clearly illustrated by the works of its prominent authors such as Ivan Franko, Lesia Ukrainka, Mykhailo Kotsiubynsky, Olha Kobylianska, Ahatanhel Krymsky.

Keywords: modernism, nationalism, culture, literature, national tradition

Idea europejska a tożsamość narodowa w literaturze ukraińskiej przełomu XIX i XX wieku

Streszczenie

W artykule został ukazany proces modernizacji literatury ukraińskiej w końcu XIX i na początku XX wieku. Autor z jednej strony obserwuje adaptację idei Europy oraz przyswojenie

europejskiego modelu kulturowego na gruncie, z drugiej zaś ewolucję nacjonalizmu wchodzącego w fazę dojrzałości. Świadczą o tym deklaracje i programy ogłoszone na łamach czasopisma *Українська Чата* (*Українська хата*, 1909–1914), zwłaszcza artykuły autorstwa Mykoły Jewszana oraz Andrija Towkaczewskiego. Na szczególną uwagę zasługują prowadzone wówczas dyskusje, w wyniku których wytyczane są drogi rozwoju narodowej kultury. Literatura ukraińska przyswaja cechy otwartości kulturowej oraz dialogiczności, co dobitnie udowadnia twórczość jej wybitnych autorów, takich jak Iwan Franko, Łesia Ukrainka, Mychajło Kociubyński, Olga Kobyłańska czy Agatanhel Krymski.

Słowa kluczowe: modernizm, nacjonalizm, kultura, literatura, narodowa tradycja

Вступ

Теоретичне осмислення європейської ідеї засвідчує певну динаміку (Weller, 2021). Раніше цю ідею застосовували головно щодо західноєвропейських культур, національна ідентифікація яких у XIX ст. відбувалася через зіставлення зі спільноєвропейською спадщиною (Fendler, Wittlinger, 1999). Проте останнім часом усе більше дослідницький інтерес сягає Східної Європи: привід до нової дискусії про європейськість дав Ларі Вульф своєю відомою книжкою (Wolff, 1994), а найбільшою мірою — цивілізаційно-культурна емансипація Східної Європи, що активно відбувається після упадку комунізму в цій частині континенту. Така тенденція відчутна і в українській гуманістиці: проблема європейської ідентичності поставлена в низці важливих праць, присвячених українському модернізму (Павличко, 1999; Шумило, 2003; Гундорова, 2009; Каченко, 2010). З огляду на активну інтеграцію сучасної України в європейський культурний простір потреба таких досліджень тільки зростає, їх необхідно всіляко розбудовувати.

Мета статті — з'ясувати діалектичну єдність двох понять, що означають європейську та національну ідеї. Прагнемо показати, як європеїзація української літератури на межі XIX–XX століть спонукає до радикального переосмислення національної ідентичності. Цей процес триває впродовж усього періоду; він характеризується як публікацією новаторських літературних текстів, так і гострими дискусіями в середовищі українських інтелектуалів.

I. Європа зблизька

Наріжною проблемою, яку найактивніше дискутовано в означеному вище контексті, став розрив поміж європейською ідеєю та національною ідеологією, поміж модерном і традицією, прагненням оновлення та вірністю традиційному образу українства. На початку XX століття українська національна ідея зазнає істотних коректив. Якщо брати за основу відому теорію націй Е. Д. Сміта, варто зауважити, що тогочасна політична та культур-

на ситуація мала перехідний і нестабільний характер. Процес становлення української нації не вписується в типову модель, описану Е. Смітом. Якщо в формуванні націй Західної Європи провідними чинниками були закон та право, що інтегрують суспільство, то в Україні вирішальне значення мали інші фактори: на творення символічної спільноти мали вплив звичаї, традиції, словесність, культурно-історична пам'ять (Сміт, 1994; Рябчук, 2019). Це пояснює факт, що особливу вагу в утвердженні національного інтересу надавали художній літературі, всіляко підкреслюючи її громадянсько-патріотичну місію (Матвійшин, 2009; Забужко, 1993).

На протилежному боці національно-патріотичного обов'язку лежав принцип свободи творчості, що вже дав блискучі плоди в культурах сусідніх народів. Проте ця свобода силою свого впливу на індивідуальний вибір художника відривала від національного коріння, стимулювала до творчих пошуків на широкому полі загальнолюдської культури. Так народжується колізія національного ґрунту та безґрунтяства, що є синонімом європейської відкритості та космополітизму. У межах такої колізії відбуваються гострі суперечки письменників-інтелектуалів: характерно, що, засигналізуючи актуальну проблему, вони не переведуться ні в 20-х роках ХХ століття, коли прозвучить гасло Миколи Хвильового *Європа чи Просвіта*, ні в 60-х, на що вказує програмна стаття Євгена Сверстюка *Шістдесятники і Захід*, ані в добу Незалежності (Натиук, 2003). Про стратегічну важливість дилеми національного та європейського чинників образно й переконливо писав свого часу Юрій Шерех (Шевельов):

Уже на початку нашого сторіччя, коли все ще так мирно дрімало на поверхні людського життя, ще не запалали вогні спалюваних міст і не розгулялися смерчі, що зривають людей з місця і несуть їх не знати куди в шквалі гарячого піску-очейда, — уже тоді українське письменництво поставило проблему безґрунтяства, і за це ми йому вдячні і шануємо його. В суті речі весь перехід від того, що звать «народницьким» або «етнографічним» періодом нашої літератури, до нового етапу її розвитку був переходом від літератури, приліпленої до свого ґрунту, як біла хатка до чорноземлі, — до літератури, відірваної від свого ґрунту і спраглої віднайти його. Виявом цього було і звернення до світової тематики, і занурення в душевні глибини героїв, і настрої тоді ще неясної і туманної, але вже не «громадської», а якоїсь зовсім іншої, незрозумілої, незнайомої, але наявної туги й розпуки. Від ідилії білої хатки, від простолінійної, море по коліна, лицарськості козака-неяги література вирушила в море тьми, де гойдався якийсь неокреслений смуток, де, правда, ще не було гурагану, але його передчуттям бринів якийсь незрозумілий «valse mélancolique», де прощався селянин зі своїм селом перед камінним хрестом, де носилися якісь «fatae morganae». Тоді постало нове почуття: туги за безґрунтям (Шевельов, 1998, с. 392).

Прихильники традиційного погляду на національне питання нерідко не розуміли потреби відкритості на інші культури, що стала провідною ознакою європейськості. Вони мали за плечима дуже вразливий досвід колоніального виживання й добре засвоїли тактику дій в умовах імперського тиску й тотальної асиміляції. Протиставитись цим руйнівним процесам можна

було тільки через дистанціювання від імперського центру, а значить — і від тих загальноцивілізаційних благ, які йшли за посередництвом того центру. Інша тактика — настанова на відкритість та вихід зі штучного загумінка — стала ознакою культурної, а також політичної емансипації українського руху. „Якщо українськість у народників часто виступає синонімом культурної ізоляції, то «Європа» є символом вільнішого й різноманітнішого культурного розвитку” (Павличко, 1999, с. 41). Ідеї модернізації, проникаючи в товщу національного руху, водночас руйнували старі перепони, які здавалися нездоланими. Заслугою раннього модернізму є передусім ініціювання культурного діалогу, що став початком незворотного процесу інтеграції в модерну європейську культуру (Korniejenko, 1998, s. 71). Однак поділ на прихильників та опонентів модернізації, а також затяті суперечки представників цих таборів стали оголеним нервом у рамках передреволюційного періоду. Принципове служіння українському письменству, вірність йому (в умовах неможливості вільно публікувати свої твори на батьківщині), а понад те — вимогливе ставлення до естетичних засад творчості, орієнтація на модерну європейську культуру, прагнення до самовдосконалення — усе це свідчить про поступове формування свідомості національної еліти свого часу. Марко Павлишин стверджує:

Культурні паралелі й перегуки кінця XIX і початку XX століть показують, що — принаймні в випадку України — розвиток національної літератури був також долученням до Європи. Представники українського літературного процесу орієнтувалися на норми «справжньої» Європи, чи то через свідомий вибір, чи через несвідоме пристосування до європейського культурного середовища. [...] З цього можна зробити висновок, що створення української модерної літератури як *європейської* є частиною того ж процесу, що й формування модерної української національної ідентичності як європейської (Павлишин 2013, с. 57).

У свідомості нової формації української інтелігенції ідеї національної та європейської тотожності однаково важливі, вони створюють властиву дихотомію самоідентифікації, що власне визволяється з-під впливу накинutoї згори моделі колоніальної меншовартості (Забужко, 1993; Шумило, 2003; Mozejko, 1999). Один із лідерів молодого покоління, критик і есеїст Микола Євшан, розглядаючи рідне письменство в зіставленні з іншими літературами, пише про потребу вироблення нової формули ідентичності, яка, з одного боку, враховувала б посилення взаємовпливів різних культур у сучасному світі, а з іншого, — дігнувала б рівновагу чужого та власного:

Взаємні їх впливи на себе стали в останні часи такі могутні, що треба з ними числитися серйозно, коли приходиться робити баланс національної літератури. Тим більше нам, українцям, годі далі протестувати в житті в і літературі, обмежуючи себе заздалегідь від всяких чужих впливів... Треба би всяке явище культури міряти нам не лише своєю домашньою міркою, міркою всяких условностей національного життя, але прикладати до нього трошки й наші домагання і більше строгу європейську оцінку. Але з другого боку, треба ствердити, що всі майже наші екскурсії в «Європу» бу-

ли нещасливі та схиблені. Ми або губилися там цілком, або, коли вертали назад, то не з чимсь дійсно цінним, а більше з випадками багатого стола і старалися себе вмовити, що се дійсна «Європа», дійсна культура, куди багатша від нашої «питомої»! В обох випадках, очевидно, ми виходили якнайгірше (Євшан, 19986, с. 311).

II. Дискусійне напруження

Ознакою переломного часу стали інтенсивні та різнопланові дискусії про шляхи розвитку національної культури, які велися в середовищі творчої інтелігенції наприкінці XIX та на початку XX століття. Засновки дискусійного напруження помітні вже в знаковій полеміці Михайла Драгоманова (Українця) та Бориса Грінченка (П. Вартового), що була розгорнута на сторінках газети *Буковина* в 1892–1893 роках. У виступах чільних представників тогочасної думки набули конкретних означень різні формули ідентичності, які вироблялися під впливом зіставлень та ототожнення себе з іншими, зокрема з російською культурою, що в умовах колоніального поневолення стала своєрідним дзеркалом для української національної ідеї (Грінченко — Драгоманов, 1994). Подальші дискусії стосувалися ідейних засад творчості, хоча, по суті, виходили з усвідомлення традиційної чи модернізованої моделі національної культури. Із різною дозою гостроти подібні проблеми були предметом обговорення в полеміці Миколи Вороного з Іваном Франком (1900–1901), Сергія Єфремова з молодими (1902), Івана Франка з поетами Молодої Музи (1906) тощо. У цих публічних діалогах незмінно виникала дилема загумінкового, що відповідав підневільному станові українців у Російській імперії, або відкритого європейського розвитку.

Гостру полеміку викликали на той час два аспекти в межах окресленої проблематики: 1) культурного статусу українства та поточних його завдань, 2) перспектив та шляхів розвитку в майбутньому. Це оприявнювало та поглиблювало відмінності поміж прихильниками традиційного народництва просвітянського штибу та революційних ідеологій, між прихильниками культурної автономії та прибічниками політичної ідеї, а також між галичанами та наддніпрянцями, що по-різному уявляли собі майбутнє України, спираючись відповідно чи то на політичний досвід Австро-Угорщини, чи то Російської імперії.

Потрібно було певного часу, щоб відділити поверхові впливи європейської моди від упливів істотних та продуктивних. Якщо в останнє десятиліття XIX ст. відбувається перше наближення до європейського модерну, що зокрема втілюється в адаптацію на національному ґрунті декадентських ідей, мотивів та відповідних образів (Гундорова, 1995; Поліщук, 2002; Ткаченко, 2010), то вже на початку нового віку здобуває популярність сецесійний стиль, що своєрідно врівноважує емоційні крайнощі або уникає їх через

декорування та естетизацію (Matusiak, 2006). Новаторство провідних українських письменників починає адекватно оцінювати українська критика; що правда, нерідко після того, як ці таланти визнають неукраїнські авторитети, як-от у випадку Василя Стефаника чи Ольги Кобилянської. Консервативні засади українського націоналізму, наставленого на ізоляцію та захист від впливів іззовні, все-таки міцно даються взнаки. Досить гостро цю тенденцію висміював Микола Євшан. На його думку, поверхове захоплення європейськими впливами проявлялося у двох стереотипах, репрезентантів яких критик називає „яничарами” та „просвітителами”. Одні легко переймають чуже без огляду на його придатність для власних потреб, тоді як інші керуються загальною просвітницькою настановою:

З одного боку, наші «яничари» тратили вповні розуміння народної душі і літератури, навчилися гулюкати на своїх Коцюбинських, Стефаників, Українок чи Кобилянських як на провінціалів, протиставляючи їм елегантню якого-небудь сутеринового літератора з «Європи», а з другого ж боку, наші «просвітителі» насильно почали імпортувати чужу тандиту, не уміючи орієнтуватися серед дійсно цінних здобутків західної культури, та вмовляли публіку, що се «перший сорт». А взагалі, для одних і для других українська література була панною в «короткій суконці». Хочаби зробити її дозрілою, надягнути їй «довгу суконку», вони робили її тільки рафінованою, учили її всяких штучок з літературного «півсвітка» Європи (Євшан, 1998б, с. 311).

Традиційне уявлення, що будувалося на визнання української культури в контексті минулого, репрезентованого старовинними піснями та історичними легендами про козаччину, на початку нового століття уже не могло задовольнити українських інтелектуалів. Його треба було докорінно переглянути й переосмислити, аби відкрити нові горизонти для національної ідеї. Безпечно, значення художньої літератури в цьому процесі було дуже важливим, адже саме письменство упродовж усього ХІХ століття лишалося основним фактором національної консолідації.

Принципової важливості набуває процес відкривання на різноманітні європейські контексти. Європейська тема поступово стає домінантою в українських дискусіях ХІХ ст. про природу відмінності України від Росії, як указує Роман Шпорлюк (Шпорлюк, 2016, с. 358).

Отже, європейський вплив варто пов'язувати не з розмиванням національної традиції, а з намаганням її успішно підбудувати. На помезів'ї століть склалися певні умови для зміни уявлень про національну спільноту, що особливо виразно проявляється після 1905 року, коли тиск царської цензури в суспільному житті був дещо послаблений та з'явилися нові культурні інституції, що репрезентували національну справу (Михутина, 2003, с. 95–96). Така модернізація була внутрішньою потребою українства, яку, щоправда, тогочасна еліта недооцінювала, дотримуючись традиційних поглядів про сакральну єдність народу (Михутина, 2003, с. 252). Не меншою мірою вона була зумовлена зовнішнім тиском — імперською політикою

Росії, що активно асимілювала українців. Тому на порядок денний виходить поняття „новітньої нації” (Сміт, 2010, с. 236), яке стає завданням для реалізації молодому поколінню української інтелігенції цього періоду.

У масштабі нових викликів доктрина громадянського „служіння” літератури все частіше наражається на критику, зокрема з боку молодих adeptів національного мистецтва. Один із них, популярний культурник-публіцист нової генерації Андрій Товкачевський на сторінках журналу *Українська хата* (1911) пише про народницьку концепцію літератури відверто критично, наводячи численні аргументи щодо її неспроможності. Він чітко розділяє зміст самого гасла громадянської відповідальності мистецтва та практику літературної творчості як властивого ремесла, що його сучасники сприймали за важливий чинник утвердження національної справи, без огляду на естетичну цінність самої творчості. А. Товкачевський так означає свою позицію в актуальній для його часу полеміці щодо завдань літератури:

«Громадське слугування» письменства розуміють не як провідну ідею літератури певного періоду, а як певний *категоричний імператив*, поставлений громадянством письменникові і літературі, як *критерій* етичної вартості письменника як особи і літературного твору як твору мистецтва. Опираючись на цей принцип, від художника *вимагають*, щоб він *служив* народові, а від літератури — щоб вона задовольняла *реальні потреби* народу. Таким чином *художню* вартість письменника міряють *етичною* міркою, і художню вартість твору — *користю*. Через те, що етика нашого громадянства теж міряється користю, можна сказати, що у відношенні до письменства наше громадянство тримається грубо утилітарного принципу. Користь не в широкім розумінні цього слова, а в його звичайнім, буденнім значенні — от вся літературна етика й естетика нашого громадянства (Товкачевський, 1912, с. 418–419).

Отже, у суперечках щодо завдання мистецтва було досягнуто певного консенсусу. З одного боку, засада громадянського обов'язку як завдання творчості була піддана критичній ревізії, зокрема молодими письменниками, що орієнтувалися на новітнє європейське письменство. З іншого боку, радикальна практика звільнення автора від суспільної заангажованості, занурення в тонкі психологічні колізії, зокрема в афетивну сферу психіки (а це вповні виявилось в захопленні деканансом) також мала обмежене коло прихильників.

III. Окцидент і Орієнт

Говорячи про європейський вплив, маємо на увазі широке значення цього поняття. Ідея Європи слугує для молоді української літератури причиною й викликом. Вона вабить передусім тим, що дає перспективу культурної відкритості. І ця відкритість означає не тільки захоплення Заходом (Окцидентом), а й зростаюче зацікавлення Сходом (Орієнтом). Письменником і культурником нової формації, який органічно втілює у своїй діяльності ці

два вектори, є Агатангел Кримський. Його приклад є свідченням вибору оптимального шляху модернізації, коли немає радикального розриву з традицією, проте є пошук у сфері екзотичного — того, що раніше було маргіналізоване та не бралось до уваги, хоча може стати важливим елементом національної культури. Модерний характер літературної творчості цього письменника виразно проявився в інтересі до найновіших тем та течій західної творчої думки. Справді, А. Кримський, як зазначала Соломія Павличко, найглибше відчув, пережив та втілював трендові європейські ідеї того часу — „дисгармонію людської душі, її діонісійство, декадентський гедонізм, екзотичні пристрасті” (Павличко, 2001, с. 46).

Поза тим, видатний масштаб його творчої особистості, енциклопедична обізнаність, досконале знання численних мов та культур — усе це творило той властивий контекст творчої уяви, у якому різні впливи урівнювались та співвідносились із власними творчими інтенціями. А поет А. Кримський, незважаючи на активність у літературно-громадському житті, не вважав себе письменником та мав певні застереження щодо власної творчості, йому вдавалося дистанціюватися від поверхової моди та уникати відвертої наслідувальності. На відміну від, скажімо, поетів Молодої Музи, він не імітував декадентську манеру, а спробував виразити психологічне підґрунтя популярних настроїв розпачу та апокаліпсису (Ткаченко, 2002; Ткаченко, 2010; Пастух, 2013).

Позиція письменника була доволі своєрідною, що нерідко дивувало сучасників. Поняття європейськості він трактував широко, включаючи до нього не тільки західні впливи, а й східні. Численні переклади та переспіви зі східних мов у збірці *Пальмове гілля* (1901, 1908) характерно збагачують українську лірику екзотичними мотивами та нюансами переживань ліричного суб'єкта. В адаптації популярних на той час декадентських настроїв А. Кримський більш оригінальний, ніж багато хто з його сучасників. Саме цю оригінальність цінував Микола Євшан, який високо ставив його таланти на тлі тектонічних змін, що відбувалися з емансипацією мистецтва:

З усіх українських поетів А. Кримський чи не найбільше наближується до типу т. зв. *модерного поета*. Розумію тут не звуження сфери діяння творчості, яке знаходимо скрізь у модерних поетів. Сучасна поезія далека від тої старинної поезії, що була могутньою зброєю в боротьбі за свободу, мовою, якою писано та виголошувано закони для народу. [...] Творці теперішні заховалися далеко від життя, поезія їх стала виразом тільки їх приватних почувань. [...] Кримський напевно відчуває те, що як український поет повинен зачеркнути своїй творчості далеко ширшу сферу; відчуває те, пробує навіть не раз ударити в таку струну, що зрозуміла всім, але то лиш проби, і поза них іти поет не може, не має сил (Євшан, 1998а, с. 194–195).

У поезії А. Кримський принципово (без позерства, з усвідомленням всієї ваги літературної традиції в широкому значенні слова) відстоює автономність творчої особистості та її право до вираження широкої гами людських

почуттів і емоцій. Попри применшувальний тон автокоментарів, як-от у передмові до збірки *Пальмове гілля*, де ніби виправдовується, говорячи про песимістичні та психопатичні настрої книжки, він свідомий оригінальності та свіжості тих образів, які впроваджує в українську літературу. Те, що інші декларують із викликом, цей автор формулює делікатно, проте доволі чітко. Його властиве кредо, висловлене у вірші *Поезіє! Супутнице моя...* звучить як освідчення самоцінності та внутрішньої цільності творчості (Українське слово, 2001, с. 717).

Новаторство роману *Андрій Лаговський* (1905) добре вписується в еволюцію інтелектуального роману ХХ століття, причому в цьому процесі Агатагела Кримського треба вважати справжнім предтечею: його персонажі принципово протиставлені героям позитивної програми ХІХ століття (включно з протагоністом Франкових *Перехресних стежок*), вони зосереджені на незаангажованій рефлексії світу. Декадентський дискурс дістав у романі органічне вираження: недаремно так багато було сказано про автобіографічність твору (Павличко, 2001; Пастух, 2013). Інтелігенти А. Кримського переживають психологічні розлади та девіації, фіксуючи увагу на власних відчуттях: така їхня ширість не може не викликати емпатію читача, незважаючи на те, що мовних засобів для вираження психічних процесів авторові явно бракує.

Висновки

На межі століть гостро постало питання європейської орієнтації української літератури, що свідчить про стан зміцнення українства та переходу до більш зрілої фази розвитку. На зміну народницько-просвітницькій ідеології приходить ліберальна доктрина культурної відкритості, що спонукає молоді сили шукати опертя поза межами традиційного українського світу, спрагло засвоювати уроки європейської інтелектуальної творчості, зокрема орієнтуватися на модерну думку з усіма її парадоксами та контрверсійними ідеями. Це одна з ознак переходу від консервативної моделі нації ХІХ ст., що цілеспрямовано працює над архівізацією культурної традиції поневоленого та асимільованого народу, до моделі модерної, що створює не лише культурне, а й політичне підґрунтя нації, дбаючи не так про минуле, як про сучасність та перспективу розвитку (Рябчук, 2019, с. 48).

Утвердження цієї нової моделі відбувається в атмосфері бурхливих та гострих дискусій, що характеризують публічний простір і виявляються на сторінках періодичних видань, альманахів, а також у приватному листуванні багатьох діячів. Ці дискусії, розпочаті ще в 1881–1893 роках Михайлом Драгомановим та Борисом Грінченком, продовжуються на межі століть, а в публікаціях 1909–1911 років, у виступах провідних критиків журналу *Українська хата* досягають стан зрілості та виваженості. У статтях Миколи Євшана

та Андрія Товкачевського виразно поставлені акценти визнання європейської орієнтації при одночасному збереженні національної самобутності та плеканні її. Ішлося не про поверхову європеїзацію як сезонну моду, проявів якої в українській літературі не бракувало, а органічне засвоєння здобутків європейської культури, зокрема епохи модерну.

Культурна відкритість українського письменства проявилася у звільненні від зосередженості винятково на проблемах етнічно-культурного порядку, в подоланні стану специфічної колоніальної ізоляції, а також у зацікавленні широкою гамою тем та образів, що розбудовували культурний горизонт українства як ушир (пізнання сусідніх, а також інших, екзотичних культур), так і вглиб (пізнання всесвітньої історії, міфологій, прилучення до світових скарбів). Цей шлях успішно освоювали провідні письменники — Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Ольга Кобилянська, Агатангел Кримський та ін. Вони забезпечили вихід українського письменства з тісного загумінка, його авторитетність також для неукраїнського читача. Українська література ставала предметом своєрідного культурного трансферу, що було принципово важливим для свого часу. Без означеного в статті ідеологічного та естетичного перелому їй не вдалося б досягнути такого успіху.

Бібліографія

- Грінченко, Б., Драгоманов, М. (1994). *Діалоги про українську національну справу*. Упор. А. Жуковський. Київ: Інститут української археографії НАН України [Hrinchenko, B., Drahomanov, M. (1994). *Dialohy pro ukrayins'ku natsional'nu spravu*. Upor. A. Zhukovs'kyu. Kyuyiv: Instytut ukrayins'koyi arkheohrafiyi NAN Ukrayiny].
- Гундорова, Т. (1995). Проза А. Кримського і декадентство в українській літературі. *Дивослово*, 1, с. 15–20 [Hundorova, T. (1995). Proza A. Kryms'koho i dekadentstvo v ukrayins'kii literaturi. *Dyvoslavo*, 1, s. 15–20].
- Гундорова, Т. (2009). *Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму: постмодерна інтерпретація*. Вид. друге, пер. та доп. Київ: Критика [Hundorova, T. (2009). *ProYAvlennya slova. Dyskursiya rann'oho ukrayins'koho modernizmu: postmoderna interpretatsiya*. Vyd. druhe, per. ta dop, Kyuyiv: Krytyka].
- Євшан, М. (1998а). Агатангел Кримський. В: Євшан, М. *Критика. Літературознавство. Естетика*. Упор., передмова та прим. Н. Шумило (с. 194–199). Київ: Основи [Yevshan, M. (1998a). Ahatangel Kryms'kyu. V: Yevshan, M. *Krytyka. Literaturoznavstvo. Estetyka*. Upor., per., prym. N. Shumylo (s. 194–199). Kyuyiv: Osnovy].
- Євшан, М. (1998б). Сучасна польська література та її вплив на нашу. В: Євшан, М. *Критика. Літературознавство. Естетика*. Упор., передмова та прим. Н. Шумило (с. 307–313). Київ: Основи [Yevshan, M. (1998b) Suchasna pol'ska literatura ta yiyi vplyv na nashu. V: Yevshan, M. *Krytyka. Literaturoznavstvo. Estetyka*. Upor., per., prym. N. Shumylo (s. 307–313). Kyuyiv: Osnovy].
- Забужко, О. (1993). *Філософія української ідеї та європейський контекст*. Київ: Основи [Zabuzhko, O. (1993). *Filosofiya ukrayins'koyi ideyi ta yevropeys'kyi kontekst*. Kyuyiv: Osnovy].
- Матвіїшин, В. (2009). *Український літературний європеїзм*. Київ: Академія [Matviyishyn, V. (2009). *Ukrayins'kyy literaturnyy yevropeyizm*. Kyuyiv: Akademiya].

- Михутина, И. В. (2003). *Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века)*. Москва: Институт славяноведения РАН [Mikhutina, I. V. (2003). *Ukrainskiy vopros v Rossii (konets XIX – nachalo XX veka)*. Moskva: Institut slavianovedenia RAN].
- Павличко, С. (1999). *Дискурс модернізму в українській літературі*. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Либідь [Pavlychko, S. (1999). *Dyskurs modernizmu v ukrayins'kiy literaturi*. 2-e vyd. Kyuyiv: Osnovu].
- Павличко, С. (2001). *Націоналізм. Сексуальність. Орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського*. 2-е вид. Київ: Основи [Pavlychko, S. (2001). *Natsionalizm. Seksualnist'. Oriyentalizm. Skladnyu svit Ahatanhela Kryms'koho*, 2-e vyd. Kyuyiv: Osnovu].
- Павлишин, М. (2013). *Література, нація і модернізм*. Львів: ЦГД; Київ: Смолоскип (Серія „Університетські діалоги”) [Pavlyshyn, M. (2013). *Literatura, natsiya i modernist'. L'viv TsHD; Kyuyiv: Smoloskyp (Seriya „Univertsytets'ki dialohy”)*].
- Пастух, Б. (2013). Роман Агатангела Кримського „Андрій Лаговський” як „історія хвороби”. *Слово і Час*, 5, с. 64–69 [Pastukh, B. (2013). Roman Ahatanhela Kryms'koho „Andriy Lahov's'kyu” yak „istoriya khvoroby”. *Slovo i Chas*, 5, s. 64–69].
- Поліщук, Я. (2002). Естетичний досвід декадансу (аспекти модальності й моди). *Слово і Час*, 4, с. 20–26 [Polishchuk Ya. (2002). Estetychnyy dosvid dekadansu (aspekty modal'nosti i mody). *Slovo i Chas*, 4, s. 20–26].
- Рябчук, М. (2019). *Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності — історичні причини та політичні наслідки*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України [Ryabchuk, M. (2019). *Dolannya ambivalentnosti. Dykhotomiya ukrayins'koyi natsional'noyi identychnosti — istorychni prychny ta politychni naslidky*. Kyuyiv: IPiEND NAN UKrayiny].
- Сміт, Е. Д. (1994). *Національна ідентичність*. Пер. з англ. П. Тарашука. Київ: Основи [Smit, E. D. (1994). *Natsional'na identychnist'*. Per. z angl. P. Tarashchuka. Kyuyiv: Osnovu].
- Сміт, Е. Д. (2010). *Культурні основи нації. Ієрархія, заповіт і республіка*. Пер. з англ. П. Тарашука. Київ: Темпора [Smit, E. D. (2010). *Kulturni osnovy natsiy. Iyerarkhiya, zapovit i respublika*. Per. z angl. P. Tarashchuka. Kyuyiv: Osnovu].
- Ткаченко, Р. (2002). „Андрій Лаговський” — покутний шлях декадента. *Слово і Час*, 8, с. 68–73 [Tkachenko, R. (2002). „Andriy Lahov's'kyu”: pokutnyy shlahk dekadenta. *Slovo i Chas*, 8, s. 68–73].
- Ткаченко, Р. (2010). *Поклик Химери: декаданс в українській літературі кінця XIX – початку XX ст.* Київ: Книга [Tkachenko, R. (2010). *Poklyk Khytery: dekadans v ukrayins'kiy literaturi kintsya XIX – pochatku XX st.* Kyuyiv: Knyha].
- Товкачевський, А. (1911). *Утопія і дійсність: до характеристики української інтелігенції*. Київ [Tovkachev's'kyu, A. (1911). *Utopiya i diysnist': do kharakterystyky ukrayins'koyi inteligentsiyi*. Kyuyiv].
- Українське слово. (2001). Кн. 1: *Культурно-історична епоха модернізму*. Упор. В. Яременко. Київ: Аконіт [Ukrayins'ke Slovo. (2001). Kn. 1: *Kulturno-istorychna epokha modernizmu*. Upor. V. Yaremenko. Kyuyiv: Akonit].
- Шерех, Ю. (1998). Від Коцюбинського до Росселіні, від Росселіні до Коцюбинського. В: Шерех, Ю. *Пороги і заборіжжя*. Т. 1 (с. 390–397). Харків: Фоліо [Sherekh, Yu. (1998). Vid Kotsiubyn's'koho do Roselini, vid Roselini do Kotsiubyn'koho. V: Sherekh, Yu. *Porohy i zaporizhzhia*. T. 1 (s. 390–397). Kharkiv: Folio].
- Шпорлюк, Р. (2016). *Формування модерних націй: Україна — Росія — Польща*. Пер. з англ. Г. Касьянова та ін. Вид. 2-е. Київ: Дух і Літера [Shporluik, R. (2016). *Formuvannya modernykh natsiy: Ukrayina — Rosiya — Polshcha*. Per. z ang. H. Kasyanova ta in. Vyd. 2. Kyuyiv: Dukh i Litera].
- Шумило, Н. (2003). *Під знаком національної самобутності: Українська художня проза та літературна критика кінця XIX – початку XX ст.* Київ: Задруга [Shumylo, N. (2003). *Pid literaturna krytyka kintsya XIX – pochatku XX st.* Kyuyiv: Zadruga].

znakom natsional'noyi samobutnosti: Ukrayins'ka khudozhnya proza ta literaturna krytyka kintsya XIX – pochatku XX st. Kyiv: Zadruga].

- Fendler, S., Wittlinger, R. (ред.). (1999). *The Idea of Europe in Literature*. Houndmills – Hampshire – New York: Palgrave Macmillan.
- Hnatiuk, O. (2003). *Pożegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Korniejenko, A. (1998). *Ukraiński modernizm. Próba periodyzacji procesu historycznoliterckiego*. Kraków: Universitas.
- Matusiak, A. (2006). *W kręgu secesji ukraińskiej. Wybrane problemy poetyki twórczości pisarzy „Młodej Muzy”*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Możejko, E. (1999). Modernizm literacki: niejasność terminu i dychotomia kierunku. B: *Modernizm a literatury narodowe*. E. Łoch (ред.). Lublin: Wyd-wo UMCS, c. 9–25.
- Weller, S. (2021). *The Idea of Europe. A Critical History*. Cambridge University Press, 2021.
- Wolff, L. (1994). *Inventing Eastern Europe: the map of civilization on the mind of the enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.14>

Data przesłania artykułu: 7.07.2022

Data akceptacji artykułu: 9.03.2023

YAROSLAV POLISHCHUK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

(Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland)

The European idea and national identity in Ukrainian literature at the turn of the 19th and 20th centuries

Abstract

The article presents the process of modernization of Ukrainian literature at the turn of the 19th and 20th centuries. On the one hand, the author analyzes the adaptation of the European idea and culture to Ukrainian realities, on the other hand, the evolution of nationalism reaching its maturity phase is observed in the text. This is evidenced by the declarations and programs published in such magazines as *Ukrain'ska Khata* [Ukrainian Hut] during the years 1909–1914, especially by the articles of Mykola Yevshan and Andriy Tovkachevsky. The discussions that took place during that period were particularly significant in establishing the direction for the development of national culture. Ukrainian literature acquires the features of cultural openness and dialogue, which are clearly illustrated by the works of its prominent authors such as Ivan Franko, Lesia Ukrainka, Mykhailo Kotsiubynsky, Olha Kobylianska, Ahatanhel Krymsky.

Keywords: modernism, nationalism, culture, literature, national tradition

Idea europejska a tożsamość narodowa w literaturze ukraińskiej przełomu XIX i XX wieku

Streszczenie

W artykule został ukazany proces modernizacji literatury ukraińskiej w końcu XIX i na początku XX wieku. Autor z jednej strony obserwuje adaptację idei Europy oraz przyswojenie europejskiego modelu kulturowego na gruncie, z drugiej zaś ewolucję nacjonalizmu wchodzącego w fazę dojrzałości. Świadczą o tym deklaracje i programy ogłoszone na łamach czasopisma *Ukraińska Chata* (*Українська хата*, 1909–1914), zwłaszcza artykuły autorstwa Mykoły Jewszana oraz Andrija Towkaczewskiego. Na szczególną uwagę zasługują prowadzone wówczas dys-

kusje, w wyniku których wytyczane są drogi rozwoju narodowej kultury. Literatura ukraińska przyswaja cechy otwartości kulturowej oraz dialogiczności, co dobitnie udowadnia twórczość jej wybitnych autorów, takich jak Iwan Franko, Łesia Ukrainka, Mychajło Kociubyński, Olga Kobyłańska czy Agatanhel Krymski.

Słowa kluczowe: modernizm, nacjonalizm, kultura, literatura, narodowa tradycja

The theoretical understanding of the European idea shows certain dynamics (Weller, 2021). Previously, this idea was applied mainly to Western European cultures, whose national identification in the 19th century occurred due to comparison with common European heritage (Fendler, Wittlinger, 1999). However, recently more and more research interest has been focused on Eastern Europe: one reason for a new discussion about Europeanness was discussed at length by Larry Wolff in his famous book *Inventing Eastern Europe* (Wolff, 1994), another and more significant one is the civilizational and cultural emancipation of Eastern Europe, which is actively taking place after the fall of communism in this part of the continent. This tendency is also present in Ukrainian humanities: the problem of European identity is raised in several important works devoted to Ukrainian modernism (Pavlychko, 1999; Shumylo, 2003; Hundorova, 2009; Tkachenko, 2010). As modern Ukraine continues to integrate into the European cultural space, the need for such studies is increasing, and they must be developed in every possible way.

The purpose of the article is to clarify the dialectical unity of the two concepts denoting European and national ideas. We aim to show how the Europeanization of Ukrainian literature at the turn of the 19th and 20th centuries prompts a radical rethinking of national identity. This process continues throughout the period; it is characterized both by the publication of innovative literary texts and by sharp discussions among Ukrainian intellectuals.

Europe up close

The gap between the European idea and national ideology, between modernity and tradition, and the tension between the desire for renewal and loyalty to the traditional image of Ukrainianness became the cornerstone problem that was most actively discussed in the context mentioned above. At the beginning of the 20th century, a new understanding of the national issue emerged in Ukraine. If we refer to the well-known theory of nations by Anthony D. Smith, it should be noted that this new understanding had an unstable and critical nature. In general, the formation of the Ukrainian nation can hardly be attributed to the typical models described by Smith: while the Western model of the nation is based on the law, which plays a central role and integrates society, in Ukraine a symbolic community was formed, which was united by customs, traditions, cultural and historical memory

(Smith, 1994, pp. 20–21; Ryabchuk, 2019, pp. 47–48). This explains why a special weight in affirming the national interest was given to fiction, emphasizing its civic and patriotic mission in every possible way (Matviyishyn, 2009; Zabuzhko, 1993).

The principle of artistic freedom, which has already borne brilliant fruit in the cultures of neighbouring nations, was located on the opposite side of the national-patriotic duty. However, due to its focus on the individual choice of the artist, this freedom separated the artist from the national roots and stimulated creative searches in the wider field of universal culture. Thus, the collision of national ground and groundlessness — which is synonymous with European openness and cosmopolitanism — was born. Heated arguments between writer-intellectuals took place in the context of such a collision. Significantly, the disputes remained relevant in the 1920s with Mykola Khvylovy's slogan of "Europe or Enlightenment," in the 1960s with program article *The Sixtiers and the West* by Yevhen Sverstiuk, and even after Ukraine regained independence (Hnatiuk, 2003). The strategic importance of the interplay between national and European factors was vividly and convincingly written about by Yurii Sherekh (Shevelov):

At the beginning of our century, when everything was still peacefully dozing on the surface of human life, when the fires of burning cities had not yet flared up, and the tornadoes that carried people away in the gusts of hot sand had not yet raged — even then Ukrainian literature raised the problem of groundlessness, and for this, we are grateful to it and respect it. In essence, the entire transition from what is called the "Narodnik" (populists) or "ethnographic" period of our literature to a new stage of its development. It was a transition from literature attached to its soil, like a white hut to rich black soil, to literature detached from its soil and eager to find it. This was manifested in turning to worldly themes, in immersion in the inner depths of characters, and in the moods of thirst and despair that were still unclear and vague, but already not "public," completely different, incomprehensible, and unfamiliar. From the idyll of the white hut, from the simple poor Cossack chivalry, literature set off into the sea of darkness, where some undefined sadness swayed, where, indeed, there was no storm yet, but the premonition of it vibrated in some incomprehensible *valse mélancolique*, where a peasant said goodbye to his village before a stone cross, where some *fatae morganae* mirages were carried away. Then a new feeling emerged: a longing for groundlessness.¹ (Shevelov, 1998, p. 392)

Supporters of the traditional view on the national question often did not understand the importance of openness to other cultures, a key characteristic of Europeanism. Their vulnerable experience of colonial struggle led them to internalize the tactics of action in conditions of imperial pressure and total assimilation [which ultimately resulted in denationalization — V.V.]. The only way to resist these destructive processes was to distance oneself from the imperial center and its supposed civilizational benefits that came through the mediation of that center. Another tactic was to focus on openness and breaking away from artificial isolation which has become a hallmark of the cultural and political emancipation of

---

¹ All quotations in the article have been translated into English by Vira Voievodina, unless stated otherwise.

the Ukrainian movement. “If Ukrainian identity among populists often equates to cultural isolation, then ‘Europe’ is a symbol of freer and more diverse cultural development” (Pavlychko, 1999, p. 41). The idea of modernization, penetrating the depths of the national movement, simultaneously destroyed old barriers that seemed insurmountable. The early modernist movement’s merit lies primarily in initiating a cultural dialogue, which began an irreversible process of integration into modern European culture (Korniejenko, 1998, p. 71). However, the division into supporters and opponents of modernization, as well as fierce debates among representatives of these camps, became a nerve-racking issue during the pre-revolutionary period. Devotion to Ukrainian literature (in conditions where it was impossible to freely publish one’s works in their homeland), as well as a demanding attitude towards aesthetic principles of creativity, orientation towards modern European culture, and a desire for self-improvement — all this testifies to the gradual formation of the consciousness of the national elite of its time. Marko Pavlyshyn claims:

Cultural parallels and interconnections of the late 19th and early 20th centuries demonstrate that, at least in the case of Ukraine, the development of national literature was also an engagement with Europe. Representatives of the Ukrainian literary process oriented themselves towards the norms of “real” Europe, whether through a conscious choice or an unconscious adaptation to the European cultural environment. This suggests that the creation of Ukrainian modern literature as *European* was part of the same process as the formation of modern Ukrainian national identity as European. (Pavlyshyn, 2013, p. 57)

In the consciousness of the new generation of Ukrainian intellectuals, the ideas of national and European identity are equally important. They create a characteristic dichotomy of self-identification, which is actually freed from the influence of the imposed model of colonial inferiority (Zabuzhko, 1993; Shumylo, 2003; Mozejko, 1999). One of the leaders of the young generation, the critic and essayist Mykola Yevshan, writing about his native literature in comparison with other literature, advocates for the development of a new identity, one that would acknowledge the growing intercultural influences of the modern world, while also would ensure a balance between the foreign and the domestic:

The mutual influences between cultures have become so powerful in recent times that we must seriously consider them when balancing our national literature. As Ukrainians, it is even more important that we do not continue to protest in life and literature, limiting ourselves in advance from any foreign influences... We should not measure cultural phenomena solely by our own domestic standards or the conventions of national life but apply to them a more stringent European evaluation. On the other hand, it must be emphasized that all our excursions to “Europe” were disastrous and misguided. We either got lost there completely or when we returned, we didn’t bring anything really valuable back with us, just leftovers from a rich table. We tried to convince ourselves that this was the real “Europe,” real culture that was much richer than our “own” one! In both cases, we obviously ended up in a worse state than before we came. (Yevshan, 1998, p. 311)

Discussion tension

The sign of a pivotal time was the intense and diverse discussions about the ways of development of national culture, which were led among the creative intellectuals in the late 19th and early 20th centuries. The foundations of the discussion tension were already visible in the significant polemics between Mykhailo Drahomanov (under the pseudonym *Ukrayinets*) and Borys Hrinchenko (under the pseudonym *P. Vartovy*) on the pages of the *Bukovyna* newspaper in 1892–1893. The speeches of the leading representatives of contemporary thought provided the specific definitions of different identity formulas, which were developed using comparisons and identification with other cultures as a basis. This included Russian culture, which became a kind of mirror through which the Ukrainian national idea was viewed — in conditions of colonial enslavement (Hrinchenko, Drahomanov, 1994). Further debates concerned the ideological principles of creativity, although they originated from the understanding of a traditional or modernized model of national culture. Similar problems were discussed with varying degrees of acuteness in the polemics between Mykola Voronyi and Ivan Franko (1900–1901), Serhiy Yefremov and young poets (1902), Ivan Franko and the poets of *Young Muse* (1906), and so on. In these public dialogues, the question of a provincial (by the inertia of the oppressed state in the Russian Empire) or European path of development is consistently reconsidered.

The polemical tension mainly concerns two markers: the tasks and status of Ukrainian identity today, as well as its prospects and paths for development in the future. This provokes disagreements between supporters of traditional populist (“*Narodniks*”) and Enlightenment ideas, as well as revolutionary ideologies, between supporters of M. Drahomanov and Hrinchenko (so-called *polityky* [politicians] and *kul'turnyky* [cultural figures]), and between Galicians and Dnieper Ukrainians, who had different visions of the [political and social — V.V.] model of Ukraine based on their experiences with either Austria-Hungary or the Russian Empire.

It took some time to distinguish between the surface-level influences of European fashion and those that were essential and productive. In the last decade of the 19th century, there was the first approximation to European modernism through the adaptation of decadent ideas, motifs, and related images on a Ukrainian foundation. At the beginning of the new century, the secession style became popular, which balanced emotional extremes or avoided them through decoration and aestheticization (Matusiak, 2006). The innovative work of leading Ukrainian writers was eventually properly evaluated by Ukrainian critics, although often only after these talents were recognized by non-Ukrainian authorities, as was the case with Vasyl Stefanyk and Olha Kobylianska. The conservative principles of Ukrainian nationalism, which are focused on isolation and protection from external influences continue to have a significant impact. This tendency was sharply criticized by

Mykola Yevshan. According to him, the superficial adoption of European influences manifested through two stereotypes, representatives of which the critic calls “Janissaries” and “Enlighteners.” Some individuals easily adopt foreign things without their suitability for their own needs, while others are driven by a general aspiration for Enlightenment:

On one hand, our “Janissaries” have completely lost their understanding of the national spirit and literature; they have learned to criticize Kotsiubynskys, Stefanyks, Ukrainkas, or Kobylianskas, as provincial authors contrasting them with the elegance of some artificial literary figure from “Europe.” On the other hand, our “Enlighteners” forcibly began importing foreign fluff, unable to navigate among the truly valuable achievements of Western culture, and convinced the public that it was ‘top quality.’ In general, for both groups, Ukrainian literature was a mistress in a “short dress.” Despite attempts to make it mature and dress it in a “long gown,” they only made it superficially refined, teaching it various tricks from the literary “half-world” of Europe (Yevshan, 1998, p. 311).

The traditional view of Ukrainian culture as a culture of the past, represented by folk songs and historical legends and tales of the Cossacks, could not withstand criticism at the beginning of the new century and needed to be reconsidered thoroughly for the successful development of the national idea. Undoubtedly, the role of literary art in this process cannot be underestimated, especially since literature was the most important factor in national consolidation in 19th-century Ukraine. The process of opening up to various European contexts becomes of fundamental importance. The European theme gradually becomes dominant in Ukrainian discussions of the nature of Ukraine’s difference from Russia, as highlighted by Roman Shporliuk (Shporliuk, 2016, p. 358).

Therefore, European influence should not be associated with the dilution of national tradition, but rather with the effort to successfully rebuild it. Certain conditions emerged at the turn of the century that led to a shift in perceptions of the national community. This shift became particularly evident after 1905 when the pressure of Tsarist censorship in social life was somewhat loosened and new cultural institutions emerged to represent the national cause (Mikhutina, 2003, pp. 95–96). This process of modernization was an internal necessity for Ukrainians, which, unfortunately, was underestimated by the contemporary elite, who held on to traditional views of the sacred unity of the people (Mikhutina, 2003, p. 252). Additionally, external pressure played a significant role, as Russia’s imperial policy actively sought to assimilate Ukrainians. Consequently, the concept of the “modern nation” (Smith, 2010, p. 236) takes center stage, becoming the task for the young generation of Ukrainian intellectuals during this period.

In the face of new challenges, the doctrine of civic “service” of literature is increasingly being criticized, particularly by young advocates of national art. Andriy Tovkachevsky, a popular cultural publicist of the new generation, openly criticizes the populist concept of literature in the pages of the journal *Ukrain'ska Khata* [Ukrainian Hut] (1911), presenting numerous arguments highlighting its in-

adequacy. He clearly distinguishes between the essence of the term “civic responsibility of art” and the practice of literary creativity as a craft, which his contemporaries perceived as an important factor in promoting the national cause, regardless of the artistic value of the creative work itself. Tovkachevsky thus defines his position in the relevant debate of his time regarding the goals of literature:

The civic “service” of literature is understood not as the dominant idea of literature during a specific period, but rather as a *categorical imperative* imposed by society upon the writer and literature itself. It serves as a *criterion* for assessing the ethical value of the writer as an individual and the literary work as a piece of art. According to this principle, artists *have to serve* the people, and literature has to meet the *real needs* of the nation. Consequently, the artistic value of a writer is measured by an *ethical* standard, while the artistic value of a literary work is evaluated by its *utility*. Given that our society’s ethics are also measured by utility, it can be said that our attitude towards literature is based on a crudely utilitarian principle. The concept of utility is not interpreted in a broader context, but rather in its ordinary, everyday meaning. This is our society’s literary ethics and aesthetics as a whole. (Tovkachevskyi, 1912, pp. 418–419)

Therefore, a certain consensus was reached in the debates concerning the purpose of art. On one hand, the principle of civic duty as the objective of creativity underwent critical reassessment, especially among young writers who were influenced by contemporary European literature. On the other hand, the radical practice of liberating the author from social involvement and exploring intricate psychological conflicts, particularly within the realm of affective experiences (as evidenced by the fascination with decadence), found only a limited circle of adherents.

Occident and Orient

When discussing European influence, the broad significance of this concept has to be considered. The idea of Europe serves as both an attraction and a challenge for young Ukrainian literature. It is enticing primarily because it offers the prospect of cultural openness. This openness encompasses a fascination with the West (Occident) and a growing interest in the East (Orient). Ahatanhel Krymsky, as a writer and cultural figure of the new generation, naturally incorporates both directions in his artistic output. His example demonstrates the choice of an optimal path for modernization, one that avoids radical breaks with tradition while exploring the realm of the exotic — that which was previously marginalized and overlooked, yet has the potential to become a significant element of national culture. The modernist character of Krymsky’s literary texts is clearly evident in his interest in the latest themes and trends of Western thought. Indeed, as Solomiia Pavlychko pointed out, Krymsky deeply felt, experienced, and embodied the trending European ideas of his time — “the disharmony of the human soul, its Dionysian nature, decadent hedonism, and exotic passions” (Pavlychko, 2001, p. 46).

Moreover, the immense scope of his creative personality, encyclopedic knowledge, and proficiency in numerous languages and cultures — all these elements shaped a distinctive framework for his creative imagination, where various influences were aligned and correlated with his own artistic intentions. Despite his active involvement in literary and public life, Krymsky did not consider himself a writer and harbored reservations regarding his own creativity, allowing him to maintain a distance from superficial trends and eschew overt imitation. Unlike the poets of the *Young Muse*, for instance, he refrained from emulating the decadent style and instead attempted to express the underlying psychological foundations of widespread sentiments of despair and apocalypse (Tkachenko, 2002, 2010; Paskukh, 2013).

The writer's position was quite peculiar, often surprising his contemporaries. He interpreted the notion of Europeanism broadly, encompassing not only Western influences but also Eastern ones. The numerous translations and adaptations from Eastern languages in his collection of poems *Pal'move hillia* [Palm Branches] (1901, 1908), notably enrich Ukrainian poetry with exotic motifs and nuances of the lyrical subject's experiences. In his adaptation of the popular decadent sentiments of that time, A. Krymskyi proved to be more original than many of his contemporaries. It was precisely this originality that was valued by Mykola Yevshan, who held his talent in high regard among the tectonic changes taking place with the emancipation of art:

Among all Ukrainian poets, A. Krymsky perhaps comes closest to the type of the so-called *modern poet*. By this, I do not mean a narrowing of the realm of creativity, which we observe in modern poets everywhere. Contemporary poetry is far removed from the poetry of old, which served as a potent weapon in the struggle for freedom, a language through which laws were written and proclaimed for the people. [...] Present-day creators have distanced themselves from life, and their poetry has become a reflection solely of their private sentiments. [...] Krymsky undoubtedly senses that as a Ukrainian poet, he must encompass a much broader sphere within his creative endeavours; he senses it, even attempting at times to strike a chord that resonates with all, but these are mere trials, and the poet cannot venture beyond them, lacking the strength. (Yevshan, 1998, pp. 194–195)

In his poetry, A. Krymsky fundamentally (without affectation, with a conscious understanding of the weight of literary tradition in the broadest sense of the term) defends the autonomy of the creative individual and its right to express a wide range of human feelings and emotions. Despite the diminishing tone of self-commentaries, as seen in the preface to the collection *Pal'move hillia*, where he seemingly justifies the pessimistic and psychopathic moods of the book, he is aware of the originality and freshness of the images he introduces into Ukrainian literature. While others may assert themselves challengingly, this author formulates his ideas delicately yet with great clarity. His characteristic creed is expressed in the poem “Poezii! Suputnytse moia...” [Poetry! My companion...], serves as a declaration of self-worth and the inner integrity of creativity (Yaremenko, 2001, p. 717).

The innovation of the novel *Andriy Lagovskyi* (1905) aligns well with the evolution of the intellectual novel in the 20th century, positioning Ahatanhel Krymsky as its true precursor. His characters stand in stark contrast to the protagonists of the positivist program of the 19th century, including the protagonist in *Perekhresni stezhky* [Crossroads] by Ivan Franko, as they focus on the impartial reflection of the world. The novel effectively embodies the decadent discourse, explaining the extensive discussion on its autobiographical nature (Pavlychko, 2001, pp. 148–149; Pastukh, 2013). Krymsky's characters are intellectuals who experience psychological disorders and deviations, emphasizing their own emotions. Despite the author's apparent lack of linguistic means in expressing psychological processes, their sincerity undeniably evokes empathy in the reader.

Conclusions

At the turn of the century, the question of European orientation in Ukrainian literature emerged with a sense of profound importance, signifying the consolidation of Ukrainian identity and a transition to a mature developmental phase. The populist–Enlightenment dichotomy is being replaced by a liberal doctrine of cultural openness, which urges young forces to seek support beyond the boundaries of the traditional Ukrainian world. They eagerly absorb the teachings of European intellectual creativity, being particularly drawn to modern philosophical ideas and their paradoxical and controversial nature. This marks a transition from the conservative model of the 19th-century nation, which deliberately seeks to preserve the cultural tradition of an oppressed and assimilated people, to a modern model that creates not only a cultural but also a political foundation for the nation, prioritizing the present and future development over the past (Ryabchuk, 2019, p. 48).

The affirmation of this new model takes place in an atmosphere of turbulent and intense discussions that characterize the public space and are evident in various publications, including periodicals and almanacs, as well as in private correspondence among numerous intellectuals. These discussions, initiated by Mykhailo Drahomanov and Borys Hrinchenko as early as 1881–1893, persisted into the turn of the century and in publications from 1909–1911. Through the speeches of prominent critics of the journal *Ukrain'ska Khata*, they evolve into a mature and balanced position. The articles authored by Mykola Yevshan and Andriy Tovkachevsky clearly emphasize the recognition of European orientation while concurrently preserving and nurturing national distinctiveness. It was not merely a superficial Europeanization as a seasonal trend — even though Ukrainian literature was abundant in its instances — but rather the organic assimilation of the achievements of European culture, including the modern era.

The cultural openness of Ukrainian literature manifested itself in the liberation from an exclusive focus on issues of ethnic and cultural order, in overcoming

the state of specific colonial isolation, as well as in the interest in a wide range of themes and images that expanded the cultural horizon of Ukrainian identity both in breadth (acquiring knowledge of neighboring and exotic cultures) and in-depth (exploring world history, mythologies, and assimilating global treasures). This path was successfully pursued by prominent writers such as Ivan Franko, Lesya Ukrainka, Mykhailo Kotsiubynsky, Olha Kobylianska, Ahatanhel Krymsky, and others. They paved the way for Ukrainian literature to emerge from its narrow limitations and gain authority even among non-Ukrainian readers. Ukrainian literature became the subject of a unique cultural transfer, which was fundamentally important for its time. Without the defined ideological and aesthetic breakthrough mentioned in the article, Ukrainian literature would not have achieved such success.

Translated by Vira Voievodina

Bibliography

- Грінченко, Б., Драгоманов, М. (1994). *Діалоги про українську національну справу*. А. Жуковський (ed.). Київ: Інститут української археографії НАН України [Hrinchenko, B., Drahomanov, M. (1994). *Dialohy pro ukraïns'ku natsional'nu spravu*. A. Zhukovs'kyu (ed.). Kyiv: Instytut ukraïns'koyi arkhеоhrafiiyі NAN Ukraïny].
- Гундорова, Т. (1995). Проза А. Кримського і декадентство в українській літературі. *Дивослово*, (1), pp. 15–20 [Hundorova, T. (1995). Proza A. Kryms'koho i dekadentstvo v ukraïns'kiy literaturi. *Dyvoslovo*, (1), pp. 15–20].
- Гундорова, Т. (2009). *Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму: постмодерна інтерпретація*. Київ: Критика [Hundorova, T. (2009). *Proyavlennya slova. Dyskursiya rann'oho ukraïns'koho modernizmu: postmoderna interpretatsiya*. Kyiv: Krytyka].
- Євшан, М. (1998). Агатангел Кримський. In: М. Євшан, *Критика. Літературознавство. Естетика*. Упор., передмова та прим. Н. Шумило (pp. 194–199). Київ: Основи [Yevshan, M. (1998). Ahatanhel Kryms'kyu. In: M. Yevshan, *Krytyka. Literaturoznavstvo. Estetyka*. N. Shumylo (ed.). (pp. 194–199). Kyiv: Osnovy].
- Євшан, М. (1998). Сучасна польська література та її вплив на нашу. In: М. Євшан, *Критика. Літературознавство. Естетика*. Н. Шумило (ed.). (pp. 307–313). Київ: Основи, 1998 [Yevshan, M. (1998). Suchasna pol's'ka literatura ta yiyi vplyv na nashu. In: M. Yevshan, *Krytyka. Literaturoznavstvo. Estetyka*. N. Shumylo (ed.). (pp. 307–313). Kyiv: Osnovy].
- Забужко, О. (1993). *Філософія української ідеї та європейський контекст*. Київ: Основи [Zabuzhko, O. (1993). *Filosofiya ukraïns'koyi ideyi ta yevropeys'kyi kontekst*. Kyiv: Osnovy].
- Матвіїшин, В. (2009). *Український літературний європеїзм*. Київ: Академія [Matviyishyn, V. (2009). *Ukraïns'kyu literaturnu yevropeyizm*. Kyiv: Akademiya].
- Михутина, І. В. (2003). *Український воясн в Россії (конець XIX–начало XX века)*. Москва: Інститут славяноведення РАН [Mikhutina, I. V. (2003). *Ukraïnskiy vopros v Rossii (konets XIX–nachalo XX veka)*. Moskva: Institut slavianovedeniya RAN].
- Павличко, С. (1999). *Дискурс модернізму в українській літературі*. Київ: Либідь [Pavlychko, S. (1999). *Dyskurs modernizmu v ukraïns'kiy literaturi*. Kyiv: Osnovy].

- Павличко, С. (2010). *Націоналізм. Сексуальність. Орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського*. Київ: Основи [Pavlychko, S. (2010). *Natsionalizm. Seksualnist'. Oriyentalizm. Skladnyy svit Ahatanhela Kryms'koho*. Kyiv: Osnovy].
- Павлишин, М. (2013). *Література, нація і модернізм*. Львів: ЦГД; Київ: Смолоскип [Pavlyshyn, M. (2013). *Literatura, natsiya i modernist'*. L'viv: TsHD; Kyiv: Smoloskyp].
- Пастух, Б. (2013). Роман Агатангела Кримського „Андрій Лаговський” як „історія хвороби”. *Слово і Час*, (5), pp. 64–69 [Pastukh, B. (2013). Roman Ahatanhela Kryms'koho „Andriy Lahovs'kyu” yak „istoriya khvoroby”. *Slovo i Chas*, (5), pp. 64–69].
- Поліщук, Я. (2002). Естетичний досвід декадансу (аспекти модальності й моди). *Слово і Час*, (4), pp. 20–26 [Polishchuk Ya. (2002). Estetychnyy dosvid dekadansu (aspekty modal'nosti i mody). *Slovo i Chas*, (4), pp. 20–26].
- Рябчук, М. (2019). *Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності — історичні причини та політичні наслідки*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України [Ryabchuk, M. (2019). *Dolannya ambivalentnosti. Dykhotomiya ukrayins'koyi natsional'noyi identychnosti — istorychni prychny ta politychni naslidky*. Kyiv: IPiEND NAN Ukrainy].
- Сміт, Е. Д. (1994). *Національна ідентичність*. Transl. П. Тарашчук. Київ: Основи [Smit, E. D. (1994). *Natsional'na identychnist'*. Transl. P. Tarashchuk. Kyiv: Osnovy].
- Сміт, Е. Д. (2010). *Культурні основи нації. Ієрархія, заповіт і республіка*. Transl. П. Тарашчук. Київ: Темпора [Smit, E. D. (2010). *Kulturni osnovy natsiy. Iyerarkhiya, zapovit i respublika*. Transl. P. Tarashchuk. Kyiv: Osnovy].
- Ткаченко, Р. (2002). „Андрій Лаговський” — покутний шлях декадента. *Слово і Час*, (8), pp. 68–73 [Tkachenko, R. (2002). „Andriy Lahovs'kyu”: pokutnyy shlahk dekadenta. *Slovo i Chas*, (8), pp. 68–73].
- Ткаченко, Р. (2010). *Поклик Химери: декаданс в українській літературі к. XIX – п. XX ст.* Київ: Книга [Tkachenko, R. (2010). *Poklyk Khytery: dekadans v ukrayins'kiy literaturi k. XIX – p. XX st.* Kyiv: Knyha].
- Товкачевський, А. (1911). *Утопія і дійсність: до характеристики української інтелігенції*. Київ [Tovkachevs'kyu, A. (1911). *Utopiya i diysnist': do kharakterystyky ukrayins'koyi inteligentsiyi*. Kyiv].
- Шерех, Ю. (1998). Від Коцюбинського до Росселіні, від Росселіні до Коцюбинського. In: Ю. Шерех, *Пороги і запоріжжя* (Vol. 1). (pp. 390–397). Харків: Фоліо [Sherekh, Yu. (1998). Vid Kotsiubyns'koho do Rosselini, vid Rosselini do Kotsiubyn'koho. In: Yu. Sherekh, *Porohy i zaporizhzhia* (Vol. 1). (pp. 390–397). Kharkiv: Folio].
- Шпорлюк, Р. (2016). *Формування модерних націй: Україна — Росія — Польща*. Transl. Г. Касьянова et al. Київ: Дух і Літера [Shporluik, R. (2016). *Formuvannya modernykh natsiy: Ukrayina — Rosiya — Polishcha*. Transl. H. Kasyanov et al. Kyiv: Dukh i Litera].
- Шумило, Н. (2003). *Під знаком національної самобутності: Українська художня проза та літературна критика кінця XIX – поч. XX ст.* Київ: Задруга [Shumylo, N. (2003). *Pid znakom natsional'noyi samobutnosti: Ukrayins'ka khudozhnya proza ta literaturna krytyka kintsya XIX – poch. XX st.* Kyiv: Zadruha].
- Яременко, В. (ed.). (2001). *Українське слово*. (Vol. 1: *Культурно-історична епоха модернізму*. Київ: Аконіт [Yaremenko, V. (ed.). (2001). *Ukrayins'ke Slovo* (Vol. 1. *Kulturno-istorychna epokha modernizmu*). Kyiv: Akonit].
- Fendler, S., Wittlinger, R. (eds.). (1999). *The Idea of Europe in Literature*. Houndmills–Hampshire–New York: Palgrave Macmillan.
- Hnatiuk, O. (2003). *Pozegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

- Korniejenko, A. (1998). *Ukraiński modernizm. Próba periodyzacji procesu historyczno-literackiego*. Kraków: Universitas.
- Matusiak, A. (2006). *W kręgu secesji ukraińskiej. Wybrane problemy poetyki twórczości pisarzy „Młodej Muzy”*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Możejko, E. (1999). Modernizm literacki: niejasność terminu i dychotomia kierunku. In: E. Łoch (ed.). *Modernizm a literatury narodowe* (pp. 9–25). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Weller, S. (2021). *The Idea of Europe: A Critical History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wolff, L. (1994). *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization in the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.15>

Data przesłania artykułu: 6.07.2022

Data akceptacji artykułu: 9.03.2023

YEVHEN REDKO

Charkowski Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Karazina, Charków, Ukraina

(V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine)

Деякі зауваги до українсько-польських контактів на рівні арго (у контексті розвитку східнослов'янських історичних соціолектів)

Some remarks on Ukrainian-Polish argotic contacts (in the context of the development of East Slavic historical sociolects)

Abstract

The article focuses on the relationships between the Ukrainian and Polish argots as part of the broader process of forming and developing East Slavic sociolects. The main attention is paid to the comparative analysis of Ukrainian lyrists' and craftsmen's sociolects mentioned in the academic studies during the second half of the 19th century and in the early 21st century, as well as *ochweśnik* jargon — the sociolect of polish peddlers, which was profoundly researched by Wanda Budziszewska in the 1950s. Lexical parallels between Ukrainian and Polish argots are analyzed by quantitative and qualitative parameters, which makes it possible, firstly, to review some traditional points about formation of the *ochweśnik* jargon (in particular, about the impact of the Ofenya sociolect as a basis for all East Slavic sociolects) and secondly, to articulate lexical contacts between certain sociolects and to better understand specifics of their formation and development.

Keywords: East Slavic substandard systems, Ukrainian lyrists' and craftsmen's argots, *ochweśnik* jargon, comparative and historical study of argots, lexical parallels

Некоторые замечания к украинско-польским арготическим контактам (в контексте развития восточнославянских исторических социолектов)

Резюме

Статья посвящена взаимосвязям между украинскими и польскими арго, рассматриваемым в контексте более широкого процесса формирования и развития восточнославянских условных языков. Основное внимание уделяется сравнительному анализу украинских лирических и ремесленнических социолектов, зафиксированных в научных статьях второй половины XIX – начала XXI века, с охвесницким жаргоном — социолектом польских бродячих торговцев, тщательно изученным Вандой Буджишевской в 1950-х гг. Лексические параллели между указанными арго проанализированы по количественным и качественным параметрам, что позволило, с одной стороны, пересмотреть некоторые традиционные взгляды на формирование охвесницкого жаргона (в частности, о влиянии офенского социолекта как основы для всех восточнославянских условных языков), а с другой — подчеркнуть связи между отдельными социолектами и лучше осмыслить особенности их образования и развития.

Ключевые слова: восточнославянские субстандартные системы, украинские лирические и ремесленнические арго, охвесницкий жаргон, сравнительно-историческое изучение арго, лексические параллели

Вступ

Проблема формування та розвитку історичних соціолектів, які ще називають умовними мовами, або арго, належить до визначальних в українській соціолектології. Зважаючи на це, не дивно, що генетико-типологічні особливості лірично-ремесницьких субстандартних систем ставали об'єктом наукових студій як провідних діалектологів, зокрема Олекси Горбача (Горбач, 1971 та ін.), Йосипа Дзендзелівського (Дзендзелівський, 1977; Дзендзелівський, 1979; Дзендзелівський, 1986), Григорія Аркушина (Аркушин, 1996; Аркушин, 2002), так і представників інших гуманітарних дисциплін, переважно фольклористів та етнографів, які ті соціолекти збирали й записували, наприклад Кирила Студинського (Студинський, 1894), Володимира Гнатюка (Гнатюк, 1896), Павла Тиханова (Тиханов, 1900), Олександра Малинки (Малинка, 1903), Порфирія Мартиновича і Володимира Харкова (Кушпет, 2007).

Водночас зауважимо, що розвідки згаданих науковців часто написані за схожою схемою, яка передбачає аналіз певного соціолекту як сукупності лексем, уживаних у закритій соціальній групі; серед компонентів такого аналізу майже завжди можна натрапити на тезу про зв'язок того чи того арго з іншими українськими, російськими або білоруськими субстандартними системами, реалізований через функціонування однакових мовних одиниць або їх фонетичних та словотвірних варіантів (пор.: „Цікавою річчю для нас,

що мова лірників має слова схожі з тайними говорами *шаповалів, офенів і злодійів*” (Студинський, 1894, с. 22); „Саме ж арго виявляє виразне пов’язання [...] з прощацько-ремісницькими білоруськими, прощацькими й крамарсько-ремісницькими російськими та з арго польських мандрівних крамарів релігійними образами [...]” (Горбач, 1971, с. 138–139); „Дещо менша кількість паралелей виявляється з арго білоруських і російських жебраків та ремісників, польськими арго та арго російських офенів” (Дзензелівський, 1977, с. 328)). Зазначену тезу зазвичай подають як аксіоматичну, принагідно підтверджуючи її десятком–другим очевидних лексичних паралелей. Однак такий підхід мало дає для розуміння того, як і коли сформувалися досліджувані соціолекти, як вони розвивалися та взаємодіяли. У кількох статтях (Редько, 2020; Редько, 2021 та ін.) ми спробували окреслити деякі аспекти згаданої проблеми, щоб подати більш-менш об’єктивну картину складного процесу формування українських лірницько-ремісницьких мов. Ця картина видається лінгвістичним пазлом, серед елементів якого є і зв’язки українських соціолектів із соціолектами польськими; власне, аналіз таких зв’язків (самих собою й на тлі ширших зв’язків із російськими та білоруськими арго) становить мету нашої статті.

Наукове осмислення українсько-польських арготичних контактів

Найперше зазначимо, що зв’язки між польськими та українськими арго на сьогодні майже не досліджені (ідеться про зв’язки саме між лірницькими, прощацькими, ремісницькими та крамарськими соціолектами, адже взаємодію українських та польських злодійських жаргонів докладно розглянуто в численних публікаціях польських та українських науковців). Фактично маємо лише дві наукові розвідки, у яких бодай якоюсь мірою прокоментовані ці зв’язки, та й то на ширшому тлі контактів польських соціолектів з українськими, російськими та білоруськими умовними мовами. Цю „маргінальність” можемо пояснити кількома причинами, серед яких, як не парадоксально, чи не головною стає те, що йдеться про зіставлення одного польського арго (арго образників, або торговців ікон зі Скульська) з десятком українських чи білоруських і кількома десятками російських соціолектів.

Зокрема, у монографії *Żargon ochweśnicki* Ванда Буджишевська досить докладно проаналізувала різні аспекти польського „образницького” арго й зацентрувала на його генетичних зв’язках зі східнослов’янськими субстандартними системами, окремо зауваживши на зв’язках з офенським соціолектом:

Про те, що в пізніших часах існували живі контакти між жаргонами¹ Польщі та царської Росії, свідчить велика кількість запозичень із жаргонів руських, що існували в польському жаргоні злодійському чи в жаргоні дрібнонош (охвесницькому). Тут особливо багато грецьких виразів, принесених у польські жаргони за посередництвом російських мандрівних крамарів — офенів (Budziszewska, 1957, s. 10).

Схожої думки, вочевидь не без впливу згаданої польської дослідниці, дотримувався Василь Бондалетов, який, аналізуючи грецизми в слов'янських умовних мовах, зазначав:

Щодо польського арго, то, як підтверджують історико-етнографічні та лінгвістичні дані, воно формувалося під впливом східнослов'янських арго. Про те, що польське арго споріднене з „російським” арго, свідчить не лише схожий грецький шар слів, але й інші арготизми (слов'янського, фіно-угорського, тюркського та іншого походження) [...] Схожі порівнювані арго й у способах затемнення загальнонародних слів (унаслідок метафоризації, механічного зашифрування тощо). Нарешті, у польських арго чимало слів російського походження [...] Звісно, і в російських (а також українських і білоруських) арго є польські запозичення, але їх менше. Отже, сильнішим напрямом руху як арготизмів, так і загальнонародних слів було „від російського (східнослов'янського) до польського” (Бондалетов, 1982, с. 78).

З поданих цитат можна дійти досить однозначного висновку, що арго образників („охвесницький жаргон”) виникло під впливом східнослов'янських субстандартів, з-поміж яких основну скрипку грав офенський соціолект. Такий підхід уповні відповідає концепції офенського „протоарго”, згідно з якою

всі східнослов'янські арго беруть початок у спільному лексичному фонді, який виник до розпаду східнослов'янської етнічної та мовної єдності; про це свідчать шар офенської лексики в українських і білоруських арго, зіставний з офенізмами в більшості російських арго, однаковий інвентар офенських лексем і їхнє центральне місце в усіх східнослов'янських арготичних мікросистемах (Бондалетов 1987, с. 46–47).

Одразу зауважимо, що згадана концепція зазнавала критики як у наших публікаціях (Редько, 2020; Редько, 2021a), так і в роботах Марини Прийомишевої (Приемышева, 2009), оскільки наявність „протоарго” видається сумнівною з огляду на контактний механізм взаємодії і внутрішні характеристики субстандартних систем. Власне, на це частково вказує й Ванда Буджишевська: подаючи лексичні паралелі до польських арготизмів, вона переважно наводить українські та білоруські соціолектизми, а не офенські слова.

Крім того, в окремому розділі польська дослідниця стисло проаналізувала проблему походження й розвитку охвесницького жаргону, зауваживши на такі його особливості: 1) „руські”² торгово-ремісничко-лірницькі соціолекти були одним із джерел походження охвесницького жаргону, але запо-

¹ В. Буджишевська використовує термін „жаргон” як відповідник до нашого „арго”.

² В. Буджишевська використовує термін „руські жаргони” (*żargony ruskie*), позначаючи ним соціолекти білоруської, російської та української мов. Коли йдеться лише про російські соціолекти, вона вживає слово „російський” (*rosyjski*).

зичення з них становлять приблизно 50 відсотків (ідеться саме про „руські”, а не російські умовні мови); 2) з огляду на виразні українські риси у фонетиці, охвесницький жаргон виник між 1832 та 1850 роком; 3) на початковій стадії розвитку охвесницький жаргон користався рівно зі злодійських і „руських” дідівських соціолектів; потім унаслідок торгівлі офенів на території Польщі та охвесників на території Росії він набрав російських елементів (Budziszewska, 1957, s. 64–65).

Остання особливість видається нам досить прикметною, адже вказує на те, що в охвесницькому жаргоні варто виокремлювати як мінімум дві групи запозичень (умовно назвімо їх „русизми” та „офенізми”). У цьому разі генеза згадуваних вище „грецьких виразів, принесених у польські жаргони за посередництвом російських мандрівних крамарів”, стає не такою однозначною, й досить сумнівно зараховувати всі чи більшість грецизмів у польських арго до „офенської” лексики. На це частково вказує навіть Василь Бондалетов, стверджуючи про відчутну протиставленість двох арготичних ареалів — східнослов'янського та західнослов'янського; в останньому менша кількість арготизмів грецького походження, що об'єднують польські соціолекти із соціолектами східнослов'янськими (Бондалетов, 1982, с. 77). Отже, ідеться, вочевидь, про різноспрямовані впливи, яких зазнавав охвесницький жаргон унаслідок контактів із різними соціолектними масивами чи окремими територіально або соціально дотичними арго. Такі контакти ми проаналізуємо далі, узявши до уваги, зокрема, і нововідкриті українські субстандартні матеріали.

Кількісні та якісні параметри українсько-польських арготичних контактів

Щоб установити кількісні та якісні особливості українсько-польських арготичних контактів, ми порівняли лексичний склад охвесницького жаргону, зафіксованого в записях Станіслава Ґурки (SG), Ванди Буджишевської (WB), Анни Буджинської та Ханни Лакомяк (BŁ), із матеріалами 13 українських соціолектів, що побутували на різних українських теренах і були записані впродовж другої половини XIX – на початку XXI ст. (повний перелік див. в Умовних скороченнях використаних джерел). Порівнявши згадані арго, ми виокремили понад 100 лексичних паралелей (ідеться про приблизно 100 арготичних коренів, спільних для українського та польського арго, а також низку префіксальних та суфіксальних дериватів, утворених від спільного арготичного кореня). Виокремлені лексичні паралелі ми проаналізували, зіставивши їх із білоруськими та російськими субстандартними одиницями, щоб ліпше унаочнити зв'язки як між окремими соціолектами, так і більшими соціолектними утвореннями.

I. 3-поміж виокремлених паралелей чільне місце посідають українсько-білорусько-польські паралелі (через велику кількість лексичних збігів українські та білоруські соціолекти зараховуємо до спільного арготичного масиву, див. Редько, 2020). Переважно йдеться про запозичення з українських і білоруських соціолектів, про що свідчать фонетичні, семантичні чи дериваційні особливості аналізованих номенів: *андрус*, *яндрус* ‘брат, син’ (Арк96, с. 268; Боржк, с. 708; Гн, с. 9; Март, с. 390; Тих, с. 87; Дз79, с. 182; Ст, с. 46) — *andrus* ‘бешкетник, злодій’ (ВЛ; WB, s. 69; SG, s. 7; з можливим впливом польських кримінальних арго); *білюшний* ‘білий’ (Дз79, с. 183) — *belasny* ‘т. с.’ (WB, s. 69); *ботинь* ‘борщ’ (Арк96, с. 268; Гн, с. 10) — *botuy* ‘жур’ (ВЛ; але *ботинь* походить від *ботва*, тобто очевидна вторинність лексеми зі значенням ‘жур’); *волот* ‘кінь’ (Арк02, с. 456; Гн, с. 10; Дз79, с. 184; Ник, с. 126; Тих, с. 87; Март, с. 401) — *cholot* ‘т. с.’ (ВЛ; WB, s. 75; SG, s. 6; *волот* є в усіх українських соціолектах, але його немає в російських арго); *гавредити*, *гавридити*, *говредати*, *говирдати* ‘говорити’ (Арк96, с. 269; Гн, с. 17; Дз79, с. 185; Ив, с. 156; Март, с. 389; Ник, с. 128; Ст, с. 29) — *gamrac* ‘т. с.’ (ВЛ; WB, s. 75); *гудлай*, *гудлей*, *гудлай* ‘єврей’ (Гн, с. 11; Мал, с. 88; Март, с. 397; Тих, с. 87; Харк, с. 397) — *gudlaj* ‘т. с.’ (ВЛ; WB, s. 74; SG, s. 7); *дай-ка*, *дейка*, *делька*, *дельга*, *дильга* ‘вода, річка’ (Арк02, с. 456; Арк96, с. 269; Боржк, с. 704; Гн, с. 11; Дз79, с. 186; Ив, с. 156; Март, с. 392; Ст, с. 30) — *dyla* ‘вода, море, озеро’ (ВЛ; WB, s. 72; у російських соціолектах на позначення води переважає номен *суга*); *качати*, *качити* ‘сидіти’ (Арк02, с. 457; Арк96, с. 271; Боржк, с. 705; Гн, с. 17; Дз79, с. 190; Мал, с. 91; Ст, с. 32) — *kaczac* ‘т. с.’, *kaczyć się* ‘бути’ (ВЛ; WB, s. 77); *кермаш*, *кирмаж* ‘ярмарок’ (Мал, с. 87; Март, с. 426; Тих, с. 88), *хірмаш* ‘базар’ (Ив, с. 155) — *kiermasz* ‘ярмарок’ (ВЛ; WB, s. 79); *клевити* ‘робити’ (Гн, с. 17; Дз79, с. 192; Ст, с. 33; Харк, с. 407) — *kłówić* ‘т. с.’ (ВЛ; WB, s. 80); *кнати*, *пнати* ‘йти’ (Арк02, с. 458; Арк96, с. 273; Боржк, с. 706; Гн, с. 14; Дз79, с. 202; Март, с. 400; Ст, с. 39; Харк, с. 400) — *кпасаць*, *кпajaць*, *ппajaць* ‘т. с.’ (ВЛ; WB, s. 80; SG, s. 5); *ку* + *грати* = *куграти*, *кургати* ‘грати’ (Арк96, с. 272; Боржк, с. 706; Гн, с. 12; Дз79, с. 194; Ст, с. 35) — *chuchrac* ‘т. с.’ (ВЛ; WB, s. 75); *колига*, *кулига* ‘торгова лавка’ (Гн, с. 12; Март, с. 404; Ник, с. 127; Тих, с. 88) — *kołyga* ‘стодола, магазин’ (ВЛ; WB, s. 80; SG, s. 6); *кумат*, *куматок* ‘шматок’ (Боржк, с. 706; Гн, с. 17; Дз79, с. 195; Ст, с. 35) — *kumat* ‘т. с.’ (ВЛ; WB, s. 81); *влінати*, *лінати* ‘дивитися’ (Арк02, с. 457; Арк96, с. 269; Боржк, с. 704; Гн, с. 10; Дз79, с. 211; Ив, с. 156; Ст, с. 36; Тих, с. 89; Харк, с. 389) — *lipić* ‘т. с.’ (ВЛ; WB, s. 82; SG, s. 5); *вохтимер* ‘вісім’ (Мал, с. 87) — *ochtumera* ‘т. с.’ (ВЛ; WB, s. 86; у соціолекті гродненських лаборів є лексема *охтимера*, ближча до польського арготизму); *рапсаня* ‘лист; книжка’ (Ст, с. 40), *репсаня* ‘книжка’ (Боржк, с. 707) — *grups* ‘лист; документ; паспорт’ (ВЛ; WB, s. 74) та ін.

Серед цих паралелей досить багато грецизмів, наприклад гр. *χαλώ* ‘гнути’ — укр. *каліти*, *халіти*, *халити*, *халяти* ‘вмирати’ (Арк96, с. 274; Боржк,

с. 707; Гн, с. 16; Дз79, с. 189; Март, с. 392; Харк, с. 413), пол. *chalec* ‘вмирати’ (ВЛ; WB, s. 74); гр. *καρύβιον* ‘корчма’ — укр. *капелья*, *капиля* ‘корчма’ (Гн, с. 12; Дз79, с. 190; Ст, с. 31), пол. *kapela* ‘т. с.’ (ВЛ; WB, s. 77; SG, s. 6); гр. *μαχαίρι* ‘ніж’ — укр. *махир* (Тих, с. 90), *махор* (Мал, с. 89), *мехир* (Гн, с. 13), *нехер* ‘ніж’ (Ст, с. 38), пол. *majcher* ‘т. с.’ (ВЛ; WB, s. 84); гр. *μικρός* ‘малий’ — укр. *мекрий*, *мікрый* ‘малий’ (Арк02, с. 458; Арк96, с. 273; Боржк, с. 706; Гн, с. 17; Дз77, с. 312; Дз79, с. 197; Ив, с. 156; Ст, с. 37; Харк, с. 405), пол. *mikrus*, *mikry* ‘т. с.’ (ВЛ; WB, s. 85; SG, s. 5); гр. *μαντίον* ‘плащ’ — укр. *манатка* ‘сорочка’ (Арк96, с. 272; Боржк, с. 706; Дз79, с. 197; Ив, с. 156; Март, с. 419; Ст, с. 37; Тих, с. 88; Харк, с. 419), пол. *manjata* ‘т. с.’ (ВЛ; WB, s. 84; SG, s. 5); гр. *πόσο* ‘скільки’ — укр. *посо* ‘багато’ (Арк02, с. 458; Арк96, с. 273; Боржк, с. 706; Гн, с. 14; Дз79, с. 203; Ив, с. 156; Тих, с. 88; Харк, с. 389), *посий* ‘багатий’ (Дз79, с. 203), пол. *poso* ‘скільки; багато’, *posy* ‘багатий’ (ВЛ; WB, s. 88; SG); гр. *πέλος* ‘репіс’ — укр. *псул* ‘репіс’ (Арк02, с. 458; Арк96, с. 274; Боржк, с. 706; Дз79, с. 204), пол. *psul* ‘нездара’ (ВЛ; WB, s. 88); гр. *πέσος* ‘пес’ — укр. *скел*, *скил*, *скиль*, *шкиль* ‘пес’ (Арк96, с. 274; Гн, с. 15; Мал, с. 91; Март, с. 411; Ст, с. 41; Тих, с. 89; Харк, с. 411), пол. *skiel* ‘т. с.’ (ВЛ; WB, s. 91) та ін. У такому разі однозначно інтерпретувати спільний фонд грецизмів як запозичений від офенів (згадаймо цитоване вище „за посередництвом російських мандрівних крамарів”) досить сумнівно. Очевидно, йдеться про те, що досить багато арготизмів грецького походження поширювалися саме з білоруських та українських соціолектів, цілком закономірно потрапляючи як у польське арго, так і територіально суміжні до білорусько-українських російські субстандартні системи.

Інколи напрямком запозичення встановити проблематично: пор. *баштур*, *биштер*, *бікута*, *біштур*, *біштура*, *буштур*, *буштурка* ‘палиця’ (Гн, с. 10; Дз79, с. 183; Дз86, с. 66; Ст, с. 27; Тих, с. 87) — *bichur*, *bikor* ‘палиця’ (ВЛ; WB, s. 69; SG, s. 5). Особливо це стосується низки лексем, що побутували в охвесницькому жаргоні та волинських арго другої половини ХІХ — першої половини ХХ ст.: *нутер*, *нутир*, *хутор* ‘масло’ (Арк96, с. 273; Дз77, с. 316; Дз86, с. 73) — *brutko* ‘масло’ (ВЛ; WB, s. 70; від нім. *Butter* ‘масло’); *гак*, *гек*, *гакус* ‘сокира’ (Арк96, с. 269; Дз77, с. 300; Дз86, с. 67) — *chakal* ‘т. с.’ (ВЛ; WB, s. 74; від нім. *hacke* ‘кирка; мотика’); *цїра*, *цїбла*, *цїгаль* ‘коза’ (Дз77, с. 322; Дз79, с. 213; Тих, с. 87) — *суга* ‘коза’ (ВЛ; WB, s. 70; від нім. *Ziege* ‘коза’) та ін. Йдеться про пізніші контакти між волинськими арго та польським охвесницьким соціолектом, уможливлені безпосередніми зв’язками їхніх носіїв як представників мандрівних професій (старців, лірників, збирачів пожертв на церкви, ремісників і торговців); з мовного погляду до таких лексем переважно належать запозичення з німецької мови та їдишу як наслідок побутування аналізованих субстандартних систем у поліетнічному середовищі.

II. Кількісно меншу групу становлять арготизми, наявні в українських, російських, білоруських та польських соціолектах. Василь Бондале-

тов виокремив 39 таких паралелей лише серед грецизмів (Бондалетов, 1982, с. 77), проте, якщо зважити на якісні параметри зазначених зв'язків, їх насправді менше. Ідеться про те, що досить часто в російсько-українсько-білорусько-польських арготичних паралелях виразно помітна вторинність окремих зіставлюваних лексем. Переважно ця вторинність засвідчена на фонетичному чи дериваційному рівні як наслідок набуття нових формальних ознак: пор. гр. *χωρος* 'село' — укр./біл. *хоро, хори*; пол. *chora*; рос. *форо*; укр./біл. *хобні* 'гроші'; пол. *chobnie, choby*; рос. *хобар* (до того ж зазначений арготизм наявний лише у двох російських соціолектах). За таких умов деякі польські арготизми, що мають паралелі в соціолектах усіх східнослов'янських мов, варто зараховувати до запозичень з українських чи білоруських арго або — в окремих випадках — говорити про посередництво таких арго. До таких лексем належать *dziachnac* 'дати, почастивати' (пор. рос. *дякать, дякнуть*; укр. *дяхнути*; *jarus* 'батько' (у російських соціолектах це слово представлене переважно з протетичними г або д, в українських та білоруських — з й); *karauna, karavona* 'дівчина' (пор. укр., біл. *каравона, каривона*); *kierkut* 'свиня' (пор. рос. *ширша, ширшуха* та укр./біл. *керх, керха, кирха*); *kopsac* 'бити' (пор. рос. *косать*, укр./біл. *консати, кобзати*); *kurlac* 'варити' (пор. рос. *мурлять*, укр./біл. *курляти*); *siwera* 'сніг; зима' (пор. рос. *сивон, сивоха*, укр./біл. *сівер, сівор*); *dosiwrac sie* 'дівзатися' (пор. рос. *севрать*, укр. *сіврать*).

Водночас у низки аналізованих арготизмів досить складно визначити напрямок запозичення чи соціолект-посередник. До таких зараховуємо лексеми *chaza* 'дім', *chyznik* 'туалет', *dulic* 'палити', *iomny* 'один', *jardolic* 'іхати', *kira, kirus, kirny* 'п'яний', *kirzyc* 'пити', *kryso* 'м'ясо', *loks* 'ліс', *loch* 'людина', *lopuch* 'чобіт', *lopucha* 'капуста', *losior* 'товар', *masula* 'солома', *ochwes* 'образ, ікона', *opulic* 'купити', *parzucha* 'вівця', *pendra* 'п'ять', *psulka* 'риба', *salośc* 'сіль', *troic* 'їсти'. Деякі арготизми натомість, справді, доречно зарахувати до запозичень із російських соціолектів, зокрема офенського арго: ідеться про слова на зразок *jawro* 'яйце', *sumer* 'хліб', які не були поширені в білоруських та українських соціолектах (принагідно зауважимо, що паралелей, які охоплюють лише польсько-російські соціолектні пари, украй мало. Те саме стосується й білорусько-польських лексичних паралелей).

Висновки

Аналізовані лексичні паралелі свідчать про тісні зв'язки між українськими та польськими арго, зреалізовані у великій кількості пар, яких немає в російських соціолектах. Впливи ці були переважно в напрямку: українські / білоруські соціолекти — польські соціолекти, хоча можливі й зворотні впливи, особливо в першій половині ХХ століття (ідеться передусім про

контакти між волинськими арго та польським охвесницьким жаргоном). У такому разі можна погодитися з Вандою Буджишевською щодо різночасових впливів українських / білоруських і російських соціолектів на охвесницький жаргон. Однак російські впливи на формування охвесницького жаргону, вочевидь, варто розглядати в контексті посередництва українських та білоруських соціолектів, адже спільний фонд грецизмів не свідчить про російську генезу розглядуваного польського соціолекту, а радше вказує на можливе ширення грецьких слів саме з території сучасних України та Білорусі (або принаймні, що чи не більшу частину таких грецизмів охвесники брали з українських / білоруських арго). З цього погляду перспективними вважаємо далші дослідження контактів між польськими та східнослов'янськими соціолектами, що дадуть змогу глибше осмислити процеси формування та розвитку таких субстандартних систем.

Бібліографія

Умовні скорочення використаних джерел

- БŁ – Budzińska, A., Łakomiak, H. (2004). *Słownik kminy ochweśnickiej — żargonu wędrownych handlarzy dewocjonaljów ze Skulka i gęsi ze Ślesina*. Електронний ресурс: <http://www.gim3.miasto.zgierz.pl/rs2004/sownik/index.html> (доступ: 25.01.2022).
- WB – Budziszewska, W. (1957). *Żargon ochweśnicki*. Łódź.
- SG – Górk, S. (1901). Skulscy „ochweśnicy”. *Wisła, XV*, s. 1–7.
- Арк02 – Аркушин, Г. (2002). Арго лаборів. *Slavia orientalis, XLI, 3*, с. 447–471 [Arkushyn, H. (2002). Argo laboriv. *Slavia orientalis, XLI, 3*, с. 447–471].
- Арк96 – Аркушин, Г. (1996). Словник арготизмів мови спліців-жебраків Західного Полісся. *Slavia orientalis, XIV, 2*, с. 267–277 [Arkushyn, H. (1996). Slovnyk argotyzmiv movy sliptsiv-zhebrakiv zakhidnoho Polissya. *Slavia orientalis, XIV, 2*, с. 267–277].
- Боржк – Боржковский, В. (1889). Лирники. *Киевская старина, XXVI, 9*, с. 653–708 [Borzkhovskiy, V. (1889). Lirniki. *Kiyevskaya starina, XXVI, 9*, с. 653–708].
- Гн – Гнатюк, В. (1896). Лірники. Лірницькі пісні, молитви, слова, звістки і т. п. про лірників повіту Бучачького. *Етнографічний збірник, 2*, с. 1–76 [Hnatyuk, V. (1896). Lirnyky. Lirnyts'ki pisni, molytvy, slova, zvistky i t. p. pro lirnykiv povitu Buchats'koho. *Etnohrafichnyy zbirnyk, 2*, с. 1–76].
- Дз77 – Дзензелівський, Й. О. (1977). Арго нововижвівських кожухарів на Волині. *Studia slavica, XXIII, 3–4*, с. 289–333 [Dzendzeliv's'kyu, Y. O. (1977). Arho novovyzhviv's'kykh kozhukhariv na Volyni. *Studia slavica, XXIII, 3–4*, с. 289–333].
- Дз79 – Дзензелівський, Й. О. (1979). Арго волинських лірників. *Studia z filologii polskiej i slowiańskiej, XVI*, s. 179–216 [Dzendzeliv's'kyu, Y. O. (1979). Arho volyn's'kykh lirnykiv. *Studia z filologii polskiej i slowiańskiej, XVI*, s. 179–216].
- Дз86 – Дзензелівський, Й. О. (1986). Про арго українських ремісників (колківське кравецьке арго на Волині). *Зборник за філологію і лінгвістику, XXIX/1*, с. 63–81 [Dzendzeliv's'kyu, Y. O. (1986). Pro argo ukrains'kikh remisnikiv (kolkivs'ke kravets'ke argo na Volyni). *Zbornik za filologiju i lingvistiku, XXIX/1*, с. 63–81].
- Ив – Иванов, В. В. (1883). Невли. *Статистический листок, 10*, с. 153–156 [Ivanov, V. V. (1883). Nevli. *Statisticheskiy listok, 10*, с. 153–156].

- Мал – Малинка, А. (1903). Кобзари и лирники: Терентий Пархоменко, Никифор Дудка, Алексей Побегайло. *Земский сборник Черниговской губернии, 4*, с. 60–92 [Malinka, A. (1903). Kobzari i lirniki: Terentiy Parkhomenko, Nikifor Dudka, Aleksey Pobegaylo. *Zemskiy sbornik Chernigovskoy gubernii, 4*, s. 60–92].
- Март – Записи П. Д. Мартиновича. (2007). В: В. Кушпет. Старцiвство: мандрiвнi спiвцi-музиканти в Украiнi (XIX – поч. XX ст.) (с. 388–433). Киiв: Темпора [Zapysy P. D. Martynovycha. (2007). V: V. Kushpet. Startsvivstvo: mandrivni spivtsi-muzykanty v Ukraini (XIX – poch. XX st.) (s. 388–433). Kyiv: Tempora].
- Ник – Николайчик, Ф. (1890). Отголосок лирницького языка. *Киевская старина, XXIX, 4*, с. 121–130 [Nikolaychik, F. (1890). Otgolosok lirnitskogo yazyka. *Kiyevskaya starina, XXIX, 4*, s. 121–130].
- Ст – Студинський, К. (1894). *Лiрники*. Львiв [Studyns'kyu, K. (1894). *Lirnyku*. Lviv].
- Тих – Тиханов, П. (1900). Черниговские старцы (Псалки и криптоглассон). *Труды Черниговской губернской архивной комиссии, 2*, с. 65–158 [Tikhonov, P. (1900). Chernigovskiyе startsy (Psalki i kriptoglasson). *Trudy Chernigovskoy gubernskoy-arkhivnoy komissii, 2*, s. 65–158].
- Харк – Записи В. Харкова. (2007). В: В. Кушпет. Старцiвство: мандрiвнi спiвцi-музиканти в Украiнi (XIX – поч. XX ст.) (с. 388–433). Киiв: Темпора [Zapysy V. Kharkova. (2007). V: V. Kushpet. Startsvivstvo: mandrivni spivtsi-muzykanty v Ukraini (XIX – poch. XX st.) (s. 388–433). Kyiv: Tempora].

Література

- Бондалетов, В. Д. (1982). Греческие заимствования в русском, украинском, белорусском и польском арго (к проблеме генезиса и контактирования социальных диалектов славянских языков). *Этимология 1980*, с. 64–78 [Bondaletov, V. D. (1982). Grecheskiye zaимstvovaniya v russkom, ukrainskom, belorusskom i polskom argo (k probleme genezisa i kontaktirovaniya sotsialnykh dialektov slavyanskikh yazykov). *Etymologiya 1980*, s. 64–78].
- Бондалетов, В. Д. (1987). *Типология и генезис русских арго*. Рязань [Bondaletov, V. D. (1987). *Tipologiya i genezis russkikh argo*. Ryazan].
- Горбач, О. (1971). Арго слобожанських слiпцiв („невлiв”). *Науковi записки Украiнського Вiльного Унiверситету. Фiлософiчний факультет, 7*, с. 136–148 [Horbach, O. (1971). Argo slobozhans'kykh sliptsiv („nevliv”). *Naukovi zapysky ukrayins'koho Vil'noho Universytetu. Filosofichnyy fakultet, 7*, s. 136–148].
- Дзензелівський, Й. О. (1977). Арго нововижiвських кожухарiв на Волини. *Studia slavica, XXIII, 3–4*, с. 289–333 [Dzdzzelivskyy, Y. O. (1977). Arho novovyzhivs'kykh kozhukhariv na Volyni. *Studia slavica, XXIII, 3–4*, s. 289–333].
- Приемышева, М. Н. (2009). *Тайные и условные языки в России XIX века: в 2 ч.* Санкт-Петербург: Нестор-История [Priyemysheva, M. N. (2009). *Taynyye i uslovnyye yazyki v Rossii XIX veka: v 2 ch.* Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriya].
- Редько, Є. О. (2020). Двi словi про генезу украiнських арго. *Acta universitatis palackianae olomucensis. facultas philosophica. Philologica 2020. Ucrainica IX. Současná ukrajínistika. Problémy jazyka, literatury a kultury* (с. 109–113). Olomouc: VUP [Redko, Ye. O. (2020). Dvi slovi pro henezu ukrayins'kykh argo. *Acta universitatis palackianae olomucensis. facultas philosophica. Philologica 2020. Ucrainica IX. Současná ukrajínistika. Problémy jazyka, literatury a kultury* (с. 109–113). Olomouc: VUP].
- Редько, Є. О. (2021). Деякi зауваги щодо протоофенської основи украiнських арго. *Мова. Література. Фольклор, 1*, с. 151–158 [Redko, Ye. O. (2021). Deyaki zauvahy shchodo protoofens'koyi osnovy ukrayins'kykh argo. *Mova. Literatura. Folklor, 1*, s. 151–158].
- Студинський, К. (1894). *Лiрники*. Львiв [Studyns'kyu, K. (1894). *Lirnyku*. Lviv].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.16>

Data przesłania artykułu: 31.07.2022

Data akceptacji artykułu: 3.01.2023

JULIA RYSICZ-SZAFRANIEC

Uniwersytet Wrocławski, Polska

(University of Wrocław, Poland)

Критична мовознавча спадщина
на сторінках журналів
Червоний шлях (1923–1936)
та *Життя й революція* (1925–1934)

Linguistic reviews in the journals *Chervonyi shlyakh*
(1923–1936) and *Zhittya i revolyutsiya* (1925–1934)
as a scientific legacy

Abstract

The article is devoted to the study of linguistic texts, namely reviews, published in two Ukrainian journals which played an active role in the field of scientific journalism in the 1920s and 1930s. This study was conducted according to the principles of descriptive analysis. The structure of selected reviews is presented, as well as an outline of certain issues that were unresolved in the contemporaneous study of language, such as the question about the origin of the Ukrainian language or the issues of language norm or description of phonetic phenomena. In addition, the issue of two linguistic schools in Ukraine of that period was raised and their confrontation was outlined based on the analyzed texts.

Keywords: Ukrainian linguistics of the 1920s and 1930s, criticism, review, linguistic school

Jezykoznauczwe recenzje na łamach czasopism *Червоний шлях* (1923–1936) i *Життя й революція* (1925–1934) jako spuścizna naukowa

Streszczenie

Artykuł analizuje recenzje językoznawcze ukazujące się na łamach dwóch ukraińskich czasopism publicystyczno-naukowych w latach dwudziestych i trzydziestych minionego wieku. Autorka, stosując metody analizy opisowej, przybliży strukturę wybranych recenzji oraz te kwestie lingwistyczne, które nie miały w ówczesnej nauce o języku jednoznacznego rozwiązania, na przykład powstanie języka ukraińskiego, norma językowa czy opis zjawisk fonetycznych. Porusza także wątek istnienia w ówczesnej Ukrainie dwóch szkół lingwistycznych i ich konfrontację w analizowanych tekstach.

Słowa kluczowe: językoznawstwo ukraińskie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku, krytyka, recenzja, szkoła lingwistyczna

Вступ

Від появи в незалежній Україні передруку статті Юрія Шевельова *Покоління двадцятих років в українському мовознавстві* (Шевельов, 1962, передрук 2002) можна констатувати стале зацікавлення українських учених здобутками лінгвістики 20–30-х років минулого століття. Уже в 2010 р. стараннями науковців на чолі з професоркою Надією Бойко з'являється збірник *Репресовані мовознавці* (2010) з добіркою статей про напрацьоване тоді в різних галузях вивчення мови, зокрема у фонетиці, діалектології, морфології та стилістиці. За останнє десятиріччя опубліковано ряд ґрунтовних досліджень про лінгвістичну спадщину тих часів відповідно до напрямів революції в науці про українську мову (Черемська, 2016б; Данилевська, 2019), а також з урахуванням ідеології українізації (Мацюк, 2018).

Потреба в упорядкуванні наукових поглядів на стан і розвиток української мови, яким його бачили вчені доби Розстріляного відродження, набула після початку російсько-української війни ще виразнішої гостроти у зв'язку з очевидною вимогою залишити в спадок для наступних поколінь увесь масштаб виконаної ще сто років тому наукової та просвітницької праці. Названа потреба обґрунтовує й актуальність обраної в цій статті проблематики. Так, метою нашого дослідження є ознайомити з мало відомими рецензіями провідних мовознавців 20–30-х рр. ХХ ст. на наукові й ґлотодидактичні напрацювання колег та наблизити плюралізм позицій у тогочасних поглядах на історію і стратегію розвитку української мови. За фактичні джерела дослідження ми обрали опубліковані в журналах *Червоний шлях* та *Життя й революція* проблемні та критичні мовознавчі тексти; за провідний метод аналізу — описовий.

Дослідженість питання в українській лінгвістиці

Першим бібліографічним зведенням, що охоплювало всі видані до 1928 р. лінгвістичні праці з української мови, був фундаментальний *Покажчик української мови* на понад 300 сторінок авторів Л. Червінської та А. Дикого¹. Книга вийшла друком у Харкові у 1930 р., перевидана та доповнена Олексієм Горбачем у Мюнхені в 1985 р. (Червінська, Дикий, 1930). У джерелі подано систематизовану бібліографію наукових і навчальних праць з української мови та мовознавства від найдавніших часів до кінця 1928 р. Упорядники у вступі підкреслили високий запит на чітко структуроване згромадження спадщини з української мови, застерігаючи, що „[...] можливо допустилися в роботі ненауковости в класифікуванні матеріялу”, та принагідно дякуючи за наукові консультації Майкові Йогансену (Червінська, Дикий, 1930, с. 3–4). Матеріал з мови і мовознавства представлено тут за розділами: *Синтакса та фразеологія, Літературна мова та мова окремих письменників, Фонетика, Морфологія, Етимологія, Діалектологія, Історія, Пам'ятки, Граматики* (з підрозділом *Програми*) і *Правопис* (там само). Найбільш цінним у *Покажчику* є, утім, не лише ґрунтовна і докладна презентація кількочотлітнього доробку української лінгвістики, а розміщення під кожною без винятку бібліографічною позицією всіх можливих відгуків чи рецензій до поданого джерела, якщо, звісно, такі були.

З наступних бібліографічних розвідок, що почали з'являтися після знищення українських лінгвістів у добу Великого терору, першу згадку про період 20–30-х рр. знаходимо у книзі *Дослідження з мовознавства в Українській РСР за сорок років*, за редакцією Івана Білодіда (Дослідження..., 1957). Ураховуючи час і місце появи цієї праці, важко було б сподіватися в ній прихильних слів про надбання репресованих попередників. Редактор І. Білодід навіть гостро скритикував лексикографічні здобутки того часу, пишучи: „О. Курило, М. Сулима, С. Смеречинський і подібні пропонували [...], як «очистити» українську мову від «росіянізмів» [...]. Націоналістичні мовознавці намагалися «вчистити» з української мови (російські) елементи в термінології [...]» (Дослідження..., 1957, с. 14–15). Щоправда, того ж року в рецензії на цю книгу, написаній Леонідом Булаховським, одним із представників харківської філологічної школи та учасником правописної комісії 1927 року, котрому пощастило вижити, подано коментар, який без перебільшення можна вважати визнанням праці колишніх колег у сфері стандартизації української мови:

У час, коли сама практика літературної української мови ще не була досить установленю, коли з полтавсько-київською основою літературної мови саме в словниковому

¹ Імена обох дослідників (імовірно, працівників відділу *Україніка* Харківської державної бібліотеки імені Короленка) невідомі. Дані про них відсутні також і в *Національному банку репресованих*, розміщеному на сайті www.reabit.org.ua.

її складі ще великою мірою поєднувалася діалектна та літературна спадщина українського Заходу, а велика західна частина українського народу перебувала в складі іншої держави, знайти правильний підхід до вибору тих або інших слів для нормативного словника і в кожному окремому випадку впізнати те, що при цьому виборі слів виявить пізніше справжню життєздатність, було справою нелегкою (часто цілком переконливо не розв'язаною аж до нашого часу) (Булаховський, 1957, с. 76–77).

Применшення досягнень української лінгвістики 20–30-х рр. все-таки було більш властиве для всіх подальших бібліографічних праць з історії вивчення української мови, опублікованих у „совецькій” Україні. Навіть у найбільш об'ємному за часом охоплення бібліографічному зведенні, тобто від найперших мовознавчих розвідок, що містить *Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови*, видана вже в незалежній Україні, хоч і є згадка про працю Л. Червінської та А. Дикого як одну з найохопніших (Бевзенко, 1991, с. 11), проте в оцінці дільності правописної комісії 1927 року читаємо, наприклад, такий коментар:

...недооцінка східноукраїнських правописних традицій і переоцінка західноукраїнських, недооцінка спільних з російською мовою моментів в організації українського правопису, що була характерна для правописного кодексу 1928 р., — все це незабаром викликало потребу внесення до нього ряду виправлень і змін (Бевзенко, 1991, с. 39).

Українські вчені в еміграції мали на той час більшу свободу в оцінці мовознавчої спадщини доби Розстріляного відродження. З-поміж кількох присвячених цій темі праць (Шевельов, 1962; Чапленко, 1970) найбільш глибокий і синтетичний її зріз подано, на нашу думку, в уже згадуваній статті Ю. Шевельова, опублікованій у діаспорному *Збірникові на пошану українських учених знищених большевицькою Москвою* за редакцією Марії Овчаренко (Шевельов, 1962). Публікація стала відома в незалежній Україні аж у 2002 році, і саме вона, як вважаємо, стала поштовхом до дальшого заглиблення в мовознавчий доробок досліджуваного періоду на сучасному етапі.

У статті *Покоління двадцятих років в українському мовознавстві* Ю. Шевельов зупиняється на досягненнях у тодішньому українському мовознавстві чотирьох „найвидатніших”, за його словами, лінгвістів. Ідеться про Олексу Синявського, Всеволода Ганцова, Олену Курило та Петра Бузука (Шевельов, 1962, с. 323). Окрім названих учених, автор позитивно відгукується про наукову діяльність М. Сулими, переслідуваного режимом, а також славістів із невідконтрольної „советам” України — Василя Сімовича та Івана Зілінського (Шевельов, 1962, с. 315–316, 326). Побіжно згадує також діалектологічні праці Майка Йогансена, Петра Гладкого та Павла Попова (Шевельов, 1962, с. 318), роботи з історії мови Євгена Тимченка, Костя Німчинова чи Степана Смаль-Стоцького (Шевельов, 1962, с. 323), а в контексті належності до т. зв. етнографічної школи² в тодішньому українському мовознав-

² Саме Ю. Шевельову належить думка про наявність у ті часи двох шкіл (або методологій) у питанні стандартизації літературної української мови: 1) етнографічної, або кїв-

стві подає імена і праці Євгена Тимченка, Агатангела Кримського, Степана Смеречинського чи Івана Огієнка (Шевельов, 1962, с. 314).

Серед згаданих українських мовознавців, чії наукові розвідки мали вагу для тодішнього та пізнішого розвитку лінгвістики, на цей час дочекалися більш ґрунтовного вивчення праці О. Курило (Мацько, 2010; Бойко, 2010; Вакуленко, Клипа, 2010), В. Ганцова (Пашенко, 2010), О. Синявського (Калашник, 2012), М. Сулими (Карікова, 2019), М. Гладкого (Гнатюк, 2005), А. Кримського (Бензерук, 2010), Майка Йогансена (Черемська, 2016а). Зазначимо, що лише деякі з синтетичних студій мовознавчої спадщини цих учених мають у джерельній базі не лише проблемні публікації, а і критичні відгуки на наукові чи навчальні розробки того часу. Частково заповнити цю прогалину ми й маємо намір у наступному розділі статті, зупинившись на критичних текстах ряду згаданих дослідників, опублікованих у двох періодичних виданнях того часу — журналах *Червоний шлях* (1923–1936) та *Життя й революція* (1925–1934).

Журнали *Червоний шлях* і *Життя й революція* в історії української наукової думки

Наукову періодику досліджуваного періоду, що містила мовознавчі публікації, зокрема і критичні, презентували в обох частинах розділеної тоді України передусім київські *Записки історико-філологічного відділу (В)УАН* (1919–1931)³ та львівські *Записки Наукового Товариства імені Шевченка* (з 1892 року і донині); менше — харківський журнал *Червоний шлях* та київський *Життя й революція*. Дослідженню мовознавчої спадщини в обох вищезгаданих *Записках...* треба було б присвятити окрему розлогу розвідку, зважаючи на величезний обсяг як аналітичного, так і критичного в них матеріалу з історії вивчення української мови. У цій же статті ми проаналізуємо критичні публікації українських лінгвістів у журналах *Червоний шлях* та *Життя й революція*, що позиціонували себе насамперед як громадсько-політичні часописи, а потім — як літературно-наукові. Вибір зумовлено тим, що названі часописи, не маючи безпосереднього зв'язку з певними

ської школи чи школи крайніх пуристів, та 2) європейської, або харківської школи чи школи поміркованих пуристів (Шевельов, 1962, с. 314–315). Цю думку вчений більш детально обґрунтував у пізнішій монографії *Українська мова в першій половині двадцятого сторіччя, 1900–1941. Стан і статус*, що вийшла за кордоном у 1987 році. У сучасному мовознавстві згоду з цим поділом декларують, зокрема, Володимир Калашник (2012), Ольга Черемська (2017), Анжеліка Попович (2018).

³ Детальніше ознайомитися з електронною копією всіх номерів, що вийшли у зазначених роках, можна тут: https://archive.org/details/knyha0/Knyha_06_1925/page/n3/mode/2up.

науковими установами, були потужним майданчиком⁴ для поширення науково-популярних знань із багатьох дисциплін, а якщо говорити про мово- чи літературознавство, то саме там, на сторінках цих журналів, точилися відома в літературознавстві дискусія 1925–1928 рр.⁵ і менш помітна (з огляду на присутність у прикінцевих рецензійних рубриках) дискусія між представниками двох мовознавчих шкіл — київської та харківської.

Важливо наголосити, що як проблемно-аналітична, так і критична публіцистика торкалася в обраних журналах усіх сфер суспільного та наукового життя тодішньої України і світу: від економіки та медицини й психології до новинок перекладної оригінальної літератури. Принаймні так діяло протягом першого періоду друку, тобто від початку 20-х років до завершення Процесу Спілки визволення України (1929–1930 рр.) [далі СВУ — Ю. Р.-Ш.]. Для прикладу: у № 4 за 1926-ий р. у журналі *Червоний шлях*, поза новинками художньої (зокрема й перекладної) літератури, подано сім аналітичних статей від українських учених у галузях економіки, адміністрації, медицини, літературознавства та психології й музикознавства — у цілому на понад ста сторінках (*Червоний шлях*, 1926, с. 90–219). У рубриці *Бібліографія* на понад двадцяти сторінках розміщено рецензії на нові брошури та монографічні видання, опубліковані як в Україні, так і за кордоном, з історії, економіки, політики та військової справи, історії літератури і театру, а також рецензії на нові художні твори (*Червоний шлях*, 1926, с. 227–250). Для порівняння: у № 4 журналу *Життя й революція* за той же рік, окрім новинок художньої, зокрема й перекладної, літератури, надруковано на понад сімдесяти сторінках дев'ять статей українських науковців з питань політики та економіки, історії філософії та літератури, сучасного мистецтва (*Життя й революція*, 1926, с. 40–114), а в рубриці *Серед книжок та журналів. Рецензії* — критичні відгуки про новинки сучасної літератури на шести сторінках (*Життя й революція*, 1926, с. 121–127).

Після першої хвилі арештів української інтелігенції у 1929 році в обох журналах помітна зміна в бік накопичення більшої кількості бібліографічно-критичного контенту зі зменшенням проблемних статей на різні суспільно-політичні теми і, відповідно, скороченням самих часописів. Для прикладу: у № 5 журналу *Життя й революція* за 1929-ий рік рубрику *Бібліографія* розміщено вже приблизно на двадцяти сторінках і присвячено головно бібліографічним даним з українських перекладів зарубіжної літератури та кільком рецензіям на нові художні тексти (*Життя й революція*, 1929, с. 157–174). Ана-

⁴ Наклади обох журналів у найкращі роки, тобто 1925–1928, сягали понад три тисячі примірників. Можливість передплати з доставкою, наприклад, для *Червоного шляху*, розповсюджувалася навіть на Європу та США (*Червоний шлях*, 1926, с. 253).

⁵ Детальніше ознайомитися з електронною копією деяких номерів можна тут: *Життя й революція* (1926–1929) — <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=1151>, *Червоний шлях* (1923–1924, 1926–1927, 1928–1930, 1933, 1935–1936) — <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=7255>.

літичні ж наукові матеріали подано лише з мово-, літературо- та мистецтвознавчої тематики в шести статтях обсягом близько шістдесяти сторінок (*Життя й революція*, 1929, с. 99–156). У *Червоному шляхові* № 4 за той же 1929-ий рік також відсутні будь-які наукові студії з негуманітарних дисциплін: уміщено, наприклад, більш оглядові ніж аналітичні праці з культуро- та літературо- і мистецтвознавства (*Червоний шлях*, 1929, с. 81–174), а в рубриці *Бібліографія* подано рецензії на нову прозу та поезію, утім перекладну, а також мовознавчі праці й розробки з історії та музикознавства (*Червоний шлях*, 1929, с. 193–214). Виразно збільшилася, порівняно з періодом 1923(5)–1928 рр., кількість критичних текстів, у яких обговорювалися новинки російських видавництв або російські переклади певних наукових праць.

Критична аналітика протягом другого періоду (1929–1934(6) рр.) функціонування двох журналів змістилася з рецензування нових наукових публікацій та художніх творів у бік рецензій на переклади художньої літератури. Їх автори, зокрема мово- та літературознавці, перекладачі Олександр Фінкель, Володимир Державин, Григорій Майфет, Лизавета Старинкевич, заклали в ті роки не лише формально-структурні канони жанру перекладної рецензії, а й обґрунтували підвалини критики та теорії перекладу, що знайшли своїх пошанувачів серед лінгвістів посттоталітарної доби (Шмігер, 2009; Кальниченко, Зарубіна, 2016).

Варто підкреслити, що і *Життя й революція*, і *Червоний шлях* досі фігурували як об'єкти досліджень переважно в рамках студій з історії української літератури та перекладознавства, незважаючи на великий у них обсяг наукових статей з інших галузей науки. Досі вийшло друком лише кілька праць, присвячених літературним текстам на сторінках обох журналів (Лощинська, 1999; Роспопа, 2014), й укладено системні бібліографічні покажчики до кожного з часописів (Рева, 1970; Олейник, 2011). Критична ж мовознавча спадщина в обох журналах, що, підкреслимо, не мала перекладознавчого характеру, використана як джерельна база лише в поодиноких студіях (Черемська, 2016а).

Мовознавчі рецензії в журналах *Червоний шлях* та *Життя й революція*

Усі мовознавчі публікації, наявні в часописах, можна розподілити за кількома репрезентативними напрямками: по-перше, це історія мови та потєбнянство (див. Харцієв, 1925); по-друге, перекладознавство (див. Зеров, 1928); по-третє, сучасна українська мова (див. Сулима, 1923; Йогансен, 1923а; Смерчинський, 1928; Горєцький, 1929б); по-четверте, лінгвостилістика (Цєбенко, 1925). Критичні тексти в рецензійних рубриках обох журналів мали найбільше представлення в галузі перекладознавства – за нашими підрахунка-

ми, щонайменше кілька сотень коротких відгуків і розлогіх рецензій. Лише поодинокі рецензії на праці українських колег торкалися інших мовознавчих проблем. Ми вибрали сім таких текстів, без урахування двох критичних відгуків Майка Йогансена, що раніше коментували інші лінгвісти (Черемська, 2016а), і пропонуємо такий їхній поділ:

1. Критика історичних досліджень з української мови: рецензія О. Синявського на книгу з історії української мови Олександра Шахматова й Агатагела Кримського (Синявський, 1924а) та рецензія К. Німчинова на статтю С. Смаль-Стоцького про сім'ю слов'янських мов (Німчинів, 1926).

2. Критика наукових і навчальних видань із сучасної української літературної мови та правопису: відгуки Майка Йогансена на посібник з діловодства Олександра Бузинного та Володимира Щепотьєва (Йогансен, 1924) і Михайла Марковського на посібник з українського правопису Миколи Грунського та Григорія Сабалдира (Марковський, 1925), рецензія Петра Горецького на працю з української морфології та синтаксису М. Сулими (Горецький, 1929а).

3. Критика найновіших навчальних посібників з української мови для російськомовних слухачів: рецензії Майка Йогансена на посібник з практичного вивчення української мови О. Синявського (Йогансен, 23а) й О. Синявського на перевидання практичного посібника М. Гладкого (Синявський, 1924б). Обидві книги написано російською мовою.

Усі взяті нами для аналізу рецензії надруковано в журналі *Червоний шлях*. Це пояснюється тим, що науковим майданчиком для мовознавців, котрі працювали в Києві, головно при (Вільній) Українській академії наук, були насамперед *Записки історико-філологічного відділу*, а київський часопис *Життя й революція* мав виразне літературно-художнє спрямування. Відтак навіть проблемні статті з української лінгвістики, що вийшли друком у цьому журналі, торкалися насамперед стилістики української мови і стилів художнього та публіцистичного⁶, а з-поміж рецензій домінували перекладознавчі.

Вивчення поданих вище критичних статей варто почати з текстів, котрі мали найменшу полемічну гостроту, а виявилися такими: 1) прихильна рецензія К. Німчинова на статтю С. Смаль-Стоцького (Німчинів, 1926); 2) рецензія Майка Йогансена на посібник з практичного навчання української мови О. Синявського (Йогансен, 1923б); 3) відгук Майка Йогансена на підручник з української мови полтавських педагогів О. Бузинного та В. Щепотьєва (Йогансен, 1924); 4) прихильний відгук М. Марковського на правопис у таблицях, укладений ученими М. Грунським і Г. Сабалдиром (Марковський, 1925).

⁶ Ідеться про такі праці М. Гладкого (1927; 1928; 1929а, 1929б).

Рецензія К. Німчинова відрізняється за структурою від названих відгуків з огляду на вид праці: наукова стаття, а не навчальний посібник. Автор тексту спершу подає причини появи статті, якій передувала гостра критика поглядів С. Смаль-Стоцького і Федора Гартнера на історію виникнення української мови в їхньому підручнику з 1913 р. *Граматика української мови*, потім відзначає позитивні риси рецензованого матеріалу, а насамкінець викладає недоліки. Цінність рецензії полягає насамперед у висловленні К. Німчиновим позиції на користь антишахматівської тези про нібито спільноруську прамову та в закиді до автора статті С. Смаль-Стоцького про брак доказовості через неподання найновіших напрацювань з дискусійного питання:

[...] Цікаве й слушне твердження підносить Смаль-Стоцький про процес утворювання слов'янських мов. [...] Дивно, чому він [С. Смаль-Стоцький – Ю. Р.-Ш.] не згадує де-чого з нової літератури проблеми, що в усякому разі зміцняло б його позицію, як напр. відмінні від Шахматових концепції Т. Лера [...] або проф. Іл'їнського [...] (Німчинів, 1926, с. 226).

Відгуки ж М. Марковського та Майка Йогансена побудовано за інакшою схемою, а саме: загальний опис структурних компонентів змісту рецензованих підручників, почергове обговорення розділів або частин із рекомендаціями від рецензентів, цілісна підсумкова оцінка. З-поміж питань, на яких зупинилися в критиці Майк Йогансен і М. Марковський та які не розв'язано ще на той час остаточно, були kwestії паралельних форм родового відмінка множини в словах *хат(ів)*, *баб(ів)* (Марковський, 1925, с. 278) та порушуване багатьма тодішніми мовознавцями, а особливо О. Курило, питання про переклад українською мовою поширених в офіційно-діловому стилі кальок: „[...] треба б [...] пояснити, що ця спадщина дореволюційної канцелярщини [принимая во внимание все вышеуказанное — Ю. Р.-Ш.] або зовсім не перекладається вкраїнською мовою, або ж перекладається зовсім інакше” (Йогансен, 1924, с. 259). Ще один погляд на тогочасне дискусійне явище озвучує Майк Йогансен у рецензії на посібник О. Синявського: „«В» — і взагалі не «согласный» в укр. мові [...]. Щоправда, таку традиційну помилку знаходимо: в рецензента книги, і в О. Курило і т. і. Non eo minus — це все ж таки помилка” (Йогансен, 1923б, с. 260).

У тексті останньої рецензії є також інші зауваження Майка Йогансена до опису фонетики в підручнику О. Синявського. Нині ці питання вже вирішено в українській фонології, але на той час вони мали спірний характер. Ішлося про наближення [о] до [у] під впливом наступного складу з [у], на якому наполягав О. Синявський, але заперечував автор рецензії (Йогансен, 1923б, с. 259). Подібна відмінність у поглядах була не лише серед представників однієї філологічної школи, якими були Майк Йогансен чи Олекса Синявський [презентували харківську, або помірковану філологічну школу — Ю. Р.-Ш.], а й, особливо, серед учених з різних мовознавчих шкіл.

Згідно з аналізом, здійсненим Ю. Шевельовим і вслід за ним О. Черемською, дві школи в українській лінгвістиці чітко визначилися із середини 20-х років ХХ ст. (Черемська, 2016б, с. 204). Одну з них сформували вчені старшої генерації, зокрема Є. Тимченко та А. Кримський, котрі працювали переважно в Києві. Репрезентували школу, відому як київська, також їхні учні, послідовники і прихильники, наприклад, О. Курило, С. Смерчинський, В. Сімович та І. Огієнко за межами „совецької” України. Їх погляди ґрунтувалися на етнографізмі в унормуванні української літературної мови, що відкидав будь-які запозичені елементи в лексиці та морфології, у зв’язку з чим цю школу називають також етнографічною, або школою крайніх пуристів чи екстремістів (Черемська, 2016б, с. 204). Своєю чергою, поміркованими пуристами, або європейцями чи виразниками європейського напрямку, називають молодших за віком представників харківської школи, таких як: О. Синявський, М. Сулима, Майк Йогансен, М. Наконечний та О. Курило (у пізніших працях). О. Черемська узагальнює погляди харківської школи так: „Поміркovanі пуристи чітко розмежовували різні стилі й жанри, в той час як екстремісти не брали їх до уваги. У синтаксисі поміркovanі боронили, як і в лексикографії, синтезу народних компонентів з асимільованими європейськими” (Черемська, 2016б, с. 204).

Несхвалення позицій іншої школи виразно прочитується в решті взятих до аналізу рецензій, котрі мали відвертий полемічний характер, — ідеться про критичні тексти О. Синявського (Синявський 1924а; Синявський 1924б) та П. Горецького (Горецький 1929а). Так, у критиці на *Нариси з історії української мови* академіків О. Шахматова і А. Кримського О. Синявський, з пошаною висловлюючись про обох авторів, не сторонить від докладно зілюстрованої доказової критики. По поданню змісту рецензованих нарисів, він послідовно розвінчує мало доведені або суперечні тези шахматівської теорії про формування української мови (1) і відзначає суб’єктивність та меншовагівність термінології А. Кримського (2):

1. [...] Виходить трохи дивовижна та історія української мови, особливо коли звернути увагу на історію звуків [...], цю найхарактернішу ознаку мов. [...] Лише 4 звукових явища встигла пережити укр. мова, виділившись в окреме язикове тіло (за 7 століть), а це тому, що вона дуже швидко распалась на окремі говірки, [...] Цьому не можна не дивуватися [...].

[...] Ак. Шахматов розглядає українську мову з Петрограду, [...], з погляду спільно-руської цілості [...] (Синявський, 1924а, с. 245–246);

2. В розділах про літературну україн. мову ак. Кримський виявляє пристрасну антипатію до галичан за їхній «жаргон» та «дику антинауковість» (?) правопису. Навіть не відмітив серед наукових праць [...] високої вартості працю акад. Смаль-Стоцького (і Гартнера). [...] Більша увага до цієї праці спричиниться до зменшення таких застарілих помилок як призначання акад. Кримським пом’якшених приголосних в українській мові перед *e* й *u* до ХІV ст.

Застарілою звичкою вважаю й прихильність акад. Кримського до терміну «малоруський», ніби-то ради «філологічної точности» (Синявський, 1924а, с. 246).

Значно гостріший, а часом навіть саркастичний стиль має нищівна критика О. Синявським посібника з навчання української мови, підготовленого представником київської школи М. Гладким. Почавши з узагальнення: „Трохи виправлена, трохи поширена проти першого видання (1918 р.) книжка ця в цілому зберігає всі свої прикмети дилетантсько-аматорської праці” (Синявський, 1924б, с. 353), рецензент далі почергово ілюструє зразки непослідовностей у викладі пояснень і правил української ортоєпії та граматики, що, на його думку, не до кінця зрозумілі авторові. Скажімо, з-поміж часто порушуваних у тогочасній лінгвістиці проблем, невіршених або вирішених М. Гладким неправильно, відзначає родовий відмінок однини та множини іменників чоловічого та жіночого родів, пояснення вимови українського [и] та м’яких [д’], [т’], а також відхилення автора від чинного правопису. Гостро критикує вправи з практичної частини посібника, що „...не менше вражають своєю «антипедагогічністю», ніж теоретична частина своєю «науковістю»” (Синявський, 1924б, с. 354). Невластиво, на думку О. Синявського, подано й ілюстрації в розділі *Фразеологія*, які критик називає „словесним бараклом” (Синявський, 1924б, с. 354). У цілому рецензія є настільки неприхильна, що завершується коментарем: „...перевидавати її з такими незначними поправками і такими значними хибами [...] не слід було” (Синявський, 1924б, с. 354).

Дошкульність в оцінці та сарказм помітні також у рецензії одного з київських учених П. Горецького на монографію з української граматики, написану виразником харківської школи М. Сулимою (Горецький, 1929а). За структурою це найбільш чітка з усіх вище аналізованих рецензій, побудована за схемою: зміст рецензованої книги, виклад зауважень до її змісту (загалом 10 позицій), підсумкова нота. Найбільший закид, що П. Горецький подає на прикладі багатьох ілюстрацій з книги, стосується категоричності в намаганні автора монографії остаточно внормувати ті чи інші спірні, ба навіть „бойові” в тодішньому мовознавстві питання (1) за одночасної непослідовності чи ненауковості у викладі (2):

1. ...Ми цілком не можемо пристати на ту категоричність, що на неї скрізь такий сміливий автор. Ця категоричність авторова «занадта» [...], особливо коли взяти на увагу, що часто автор аргументує тільки посиланням на архаїчність або провінціалність тих чи тих форм або словосполучень. [...] так одним замахом М. Сулима побиває нелюбі йому явища (Горецький, 1929а, с. 208);

2. „Фрази із знахідним, подібним до назовного [на зразок коментованих *я зламав ніж* і *я зламав ножа*. — Ю. Р.-Ш.], — каже автор, — мають у собі (переважно) більше моментів рішучості, певності, [...]”. Це досить оригінальне вирішення психології цієї форми знахідного відмінка, але [...] є щонайбільше поетичний надум [...], а не наслідок наукового дослідження (Горецький, 1929а, с. 208).

А втім, прикінцевий коментар П. Горецького в цілому позитивний, адже книгу, що врешті твердо розв’язує інші дискусійні на той момент справи (як, наприклад, випадки вживання *який*, *котрий* і *що*; (не)використання орудного відмінка дійової особи в пасивних конструкціях чи використання дієслівних

форм на *-но* і *-то*), як пише сам рецензент, „вважаємо за дуже корисну й потрібну” (Горецький, 1929а, с. 209). Водночас ясним підтвердженням опозиційності поглядів серед речників київської та харківської філологічних шкіл (навіть після офіційного затвердження в 1928 році українського правопису, називаного соборним) є вміщена від редакції⁷ часопису увага: „Даючи місце цій рецензії, Редакція застерігає, що не погоджується з тим (кінцевим) місцем п. 5-го, де автор заперечує перекональність прикладів проф. М. Сулими, що доводять поширеність в українській народній мові давального відм. із дієприслівником” (Горецький, 1929а, с. 209).

Після 1930 року й першої розправи з українською інтелігенцією під час Процесу СВУ жодної рецензії в обох досліджуваних журналах на інші мовознавчі праці українських колег, окрім перекладознавчих, ми не знайшли. Уже того ж року стало зрозуміло, що плюралізм або полеміка між двома лінгвістичними школами замінюються на змушене або добровільне цькування попередників. Яскравий приклад — сумнозвісна критична стаття Миколи Скрипника з оцінкою діяльності Сергія Єфремова, і не лише його, у журналі *Червоний шлях* за 1930 рік (Скрипник, 1930). Зважаючи на долю, що спіткала як самого М. Скрипника, так і С. Єфремова, Є. Тимченка, О. Синявського, О. Курило, Майка Йогансена чи М. Наконечного, А. Кримського, М. Сулиму та багатьох інших гуманістів, ми переконані, що кожна віднайдена або відкрита наново констатація всього доробку цих учених, навіть у найменш досі презентованій площині мовознавчої критики, дає нам бачення всієї інтенсивності їхніх пошуків у виробленні літературного стандарту української мови. Окрім того, дає розуміння неоціненої вартості лінгвістики Розстріляного відродження в підвищенні статусу української наукової думки в цілому.

Висновки

Журнали *Червоний шлях* та *Життя й революція* засновано в „совецькій” Україні на початку 20-х рр. минулого століття в час найактивніших пошуків в усіх галузях української науки. Задекларовані як громадсько-політичні та літературно-наукові і художні часописи, ці видання відігравали провідну роль у пропагуванні наукового знання з економіки, політики та історії, культури, науки й мистецтва не лише України, а й світу. Галузь мовознавства не була винятком, про що свідчать регулярні публікації з проблемних на той час питань української філології та перекладознавства, не лише в жанрі наукової статті, а й у жанрах відгуку чи рецензії. Попри те,

⁷ Головним редактором цього номера журналу був одіозний політичний діяч Володимир Затонський, натомість мовну секцію в часописі редагував поет, перекладач і критик Іван Кулик (*Червоний шлях*, 1929, с. 2).

що критична мовознавча аналітика в обох часописах мала значну перевагу текстів з перекладознавчих питань, рецензійні матеріали з інших проблем також траплялися. Серед досліджених номерів названих щомісячників та рецензій або відгуків, які стосувалися б праць українських колег, ми вибрали сім позицій, не описаних раніше. Авторами взятих до аналізу критичних текстів були О. Синявський, Майк Йогансен, К. Німчинів, М. Марковський та П. Горецький.

Аналіз обраної критики засвідчив не лише влучність ілюстрацій або аргументів на підтвердження вад чи непослідовностей в оцінюваних працях, а й окреслив питання в українському мовознавстві, які були того часу наріжним каменем у стандартизації літературного варіанта мови. Це, зокрема, наявність паралельних форм родового та орудного відмінків множини, калькування лексики та фраз із російської мови, питання ортоепічних правил і наукового їх опису. Відзначено також полемічність деяких рецензій, як, скажімо, О. Синявського чи П. Горецького, що пояснювалася презентацією обома вченими двох відмінних поглядів на вноормування української мови першої третини ХХ ст. Ці погляди сформувався в ті часи і відомі нині як київська та харківська лінгвістичні школи.

Виконаний аналіз дав змогу чітко накреслити перспективу дослідження: вважаємо, що для закриття ще наявних білих плям в історії українського мовознавства та насамперед історії різних мовознавчих шкіл того часу варто в майбутньому дослідити лінгвістичну спадщину на сторінках згаданих у статті *Записок історико-філологічного відділу (В)УАН та Записок Наукового Товариства імені Шевченка*.

Бібліографія

- Бевзенко, С. (1991). *Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови*. Київ: Вища школа [Bevzenko, S. (1991). *Istoriya ukrayins'koho movoznavstva. Istoriya vuvchennya ukrayins'koyi movu*. Kyiv: Vyshcha shkola].
- Бензерук, О. (2010). А. Кримський як історик мови. В: Бойко, Н. *Репресовані мовознавці*. Ніжин: вид-во НДУ ім. М. Гоголя, с. 68–76 [Benzeruk, O. (2010). A. Kryms'kyu yak istoryk movy. V: Boyko, N. *Represovani movoznavtsi*. Nizhyn: vyd-vo NDU im. M. Hoholya, s. 68–76].
- Білодід, І. (ред.). (1957). *Дослідження з мовознавства в Українській РСР за сорок років*. Київ: Вид-во АН УРСР [Bilodid, I. (red.). (1957). *Doslidzhennya z movoznavstva v Ukrayins'kiy RSR za sorok rokiv*. Kyiv: Vyd-vo AN URSR].
- Бойко, Н. (2010). Олена Курило про стилістичне значення паралельних форм в українській мові. В: Бойко, Н. *Репресовані мовознавці*. Ніжин: вид-во НДУ ім. М. Гоголя, с. 38–43 [Boyko, N. (2010). Olena Kurylo pro stylistychno znachennya paralel'nykh form v ukrayins'kiy movi. V: Boyko, N. *Represovani movoznavtsi*. Nizhyn: vyd-vo NDU im. M. Hoholya, s. 38–43].
- Булаховський, Л. (1957). Мовознавство в Академії наук УРСР за час Радянської влади. В: *Розвиток науки в Українській РСР за 40 років*. Київ: Вид-во АН УРСР, с. 72–98

- [Bulakhovs'kyu, L. (1957). *Movoznavstvo v Akademiyi Nauk URSR za chas Radyans'koyi vlady. V: Rozvytok nauky v Ukrayins'kij RSR za 40 rokiv*. Kyuiv: Vyd-vo AN URSR, s. 72–98].
- Вакулєнко, Г., Клипа, Н. (2010). Проблеми мовної норми в науковому доробку Олени Курило. В: Бойко, Н. *Репресовані мовознавці*. Ніжин: вид-во НДУ ім. М. Гоголя, с. 48–54 [Vakulenko, H., Klypa, N. (2010). *Problemy movnoyi normy v naukovomu dorobku Oleny Kurylo*. V: Boyko, N. *Represovani movoznavtsi*. Nizhyn: vyd-vo NDU im. M. Hoholya, s. 48–54].
- Гладкий, М. (1927). Проблема культури українського слова. *Життя й революція*, 2, с. 200–208 [Hladkyu, M. (1927). *Problema kul'tury ukrayins'koho slova*. *Zhyttya y revolyutsiya*, 2, s. 200–208].
- Гладкий, М. (1928). Мова сучасного українського письменства. Ч. I. *Життя й революція*, 11, с. 128–134 [Hladkyu, M. (1928). *Mova suchasnoho ukrayins'koho pys'menstva*. Ch. I. *Zhyttya y revolyutsiya*, 11, s. 128–134].
- Гладкий, М. (1929а). Мова сучасного українського письменства. Ч. II. *Життя й революція*, 1, с. 159–167 [Hladkyu, M. (1929а). *Mova suchasnoho ukrayins'koho pys'menstva*. Ch. II, *Zhyttya y revolyutsiya*, 1, s. 159–167].
- Гладкий, М. (1929б). Мова сучасного українського письменства. Ч. III. „Життя й революція”, 5, с. 99–109 [Hladkyu, M. (1929б). *Mova suchasnoho ukrayins'koho pys'menstva*. Ch. III. *Zhyttya y revolyutsiya*, 5, s. 99–109].
- Гнатюк, І. (2005). Микола Гладкий про лінгвістичні принципи популяризації наукових знань. *Лексикографічний бюлетень*, 12, с. 67–73 [Hnatyuk, I (2005). *Mykola Hladkyu pro lnhvistychni pryntsyru populyaryzatsiyi naukovykh znan'*. *Leksykohrafichnyy byuleten'*, 12, s. 67–73].
- Горєцький, П. (1929а). М. Сулима. Українська фраза (коротенькі начерки). *Червоний шлях*, 4, с. 207–209 [Horets'kyu, P. (1929а). *M. Sulyma. Ukrayins'ka fraza (koroten'ki nacherky)*. *Chervonyy shlyakh*, 4, s. 207–209].
- Горєцький, П. (1929б). Про правовимову або орфоєпію літературної мови. *Червоний шлях*, 5–6, с. 197–201 [Horets'kyu, P. (1929б). *Pro pravovymovu abo orfoeiyu literaturnoyi movy*. *Chervonyy shlyakh*, 5–6, s. 197–201].
- Данилевська, О. (2019). Українські мовознавці як фундатори корпусної мовної політики за доби української революції 1917–1920 рр. *Українська мова*, 2, с. 53–64 [Danylevs'ka, O. (2019). *Ukrayins'ki movoznavtsi yak fundatory korpusnoyi movnoyi polityky za doby ukrayins'koyi revolyutsiyi 1917–1920 rr*. *Ukrayins'ka mova*, 2, s. 53–64].
- Життя й революція*. (1926). Електронний ресурс: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=1154> (доступ: 31.07.2022) [*Zhyttya y revolyutsiya*, 4. Elektronnyy resurs: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=1154> (dostup: 31.07.2022)].
- Життя й революція*. (1929). Електронний ресурс: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=1175> (доступ: 31.07.2022) [*Zhyttya y revolyutsiya*, 5. Elektronnyy resurs: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=1175> (dostup: 31.07.2022)].
- Зеров, М. (1928). У справі віршованого перекладу. *Життя й революція*, 9, с. 133–146 [Zerov, M. (1928). *U spravi virshovanoho perekladu*. *Zhyttya y revolyutsiya*, 9, s. 133–146].
- Йогансен, М. (1923а). Пристосування латиниці до потреб української мови. *Червоний шлях*, 9, с. 167–169 [Yohansen, M. (1923а). *Prystosuvannya latynytsi do potreb ukrayins'koyi movy*. *Chervonyys hlyakh*, 9, s. 167–169].
- Йогансен, М. (1923б). О. Синявський. Украинский язык. Пособие для практического изучения украинского языка. *Червоний шлях*, 6–7, с. 258–260 [Yohansen, M. (1923б). *O. Synyavs'kyu. Ukrainskiy yazyk. Posobiye dlya prakticheskogo izucheniya ukrainskogo yazyka*. *Chervonyy shlyakh*, 6–7, s. 258–260].
- Йогансен, М. (1924). О. Бузинний та В. Щепотьєв. Практичний підручник діловодства вкр. мовою. *Червоний шлях*, 1–2, с. 259–260 [Yohansen, M. (1924). *O. Buzynnyy ta V. Shchepot'yev. Praktychnyy pidruchnyk dilovodstva vkr. movoyu*. *Chervonyy shlyakh*, 1–2, s. 259–260].

- Калашник, В. (2012). Науково-педагогічна діяльність Олекси Синявського в оцінці Юрія Шевельова. *Наукові записки НАУКМА, 137 (Філологічні науки)*, с. 121–125 [Kalashnyk, V. (2012). Naukovo-pedahohichna Diyal'nist' Oleksy Synyavs'koho v otsintsi Yuriya Shevel'ova. *Naukovi zapysky NAUKMA, 137 (Filolohichni nauky)*, s. 121–125].
- Кальниченко, О., Зарубіна, З. (2016). Володимир Миколайович Державин як критик перекладу. *Вісник ХНУ ім. В. Каразіна (Серія: Іноземна філологія)*, 83, с. 189–198 [Kal'nychenko, O., Zarubina, Z. (2016). Volodymyr Mykolayovych Derzhavyn yak krytyk perekladu. *Visnyk KHNU im. V. Karazina (Seriya: Inozemna filolohiya)*, 83, s. 189–198].
- Карікова, Н. (2019). Пуристичні погляди М. Сулими на вnormування української літературної мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету (Сер.: Філологія)*, 43 (1), с. 20–23 [Karikova, N. (2019). Purystychni pohlyady M. Sulymy na vnormuvannya ukrayins'koyi literaturnoyi movy. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu (Ser.: Filolohiya)*, 43 (1), s. 20–23].
- Лощинська, Н. (1999). „Червоний шлях” та літературний процес 20–30 рр. в Україні: автореферат дисертації кандидата філологічних наук. Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [Loshchyns'ka, N. (1999). „Chervonyy shlyakh” ta literaturnyy protses 20–30 rr. v Ukrayini: avtoreferat dysertatsiyi kandydata filolohichnykh nauk. Kyuyiv: Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrayiny].
- Марковський, М. (1925). Український правопис. 8 таблиць. Уложили Г. Сабалдир та проф. Грунський. *Червоний шлях*, 3, с. 278 [Markov's'kuu, M. (1925). Ukrayins'kuu pravopys. 8 tablyts'. Ulozhyly H. Sabaldyr ta prof. Hrunsk'kuu. *Chervonyy shlyakh*, 3, s. 278].
- Мацько, Л. (2010). Стилістичне уnormування української літературної мови у концепції Олени Курило. В: Бойко Н. *Репресовані мовознавці*. Ніжин: вид-во НДУ ім. М. Гоголя, с. 16–21 [Mats'ko, L. (2010). Stylistychnе uormuvannya ukrayins'koyi literaturnoyi movy u kontseptsiyi Oleny Kurylo V: Boyko N. *Represovani movoznavtsi*. Nizhyn: vyd-vo NDU im. M. Hoholya, s. 16–21].
- Мацюк, Г. (2018). Вплив ідеології на мову, мовознавство і мовознавців: штрихи до образу українського суспільства першої третини ХХ ст. *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 6, s. 199–216 [Matsyuk, H. (2018). Vplyv ideolohiyi na movu, movoznavstvo i movoznavtsiv: shtrykhy do obrazu ukrayins'koho suspil'stva pershoiy tretyny XX st. *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 6, s. 199–216].
- Німчинів, К. (1923). Др. Смаль-Стоцький Ст. „Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення”. *Червоний шлях*, 3, с. 225–227 [Nimchyniv, K. (1923). Dr. Smal'-Stots'kyu St. „Rozvytok pohlyadiv pro sim”yu slov”yans'kykh mov i yikh vzayemne sporidnennya”. *Chervonyy shlyakh*, 3, s. 225–227].
- Олейник, С. (2011). *Бібліографічний покажчик змісту часопису „Червоний шлях” (1923–1936)*. Івано-Франківськ: Наукова бібліотека [Oleynyk, S. (2011). *Bibliohrafichnyy pokazhchuk zmistu chasopysu „Chervonyy shlyakh” (1923–1936)*. Ivano-Frankiv'sk: Naukova biblioteka].
- Пашенко, В. (2010). Північноукраїнська система діалектного вокалізму в мовознавчих інтересах В. М. Ганцова. В: Бойко, Н. *Репресовані мовознавці*. Ніжин: вид-во НДУ ім. М. Гоголя, с. 76–81 [Pashchenko, V. (2010). Pivnichnoukrayins'ka systema dialektnoho vokalizmu v movoznavchyykh interesakh V. M. Hantsova. V: Boyko, N. *Represovani movoznavtsi*. Nizhyn: vyd-vo NDU im. M. Hoholya, s. 76–81].
- Попович, А. (2018). Студії О. Курило, О. Синявського, М. Сулими, С. Смеречинського як підвалини вивчення стилістичної граматики української мови. *Studia Ucrainica Posnaniensia*, 6, s. 141–146 [Popovych, A. (2018). Studiyi O. Kurylo, O. Synyavs'koho, M. Sulymy, S. Smerechyns'koho yak pidvalyny vyvchennya stylistychnoyi hramatyky ukrayins'koyi movy. *Studia Ucrainica Posnaniensia*, 6, s. 141–146].

- Рева, Н. (1970). „*Життя й революція*” (1925–1934). *Системний покажчик змісту*. Львів: АН УРСР, Львів. наук. б-ка [Reva, N. (1970). *Zhyttya u revolyutsiya (1925–1934). Systemnyu pokazhchuk zmistu*. L'viv: AN URSR, L'viv. nauk. b-ka].
- Роспопа, Т. (2014). Студії про Леся Українку на сторінках журналу „Життя і революція”. *Філологічні науки*, 16, с. 68–74 [Rospora, T. (2014). *Studiyi pro Lesyu Ukrayinku na storinkakh zhurnalu „Zhyttya i revolyutsiya”*. *Filolohichni nauky*, 16, s. 68–74].
- Синявський, О. (1924а). Акад. Ол. Шахматов. Акад. Аг. Кримський. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників староукраїнщини XI–XVIII вв. „Червоний шлях”, 1–2, с. 243–246 [Synyavs'kuu, O. (1924a). Akad. Ol. Shakhmatov. Akad. Ah. Kryms'kuu. *Narysy z istoriyi ukraïns'koyi movy ta khrestomatiya z pam'yatnykiv staroukrayinshchynu XI–XVIII vv. Chervonyu shlyakh*, 1–2, s. 243–246].
- Синявський, О. (1924б). М. Гладкий. Практический курс украинского языка. Пособие. „Червоний шлях”, 8–9, с. 352–354 [Synyavs'kuu, O. (1924b). M. Hladkyu. *Prakticheskiy kurs ukraïnskogo yazyka. Posobiye. Chervonyu shlyakh*, 8–9, s. 352–354].
- Скрипник, М. (1930). Контрреволюційне шкідництво. *Червоний шлях*, 4, с. 138–151 [Skrypnuk, M. (1930). *Kontrrrevolyutsiyne shkidnytstvo. Chervonyu shlyakh*, 4, s. 138–151].
- Смеречинський, С. (1928). Куди йде українська мова. *Червоний шлях*, 5–6, с. 172–180 [Smerechyns'kuu, S. (1928). *Kudy yde ukraïns'ka mova. Chervonyu shlyakh*, 5–6, s. 172–180].
- Сулима, М. (1923). Український article. *Червоний шлях*, 8, с. 174–180 [Sulyma, M. (1923). *Ukrayins'kuu article. Chervonyu shlyakh*, 8, s. 174–180].
- Харлан, О. (2017). Іван Франко і польська проза на сторінках журналу „Червоний шлях” (1923–1936). *Київські полоністичні студії*, 29, с. 498–502 [Kharlan, O. (2017). *Ivanfranko i pol's'ka proza na storinkakh zhurnalu „Chervonyu shlyakh” (1923–1936). Kyiv's'ki polonistychni studiyi*, 29, s. 498–502].
- Харцієв, В. (1925). Мова та письменство — явлення одного гатунку. *Червоний шлях*, 8, с. 160–170 [Khartsiyev, V. (1925). *Mova ta pys'menstvo — yavlennya odnoho gatunku. Chervonyu shlyakh*, 8, s. 160–170].
- Цебенко, В. (1925). Аналіз мови поезій Йогансена. *Червоний шлях*, 4, с. 216–231 [Tsebenko, V. (1925). *Analiz movy poeziy Yohansena. Chervonyu shlyakh*, 4, s. 216–231].
- Чапленко, В. (1970). *Історія нової української літературної мови (XVII с.–1933)*. Електронний ресурс: <https://archive.org/details/chaplenko/page/n1/mode/2up?view=theater> (доступ: 31.07.2022) [Chaplenko, V. (1970). *Istoriya novoyi ukraïns'koyi literaturnoyi movy (XVII s.–1933)*. Elektronnyu resurs: <https://archive.org/details/chaplenko/page/n1/mode/2up?view=theater> (dostup: 31.07.2022)].
- Червінська Л., Дикий А. (1930). *Покажчик української мови*. Харків: Харківська державна бібліотека ім. Короленка. Відділ Українці. Електронний ресурс: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/11925/file.pdf> (доступ: 31.07.2022) [Chervins'ka L., Dykuu A. (1930). *Pokazhchuk ukraïns'koyi movy*. Kharkiv: Kharkivs'ka derzhavna biblioteka im. Korolenka. Viddil Ukrainyiny. Elektronnyu resurs: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/11925/file.pdf> (dostup: 31.07.2022)].
- Черемська, О. (2016а). Майк Йогансен як мовознавець. *Культура слова*, 84, с. 187–195 [Cherems'ka, O. (2016a). *Mayk Yohansen yak movoznavets'. Kul'tura slova*, 84, s. 187–195].
- Черемська, О. (2016б). *Проблеми кодифікації української мови в лексикографічній діяльності харківської філологічної школи (20–30 рр. XX ст.)*. Електронний ресурс: <https://ispan.waw.pl/ireteslaw/bitstream/handle/20.500.12528/814/lexikografia-2016-199-209.pdf?sequence=1&isallowed=y> (доступ: 31.07.2022) [Cherems'ka, O. (2016b). *Problemy kodyfikatsiyi ukraïns'koyi movy v leksykografichniy diyal'nosti kharkivs'koyi filolohichnoyi shkoly (20–30 rr. XX st.)*. Elektronnyu resurs: <https://ispan.waw.pl/ireteslaw/bitstream/>

handle/20.500.12528/814/lexikografia-2016-199-209.pdf?sequence=1&isallowed=y (dostup: 31.07.2022)].

- Черемська, О. (2017). Харківська та київська лінгвістичні школи 20–30 рр. XX ст.: два підходи до формування літературного стандарту української мови з погляду Юрія Шевельова. *Science and Education a New Dimension. Philology*, 34 (124), с. 19–22. [Cherems'ka, O. (2017). Kharkiv'ska ta kyiv'ska linhvistychni shkoly 20–30 rr. XX st.: dva pidkhody do formuvannya literaturnoho standartu ukraiyins'koyi movy z pohlyadu Yuriya Shevel'ova. *Science and Education a New Dimension Philology*, 34 (124), s. 19–22].
- Червоний шлях. (1926). Електронний ресурс: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=7260> (доступ: 31.07.2022) [Chervonuyu shlyakh, 4. Elektronnyy resurs: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=7260> (dostup: 31.07.2022)].
- Червоний шлях. (1929). Електронний ресурс: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=7898> (доступ: 31.07.2022) [Chervonuyu shlyakh, 4. Elektronnyy resurs: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=7898> (dostup: 31.07.2022)].
- Шевельов, Ю. (1962). Покоління двадцятих років в укр. мовознавстві. В: Овчаренко, М. *Збірник на пошану українських учених знищених большевицькою Москвою*. Париж; Чикаго: НТШ в Чикаго; с. 310–332. Електронний ресурс: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sheveliov_Yurii/Pokolinnia_dvadtsyatykh_rokiv_v_ukrainskomu_movoznavstvi.pdf? (доступ: 31.07.2022) [Shevel'ov, Yu. (1962). Pokolinnya dvadtsyatykh rokiv v ukr. movoznavstvi. V: Ovcharenko, M. *Zbirnyk na poshanu ukraiyins'kykh uchenykh znyshchenykh bol'shevyts'koyu Moskvoyu*. Paryzh; Chikaho: NTSH v Chikaho, s. 310–332. Elektronnyy resurs: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sheveliov_Yurii/Pokolinnia_dvadtsyatykh_rokiv_v_ukrainskomu_movoznavstvi.pdf? (dostup: 31.07.2022)].
- Шевельов, Ю. (1987). *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус*. Мюнхен: Електронний ресурс: https://chtyvo.org.ua/authors/Sheveliov_Yurii/Ukrainska_mova_v_pershii_polovyni_dvadtsiatoho_stolittia_1900-1941_stan_i_status/ (доступ: 31.07.2022) [Shevel'ov, Yu. (1987). *Ukrayins'ka mova v pershiy polovyni dvadtsyatoho stolittya (1900–1941): Stan i status*. Myunkhen: Elektronnyy resurs: https://chtyvo.org.ua/authors/Sheveliov_Yurii/Ukrainska_mova_v_pershii_polovyni_dvadtsiatoho_stolittia_1900-1941_stan_i_status/ (dostup: 31.07.2022)].
- Шмігер, Т. (2009). *Історія українського перекладознавства XX сторіччя*. Київ: Смолоскип [Shmiger, T. (2009). *Istoriya ukraiyins'koho perekladoznavstva XX storichchya*. Kyiv: Smoloskyp].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.17>

Data przesłania artykułu: 31.07.2022

Data akceptacji artykułu: 3.01.2023

OKSANA SAMUSENKO

Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki, Ukraina

(Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Мотиваційні завдання в практиці викладання української мови як іноземної

Motivational tasks in teaching Ukrainian as a foreign language

Abstract

The paper deals with the issue of foreign language teaching methodology. It presents a question of motivating foreign students to intensify their speech activity while learning the Ukrainian language. The author's principal focus is on the role of motivational tasks in the formation of foreign-language communicative competence, as well as in building professional and social skills by a foreign audience. Results of the conducted research confirmed the usefulness of creating such motivational tasks, based on cross-cultural sources, for foreign students of humanities. Said motivational tasks include open-type creative assignments that are based on the previously received phonetic, lexical and grammar skills and encourage learners to speak out using the Ukrainian language. This article provides models of communication situations, role-playing games, presentations, discussions, projects and some other creative oral and written exercises based on materials about life in Kyiv. The conclusions on the results of the integration of these tasks into the educational process are subsequently presented.

Keywords: Ukrainian as a foreign language, communicative competence, motivational tasks, professional and social skills, linguo-cultural materials

Мотивационные задания в практике преподавания украинского языка как иностранного

Резюме

Статья посвящена вопросам методики преподавания иностранных языков, в частности рассмотрен вопрос о мотивации студентов-иностранцев к активной речевой деятельности

в процессе изучения украинского языка. Особое внимание уделяется роли мотивационных заданий в формировании иноязычной коммуникативной компетенции, профессиональных и социальных навыков иностранных студентов. В результате исследования сделаны выводы о целесообразности создания мотивационных заданий на страноведческом материале для иностранных студентов гуманитарных специальностей. Мотивационными определены творческие задания открытого типа, которые основываются на уже приобретённых фонетических, лексических и грамматических навыках и стимулируют учащихся к порождению высказывания, обеспечивая автоматизацию навыков украинской нормативной речи. В работе предложены модели ситуаций общения, ролевых игр, задания для дискуссий, презентаций, проектных и некоторых других творческих устных и письменных видов работ на материале киевских реалий, а также сделаны выводы о результатах их внедрения в образовательный процесс.

Ключевые слова: украинский язык как иностранный, коммуникативная компетенция, мотивационные задания, профессиональные и социальные навыки, страноведческий материал

Вступ

Проблема підвищення ефективності вивчення іноземної мови залишається актуальною в лінгводидактиці. Незважаючи на стрімкий розвиток інформаційних технологій і використання в навчальному процесі різних освітніх платформ і сервісів, потреба мотивувати студентів до активної участі та співпраці на онлайн- чи офлайн-заняттях залишається нагальною для викладачів-практиків. В умовах дистанційного навчання перед фахівцями постали проблеми психолого-педагогічного та етичного характеру, зокрема й створення умов для заохочення студентів до мовленнєвої діяльності під час опанування іноземної мови.

Методика викладання української мови як іноземної має розгалужену систему завдань для оволодіння мовою. Дослідження Оксани Туркевич терміносистеми методики викладання української мови як іноземної фіксує низку терміносполук зі стрижневими словами *вправа* і *завдання*, серед яких чільне місце посідають ті, що покликані формувати й розвивати різні види мовленнєвої діяльності. Передусім зазначимо такі: вправи для навчання аудіювання, вправи для навчання говоріння, вправи для навчання мовлення, вправи для навчання письма, вправи для навчання читання, вправи діалогічного мовлення, вправи монологічного мовлення, вправи для перекладу, синтетичні, аналітичні вправи; завдання для розвитку монологічного і діалогічного мовлення, завдання з видів мовленнєвої діяльності, тренувальне, текстове, письмове, усне завдання тощо (Туркевич, 2015, с. 195–199). З-поміж наведеного розмаїття можемо виокремити й такі, що корелюють із поняттям *мотиваційні вправи / завдання*. Це, зокрема, мовленнєві, творчі, креативні вправи чи завдання, завдання з розвитку зв'язного мовлення, завдання на складання власних текстів тощо (Туркевич, 2015, с. 193–216).

У словнику методичних термінів і понять із теорії та практики навчання мов Ельхан Азімов та Анатолій Щукін визначають мотиваційні завдання як „вправи, що мають стимул до мовленнєвої діяльності, до породження мовлення” [переклад власний] (Азімов, Щукін, 2009, с. 148). Відповідно мотиваційними вправами є завдання відкритого типу, творчі завдання для розвитку мовленнєвих умінь. Такі завдання ґрунтуються на вже здобутих фонетичних, лексичних та граматичних навичках, дають можливість перевірити їх сформованість, вони необхідні для розвитку і вдосконалення мовленнєвих умінь, формування комунікативної компетенції. Як правило, мотиваційною основою виконання роботи є такі фактори: практичність і реальність, тобто вирішення життєвої ситуації чи професійного питання на фактичному матеріалі; інтерес і варіативність, оскільки результати роботи залежать не лише від мовних здібностей, але й від уподобань і бажань студентів. Як зазначають фахівці, серед чинників, які впливають на формування мотивації, найбільшу роль відіграють способи організації навчальної діяльності, наприклад, колективні форми навчання й рольові ігри (Азімов, Щукін, 2009, с. 148).

У ХХ столітті методика викладання мови інофонам зазнала потужного впливу функціонального напрямку в лінгвістиці, який надає особливого значення вивченню функціонування мови як засобу спілкування. Значна роль у цих змінах належить викладачам-практикам, які використовують сучасні освітні технології, зокрема ігрові, проєктні, інтерактивні, проблемного навчання, особистісно орієнтованого навчання, тандем-метод, навчальні технології з використанням відеофільмів та комп'ютерних програм (Капитонова, Московкин, Щукін, 2008); технології роботи з кінофільмом, дискусії, навчальні екскурсії, творче письмо (Швець, 2019). Ці технології підпорядковані формуванню іншомовної комунікативної компетенції студентів і, як правило, пропонують різні види мотиваційних завдань, до складу яких відносимо моделювання ситуацій спілкування, рольові ігри, творчі та проєктні роботи, проблемні завдання, презентації, дискусії. На думку дослідників, комунікативні ігри створюють умови для багаторазового повторення необхідного лексико-граматичного матеріалу, тренують щодо вибору необхідного мовленнєвого варіанта і допомагають психологічно підготуватися до спонтанного мовлення.

Мета статті — визначити роль мотиваційних завдань у формуванні та розвитку іншомовної комунікативної компетенції, професійних та соціальних навичок іноземних студентів, що вивчають українську мову. Досягнення мети потребувало розв'язання декількох завдань: висвітлити поняття мотиваційного завдання в методиці викладання мови інокомунікантам, запропонувати приклади мотиваційних завдань для іноземних студентів гуманітарних спеціальностей та проаналізувати результати впровадження таких завдань в освітньому процесі.

Дослідження є спробою представити приклади мотиваційних завдань та результати їх використання в аудиторії студентів-іноземців, що навчаються в Навчально-науковому інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка за україномовними освітніми програмами на здобуття освітнього ступеня „бакалавр” і „магістр” (Українська мова та переклад (для іноземців), 2020; Українська мова та література (для іноземців), 2020). У системі підготовки іноземних фахівців за згаданими програмами важливими є формування загальних та фахових компетентностей викладача, перекладача та науковця. Нагальними, такими, що потребують вирішення, залишаються питання, які види робіт та форми їх контролю допомагають формувати і розвивати професійну комунікативну компетентність, сприяють розвитку вмінь ефективного спілкування іноземних здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу

Сучасні реалії, новітні освітні тенденції та запити ринку праці потребують постійного оновлення програм навчальних дисциплін, перегляду методів, видів роботи, форм контролю, визначення годин і наповнення самостійної роботи студентів. Домашні завдання в традиційному розумінні — для опрацювання, засвоєння і закріплення теми — поєднуються з різними видами асинхронної роботи, спрямованої на більш широкий спектр практичних і творчих, персональних чи колективних завдань. Проблемно-орієнтований та діяльнісно-комунікативний підходи сприяють ефективності навчання в цілому і заохоченню студентів до активної мовленнєвої діяльності під час вивчення іноземної мови. Завдяки цьому формуються загальні й спеціальні компетентності, які закладені в *Стандарті вищої освіти України*, зокрема, уміння знаходити інформацію, опрацьовувати й аналізувати її, ставити та розв'язувати проблеми, творчо їх вирішувати, організувати ефективну комунікацію іноземною мовою тощо (Стандарт вищої освіти України, 2019, с. 8–10).

У сучасних умовах викладач докладає максимум зусиль і професіоналізму, щоб мотивувати студентів до участі та співпраці на заняттях як в очному, так і дистанційному форматі. Досвід роботи з іноземцями переконує нас у тому, що мотиваційні завдання доцільно будувати на країнознавчому та краєзнавчому матеріалі, оскільки саме він викликає стійкий інтерес в іноземних студентів і створює мотиваційну основу для виконання навчальних завдань, учить співпрацювати з представниками інших культур та креативно мислити.

Про важливість роботи з навчальним краєзнавчим текстом пише Ганна Швець, яка характеризує його як „автентичний чи модельований текст на

краєзнавчу тему, методично-опрацьований (із урахуванням рівня читацької компетентності цільової аудиторії) відповідно до мети навчання і конкретних завдань” (Швець, 2019, с. 260). Дослідниця підкреслює, що такі тексти широко представлені в підручниках і посібниках для вивчення української мови як іноземної і що такий текстовий матеріал є обов’язковим елементом навчально-методичних розробок для іноземних здобувачів вищої освіти гуманітарного напрямку (Швець, 2019, с. 260–263). Пропонований матеріал створює основу для опрацювання комунікативних тем, є стимулом для мовленнєвої діяльності, розвитку вмій та навичок аудіювання, читання, говоріння, письма, знайомить із національною культурою носіїв мови і розширює світогляд іноземних здобувачів вищої освіти. Реалії, що оточують іноземців під час навчання, можливість використання вивченого матеріалу відразу, а не в прогнозованому майбутньому, вживання в мовленні з носіями мови, — усе це викликає беззаперечний інтерес і мотивує до ефективного опрацювання.

Саме тому для студентів-іноземців, що здобувають освіту в столиці України чи приїжджають сюди за короткочасними програмами, рекомендуємо створювати мотиваційні завдання з тем київських реалій та щоденного життя в місті, з його поїздками в транспорті, потребою купувати і замовляти речі та послуги, дружніми та діловими зустрічами тощо. Так, наприклад, на початковому та базовому рівнях пропонуємо студентам змоделювати ситуації спілкування в київському метрополітені:

1. У вагоні багато людей, ви стоїте далеко від дверей, а вам потрібно вийти на наступній станції. Зверніться до пасажирів.
2. Ви залишили речі в метро. Зателефонуйте в бюро знахідок метрополітену і опишіть, що ви загубили.
3. Ваш телефон впав на колії. Зверніться до співробітників метрополітену за допомогою.
4. Ви плануєте зустрітися з другом. Зателефонуйте другові та домовтеся про зустріч у метро.
5. Перехожий звернувся до вас із запитанням, як доїхати до залізничного вокзалу. Допоможіть йому, дайте інструкцію, як дістатися туди на метро.

Такі вправи повинні містити короткий опис ситуації і формулювання основного завдання, але й можуть складатися з низки питань, тобто створювати покрокову інструкцію чи план виконання завдання. Очевидно, що мотиваційними вони стануть лише у випадку, якщо будуть співвідноситися з рівнем вивчення мови, тобто ґрунтуватимуться на попередньо вивченому матеріалі, знанні відповідних лексико-граматичних тем, і мати комунікативний потенціал.

Мотиваційні вправи доцільно створювати на основі автентичних текстів, метою має бути вирішення повсякденної життєвої ситуації чи професійного завдання. Під час створення таких вправ варто керуватися принципами цікавості, практичності та комунікативності. Для студентів, що здобувають вищу освіту в Києві чи в будь-якому іншому місті України, але

цікавляться історією та сучасністю столиці, мотиваційні завдання можуть бути побудовані на пізнанні київських реалій. Як показує досвід, студенти залюбки знайомляться з історичними фактами та сьогоднішнім Київського метрополітену, читають автентичні чи адаптовані тексти про лінії та станції метро, описують свій шлях до місця навчання, обговорюють оголошення та рекламу в метрополітені, працюють з відеоматеріалами сайту метрополітену. Одним із завдань після опрацювання відповідного тексту може бути вікторина чи квест на знання цікавих і маловідомих фактів про київський метрополітен, експонати музею метрополітену, правила безпеки користування цим громадським транспортом тощо. Студенти працюють у групах, вони можуть отримати запитання від викладача чи укласти свій перелік: *Яка станція київського метрополітену є найглибшою у світі? Яка станція входить до рейтингу найкращих у світі станцій метрополітену? На якій станції можна побачити історію Київської Русі? Які станції були першими і коли вони почали працювати? На яких станціях можна перейти на інші лінії метрополітену? Яка станція є найбільш завантаженою, де є найбільше пасажирів? Чи можна палити на станціях київського метро? Чому на станціях немає смітників? Чи є жінки серед машиністів метрополітену? Чому співробітники метрополітену носять головні убори червоного кольору? Чому сході ескалатора рухаються швидше за його поручні?* тощо. Такі завдання орієнтовані на розвиток мовленнєвої діяльності, зокрема вмінь і навичок говоріння та аудіювання, але водночас читання і письма. Корисна інформація, відповідність запитам студентів стають стимулами до пошуків шляхів виконання завдання чи розв'язання проблеми, а також сприяють зануренню в середовище носіїв мови.

Формування навичок монологічного та діалогічного мовлення іноземною мовою відбувається поступово. Сьогодні важливим є вміння робити доповіді й презентації, брати участь в обговоренні, висловлювати і доводити свою думку, вміти утримувати увагу аудиторії, а також долати страх перед публічними виступами. На матеріалі київських реалій студентам-іноземцям пропонуємо такі завдання:

1. Підготуйте презентацію про одну з пам'яток історії та архітектури, знайдіть інформацію, щоб зацікавити та привернути увагу слухачів (Софійський собор, Михайлівський собор, Андріївська церква, Маріїнський палац або будь-яка інша пам'ятка за бажанням студента; орієнтовний час для презентації — 15 хвилин).
2. Підготуйте доповідь про вулицю, площу, район, масив Києва (Хрещатик, бульвар Тараса Шевченка, Печерськ, Поділ, Труханів острів тощо; час на виголошення доповіді — до 10 хвилин).
3. Підготуйте усне повідомлення про одну зі станцій Київського метрополітену. Наведіть основну інформацію та маловідомі факти (5 хвилин).

Такі роботи здобувачі вищої освіти презентують в аудиторії однокласників, під час країнознавчої та викладацької практик, можуть ділитися ними

в соціальних мережах, використовувати для наукових досліджень чи перекладу. За нашими спостереженнями, іноземні студенти виконують мотиваційні завдання, не порушуючи дедлайнів, що свідчить про інтерес до такого виду роботи.

Хорошою основою для мотиваційних завдань можуть стати відеоматеріали. Так, наприклад, студентам-іноземцям можна запропонувати художні, анімаційні чи документальні фільми та короткі відеосюжети, де представлені факти і цікаві сторінки з історії та сьогодення столиці України (наприклад, „Мультфільм про Київ”; „Київ: найцікавіше”). Можна запропонувати студентам написати текст до відео й озвучити мультфільм, створити свій текст, написати субтитри, зняти своє відео з прогулянки визначними місцями:

1. Подивіться відеосюжет, де в мініатюрі ми бачимо один день із життя Києва. Напишіть текст і озвучте відео.
2. Візьміть інтерв'ю у киян та іноземців про святкування Дня Києва. Запишіть на відео.
3. Запишіть відео про київський метрополітен, щоб популяризувати цей вид транспорту.
4. Подивіться фільм „За двома зайцями”. Знайдіть сцени з фільму на фоні Києва, порівняйте з сучасним виглядом цих місць, опишіть і охарактеризуйте зміни.

Найменша активність студентів на заняттях припадає на завдання діалогічного й дискусійного характеру, причинами чого є як психологічні, так і мовні чинники. Тому під час виконання таких завдань значущою є роль викладача, який має заохочувати студентів брати участь у дискусії, мотивувати і допомагати їм висловлювати свою думку. Варто не лише сформулювати завдання, але й продумати шляхи його виконання, візуалізувати ситуацію за допомогою таблиць, схем, фотографій тощо:

1. Прочитайте текст про те, який вигляд має Київ із космосу. Подивіться на фотографії, зроблені з космічного супутника. На кого схожий профіль столиці України? Чи знаєте ви міста і країни, які за формою території схожі на людей, тварин? Опишіть характер Києва, його жителів. Чи є характер у вашого рідного міста?
2. Заповніть таблицю про три-чотири види транспорту: швидкість, комфорт, безпека, чистота, освітлення, вартість проїзду тощо. Підготуйтеся до обговорення переваг та недоліків метро порівняно з іншими видами транспорту.

Такі завдання доцільно пропонувати для роботи в парах, великих та малих групах, залучати студентів до командної роботи та колективного обговорення, але варто й передбачати персональне право вибору теми, завдання чи ролі відповідно до можливостей, інтересів та вподобань. Значущим є врахування особливостей і потреб аудиторії, використання різнопланових вправ та завдань. Цінну інформацію для роздумів та вдосконалення мотиваційних завдань дає постійний зворотній зв'язок зі студентами, обговорення досягнень і труднощів під час виконання пропонованих завдань та представлення результатів.

Очевидно, що групова робота має бути обов'язковим елементом заняття, оскільки вона, на думку Ганни Швець, „залучає всіх студентів до інтерактивного мовлення, стимулює розвиток загальнонавчальних і компенсаторних умінь та особистісно важливих рис (здатність працювати в команді, відповідальність, комунікабельність), створює емоційно позитивний мікроклімат у групі” (Швець, 2019, с. 133). На жаль, не всі студенти схильні працювати в групах, виконувати командну роботу, як правило, вони надають перевагу індивідуальним формам роботи, тому варто звернутися до проєктних технологій та кейс-методу, які допомагають формувати ці вміння. На запропонованому матеріалі студенти можуть виконати такі проєктні роботи:

1. Проаналізуйте перші сторінки туристичних проспектів та сайтів столиці України. Розкажіть, які місця чи пам'ятки на них зображені. Запропонуйте свою візитну картку для одного з екскурсійних сайтів Києва.
2. Створіть емблему / візитну картку міста / обкладинку туристичного довідника. Презентуйте свій проєкт. Підготуйтеся до обговорення та продумайте запитання до представників інших проєктних груп.
3. Ви працюєте над соціальним проєктом, який має на меті з'ясувати задоволеність пасажирів роботою метрополітену. Укладіть список питань. Проведіть опитування.

Кейс-метод, або метод ситуаційного аналізу, який сьогодні широко використовують у вищій школі, також можна віднести до ряду мотиваційних завдань. Під час опису, аналізу й розв'язання певної ділової ситуації відбувається формування іншомовних професійних компетентностей студентів-іноземців.

1. Ви працюєте у весільній агенції. Вам потрібно скласти весільний маршрут Києвом для молодят-іноземців. Клієнти хочуть відвідати традиційні романтичні місця в Києві, а також щось незвичайне. Запропонуйте свій маршрут із позиції іноземців, які навчаються в столиці України.
2. Ви працюєте екскурсоводом. Підготуйте реальну / віртуальну екскурсію метрополітеном 1) для дітей чи школярів, 2) для студентів-іноземців, 3) для іноземної делегації, 4) для батьків, які приїхали в гості до дітей-студентів.
3. Ви працюєте в редакції над проєктом створення правил поведінки під час пандемії для дітей, молодших школярів. Укладіть правила у вигляді коміксів, вигадайте меми.
4. Ви входите до групи викладачів, які створюють правила роботи під час дистанційного навчання в університеті. Напишіть такий документ.

Мотиваційні завдання такого типу сприяють розкриттю й розвитку творчих та наукових здібностей, допомагають подолати комунікативний бар'єр, дають відчуття впевненості у використанні іноземної мови, студенти прагнуть поділитися своїми роботами, результатами й уважно слухають своїх одногрупників.

Мотиваційні завдання на розвиток навичок письмового мовлення на запропонованому матеріалі розвивають як загальне володіння українською мовою, так і професійну комунікативну компетентність:

1. Напишіть листа батькам чи друзям, розкажіть про Київський метрополітен.
2. Напишіть офіційного листа до служби Київського метрополітену з пропозиціями покращення карти метро.
3. Зробіть допис у соціальній мережі. Повідомте про свої враження від першої поїздки в Київському метрополітені. Порівняйте з іншими, відомими вам метрополітенами в рідному місті, в інших містах та країнах.
4. Ви — журналіст. Напишіть статтю про новини Київського метрополітену.
5. Ви — викладач і співавтор лінгвокраїнознавчого словника для іноземних громадян, що вивчають українську мову. Укладіть словникову статтю для такого видання.
6. Ви — науковець, співавтор енциклопедичного мультимедійного словника, адресованого іноземцям. Підготуйте статтю „Київський метрополітен”.

Завдяки мотиваційним завданням творчого типу студенти-іноземці отримують нові знання, залучаються до систематизації та перегляду раніше отриманих, мають можливість застосувати ці знання в професійному та повсякденному мовленні, набувають практичного досвіду, створюючи власний продукт.

Висновки і перспективи

1. Під мотиваційними завданнями розуміємо завдання, які спонукають інофонів до породження мовлення й розвивають усі види мовленнєвої діяльності. Вони ґрунтуються на вже здобутих фонетичних, лексичних та граматичних навичках і побудовані на реальному й практичному матеріалі. Це завдання відкритого типу, творчі й варіативні у виконанні, спрямовані на забезпечення автоматизації навичок нормативного мовлення. Більшість мотиваційних завдань потребують інструкцій від викладача і певного часу для самостійної роботи студентів.

2. Мотиваційні завдання доцільно будувати на країнознавчому та краєзнавчому матеріалі, який викликає інтерес в іноземних студентів і створює мотиваційну основу для їх виконання. Заохочення інокомунікантів відбувається за умови формування вмій та навичок, що задовольняють потреби спілкування в реальному житті. Варто керуватися принципами цікавості, практичності та комунікативності. Найбільшої популярності в студентів-іноземців здобули завдання, пов'язані з повсякденними ситуаціями (проживання в Києві, поїздки в метрополітені, екскурсійні маршрути, романтичні місця, сучасні реалії пандемії) і майбутньою професійною діяльністю (створення екскурсій, укладання лінгвокраїнознавчої статті для словника, дискусії з теми педагогічної етики, створення правил дистанційного навчання для викладачів і студентів тощо).

3. Мотиваційні завдання виводять навчальний матеріал у мовлення, допомагають сформуванню та розвинути комунікативну компетенцію, подолати комунікативний бар'єр, учать будувати і вести діалог, висловлювати свою

думку, позиції чи переконання, надають відчуття впевненості для вирішення щоденних та професійних завдань. Мотиваційні вправи створюють умови для розвитку фахових та соціальних навичок, зокрема вміння спілкуватися в міжнародному середовищі, налагоджувати міжкультурну комунікацію, навички критичного та креативного мислення, роботи індивідуально та в команді, самостійності і відповідальності за науково-дослідні та творчі роботи.

Аналіз та висновки, викладені в дослідженні, можуть стати основою для подальших розробок у цьому напрямку, а наведені приклади завдань можуть бути використані під час освітнього процесу для іноземних студентів, які вивчають українську мову.

Бібліографія

- Азимов, Э. Г., Щукин, А. Н. (2009). *Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам)*. Москва: ИКАР [Azimov, E. G., Shchukin, A. N. (2009). *Novyy slovar' metodicheskikh terminov i ponyatiy (teoriya i praktika obucheniya yazykam)*. Moskva: IKAR].
- Іванов, В. (1961). *За двома зайцями* [фільм]. УРСР: Кіностудія імені Олександра Довженка [Ivanov, V. (1961) *Za dvoma zaytsyamy* [fil'm]. USSR: Kinostudiya imeni Oleksandra Dovzhenka].
- Капитонова, Т. И, Московкин, Л. В., Щукин, А. Н. (2008). *Методы и технологии обучения русскому языку как иностранному*. Москва: Рус. яз. Курсы. [Kapitonova, T. I., Moskovkin, L. V., Shchukin, A. N. (2008). *Metody i tekhnologii obucheniya russkomu yazyku kak inostrannomu*. Moskva: Rus. yaz. Kursy].
- Київ: найцікавіше. Електронний ресурс: https://www.youtube.com/watch?v=nZ9rZrepbTE&ab_channel=Alex%26HelgaProduction (доступ: 27.12.2021) [Kyiv: *naytsikavishe*. Elektronnyy resurs: https://www.youtube.com/watch?v=nZ9rZrepbTE&ab_channel=Alex%26HelgaProduction (dostup: 27.12.2021)].
- Київський метрополітен. Електронний ресурс: <http://www.metro.kiev.ua/> (доступ: 12.01.2022). [Kyiv's'kyu metropoliten. Elektronnyy resurs: <http://www.metro.kiev.ua/> (доступ: 12.01.2022)].
- Мультфільм про Київ. Електронний ресурс: https://www.youtube.com/watch?v=Ne9Hfj3dq38&ab_channel=Firtka (доступ: 27.12.2021) [*Mul'tfil'm pro Kyiv*. Elektronnyy resurs: https://www.youtube.com/watch?v=Ne9Hfj3dq38&ab_channel=Firtka (dostup: 27.12.2021)].
- Українська мова та література (для іноземців) (2020). Електронний ресурс: <https://philology.knu.ua/osvitni-prohramy/mahistra-ooop-pnd-inoz/> (доступ: 20.12.2021) [*Ukrayins'ka mova ta literatura (dlya inozemtsiv)* (2020). Elektronnyy resurs: <https://philology.knu.ua/osvitni-prohramy/mahistra-ooop-pnd-inoz/> (dostup: 20.12.2021)].
- Українська мова та переклад (для іноземців) (2020). Електронний ресурс: <https://philology.knu.ua/osvitni-prohramy/bak-opusy-op-ta-proh-nd-inoz/> (доступ: 20.12.2021) [*Ukrayins'ka mova ta pereklad (dlya inozemtsiv)* (2020). Elektronnyy resurs: <https://philology.knu.ua/osvitni-prohramy/bak-opusy-op-ta-proh-nd-inoz/> (dostup: 20.12.2021)].
- Самусенко, О. М. (2021). Використання автентичних матеріалів на заняттях з української мови як іноземної. В: Г. В. Межжеріна, О. Ю. Корчук (ред.). *Світові виміри освітніх тенденцій* (с. 73–75): Київ. Електронний ресурс: <http://imco.nau.edu.ua/wp>

- content/uploads/2021/05/Zbirnyk_23.04.2021.pdf (доступ: 15.12.2022) [Samusenko, O. M. (2021). Vykorystannya avtentychnykh materialiv na zanyattiyakhz ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi. V: H. V. Mezhzherina, O. Yu. Korchuk (red.). *Svitovi vymiry osvitiikh tendentsiy* (s. 73–75): Kyiv, 2021. Elektronnyy resurs: http://imco.nau.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/Zbirnyk_23.04.2021.pdf (dostup: 15.12.2022)].
- Самусенко, О. М. (2020). Основні принципи створення лінгвокраїнознавчого словника української мови для іноземців. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки, I, Ч. II, с. 13–20* [Samusenko, O. M. (2020). Osnovnyy pryntsyru stvorennya lnhvokrayinoznachoho slovnyka ukrayins'koyi movy dlya inozemtsiv. *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. Filolohichni nauky, I, Ch. II, s. 3–20*]. DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-1-2-2>.
- Стандарт вищої освіти України. Рівень вищої освіти: Перший (бакалаврський) рівень. Ступінь вищої освіти: Бакалавр. Галузь знань: 03 „Гуманітані науки”. Спеціальність: 035 „Філологія”. (2019): Київ: Міністерство освіти і науки України. Електронний ресурс: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/035-Filolohiya-bakalavr.28.07-1.pdf> (доступ: 15.01.2022) [*Standart vyshchoyi osvity Ukrayiny. Riven'vyshchoyi osvity: Pershyy (bakalavr's'kyy) riven'. Stupin'vyshchoyi osvity: Bakalavr. Haluz'znan': 03 „Humanitani nauky”. Spetsial'nist': 035 „Filolohiya”*. (2019): Kyiv: Ministerstvo osvity i nauky Ukrayiny. Elektronnyy resurs: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/035-Filolohiya-bakalavr.28.07-1.pdf> (dostup: 15.01.2022)].
- Туркевич, О. (2015). *Становлення терміносистеми методики викладання української мови як іноземної*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка [Turkevych, O. (2015). *Stanovlennya terminosystemy metodyky vykladannya ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka].
- Швець, Г. Д. (2019). *Теорія і практика навчання української мови іноземних студентів гуманітарних спеціальностей*. Київ: Фенікс. [Shvets', H. D. (2019). *Teoriyai praktyka navchannya ukrayins'koyi movy inozemnykh studentiv humanitarnykh spetsial'nostey*. Kyiv: Feniks].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.18>

Data przesłania artykułu: 05.07.2022

Data akceptacji artykułu: 17.02.2023

MYROSLAVA SHEVCHENKO

Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki, Ukraina

(Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Зворотні дієслова в українській мові: теоретико-лінгвістичний і лінгводидактичний аспекти

Reflexive verbs in the Ukrainian language: Theoretical-linguistic and linguo-didactic aspects

Abstract

The author of this article attempts to determine the formal, semantic and functional peculiarities of Ukrainian reflexive verbs important for their linguo-didactic description. Because of their incidence, the verbs with the postfix -ся hold an important place in the learning system of Ukrainian as foreign language, while at the same time being one of the most complicated lexical groups for learning by foreign communicators. To make the learning process of reflexive verbs easier for foreign students, 152 verbal lexemes were selected for the analysis, belonging to the five most representative groups, sorted according to the criterium of defining subjective and objective relations. Some linguo-methodical recommendations were proposed, with the aim of forming and developing the ability of foreign communicators to properly use the analyzed vocabulary in speech; the recommendations take into account the formal word forming features of reflexive verbs, grammatical characteristics and their lexical conjunction.

Keywords: linguo-didactic description, foreign communicators, reflexive verbs

Часовники зворотне в języку українським: аспекти теоретyczno-językowe i lingwodydaktyczne

Streszczenie

W artykule podjęto próbę zidentyfikowania cech formalnych, semantycznych i funkcjonalnych czasowników zwrrotnych języka ukraińskiego, ważnych dla ich opisu lingwodydaktycznego.

Часowniki z postfiksem *-ся* z jednej strony zajmują ze względu na swoją częstotliwość ważne miejsce w systemie nauczania języka ukraińskiego jako obcego, z drugiej są jedną z najtrudniejszych grup słownictwa dla obcokrajowców. Aby ułatwić opanowanie czasowników zwrotnych przez studentów zagranicznych, do analizy wybrano sto pięćdziesiąt dwaleksemie czasownikowe, należące do pięciu najbardziej reprezentatywnych grup według kryterium wyrażania relacji podmiot–przedmiot. Autor proponuje kilka zaleceń językowo-metodycznych, mających na celu kształtowanie i rozwijanie umiejętności poprawnego posługiwania się analizowanym słownictwem w mowie własnej studentów obcojęzycznych; zalecenia uwzględniają formalne cechy słowotwórcze czasowników zwrotnych, cechy gramatyczne i ich zgodność leksykalną.

Słowa kluczowe: opis lingwodydaktyczny, studenci obcojęzyczni, czasowniki zwrotne

Важливою частиною процесу навчання інокомунікантів українського мовлення є опанування ними дієслівної лексики, що зумовлено кардинальною властивістю української мови — її вербоцентричністю, адже саме дієслова є організаційним центром речення, вершиною, навколо якої послідовно розвивається мережа синтаксичних зв'язків (Загнітко, 2014, с. 105). Регламентуючи будову речення, дієслова посідають провідне місце в мисленево-мовленнєвій діяльності інокомунікантів при оформленні їхнього власного висловлювання. Дієслівна лексика надзвичайно різноманітна, оскільки об'єднує семантично й граматично різнопланові групи, кожна із яких має свої семантико-функційні характеристики. Одну із таких груп утворюють зворотні дієслова, або дієслова із часткою *-ся*. Парадигматична та синтагматична специфіка зворотних дієслів української мови, яка виявляється в щоденній реальній комунікації, становить значні труднощі під час засвоєння цих одиниць іноземними студентами.

Лінгводидактичний аспект опису української мови

Навчання в межах практичного курсу української мови для іноземців організують, як відомо, через взаємодію трьох його аспектів — лінгвістичного, психолінгвістичного й методичного. Комплексне розв'язання питань *чого, як, у який спосіб* навчати, *з чого* почати і *чим* закінчити, *за допомогою чого* навчати, на думку Неоніли Зайченко, безпосередньо залежить від наявності лінгвістичного опису української мови, орієнтованого на її вивчення іноземцями (Зайченко, 2020, с. 303). Основні аспекти такого опису були визначені вже на етапі становлення лінгводидактики української мови як іноземної на початку 90-х років минулого століття. Була обґрунтована, зокрема, принципова можливість двох моделей такого опису — універсальної та національно орієнтованої. Універсальна модель „спирається на врахування загально специфічних, типологічних характеристик української мови, на її поліфункційність та стилістичну диференціацію” (Зайченко, 2017,

с. 58). У результаті такого опису були визначені й систематизовані функційно значущі характеристики граматичних категорій і форм, що актуалізуються в мовленні. Саме такі характеристики є предметом розгляду в педагогічній лінгвістиці, яка, хоч і має свої особливості, зумовлені прикладними цілями, є важливим розділом мовознавчої науки. Педагогічна граматики специфічно інтерпретує мовні явища, зміст і обсяг граматичного матеріалу, визначає потреби його використання під час навчальної діяльності залежно від змісту, мети, завдань, форм навчання, рівня знань слухачів (Мацюк, 2014, с. 37). Власне кажучи, лінгводидактичний опис якраз і ґрунтується на теоретичному (типологічному й зіставному) дослідженні мов, проте „прямує до дещо формалізованої схеми, у межах якої подає дефініції, діаграми, описові правила, які мають на меті полегшити учневі опанувати структуру мови” (Мацюк, 2014, с. 37).

Типологічний опис зворотних дієслів

Стратегія типологічного опису зворотних (рефлексивних) дієслів суттєво відрізняється в різних мовах світу. Насамперед ці відмінності стосуються того, якими засобами виражається зворотність. Так, в англійській мові показником зворотності „є складний займенник *oneself*, у якого другим компонентом у структурі слугує іменник *self* ‘особистість’, ‘власна персона’” (Олешик 2009, с. 240). Такий неозначений займенник змінюється залежно від особи та числа: *to dress oneself* (одягатися) – *she dresses herself* (вона одягається) – *they dress themselves* (вони одягаються). Разом із дієсловом займенник утворює аналітичну форму зворотного стану. Крім того, зворотна форма може утворюватися поєднанням дієслова *to get* та пасивного дієприкметника *dressed*. У французькій мові зворотне дієслово твориться за допомогою частки *se*: *s’habiller* (одягатися), яка змінюється за особами і числами й залежно від часової форми дієслова може змінювати своє місце (у простих часових формах — перед дієсловом, у складних — перед допоміжним дієсловом *être* тощо). У польській мові зворотне дієслово твориться за допомогою займенника *się*, який додають до перехідних дієслів: *ubierać się*. Займенник *się* не змінюється за особами, пишеться окремо від дієслова і має вільну позицію в реченні (може стояти перед чи після дієслова, але бажано не в кінці речення і ніколи на початку). У литовській мові зворотне дієслово твориться за допомогою частки *-si* або *-s*, яка вживається після безпрефіксного перехідного дієслова: *rengti – rengtis* (одягати – одягатися), якщо дієслово префіксальне, то частка *-si* стоїть між префіксом та коренем – *apsirengti* (одягнутися). Цікаво, що зворотні дієслова в литовській мові, на відміну від української, зберігають свою перехідність. В українській мові зворотне дієслово твориться переважно за допомогою афікса *-ся*, який додається до перехідного дієслова:

одягати – *одягатися*, також можливе поєднання афікса *-ся* з префіксами та суфіксами, але в такому випадку виникає вказівка „на вичерпність інтенсивно виконуваної дії або її негативні наслідки” (Городенська 2000, с. 185).

Отже, зворотність у багатьох мовах виражається поєднанням дієслова зі зворотним формантом та є характерною властивістю саме дієслова. Проте функційно-семантичне наповнення зворотних дієслів відрізняється навіть у слов'янських мовах, не кажучи вже про інші. Крім того, відмінності у зворотності в різних мовах можуть виявлятися навіть у колі еквівалентних дієслів. Порівняймо дієслова в українській, польській та російській мовах: *дивитися* – *patrzeć* – *смотреть*; *радіти* – *cieszyć się* – *радоваться*; *навчатися* – *studiować* – *учиться*; *вчити* – *uczyć się* – *учить*. Такі розбіжності нерідко стають причиною помилок під час опанування нової іноземної мови, у нашому випадку — української.

Тому звернення до групи українських дієслів із постфіксом *-ся*, яка до сьогодні не була об'єктом зацікавлень українських лінгводидактів, видається актуальним.

Зворотні дієслова в українській мові

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей українських зворотних дієслів — формальних, семантичних та функційних, релевантних для їхнього лінгводидактичного опису. Досягнення мети забезпечується розв'язанням таких завдань: 1) з'ясувати особливості теоретико-лінгвістичного опису цієї дієслівної групи; 2) визначити обсяг зворотних дієслів, що вивчають іноземні студенти на рівні B1+; 3) проаналізувати класифікацію зворотних дієслів за формальними та семантико-функційними ознаками; 4) представити деякі лінгвометодичні рекомендації для полегшення їх засвоєння інокомунікантами. У нашій розвідці виходимо із широкого формально-граматичного принципу визначення аналізованої групи української лексики: „Зворотні дієслова — дієслова з афіксом *-ся*. Функції і значення цього афікса різні і залежать від категорії перехідності / неперехідності та лексичного наповнення незворотних дієслів” (Городенська, 2000, с. 185). Необхідним доповненням до цієї дефініції, на нашу думку, є те, що вони „виражають специфічні семантико-синтаксичні властивості” (Щербій, 2015, с. 181). Специфіка дії, яку втілюють зворотні дієслова в суб'єктно-об'єктних відношеннях у межах висловлювання, полягає в тому, що вона не переходить на інший об'єкт, а спрямовується на самого діяча або ж „додатково характеризує його через неназваний об'єкт” (Плющ, 2010, с. 125). Наприклад: *людина одягається* (одягає себе); *спортсмени змагаються* (змагання одного з одним); *готуватися до нової роботи* (виконувати дію для себе).

Критерієм для систематизації групи зворотних дієслів слугує саме різний вияв суб'єктно-об'єктних відношень. Так, Катерина Городенська виокремлює п'ять груп, обмежуючись дієсловами активного стану в рамках категорії перехідності/неперехідності: 1) власне-зворотні; 2) взаємно-зворотні; 3) загально-зворотні; 4) безоб'єктно-зворотні; 5) непрямо-зворотні (Городенська, 2000, с. 185). Натомість Марія Плющ, ураховуючи станові характеристики дієслів на *-ся*, пропонує сім груп: 1) власне-зворотні; 2) взаємно-зворотні; 3) непрямо-зворотні; 4) загально-зворотні; 5) активно-безоб'єктні; 6) пасивно-якісні; 7) зворотно-пасивні (Плющ, 2010, с. 125–126). Окремо від них перебувають безособові дієслова з постфіксом *-ся*. І хоч, як відомо, будь-яка класифікація „кульгає” і часом не враховує проміжних випадків, диференціація зворотних дієслів на основі вказаних критеріїв є, безумовно, корисною і для лінгводидактичного опису аналізованої дієслівної групи.

Результати дослідження

Із численної групи активно вживаних зворотних дієслів для лінгвометодичного дослідження ми вибрали 152 одиниці, з якими іноземні студенти працюють, починаючи з перших кроків вивчення української мови.

Джерельною базою для вибірки стали *Навчальні мінімуми з української і російської мов для іноземців* (Зайченко, Воробйова, 1995); *Програми з української мови як іноземної (рівні А1–В1)* (Програми з УМІ, 2015); *Стандартизовані вимоги: рівні володіння українською мовою як іноземною А1–С2. Зразки сертифікаційних завдань* (Мазурик, Антонів, Синчак, Бойко, 2020), а також навчальні матеріали для студентів освітньої програми *Українська мова та переклад (для іноземців)* з дисципліни *Практичний курс української мови* (2–3 семестри, рівень володіння українською мовою В1+).

Передусім іноземні студенти опановують найбільш уживані в мовленні власне-зворотні дієслова, які передають значення ‘сам себе’, ‘сам собі’, ‘для себе’. Власне-зворотні дієслова є носіями всіх загальних формально-структурних характеристик зворотності. У реченнях із такими дієсловами іменник у позиції підмета — назва істоти, особа, яка виконує дію над собою — своєю зовнішністю, тілом, внутрішнім станом. Суб'єкт містить у собі значення об'єкта. Щоб структурувати уявлення студентів-іномовців про власне-зворотні дієслова, пропонуємо виокремити такі їхні лексико-семантичні групи:

1) дієслова, що стосуються маніпуляцій зі своєю зовнішністю: *митися, умиватися, купатися, витиратися, голитися, стригтися, фарбуватися, розчісуватися;*

- 2) дієслова, що позначають рух частиною обличчя: *мружитися, супитися*;
 3) дієслова, що стосуються маніпуляцій із одягом: *одягатися, роздягатися, взуватися, роззуватися*;
 4) дієслова, що називають дії на шкоду собі: *застудитися, вдаритися, порізатися, отруїтися, попектися*.

Для правильного вживання власне-зворотних дієслів важливо сфокусувати увагу студентів на особливостях синтаксичної синонімії речень із перехідними дієсловами та утворених від них неперехідними.

Порівняймо: *мити руки – митися в душі; мити дитину – митися самому*. Варто зауважити, що зворотні дієслова не вживають із прямим додатком — іменником чи займенником у знахідному відмінку без прийменника. Крім того, щоб правильно будувати речення, уживаючи в ньому таке зворотне дієслово, потрібно враховувати лексичну сполучуваність перехідного дієслова, а саме семантику іменника в позиції додатка. Наприклад: *розчісуватися — розчісувати волосся*, але, якщо *розчісувати бороду, брови* — це вже не *розчісуватися*.

Деякі власне-зворотні дієслова можуть реалізувати свою валентність за рахунок непрямого додатка у формі орудного відмінка, проте це не є обов'язковим і реалізується залежно від ситуації: *митися милом чи гелем, митися холодною, а не теплою водою, витиратися рушником, розчісуватися гребінцем, а не щіткою, отруїтися майонезом*.

Взаємно-зворотні дієслова передають загальний зміст 'один одного/одне одного/одна одну' і мають значення взаємостосунків, контактування. Такі дієслова вживають у реченнях, що позначають складну ситуацію, яка є поєднанням двох простих ситуацій: *Марина й Петро зустрілися*. = *Марина зустріла Петра, Петро зустрів Марину*. У таких ситуаціях кожен її учасник є одночасно суб'єктом та об'єктом стосовно один одного. Для студентів надзвичайно важливе розуміння відмінностей у значенні речень зі зворотними та незворотними дієсловами. Так, незворотні дієслова *зустрічати – зустріти* позначають активну дію лише однієї особи і потребують знахідного відмінка: *Петро зустрів Марину* (можливі ситуації: *Петро перший її помітив і привітався; зустріч була випадковою; Петро приїхав в аеропорт і чекав на Марину в залі для прибулих*). Дієслова *зустрічатися – зустрітися* позначають активну дію двох (кількох) осіб: *Петро зустрівся з Мариною/ Петро зустрівся з друзями* (можливі ситуації: вони домовилися зустрітися після роботи; зустріч була запланована й довго очікувана). Формальним маркером уживання зворотного дієслова є іменник в орудному відмінку з прийменником *з*. Варто наголосити, що речення із взаємно-зворотними дієсловами також мають свої синтаксичні особливості, які виявляються в способах вираження підмета. Взаємну дію повинні виконувати не менше ніж два учасники, тому іменники (займенники) — назви осіб — у позиції підмета мають значення „колективності”, яке можна передавати:

а) іменником (займенником) у формі множини: *Друзі зустрілися через два місяці*;

б) іменниками в називному відмінку з єднальним сполучником *і (й)*: *Петро й Марина зустрілися через два місяці*;

в) іменником у називному відмінку однини з іменником в орудному відмінку однини: *Петро зустрівся з Мариною через два місяці*;

г) збірними іменниками, іменниками зі значенням збірності, рідше парності: *група, публіка, молодь, компанія, пара, подружжя*: *Наша група зустрілася після двох місяців карантину. Подружжя зустрілося після розлуки*.

Варто також акцентувати увагу інокомунікантів, що від форми вираження підмета залежить числова форма дієслова — множина для а) та б), однина для в) та г).

Нерідко взаємно-зворотні дієслова мають непрямий додаток, виражений займенником *один з одним / одне з одним / одна з одною*, який посилює важливість висловленої дії для кожного учасника: *Друзі чекали на будь-яку можливість, щоб зустрітися одне з одним*.

Студенти-іноземці передусім засвоюють найбільш уживані взаємно-зворотні дієслова української мови: *зустрічатися, знайомитися, вітатися, прощатися, цілуватися, обніматися, одружуватися, розлучатися, бачитися, домовлятися, листуватися, переписуватися* (у соціальних мережах, розм.), *спілкуватися, радитися, сваритися, миритися, об'єднуватися, змагатися*.

Для правильного вживання взаємно-зворотних дієслів увагу студентів треба звернути на їхні формальні словотвірні ознаки:

1) взаємно-зворотні дієслова, які співвідносяться з перехідними дієсловами і створюються від них за допомогою форманта *-ся*, зберігаючи при цьому своє значення: *обнімати – обніматися, зустрічати – зустрічатися, сварити – сваритися* тощо;

2) взаємно-зворотні дієслова, які не мають відповідної пари і не співвідносні з перехідними дієсловами, без *-ся* не вживаються: *домовлятися, змагатися, спілкуватися, сперечатися* тощо;

3) взаємно-зворотні дієслова, які мають співвідносні перехідні дієслова, з певними семантичними відмінностями: *вітатися, прощатися* тощо.

Особливої уваги під час роботи з цією групою варто надавати запобіганню частим помилкам у мовленні студентів, наприклад, коли неперехідне дієслово *розмовляти* (з ким?) з *друзями* перетворюється на *розмовлятися з друзями* [sic!] (аналогічно до *спілкуватися*).

Загально-зворотні дієслова позначають дію, яка зосереджена в самому діячеві, або називають стан суб'єкта. Для кращого засвоєння їх можна розділити на три лексико-семантичні групи.

I. Група дієслів із семантикою відчуттів та внутрішнього стану:

1) дієслова, що вказують на захоплення та позитивні емоції: *цікавитися, захоплюватися, насолоджуватися, надихатися, пишатися, усміхатися*;

2) дієслова, що вказують на подив: *дивуватися, чудуватися, жахатися*;
 3) дієслова, що вказують на насмішки, приниження, переоцінку: *хвалитися, принижуватися, прибіднятися, розгубитися, сміятися (з кого?), насміхатися, знуцатися*;

4) дієслова, що вказують на невдоволення: *гніватися, сердитися, драгуватися, скаржитися, жалітися, ображатися, сваритися*;

5) дієслова, що вказують на страх, побоювання, несміливість: *боятися, лякатися, соромитися*;

6) дієслова, що вказують на турботу: *турбуватися, піклуватися, хвилюватися, тривожитися*;

7) дієслова, що вказують на сумніви та розчарування: *сумніватися, розчаруватися, зневіритися, розкаятися*.

Суттєвою лінгвометодичною настановою щодо засвоєння їхніх граматичних ознак є те, що вони потребують різних відмінкових форм іменників. Тому, щоб запобігти можливим помилкам, необхідно відразу сформулювати в студентів правильне уявлення про характер дієслівного керування цієї групи. Наприклад, дієслова із семантикою невдоволення потребують іменника в знахідному відмінку із прийменником *на*: *гніватися, сердитися, драгуватися, скаржитися, жалітися, ображатися на кого? на що?*; деякі з них можуть розширювати валентність за допомогою іменника в давальному відмінку: *скаржитися кому? на кого?*; дієслова із семантикою сумнівів та розчарування вимагають іменника у формі місцевого відмінка із прийменником *в/у*: *сумніватися, розчаруватися, зневіритися в кому? в чому?*; *розкаятися в чому?* тощо.

II. Група дієслів із семантикою зміни особи чи предмета, стану чи ситуації, місця:

1) дієслова, що вказують на переміщення: *рухатися, підніматися, спускатися, наближуватися*;

2) дієслова, що вказують на зміну внутрішнього стану особи, зміну предмета чи ситуації: *покрощуватися – погіршуватися, збільшуватися – зменшуватися, прискорюватися – сповільнюватися, зміцнюватися – послаблюватися, скорочуватися*.

Варто звернути увагу інокомунікантів на те, що дієслова другої підгрупи, хоч і творяться від перехідних дієслів: *скорочувати – скорочуватися, зміцнювати – зміцнюватися, прискорювати – прискорюватися*, мають і незворотні відповідники, наприклад, *скорочуватися – коротшати, зміцнюватися – міцнішати, прискорюватися – швидшати*.

III. Дієслова із семантикою початку та закінчення: *починатися, закінчуватися, завершуватися*.

До цієї групи належать лише три дієслова, проте вони потребують більш розлогих коментарів в іноземній аудиторії та тривалого відпрацювання.

Непрямо-зворотні дієслова виражають дію, яку виконує особа на свою користь, у власних інтересах. У реченнях з такими дієсловами роль підмета виконує іменник – назва істоти, на користь якого й виконується дія.

Найбільш уживаними дієсловами цієї групи є *погодитися, відмовитися, удосконалитися, орієнтуватися, записатися, готуватися, запасатися, адаптуватися, звертатися*.

Як і загально-зворотні дієслова, вони мають дуже строкате керування, відрізняються формою вираження додатка, а також його обов'язковістю чи факультативністю. Деякі з них вимагають непрямого додатка, а інші вживаються без нього. Наприклад: *погодитися з ким? на що? відмовитися від чого? орієнтуватися в чому? готуватися до чого? запасатися чим?* тощо.

На особливу увагу заслуговують безособові дієслова із постфіксом *-ся*, що виражають однобічні відношення дії до логічного суб'єкта — іменника (займенника) у формі давального відмінка. Така дія притаманна суб'єктові як незалежний від нього внутрішній стан: *Як же мені добре працюється літніми вечорами!*

Якщо перед дієсловом стоїть заперечна частка *не*, воно передає значення нездатності, небажання суб'єкта виконувати означену дію. Без заперечення найчастіше вживаються дієслова: *хотітися, здаватися, житися, згадуватися*, із запереченням — *не хотітися, не віритися, не працюватися, не читатися, не писатися, не сидітися, не лежатися, не думатися*. Сміслові навантаження речень із такими дієсловами менш категоричне, ніж з особовими. Зауважимо, що в теперішньому часі вони вживаються лише у формі 3 особи однини, а в минулому часі — у формі середнього роду. Згадаймо українську народну пісню: *Ой, не спиться й не лежиться і сон мене не бере...* або ж Шевченкове: *Не спалося, а ніч, як море...*

На рівні володіння українською мовою В1+ студенти не засвоюють групи безоб'єктно-зворотних (активно-безоб'єктних та пасивно-якісних) дієслів.

Зауважимо також, що низка дієслів, які належать до різних лексико-семантичних груп, потребує додаткових коментарів безпосередньо під час роботи в аудиторії. До них належать, зокрема, такі загальноживані дієслова, як *дивитися/подивитися що? на кого? на що?; запізнюватися/запізнитися на скільки хвилин/годин? куди?; звертатися/звернутися до кого? по що?* тощо. Так, навіть на рівні В1+, вживаючи дієслово *дивитися*, інокомуніканти інколи припускаються таких помилок: *Ми б хотіли подивитися на фільм / на спектакль, на телевізор [sic!]* (за аналогією до *дивитися на гори, дивитися на друга*) і навпаки *Ми довго дивилися хмари [sic!]*.

Висновки

Презентація зворотних дієслів, зокрема їхніх граматичних характеристик, структурних та семантичних особливостей, правил їх функціонування в навчально-модельованих ситуаціях та щоденному спілкуванні, у лінгводидактичному аспекті буде сприяти реалізації комунікативних потреб іномовців під час опанування ними української мови.

У розвідці ми торкнулися лише загальних лінгводидактичних особливостей кількох груп українських зворотних дієслів. Для створення повного лінгводидактичного опису потрібно брати до уваги як типологічні особливості цього об'єднання лексики, так і внутрішньомовну специфіку прояву загальної семантики 'зворотності'. У перспективі результати такого опису можуть служити науково вивіреною базою для створення національно орієнтованого варіанта дослідження зворотних дієслів. У лінгвометодичному плані — під час укладання навчальних матеріалів, що мають на меті ефективну систему презентації дієслів із *-ся* для досягнення конкретного рівня володіння української мови, — важливо керуватися принципами ситуативно-тематичної зумовленості та стилістично-диференційованого навчання.

Бібліографія

- Городенська, К. (2000). Зворотні дієслова. В: *Українська мова: Енциклопедія*. с. 185. Київ: „Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана [Horodens'ka, K. Zvorotni diyeslova. V: *Ukrayins'ka mova: Entsyklopediya*, s. 185. Kyiv: „Ukrayins'ka entsyklopediya” imeni M. P. Bazhana].
- Загнітко, А. П. (2014). *Теорія граматики і тексту*. Донецьк: ДонНУ [Zahnitko, A. P. (2014). *Teoriya hramatyky i tekstu*. Donets'k: DonNU].
- Зайченко, Н. (2017). Становлення і розвиток лінгводидактики української мови як іноземної в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*, Ювілейний збірник, с. 54–63 [Zaychenko, N. (2017). Stanovlennya i rozvytok lnhvodydaktyky ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi v Kyuyiv'skomu natsional'nomu universyteti imeni Tarasa Shevchenka. *Komparatyvni doslidzhennya slov'yans'kykh mov i literatur. Pam'yati akademika Leonida Bulakhovs'koho*, Yuvileynyy zbirnyk, s. 54–63].
- Зайченко, Н. (2020). Виразення просторових відношень засобами української мови: лінгводидактичний аспект. *Słowiańszczyzna dawniej i dziś — język, literatura, kultura. Monografia ze studiów slawistycznych, IV*, с. 303–310 [Zaychenko, N. (2020). Vyrazhennya prostorovykh vidnoshen' zasobamy ukrayins'koyi movy: lnhvodydaktychnyy aspekt. *Słowiańszczyzna dawniej i dziś — język, literatura, kultura. Monografia ze studiów slawistycznych, IV*, s. 303–310].
- Зайченко, Н. Ф., Воробйова, С. А. (1995). *Навчальні мінімуми з української і російської мов для іноземців*, Київ [Zaychenko, N. F., Vorobyova, S. A. (1995). *Navchal'ni minimity z ukrayins'koyi i rosiys'koyi mov dlya inozemtsiv*, Kyuyiv].
- Мазурик, Д., Антонів, О., Синчак, О., Бойко, Г. (2020). *Стандартизовані вимоги: рівні володіння українською мовою як іноземною А1–С2. Зразки сертифікаційних за-*

- вдань. Київ: Фірма „ІНКОС” [Mazuryk, D., Antoniv, O., Synchak, O., Boyko, H. (2020). *Standartyzovani vytohy: rivni volodinnya ukrayins'koju movoyu yak inozemnoju A1–C2. Zrazky sertyfikatsiynykh zavdan'*. Kyiv: Firma „INKOS”].
- Мацюк, З. (2007). Лінгвістичні основи методики викладання граматики української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, 2, с. 31–39 [Matsyuk, Z. (2007). *Linhvistychni osnovy metodyky vykladannya hramatyky ukrayins'koju movu yak inozemnoju. Teoriya i praktyka vykladannya ukrayins'koju movu yak inozemnoju*, 2, s. 31–39].
- Олешик, Л. (2009). Структурні особливості та прагматично-функціональні параметри рефлексивного показника в українській, англійській та іспанській мовах. *Вісник Львівського університету. Серія: Іноземні мови*, 16, с. 239–249 [Oleshyk, L. (2009). *Strukturni osoblyvosti ta prahmatychno-funktsional'ni parametry refleksyvnoho pokaznyka v ukrayins'kiy, anhliys'kiy ta ispans'kiy movakh. Visnyk Lvivs'koho universytetu. Seriya: Inozemni movu*, 16, s. 239–249].
- Плющ, М. Я. (2010). Категорія дієслівного стану. В: *Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис* (с. 122–126). Київ: Знання [Plyushch, M. Ya. (2010). *Katehoriya diyestivnoho stanu. V: Suchasna ukrayins'ka literaturna mova: Morfolohiya. Syntaksys* (s. 122–126). Kyiv: Znannya].
- Програми з української мови як іноземної (рівні А1–В1)*. (2015). Київ: Четверта хвиля [Prohramy z ukrayins'koju movu yak inozemnoju (rivni A1–B1). (2015). Kyiv: Chetverta khvylya].
- Щербій, Н. О. (2015). Зворотність в українській і польській мовах. В: В. І. Кононенко (ред.), *Зіставно-типологічні студії: українська мова на тлі споріднених мов* (с. 180–264). Київ–Івано-Франківськ–Варшава: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника [Shcherbiy, N. O. (2015). *Zvrotnist' v ukrayins'kiy i pol's'kiy movakh. V: V. I. Kononenko (red.), Zistavno-typolohichni studiyi: ukrayins'ka mova na tli sporidnennykh mov* (s. 180–264). Kyiv–Ivano-Frankivs'k–Varshava: Vydavnytstvo Prykarpats'koho natsional'noho universytetu imeni Vasylya Stefanyka].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.19>

Data przesłania artykułu: 5.07.2022

Data akceptacji artykułu: 9.02.2023

FELIKS SHTEINBUK

Uniwersytet Komeńskiego w Bratysławie, Słowacja

(Comenius University in Bratislava, Slovakia)

Поетика крові та лайна у творчості Олесья Ульяненка

Poetics of blood and shit in the works of Oles Ulyanenko

Abstract

The radical character of Oles Ulianenکو's literary works stems from the fact that the author utilizes some highly controversial motifs, namely blood and excrement, in constructing his poetics. The aim of the article is to define the characteristics and outline of the writer's artistic world, taking into consideration corporal substances as world-building tools. To achieve the stated goal, both the traditional methods such as cultural-historical and comparative-typological analysis are used, as well as hermeneutics and the rather innovative corporal-mimetic method. The author concludes that Oles Ulianenکو incorporates substances like blood and excrement in his artistic imagery because, in his highly skeptical artistic interpretation, the writer can only reach the depths of inner, corporally determined motives which condition the ontological sense of human being when resorting to such measures.

Keywords: Oles Ulianenکو, poetics, substance, blood, excrement

Поэтика крови и дерьма в творчестве Олесья Ульяненко

Резюме

Радикальный характер поэтики литературного наследия Олесья Ульяненко обусловлен наличием в его произведениях крайне противоречивого типа художественности. Поэтому цель статьи заключается в том, чтобы определить особенности и содержание художественного мира писателя с учётом репрезентации в этом мире образов таких телесных субститу-

тов, як субститути крові та екскрементів. Для досягнення даної цілі були обрані як традиційні, а саме: культурно-історичний, порівняльно-типологічний та герменевтичний методи, так і новітній — тілесно-міметичний метод. В результаті зроблено висновок, згідно з яким особливу увагу субститутам крові та екскрементів Олесь Ульяненко приділяє тому, що це дозволяє йому за допомогою більш скептичної художньої інтерпретації досягти несподіваної глибини в розумінні внутрішніх, тілесно детермінованих мотивів, що впливають на онтологічний сенс людського існування.

Ключові слова: Олесь Ульяненко, поетика, субститут, кров, екскременти

Контрверсійність художньої спадщини Олесь Ульяненка¹ зумовлена наявністю в його творах крайньої суперечливої образності, представлена, зокрема, образами крові та екскрементів. Утім, попри свій драстичний характер, ці аспекти художнього світу письменника також потребують літературознавчої рефлексії хоча б тому, що вони присутні в його творах не епізодично, а мають системний характер.

У зв'язку із цим мета статті полягає в тому, аби визначити особливості та зміст художнього світу митця з огляду на репрезентацію в цьому світі образів таких тілесних субститутів, як субститути крові та екскрементів.

Зважаючи на окреслену мету, її досягнення може бути забезпечено як традиційними, зокрема, культурно-історичним, порівняльно-типологічним та герменевтичним методами, так і новітнім — тілесно-міметичним методом, який було розроблено та апробовано в тракті докторських та постдокторських студій (див.: Штейнбук, 2007; Штейнбук, 2009; Штейнбук, 2013; Штейнбук, 2014; Штейнбук, 2020) і засади якого передусім визначаються через тілесно-буттєву детермінованість художнього дискурсу.

Вибір на користь останнього методу зумовлено також тим, що, з одного боку, в українській літературі складно знайти письменника, творчість якого була б такою ж мірою утілеснена, як літературна спадщина Олесь Ульяненко, з іншого — феномен його вкрай утілесненого письма, як би він не намагався заперечити попередній художній досвід, виник все ж таки не на порожньому місці.

Так, достатньо згадати творчість основоположників української літератури Івана Котляревського і Тараса Шевченка, але при цьому не абстрагуватися від їхніх текстів, а об'єктивно поглянути, наприклад, на силу-силенну їжі, яка споживається в просторі *Енеїди* першого (про «*гастрономічну топіку*» [курсив автора — Є. Н.] поеми див., наприклад, (Нахлік, 2015, с. 86–90)), і на кров у *Гайдамаках* другого, що, як пише Василь Яременко, „проливається степами, і тече цілими ріками, морями”, унаслідок чого вона, „можливо, є «найкривавішою» поемою у світовій літературі” (Яремен-

¹ Олесь Ульяненко — це літературний псевдонім, а тому і в подальшому ім'я письменника подаємо в такій формі.

ко, 2011, с. 167), аби легко упевнитися в тілесній ангажованості української літературної традиції.

У зв'язку із цим важко оминати певний парадокс, що за ним література, центральними символами якої були земля, кривава боротьба або образ по-критки, у багаторічних і численних літературно-критичних і просто пересічних потрактуваннях мислиться винятково відірваною від того, на чому вона зросла і що вона, власне, репрезентує. Тому необхідно ствердити, що радикально-тілесні художні візії Олесь Ульяненко навряд чи заперечують національні звичаї — навпаки, вони ці традиції продовжують і поглиблюють.

Йдеться також і про європейські традиції, ґрунтовані на християнських первнях остільки, оскільки засновник релігії, що стала підмурівком для цієї культури, утвердив себе в цій ролі завдяки не тільки мученицькому, а ще й ганебному покаранню, яке в засаді не передбачало поховання, тому що розпинали, звісно, і для того, щоб убити, але, головню, для того, аби, вбивши і не поховавши, влаштувати наругу вже над мертвим тілом.

А тому незважаючи на соматофобні нашарування в християнстві, воно, як вважає українська філософія Ольга Гомілко, „являє собою поворотний пункт у ставленні до людського тіла в західній метафізиці. Його зміст полягає в тому, що тілесне реабілітується як створена Богом плоть, а людське тіло визнається онтологічною сутністю, яка відіграє роль необхідного чинника в процесі спасіння душі та досягнення людиною безсмертя” (Гомілко, 2003, с. 22).

Отже, коли Олесь Ульяненко намагається пояснити зміст поетики та стилістики власних книг, удаючись до релігійної детермінації, а його критики картають письменника за аморальність, то так відбувається, либонь, тому, що професійні реципієнти рефлексують з приводу його творів з огляду на ту частину містерії, яка стосується воскресіння, і, звісно, не можуть стримати відрази та огиди. Проте, як здається, Олесь Ульяненко пише свої романи, спираючись на ту частину містерії, у якій Христос страдницьки прямує на Голгофу, аби там прийняти вже останні муки і смерть.

Так, у романі *Сталінка* цю художньо-містеріальну парадигму відтворено чи не за сюжетними лекалами Нового Завіту з тією тільки відмінністю, що в аналізованому творі не один, а два протагоністи, перший з яких — Лорд, так само нізвідки з'являється на початку книги, а потому вражає мужніми та чи не героїчними вчинками.

І в підсумку він, ледь не загинувши на цьому шляху, опиняється на Печерському пагорбі, що його названо так, власне, через печери, якими був простроплений цей пагорб, частково виконує, — на той момент вже будучи Йоною, — функції православного, тобто християнського, монаха і зустрічається з іншим протагоністом — Горіком.

Натомість оповідь про Горіка розпочинається з моменту його народження, рухається навколо того ж таки пагорба, на який цей персонаж у певний

момент потрапляє ніби в Сад Гетсиманський перед тим, як прийняти мученицьку смерть, що її видіння з'являється в уяві Йони. І так це фантазмагоричне зміщення, поєднане та зцементоване кров'ю, пролитою Горіком, остаточно довершує на перший погляд дивну і загадкову присутність у романі цих двох майже в жоден спосіб, крім декількох згаданих зустрічей, не пов'язаних між собою персонажів.

Звичайно, як і кожне порівняння, запропоноване вище теж хибує, але, вочевидь, тілесна колізія становить чи не єдиний спосіб, за допомогою якого можна пояснити таємничу присутність у романі двох протагоністів, майже цілком автономних у стосунку один до одного.

Тілесна взаємодія між головними героями дається взнаки і в романі *Вогненне око*, тільки тут відповідна конфігурація розгортається не до зустрічі персонажів, а починається від їхньої дружби в дитинстві. Утім можна припустити, що роль Родика в цьому тандемі є не випадковою, бо останній виявився причетним до долі Віталія, який став диктатором і мав безпосередній стосунок до численних жертв громадянської війни як один з тих, хто її, зрештою, й ініціював і хто ніс безпосередню відповідальність за ріки пролитої через це крові.

У романі ж *Син тіні*, крім історії Блоха, легенду якого намагаються створити декілька оповідачів (оповідачів-євангелістів?!), інший стрижень роману утворює безпосередня тілесна кореляція між Кловським і Лізкою. Ця кореляція між чоловіком і жінкою є тим більш значущою остільки, оскільки, попри безпосередній сексуальний зв'язок між ними, фіналом цих стосунків стає постріл, до якого вдається Кловський і внаслідок якого Лізка цілковито втрачає те, „що колись робило її жінкою” (Ульяненко, 2013б, с. 280). У цьому разі те, що так довго утримувало напругу, яка ззовні видавалася та й була, власне, напругою еротичною, обернулося кривавою деструкцією, що не тільки елімінувала будь-яку можливість подальших взаємин між цими персонажами, а й узагалі поставила остаточно крапку в розгортанні цього роману.

Прикметно, втім, що в романі *Знак Саваофа* подібну, тобто чоловічо-жіночу, диспозицію репрезентовано у зворотному варіанті, внаслідок чого жертвою кривавого насилля спочатку стає не жінка, а чоловік. Бо це Ілона „замовила” вбивство Андрюхи Лямура, а вже потім, в одній із фінальних сцен, „постріл кидонув її на підлогу, але вона звелася, стала на коліна, харкаючи кров'ю на простягнуту долоню”. І тому „Реді й зробив постріл у голову, а вона навіть ще встигла вхопитися за думку, що в труні виглядатиме не зовсім ефектно. І завалилася обличчям на паркет, хряснувши наостанок зламаним носом” (Ульяненко, 2013в, с. 283).

Ще більш драстично подібна колізія представлена в романі *Там, де Південь*, адже в цьому творі, ймовірно, саме жінка, тобто Ольга Коваль, за свідченнями „цвинтарного сексуального дедушки” (Ульяненко, 2017, с. 84), „роз-

махнулася, відвела сокиру майже до лопаток, хекнула, й голова Біби завалилася одному мелкому під ноги. І той заверещав” (Ульяненко, 2017, с. 85).

Не менш жахливо непогамоване насилля в жіночій іпостасі дається взнаки й у романі *Софія*, протагоністці якого зовсім не важать гендерні обмеження й упередження. Тому вона виявляється причетною до знущань та вбивства якраз колишньої знайомої, що вигулювала свого собаку і на своє нещастя зустріла Софію та її посіпак, які цю дівчину спочатку „поставили на хор, а коли [вона] закричала — і від болю, і від оргазму, [то] Софія молотком розбила їй голову” і „била доти, поки голова не перетворилася на місиво” (Ульяненко, 2015а, с. 130).

І вже взагалі без жодних гендерних чи вікових обмежень діє головний герой з роману *Дофін Сатани* Іван Білозуб, який з однаковою затятістю проливає кров і чоловіка, наприклад, робітника у квартирі сусідів, що йому він з „дюбельного пістолета” „вистрелив у груди, але потрапив у шию” (Ульяненко, 2020б). Убиває Білозуб і жінку, свою сусідку, яку він „ударив [...] в живіт ножем”, через що вона „перетворилася на великого червоного від крові черв’яка. Але він все ж таки надушив її, взяв у крові, як розпанахану рибину” (Ульяненко, 2020б). Не шкодує маніяк і дитину — маленького сина свого колишнього інтернатського приятеля-ворога Шестерова, що його він „взяв за чуприну [...] підняв як кролика”, потім „одним махом [...] розірвав горлянку від вуха до вуха”, а „другим — відтяв зовсім” (Ульяненко, 2020б).

Отже, навіть з наведеного вище стає цілком зрозумілим, що тілесну взаємодію у творчості Олесья Ульяненка досить часто репрезентовано через такий тілесний субститут, як кров, образ якої традиційно, за твердженням Олени Меркель, „несе у собі семантику життєвої сили, вітальності, любовної пристрасті, тілесності” (Меркель, 2013, с. 74). Але в аналізованих романах кров переважно символізує жорстокість, насилля та смерть, що також вписується хоч і в іншу, а проте в не менш традиційну парадигму.

Однак очевидною є і суттєва відмінність, адже кров у романах Олесья Ульяненка проливається не заради якихось високих ідеалів чи хоча б через бажання помститися. Тому він як автор і стає об’єктом затятої та непримиренної критики, яка не може вибачити письменнику буцімто безглузлого кривавого карнавалу.

Разом з цим виявляється, що це ще не найбільш брутальний варіант тілесної образності, притаманної його творам, — іншим подібним субститутом, причому також, як і кров, цілком природним тілесним субститутом, що до того ж поєднує в собі водночас такі характеристики тіла, як бруд та сморід, є образ екскрементів.

У зв’язку із цим необхідно насамперед зауважити, що, попри присутність цих, сказати б, нонконформістських, у засаді, образних неоконформностей, які хоч і не часто, але періодично з’являються то в романі маркіза де Сада *120 днів Содому*, то у фільмі П’єра Паоло Пазоліні *Сало, або 120 днів*

Содому, то в романі Володимира Сорокіна *Норма*, то в п'єсі Леся Подерв'янського *Казка про Пенку*... тощо, проблема полягає в тому, що, за небагатьма винятками, більшість, на загал, нечисленних дослідників, звертаючись до екскрементальної тематики, роблять це через мотиви, дуже далекі від наукової мотивації.

Так, наприклад, Валерій Скотний, аналізуючи деякі аспекти філософської спадщини Жюльєн Дельоза, звинувачує останнього в тому, що французький мисленник „крозчиняє» душу в тілі”, внаслідок чого „трансцендентальний емпіризм Дельоза обертається метафізикою тіла, анально-оральних виділень, шкіри, геніталій”, а сама „метафізика Дельоза” за таких обставин виявляється „позбавлен[ою] ідеального” (Скотний, 2011, с. 8).

Ще далі в неприйнятності естетичних експериментів із екскрементами йдуть співавторки Іванна Унгурян та Олена Цинтила, які у своїй статті оголошують, зокрема з приводу „фотовиставк[и] статевих органів” та „малюнк[ів] з котячих екскрементів”, ледь не хрестовий похід проти подібних виявів „антикультури”, що, на їхню думку, „за своєю природою руйнує культуру, нівелює людське в людині, вражаючи її зсередини: нівечить дух, свідомість, тіло, знищує людину, з її мовчазної згоди на самодеструкцію...” (Унгурян, 2012, с. 210).

Отже, окреслена колізія полягає в тому, що про кров, яку б відразу чи навіть жах цей тілесний субститут не викликав, пишуть багато й охоче. А стосовно екскрементів ситуація виглядає або як переважно негативно-мовчазна, або як критично-заперечувальна. І це при тому, що в рамках психоаналізу давним-давно вже було доведено неабияке значення анальної фіксації, пов'язаною із дефекацією, сенс якої виходить далеко за рамки цього фізіологічного процесу.

Зокрема, американський психоаналітик Геральд Блум пише про те, що „анальна зона набуває суттєвої ваги в процесі формування особистості, починаючи інколи з другого року і аж до чотирьох років” (Блум, 1996, с. 105). Прикметним у цьому контексті здається і факт, за яким, як пише Вадим Руднев, „Фройд підкреслював, що у своїй функції подарунка фекалії в культурі уособлюють гроші, недарма ж бо злодій-ведмежатник залишає біля пограбованого сейфа «купу» як еквівалент вкраденого” (Руднев, 2007, с. 173). Немає жодних сумнівів і стосовно того, що як процес дефекації, так і його наслідки, хоч і становлять різні аспекти одного й того ж фізіологічного феномену, втім однаково викликають огиду, відразу, заперечення, а тому і замовчування, причини якого потребують більш глибоких — насамперед філософських студій, які до останнього часу, наскільки відомо, виявилися до снаги лише одному мислителю — Ж. Батаю.

Тож Ж. Батай сягає у своїх роздумах антропологічно-доісторичних часів і розглядає шукану проблему в контексті „виникнення праці та історично диференційованих заборон, а із суб'єктивної точки зору, вочевидь, стійких

почуттів відрази, нездоланної нудоти”, тобто всього того, „чим надміру чітко позначено протиставлення між звіром та людиною”. Щобільше, можна, на його думку, вважати незаперечним „той факт, за яким [...] людина — це така тварина, що не просто приймає природну даність, а й заперечує її” (Батай, 2006, с. 655).

Отже, Ж. Батай намагається утвердити думку, за якою свідомо і фактично суспільно детермінована елімінація феномена екскрементів за межі будь-якої публічності зумовлює протиставлення людини її тваринній природі. Ця ж думка цілком корелює і з психоаналітичною інтерпретацією, що теж ґрунтується не на тваринній, а на суто людській маніпуляції з біологічними відходами, тому що тварина, на відміну від людини, не заперечує екскременти і не маніпулює ними, оскільки вони для тварини просто не існують.

Вторує цим поглядам на такий буцімто більш ніж сумнівний предмет наукового осмислення і книга „німецького письменника Флоріана Вернера, який пише переважно у жанрі нон-фікшн, хоча починав як прозаїк” (Юдін, 2020, с. 7). Ця розвідка так і називається *Темна матерія. Лайно: Історія лайна* і ґрунтується на думці, за якою „людська культура стоїть на лайні” (Вернер, 2020, с. 14), а проте цю тему „вдалося загнати під землю, тобто в підсвідоме [...] і в буквальному сенсі під землю, тобто в каналізацію” (Юдін, 2020, с. 10).

Редукуючи всі ці мисленнєві комбінації, виведемо формулу, відповідно до якої чим менше лайна, тим більше людини. І якщо погодитися із Олегом Солов'єм стосовно того, що Олесь Ульяненко „розумівся на гатунках лайна не згірш за яких-небудь Данте, Босха або Шевченка” (Соловей, 2020), то тоді можна легко вибудувати ще одну, екскрементальну, парадигму, яка так само, як і парадигма кривава, дасть змогу виявити не менш важливий тілесний чинник у змісті творчості письменника.

Зокрема, у романі *Сталінка* тема екскрементів набуває характеру сталого образу, пов'язаного зі старшим братиком Горіка, „якого прозивали Сьо-Сьо” і який „однією рукою чавив тарганів або порпався у власному лайні” (Ульяненко, 2020а), тому що він народився „недоумкуватим” і фактично провадив тваринне існування, переважно „бав[лячись] власними екскрементами” (Ульяненко, 2020а) і підтверджуючи запропоновану вище формулу від, так би мовити, протилежного в тому сенсі, що чим менше людини, тим більше лайна.

Опосередковано образ Сьо-Сьо корелює і з кров'ю як образом, який уособлює хворобу і смерть, оскільки, з одного боку, його „недоумкуватість”, а через це хвороблива присутність становить тло, що на ньому страждає через сифіліс його мати, Марія Піскуриха, яку „так [...] й підібрали під пивницю: лежала на голому асфальті, [і] над нею Сьо-Сьо складав слова якоїсь незрозумілої мови” (Ульяненко, 2020а). А з іншого боку, це саме Сьо-Сьо „бабу [свою] задавив і підпалив хату” (Ульяненко, 2020а).

Натомість згадка про безпосередню макабрично-моторошну суміш крові та екскрементів з'являється в романі *Вогненне око*. Так, у чи не апокаліптичних візіях із приводу блукань великим містом Родика йдеться про гіпотетичну можливість у певний „момент пустити під укіс велетенську країну, перемішавши кров із лайном” (Ульяненко, 2013а, с. 46–47).

Не менш показово ця тема виникає і в просторікуваннях Шмулевича, який картає Ляща і з цією метою вдається до відповідної образності, пов'язуючи обмеженість цивілізаційних почувань тих, кого Лящ репрезентує, їхньою винятковою зацікавленістю процесом дефекації (див.: Ульяненко, 2013а, с. 111). Зрештою, не нехтує цією образністю і сам Лящ, актуалізуючи іншу семантику екскрементів, пов'язану із тим, що його слухачам „залишається діамант, коштовність — ваше лайно”, яким вони можуть „залюбки бавитися при світлі місяця у тихій божевільні...” (Ульяненко, 2013а, с. 190).

Але йдеться, либонь, не тільки і не стільки про українців, скільки про більш глобальний, антропологічний рівень, бо ще на початку роману Родіку „пригадалася добра книга Свіфта про велетенських вошей, що [...] ріжуть клешнями омарів лайноподібну масу, де порок і справедливість в одному цілому виригують, пантачачи під пахвиною пухкенькі течки, ці серпанки трупної свободи” (Ульяненко, 2013а, с. 44–45). А за деякий час вже той самий Шмулевич, звертаючись цього разу до Родіка, говорить про людей, як про „куп[у] лайнопереробних автоматів” (Ульяненко, 2013а, с. 97).

За такої перспективи антропологічна силуетка людської істоти набуває вимір, безпосередньо детермінований не тільки її думками і вчинками, або тим, що вона їсть, а і тим, на що перетворюється з'їдене. Сказати б інакше, людина відтак постає не лише як істота, що мислить або відчуває, а і як істота, яка продукує екскременти, а отже, і складається не тільки з високих почувань, а й із лайна.

Принаймні образ лікаря-наркомана Альбертика з роману *Там, де Південь* майже дослівно ілюструє сформульовану щойно думку, оскільки цей персонаж одночасно „обісцявся й обісрався” (Ульяненко, 2017, с. 46), а ще в нього „з носа сюрч[ала] рожева юшка” (Ульяненко, 2017, с. 47).

Але найбільш виразним у цьому контексті видається образ із повісті *Седой*, тому що коли „Палич гуркнув початком з шостого поверху [...] луснув головою об перила п'ятого поверху, репнув на майданчику четвертого”, то „у повітрі запахло волошками і смертю”, а з „рота Палича кавалками пішло лайно” (Ульяненко, 2017, с. 121). У цій повісті відповідна тема дається взнаки і в менш драстичній, а проте в не менш переконливий спосіб, бо й Іванда, головна героїня твору, а за віком молода та здорова жінка, „ще з більшою безвихіддю відчуває, як у лунку черепа западають її очі” і „як лайно ворухиться у шлунку” (Ульяненко, 2017, с. 123).

Згадані вияви екскрементально-кривавої метафорики представлено й у романі *Син міні*. Зокрема, у цьому творі йдеться і про макабричну су-

міш, про яку розповідає Кловський — цей найманий убивця, що пережив замах вже на своє власне життя, після чого „знепритомнів від солодкавого духу крові, перемішаного з людським лайном” (Уляненко, 2013б, с. 30). Йдеться в романі і про, сказати б, фінансово-економічний вимір відповідної метафорики, оскільки прийдешній олігарх Блох власне й „починав з торгівлі лайном” (Уляненко, 2013б, с. 275), тому що, приїхавши до Києва, він „влаштувався прибиральником у громадський туалет” (Уляненко, 2013б, с. 64).

Але з’являється в цьому романі й інший мотив — вочевидь, метафізичний, оскільки Кловський безапеляційно стверджує, що „гидотно копірситися у власному лайні”. А тому „кожній людині подавай чуже”, адже, на його думку, „у нас знищене відчуття приватної власності навіть на рівні екскрементів” (Уляненко, 2013б, с. 25). Та все одно завершуються ці специфічні художні студії висновком, який втворює вже сформульованому вище, бо один з оповідачів у цьому романі дивується, мовляв, „чомуś так заведено у світі, що людина приречена жити в одному місці, як скотина, відправляючи всі свої негаразди, як і екскременти, під себе” (Уляненко, 2013б, с. 266).

Наявні подібні художні пошуки і в переважній більшості інших творів Олесь Уляненка, у яких тією чи тією мірою він відтворює відповідні образи й окреслені вище смисли (див., наприклад, Уляненко, 2012а, с. 87; Уляненко, 2012б, с. 204; Уляненко, 2012в, с. 191; Уляненко, 2013в, с. 102; Уляненко, 2013г, с. 210; Уляненко, 2015б, с. 66). Проте в певному сенсі апогей цього екскрементального шаленства припадає, либонь, на роман *Софія*, у якому один із головних героїв і водночас патологоанатом за покликанням „Лукаш зна[є] про людину одне: вона володіє істиною глиста, а тому переконана, що весь світ — це суцільний кавалок лайна, котрий можна переточити, щоб вибрати інший. І так до безкінечності, наче глисту дано мільйони років” (Уляненко, 2015а, 65).

Отже, увага відповідним тілесним субститутам, зокрема крові й екскрементам, у творах Олесь Уляненка приділяється тому, що це дозволяє письменнику через більш ніж скептичну художню інтерпретацію сягнути несподіваної глибини стосовно внутрішніх мотивів, які зумовлюють поставу людини, а тому пролиття людської крові сигналізує про порушення тілесної цілісності. І той, хто канібальськи посягає на недоторканість тіла іншої особи, справді є злочинцем, що заперечує в собі людське.

Екскременти, будучи продуктом виділення, навпаки, свідчать про справне функціонування тілесної машинерії, але, будучи при цьому результатом чистої тваринної фізіології, екскременти теж заперечують у людині людське. Натомість якщо поєднати ці два субститути, то їхній образний вимір неможливо трактувати в іншому сенсі, ніж у тому, що, попри свою напівтваринну сутність, людина програє тварині не тільки тому, що змушена усвідомлювати свою конечність, а й тому, що повинна повсякчас долати свою огидність.

Щобільше, якщо проблема конечності є проблемою одноразовою, бо смерть ставить остаточну крапку щодо її вирішення, то проблема огидності є проблемою супутньою і регулярною, тобто повсякчасною — принаймні до згаданої щойно остаточної крапки.

Можна сформулювати цю думку також інакше. Жити з усвідомленням, що ти одного дня помреш, можна ціле життя. Жити з усвідомленням своєї огидності, підтвердження на яку ти отримуєш щодня, можна тільки добу.

Отже, за версією Ульяненка, ця причина здатна більш вірогідно пояснити, чому людина спроможна чинити таке, що жодній тварині не спаде навіть на думку, і чому саме жорстокість становить спосіб на подолання огиди, „наче глисту дано мільйони років” (Ульяненко, 2015а, с. 65). Адже, попри це образне порівняння, йдеться все ж таки не про глиста, а про іншу істоту, що для неї її в середньому понад 20000 днів, кожен із яких триває від однієї дефекації до наступної, внаслідок чого „один день хоронить у собі інший”, а „життя проходить” (Ульяненко, 2013б, с. 149), також перетворюються на тисячі днів страждань через власну недосконалість.

Тому висновок, до якого необхідно пристати насамкінець, полягає в тому, що людини не стає ані менше, ані більше — її залишається рівно стільки, скільки необхідно для того, аби вистачило сил та наснаги хоча б на „танець запітнілого щастя” (Ульяненко, 2013в, с. 113).

Бібліографія

- Батай, Ж. (2006). *Проклятая часть: Сакральная социология*. Москва: Ладомир [Batay, Zh. (2006). *Proklyataya chast': Sakral'naya sotsiologiya*. Moskva: Ladomir].
- Блюм, Г. (1996). *Психоаналитические теории личности*. Москва: КСП [Blyum, G. (1996). *Psikhoanaliticheskiye teorii lichnosti*. Moskva: KSP].
- Вернер, Ф. (2020). *Темна матерія. Лайно: Історія лайна*. Київ: „Видавництво Анетти Антоненко” [Verner, F. (2020). *Temna materiya. Layno: Istoriya layna*. Kyuyiv: Vydavnytstvo Anetty Antonenko].
- Гомілко, О. (2003). Ідеї тілесності у західній метафізичній традиції. *Наукові записки НаУКМА, 21*, с. 19–25 [Homilko, O. (2003). Ideyi tilesnosti u zakhidniy metafizychniy tradytsiyi. *Naukovi zapysky Naukma, 21*, s. 19–25].
- Меркель, Е. (2013). Семантика крови в поэтике акмеизма. *Вестник ТвГУ, 1*, с. 74–80 [Merkel', Ye. (2013). Semantikakrovi v poetike akmeizma. *Vestnik TvGU, 1*, s. 74–80].
- Нахлік, Є. (2015). *Перелицьований світ Івана Котляревського: текст — інтертекст — контекст*. Львів: Видавництво Львівської політехніки [Nakhlik, Ye. (2015). *Perelyts'ovanyu svit Ivana Kotlyarevs'koho: tekst — intertekst — kontekst*. L'viv: Vydavnytstvo L'vivs'koyi politekhniky].
- Руднев, В. (2007). *Философия языка и семиотика безумия: Избранные работы*. Москва: Издательский дом „Территория будущего” [Rudnev, V. (2007). *Filosofiya yazyka i semiotika bezumiya: Izbrannyye raboty*. Moskva: Izdatel'skiy dom „Territoriya budushchego”].
- Скотний, В. (2011). Некласична філософія про душу. *Молодь і ринок, 9 (80)*, с. 5–9 [Skotnyy, V. (2011). Neklasychna filosofiya pro dushu. *Molod' i rynok, 9 (80)*, s. 5–9].

- Соловей, О. (2020). *Улян короткого розливу*. Електронний ресурс: <http://bukvoid.com.ua/column//2020/08/17/110916.html> (доступ: 17.08.2020) [Solovey, O. (2020). *Ulyan korotkoho rozlyvu*. Elektronnyy resurs: <http://bukvoid.com.ua/column//2020/08/17/110916.html> (dostup: 17.08.2020)].
- Ульяненко, О. (2012). *Жінка його мрії*. Харків: Фоліо [Ulyanenko, O. (2012). *Zhinka yoho mriyi*. Kharkiv: Folio].
- Ульяненко, О. (2012б). *Квіти Содому*. Харків: Фоліо [Ulyanenko, O. (2012b). *Kvity Sodomu*. Kharkiv: Folio].
- Ульяненко, О. (2012в). *Ангели помсти*. Харків: Фоліо [Ulyanenko, O. (2012v). *Anhely pomsty*. Kharkiv: Folio].
- Ульяненко, О. (2013а). *Вогненне око*. Харків: Фоліо [Ulyanenko, O. (2013a). *Vohnenne oko*. Kharkiv: Folio].
- Ульяненко, О. (2013б). *Син тіні*. Харків: Фоліо [Ulyanenko, O. (2013b). *Syn tini*. Kharkiv: Folio].
- Ульяненко, О. (2013в). *Знак Саваофа*. Харків: Фоліо [Ulyanenko, O. (2013v). *Znak Savaofa*. Kharkiv: Folio].
- Ульяненко, О. (2013г). *Серафима*. Харків: Фоліо [Ulyanenko, O. (2013h). *Serafyma*. Kharkiv: Folio].
- Ульяненко, О. (2015а). *Софія*. Харків: Фоліо [Ulyanenko, O. (2015a). *Sofiya*. Kharkiv: Folio].
- Ульяненко, О. (2015б). *Перли і свині*. Харків: Фоліо [Ulyanenko, O. (2015b). *Perly i svyni*. Kharkiv: Folio].
- Ульяненко, О. (2017). *Там, де Південь: повісті*. Київ: Люта справа [Ulyanenko, O. (2017). *Tam, de Pivden': povisti*. Kyuyiv: Lyuta sprava].
- Ульяненко, О. (2020а). *Сталінка*. Електронний ресурс: <https://coollib.com/b/150105/read> (доступ: 04.05.2020) [Ulyanenko, O. (2020a). *Stalinka*. Elektronnyy resurs: <https://coollib.com/b/150105/read> (dostup: 04.05.2020)].
- Ульяненко, О. (2020б). *Дофін Сатани*. Електронний ресурс: <https://www.rulit.me/books/dofin-satani-read-467240-1.html> (доступ: 11.04.2020). [Ulyanenko, O. (2020b). *Dofin Satany*. Elektronnyy resurs: <https://www.rulit.me/books/dofin-satani-read-467240-1.html> (dostup: 11.04.2020)].
- Унгурян, І., Цинтила, О. (2012). Антикультура — засіб самознищення чи адаптації людини до соціокультурної дійсності?. *Науковий вісник Чернівецького університету*, 638–639, с. 206–211 [Unhuryan, I., Tsyntyla, O. (2012). Antykul'tura — zasib samoznyshchennya chy adaptatsiyi lyudyny do sotsiokul'turnoyi diysnosti? *Naukovyy visnyk Chernivets'koho universytetu*, 638–639, s. 206–211].
- Штейнбук, Ф. (2007). *Засади тілесного міметизму у текстових стратегіях постмодерністської літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття*. Київ: Педагогічна преса [Shteynbuk, F. (2007). *Zasady tilesnoho mimityzmu u tekstovyykh stratehiyakh postmodernists'koyi literatury kintsya XX – pochatku XXI stolittya*. Kyuyiv: Pedagogichna presa].
- Штейнбук, Ф. (2009). *Тілесність — мімесис — аналіз (Тілесно-міметичний метод аналізу художніх творів)*. Київ: Знання України [Shteynbuk, F. (2009). *Tilesnist' — mimesys — analiz (Tilesno-mimetychnyy metod analizu khudozhnikh tvoriv)*. Kyuyiv: Znannya Ukrainy].
- Штейнбук, Ф. (2013). *Українська література у контексті тілесно-міметичного методу*. Сімферополь: ВД „Аріал” [Shteynbuk, F. (2013). *Ukrayins'ka literatura u kontekstitilesno-mimetychnoho metodu*. Simferopol': VD „Ariall”].
- Штейнбук, Ф. (2014). *Конвергенція тілесних мікропопсів у сучасній світовій літературі*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго [Shteynbuk, F. (2014). *Konverhentsiya tilesnykh mikrotoposiv usuchasniy svitoviy literaturi*. Kyuyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho].

- Штейнбук, Ф. (2020). *Під „Знаком Саваофа”, або „Там, де...”* Ульяненко. Ч. 1. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго [Shteynbuk, F. (2020). *Pid „Znakom Savaofa”, abo „Tam, de...”* Ulyanenko. Ch. 1. Kyuiv: Vydavnychuу dim Dmytra Buraho].
- Юдін, О. (2020). *Флоріан Вернер: на межах культури (Передмова і попередження від перекладача)*. В: Вернер, Ф. *Темна матерія. Лайно: Історія лайна* (с. 7–12). Київ: Видавництво Анетти Антоненко [Yudin, O. (2020). *Florian Verner: na mezakh kul'tury (Peredmovai poperedzhennya vid perekladacha)*. V: Verner, F. *Temna materiya. Layno: Istoryia layna* (s. 7–12). Kyuiv: Vydavnytstvo Anetty Antonenko].
- Яременко, В. (2011). Історіософський зміст Шевченкових „Гайдамаків” (до 170-річчя виходу поеми). *Український історичний журнал*, 2, с. 159–179 [Yaremenko, V. (2011). Istoriosofs'kyuу zmist Shevchenkovykh „Haydamakiv” (do 170-richchya vykhodu poemu). *Ukrayins'kyu іstorychnyy zhurnal*, 2, s. 159–179].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.20>

Data przesłania artykułu: 10.07.2022

Data akceptacji artykułu: 20.02.2023

ALLA YAROVA

Sumski Uniwersytet Państwowy, Ukraina

(Sumy State University, Ukraine)

Лексико-граматичні, синтаксичні та композиційні особливості науково-популярних текстів Тараса Лютото

Lexico-grammatical, syntactic and compositional features of popular science texts by Taras Luty

Abstract

The article touches upon the issue of the functioning printed and digital scientific information in modern Ukrainian mass media. The genre of essay as a popular form of dissemination of scientific information is considered. Due to this research we also join the discussion about the need to reform the scientific and functional variety of the modern Ukrainian literary language. The purpose of the article is to study the lexical, grammatical, syntactic and compositional specifics and linguistic creativity of popular science texts on the example of Taras Luty's philosophical essays published in the weekly *Ukrainian Week*. Various research methods are employed in the study: the method of linguistic description and observation, the descriptive method, which provides the inventory of selected units, their segmentation, classification and interpretation, as well as the functional-stylistic method. Conclusions are made on the basis of the analysis of 111 texts.

Keywords: scientific information, popular science sub-style, philosophical essay, mass media, idiostyle

Cechy leksykalno-gramatyczne, składniowe i kompozycyjne tekstów popularnonaukowych Tarasa Lutyja

Streszczenie

Artykuł porusza problematykę funkcjonowania drukowanej i cyfrowej informacji naukowej we współczesnych ukraińskich środkach masowego przekazu. Autorka rozważa esej jako formę upowszechniania informacji naukowej. Jej badania włączają się w dyskusję o potrzebie zreformowania naukowej i funkcjonalnej różnorodności ukraińskiego języka literackiego. Celem artykułu jest zbadanie specyfiki leksykalnej, gramatycznej, składniowej i kompozycyjnej oraz kreatywności językowej tekstów popularnonaukowych na przykładzie esejów filozoficznych Tarasa Lutyja publikowanych w tygodniku „Ukraiński Tydzień”. W trakcie badań zastosowano metodę opisu i obserwacji językowej, metodę opisową, przewidującą inwentaryzację wybranych jednostek, ich segmentację, klasyfikację i interpretację oraz metodę funkcjonalno-stylistyczną. Wnioski wyciągnięto na podstawie analizy stu jedenastu tekstów.

Słowa kluczowe: informacja naukowa, tło popularnonaukowe, esej filozoficzny, środki masowego przekazu, idiosyl

Присвячую Голові Товариства польсько-української взаємодії „Контакт” Богуславу Леську з вдячністю за його діяльну працю на користь української культури й мови

Вступ

Дискусія щодо реформування наукового стилю української літературної мови, розпочата ще в 90-х роках ХХ століття, не тільки не втрачає своєї актуальності, а й набуває дедалі більше ознак нагальності. Відповідей потребують не лише питання лексичного, граматичного, синтаксичного унормування стилю з огляду на нав'язані українській мові невластиві їй різні структурні одиниці в колоніальний період, а й беручи до уваги ту роль, яку виконує наука в сучасному інформаційному світі, ту колосальну кількість людей, задіяних у виробництві нового знання.

Сучасна інформаційна культура з її електронними технологіями є новим середовищем перебування людини. Вона, як і попередні культури, — дописемна, рукописна, друквана, — неодмінно викличе зміну пропорцій у сприйнятті світу, затребує нові комунікативні засоби для його *ословлення*. Щонайменше вже два — три десятиліття соціолінгвісти констатують істотні зміни в мовній моделі світу, спричинені науково-технічним прогресом. Ці зміни полягають у тому, що нині переважну частину лінгвістичного фон-

ду складає фахова лексика (терміни та номенклатурні назви), збільшується і кількість субмов, терміносистем, що змінює лексичні пропорції в межах української літературної мови на шкалах *книжне — розмовне, питоме — запозичене, усталене — новотвір* тощо.

Українську наукову мову досліджували Михайло Жовтобрюх (1968), Алла Коваль (1970), Тетяна Радзівська (1993), Наталія Непийвода (1997, 1998, 2002), Марія Пешак (1994), Надія Зелінська (2004, 2013), Пилип Селігей (2016), Галина Онуфрієнко (2012) та ін. Проблемам української термінології присвятили свої праці Таміла Панько (1994), Ірина Кочан (2017), Олександра Сербенська (2002), Людмила Симоненко (2005), Марія Комова (2011), Алла Лагутина (1980) та ін.

Сьогодні не меншої ваги набуває і проблема поширення нового знання. Для того щоб воно стало інструментом прийняття рішень, люди мають засвоїти нову наукову інформацію, а це потребує як досконалого мовного втілення, так і нових комунікативних стратегій. У суспільстві інформацію передають медіа. Вони є важливим джерелом вивчення синхронного й діакронного рівнів української літературної мови, беруть активну участь у нормуванні літературної мови і становленні її функційних різновидів, зокрема публіцистичного й наукового.

Василь Шаркань, спираючись на дослідження Михайла Жовтобрюха, Валентини Статеевої, Степана Яреми, Інни Яворської, висновковує, що кульмінаційну роль в історії українського наукового стилю середини XIX ст. відіграла поява журналу *Основа* та газети *Черниговский листок*. У підавстрійській Україні нова українська мова почала формуватися власне з науково-популярних та науково-публіцистичних текстів, а не з художніх (Шаркань, 2013, с. 101–102, 118). Зважаючи на вагому роль медіа в поширенні наукового знання, у формуванні функційних різновидів мови й мовних жанрів, виробленні норм, ставимо за мету висвітлити позитивний приклад роботи загальноукраїнських чи регіональних масмедіа з науковою інформацією.

Інститут демократії імені Пилипа Орлика (ІДПО) за підтримки Медійної програми протягом багатьох років поспіль здійснює в Україні моніторинг друкованих і онлайн-ових регіональних масмедіа, що має на меті оцінити якість контенту, тематику, дотримання журналістських стандартів та законодавства щодо розміщення реклами. Моніторинг охоплює вісім областей (Дніпропетровську, Донецьку, Чернігівську, Львівську, Одеську, Луганську, Полтавську, Хмельницьку), у кожній із яких відібрано по чотири найпопулярніших друкованих і онлайн-ових видання, що публікують суспільно вагомую інформацію. Методологія оцінювання якості змісту інформації включає аналіз пріоритетних тем, серед яких виокремлено освіту й науку. Аналітичні звіти ІДПО за 2021 рік засвідчують такі показники: у січні матеріали, присвячені освіті й науці, в онлайн-ових і друкованих медіа становили 3,5% і 3,5% (Аналітичний звіт, 2021в), у травні — відповідно 1,9% і 3,2% (Аналітичний

звіт, 2021б), у вересні — 2,0% і 2,5% (Аналітичний звіт, 2021а). Отож регіональні українські масмедіа не виявляють належного й відповідного духови часу інтересу до наукової інформації.

Серед видань всеукраїнського рівня увагу привертає суспільно-політичний часопис *Український тиждень*, що активно друкує науково-популярний контент. Предметом нашого дослідження є науково-популярні публікації українського філософа Тараса Лютого, опубліковані в тижневику, а згодом видані окремою збіркою під назвою *Культура принад і спротиву*. Для зручності цитування послуговуватимемося цим виданням. Головна проблематика творів — ідеологія та популярна культура. Як пояснює автор, тексти поставали з опрацьованих публічних виступів й академічних лекцій, а також із його відгуків і рецензій на розвідки інших дослідників у цій галузі. Їм також властива органічна тяглість із публікаціями, які колись виникли в співпраці з Олегом Ярошем: *Культура масова і популярна: теорії та практики та Ідеологія: матриця ілюзій, дискурсів і влади* (Лютий, 2020, с. 9).

У своїх працях Тарас Лютий тлумачить широкій аудиторії десятки складних філософських, економічних, соціокультурних понять, серед яких: *свобода, філософія, ідеологія, культура, контркультура, людина, права людини, держава, влада, закон, нація, історичні народи, зло, добро, безсмертя, критичне мислення, юрба, колективний розум, колективна душа, споживання, суспільство споживання, суспільство видовищ, спротив, істина, гроші, популярне, сексуальність, задоволення* тощо. Знайомить із науковими ідеями видатних філософів, істориків, соціологів, критиків культури й літератури, соціальних психологів минулого й сучасності, таких як: Сократ, Платон, Арістотель, Цицерон, Імануїл Кант, Жан-Жак Руссо, Карл Попер, Томас Гобс, Декарт, Мартін Гайдегер, Людвіг Вітгенштайн, Зигмунд Фройд, Хосе Ортега-і-Гасет, Освальд Шпенглер, Ганна Арендт, Зигфрід Кракавер, Еліас Канетті, Метью Арнолд, Умберто Еко, С'юзен Зонтаг, П'єр Бурдьє, Жан Бодріяр, Джері Тонер, П'єр Адо, і це далеко не весь перелік імен.

Цією розвідкою маємо на меті дослідити жанрову, лексико-граматичну, синтаксичну й композиційну специфіку та лінгвокреативність філософських есе Тараса Лютого, надрукованих у загальноукраїнському часописі *Український тиждень*.

Під час дослідження застосовано лінгвістичний аналіз та спостереження, описовий метод, що передбачає інвентаризацію вибраних одиниць, їх сегментацію, класифікацію та інтерпретацію, а також функційно-стилістичний метод. Загалом проаналізовано 111 текстів.

Досліджувані науково-популярні есе Тараса Лютого приваблюють високою стилістичною майстерністю, мовною експериментальністю, руйнуванням застарілого стереотипу про суху й формалізовану мову науки як непорушний стандарт.

Жанрова специфіка

Автор окреслює жанр своїх коротких розвідок як філософське есе й зауважує, що в сучасному українському просторі він маркував би цей різновид як літературне *гето*, бо аудиторія, зацікавлена в читанні таких праць, зовсім нечисельна, на відміну від класичного художнього есе.

Українська літературна енциклопедія подає таку дефініцію есе: „жанр художньо-публіцистичної, науково-популяризаторської творчості, характерний вільним, не обов’язково вичерпним, але виразно індивідуалізованим трактуванням теми” (*Українська літературна енциклопедія*, 1990, с. 162).

Тарас Лютий у публічній лекції в рамках *Днів есеїстики 2021*, висловлюючи власне бачення есе, назвав його „простором свободи”, бо тут немає „умовного трансцендентального суб’єкта, який уявною лінійкою б’є по пальцях” за найменший відступ від стандартів. Чого не скажеш про такі власне наукові жанри, як стаття чи монографія, що в сучасній системі функційної кодифікації мають не так уже й багато свободи. Письменник відкрито говорить про свідому втечу з „простору несвободи” традиційного наукового тексту, для якого характерна знеособленість (пасивні безособові конструкції, уникання „авторського Я” на користь „авторського Ми”) у „простір свободи” — у простір есе. Словом, філософське есе прокладає собі шлях поміж художнім оповіданням і власне науковою статтею (Лютий, 2021).

Оцінюючи характерні особливості змісту й форми своїх творів, письменник звертає увагу на такі важливі деталі, зумовлені співпрацею із щотижневиком *Український тиждень*, як обсяг (видання завжди регламентують кількість знаків публікації, а отже, аналізовані тексти не виходять за межі 4,5–5,5 тисяч знаків), а ще формат авторської колонки, до речі, щодо жанру якої між дослідниками й досі точаться дискусії. Зазвичай колонку трактують як новітню вербальну комунікативну стратегію сучасних медіа, які в конкурентному інформаційному середовищі змагаються за увагу читачів. Серед особливостей колонки називають рівноправний діалог із читачем, авторську рефлексію на актуальну подію, необмежену свободу публіциста.

Підсумовуючи, Тарас Лютий наголошує, що його наукові тексти для *Українського тижня* варто сприймати як колонки-есе. Такий „змішаний” формат дає змогу користатися перевагами кожного із жанрів і водночас уникати тих жанрових вимог, що не до вподоби авторові.

Композиційна структура

Незначний обсяг колонок-есе, боротьба за увагу читача, складні філософські поняття, які треба розтлумачити нефаховій аудиторії, — усі ці виклики майстерно долає Тарас Лютий, створюючи гармонійні з погляду ком-

позиції тексти. За взірці для себе письменник бере філософські праці Еразма Роттердамського (до речі, саме цього мислителя Т. Лютий вважає родоначальником есеїстичного жанру, а не Мішеля де Монтеня, як це прийнято) та Фрідріха Ніцше, якого називає досконалим есеїстом.

Композицію розуміємо як організаційну систему внутрішніх зв'язків усіх компонентів, а також форми та змісту. Її філософ вибудовує на засадах доцільності (тут немає випадкових елементів, вербального „сміття”, що стало ознакою наукового жаргону, на який, на жаль, так часто натрапляємо в наукових текстах); єдності й цілісності; динамізму (виразові засоби захоплюють і утримують увагу читача, викликають емоційну активність, напруженість, щоб читач сприйняв, усвідомив прочитане); домінанти (смісловий чи формальний центр, головна точка композиційного текстового простору, з якого розпочинається основна дія, вона утримує на собі увагу читача); рівноваги (усі елементи композиції збалансовані між собою, саме на ній тримається упорядкованість тексту, вона протистоїть хаотичності інформації, надмірному нагромадженню компонентів, смислового перевантаженню); пропорційності (служить для швидкого засвоєння інформації, її оцінювання).

Архітектоніці науково-популярних текстів Т. Лютого властива класична будова: вступ, основна частина та кінцівка. У вступі автор хоче підготувати читача до бажаного сприйняття основного викладу, „закидає гачок”, на який має „наживити” читачку увагу. Цитуючи Ролана Барта, філософ-есеїст говорить, що текст має бути „смачним”, а зачин — особливо. Розгляньмо кілька прикладів вступної частини його есе:

1) провокативне запитання:

Вряди-годи випадає почути, як дехто щиросердно дивується: якщо у сфері державного урядування не раз спостерігається розчарування керманічами, то чому ж серед політиків нечасто побачиш філософа? Вельми справедливе запитання, як на мене, позаяк думка про філософа-правителя така ж давня, як соціальний світ. Але неясно, звідки береться переконання, що любомудр — неодмінно найліпший сановник? (Лютий, 2020, с. 156).

2) політичний анекдот:

Ідеологічні складнощі вражають. Знаний словенський філософ Славој Жижек переповідає старий анекдот. Рабинович хоче виїхати в Ізраїль. Радянський чиновник його запитує:

- Дозвольте дізнатися причину еміграції?
- Маю аж дві, — повідомляє той.
- По-перше, боязко, що комунізм утратить владу й почнуться погроми.
- Запевняю, — квапиться урядник, — це неможливо!
- А це вже друга причина, — каже Рабинович (Лютий, 2020, с. 12).

3) рядки зі шлягеру культового рок-гурту, а також драматична родинна історія:

All the lonely people Where do they all come from? All the lonely people Where do they all belong? The Beatles, Eleanor Rigby

Мого діда не стало трохи більше двадцяти років тому. Він завжди казав, що мріє дожити до нового тисячоліття, досягнути, так би мовити, нової межі життя (Лютий, 2020, с. 145).

4) покликання на видатну особистість та яскрава цитата:

Одна з найвідоміших жінок-консерваторок Маргарет Тетчер, яку в радянській газеті *Красная звезда* назвали „залізною леді”, любила казати приблизно так: „Всі не-гаразди до нас сунуть із Континенту, але рішення ми знаходимо на Альбїонї”. Після цього вислову спробуй засумніватися в зухвалості нещодавнього Брекситу (Лютий, 2020, с. 29).

5) антитеза: „Нехай нам це й не до вподоби, а війна є частиною людського досвіду” (Лютий, 2020, с. 73).

Основну частину есе автор послідовно ділить не стільки на абзаци, скільки на певні інформаційні фрагменти, кожен із яких, за бажання, можна розвинути й продовжити. На думку Тараса Лютого, есе можна порівняти з феноменологією, бо в основі кожного з понять лежить опис певного явища. Такими явищами, а водночас і подразниками, що змушують письменника сідати за клавіатуру комп'ютера, є тексти, написані іншими мислителями чи письменниками. Отож виразною текстотворчою ознакою розгортання оповіді в колонках-есе є переказ чужого тексту. Марія Пещак, дослідивши староукраїнські наукові тексти, зауважила, що „...для чужого тексту авторська розповідь може виступати рамкою, як, наприклад, в *Іпатіївському літописі* для *Повісті*, або чужий текст використовується у вигляді змістового фону для розгортання своїх ідей, як зробив це автор *Густинського літопису* при переказі змісту *Повісті* (Пещак, 1994, с. 62–63). Ці способи ввести чужий попередній текст у створюваний новий притаманні й сучасному науковому дискурсові, зокрема й есе Тараса Лютого.

Кінцівка в науковій праці традиційно підсумовує виклад. Як зауважує Пилип Селігей, „початок і кінцівка мають складатися з ключових, засадничих тез, які узагальнюють увесь текстовий матеріал” (Селігей, 2016, с. 432). В есе Тараса Лютого немає такого чіткого формулювання висновкової частини. Це можна пояснити своєрідною безперервністю колонки як жанру, а також загальною настановою письменника сегментувати свої тексти так, щоби кожен із них можна було продовжити.

Лексична палітра

Лексикон досліджуваних есе надзвичайно розмаїтий. Автор у своїх текстах урухомлює всі пласти української лексики, знімає з рідковживаних слів будь-які обмеження, чим спростовує усталене уявлення про науковий стиль

як царину книжної, нейтральної, писемної лексики. В одному контексті мирно „вживаються” загальні й спеціальні терміни, запозичені й застарілі слова, розмовні, абстрактні й діалектні одиниці, емоційно й експресивно забарвлені лексеми й неологізми, слова в переносному значенні. Усе це є проявом авторської лінгвокреативності й, на наш погляд, впливає з розуміння есе як „простору свободи”. Як есе є перетином різних жанрів, так і лексикон есе — перетин різних функційно-стильових одиниць. Це ще один „гачок”, яким автор утримує увагу читача, дивує його та вражає.

У своїй публічній лекції філософ зауважив, що лексичне тло його текстів — це своєрідний перформанс. Словник *Термінологія сучасного мистецтва* тлумачить перформанс як жанр сучасного мистецтва, де художник реалізує свої претензії на деміургійність та керунок, тут він „більше, ніж художник” (Вишеславський, Сидор-Гібелінда, 2010, с. 251). Отож і Тарас Лютий розгортає перед нами лексичний перформанс, поборюючи стереотипи щодо мовних засобів, якими творять наукові тексти:

Авжеж, не варто узагальнювати, **позаяк** трапляються й зразки високого художнього змісту. Такі речі пов’язують із **мейнстрімом** — загальноновживаним кліше (Лютий, 2020, с. 265). Досить показовим є автономізм, у межах якого відбувається пошук революційного **дієвця** поза пролетаріатом (Лютий, 2020, с. 265). Ми не зчулися як **диснеїфікація** виборола статус найголовнішої ознаки сучасного маскульту, що передбачає просування образу будь-якого товару як розваги (Лютий, 2020, с. 361). **Прецінь** його інтенція сформувала певне візуальне повідомлення (Лютий, 2020, с. 368).

Зауважимо, що лексичний рівень філософських есе Тараса Лютого представлений словами різними з погляду походження, активного й пасивного вживання, стилістичної диференціації. В одному контексті співіснують терміни й діалектизми, застарілі слова й неологізми тощо. Така вербальна діяльність автора порушує усталені, часто стереотипні, мовні приписи, маючи на меті посилити експресивність текстів, вплинути на читача, проявити власну індивідуальність, знизити клішованість стильових виразових засобів, витримати критерії жанру, а ще вивільнити українську наукову мову з тісних ритуальних шат.

Синтаксичний вимір

Якщо взяти за критерій синтаксично досконалого тексту відомий вислів „Хто ясно мислить, той ясно викладає”, то аналізовані науково-популярні тексти можна визнати майстерними. Автор демонструє прозорі й послідовні логічні зв’язки між судженнями, уникає надмірних, переобтяжених синтаксичних конструкцій, попри те, що пише про складні філософські поняття. Послідовне повторення, чергування простих і складних речень, інтервали між ними, контроль над довжиною речень робить тексти есе комунікативними, тобто легкозрозумілими.

Есеїст не боїться послуговуватися засобами експресивного синтаксису, що характерно для художнього й розмовного стилів, ідеться про парцеляцію, вставні та вставлені конструкції, інтонаційно марковані (окличні, питальні, спонукальні, стверджувальні, заперечні, зіставні, протиставні), неповні й еліптичні речення.

Т. Лютий зовсім не цурається розмовности в синтаксисі, що, певне, є його комунікативною стратегією: передавати складні наукові судження мовними засобами, характерними для розмовної стихії. Це дозволяє утримати увагу читача, не знудити його, подолати монотонність викладу, привнести оповідність, невимушеність.

„Осоружну”, за висловом самого філософа, знеособленість і пасивність традиційних наукових текстів на синтаксичному рівні долає активними конструкціями, де суб’єкт дії виражений підметом у називному відмінку, а об’єкт дії — відповідними непрямыми відмінками. Пасивні конструкції в текстах нечисленні, здебільшого це правильно побудовані речення з дієсловами на *-но*, *-то*, а також зі зворотними дієсловами на *-ся*.

Очікувано характерною особливістю філософських есе Тараса Лютого є активне функціонування різних видів пояснювальних речень. Дослідникові недостатньо лише встановити певні факти, а важливо дати їм пояснення з погляду сучасної науки, розкрити пізнавальне, теоретичне чи практичне значення. У текстах есе натрапляємо на: 1) пояснювально-ототожнювальні речення: „Якщо твори талановиті, цебто позначені вишуканим індивідуальним підходом і до них застосовано естетико-моральні параметри, годі сумніватися — маємо справу з високою культурою”. (Лютий, 2020, с. 242); 2) пояснювально-виокремлювальні: „Точніше, йдеться про спорт як одну з форм трансляції владних настанов, наприклад, коли Гітлер у військовій формі заохочує спортсменів своєї країни віддати все заради уславлення Рейху” (Лютий, 2020, с. 413), а також 3) акцентовано-виокремлювальні: „Про що свідчить ця історія? Передовсім, що ідеологія заганяє людину в парадоксальні пастки та, причаровуючи, поневолює” (Лютий, 2020, с. 14). „Ба більше, філософ удається до поетичного пояснення, а надто коли стверджує, що цивілізація довершує долю культури” (Лютий, 2023) та 4) пояснювально-з’ясувальні зі сполучниками сурядности-підрядности та підрядности-сурядности: „Починати з кінця безглуздо, а отже, це є проявом шаленства. Але саме тому є всі підстави називати вступ до твору про шаленство кінцем” (Лютий, 2020, с. 321).

Не можна проминути увагою схильність автора до дискретности та фрагментації при побудові пояснювальних синтаксичних конструкцій, коли семантично навантажену або інтонаційно виокремлену підрядну частину речення представлено як дискретний компонент. Парцеляція, тобто виділення окремих частин чи членів речення в самостійну синтаксичну одиницю, служить для підкреслення смислової значущости, емотивної виразности та водночас підсилює експресивність, розмовність висловлення.

Побіжно зауважимо, що в українському мовознавстві триває дискусія щодо кваліфікації перехідних синтаксичних структур, а відповідно, і класифікації складних речень загалом. Звідси впливає і проблема типології сполучників. Катерина Городенська вважає традиційний поділ сполучників за двома типами синтаксичного зв'язку недостатнім, оскільки він не враховує той тип синтаксичного зв'язку, для якого водночас характерні ознаки граматичної рівноправності та нерівноправності. Отже, крім двох основних типів синтаксичного зв'язку, сполучники можуть виражати два типи синкретичного синтаксичного зв'язку — підрядно-сурядний і сурядно-підрядний (Городенська, 2010, с. 20).

До синкретичної групи сполучників сурядності-підрядності віднесено пояснювально-ототожнювальні сполучники *тобто*, *себто*, *цебто*, *або*, *чи*, *сиріч*. Їхній синкретичний сурядно-підрядний характер зумовлений способом, яким вони модифікують семантико-синтаксичні відношення тотожності — „...приєднують до першої предикативної частини або іншої синтаксичної одиниці другу, яка, позначаючи те саме, що й попередня, увиразнює її, сприяє чіткішому з'ясуванню суті чи змісту чого-небудь” (Граматики, 2017, с. 660–661).

До сполучників підрядності-сурядності належать *зокрема*, *зосібна*, *як-от*, *як ось*, *наприклад*, *приміром*, *такі як*, *а саме*, *особливо*, *надто*. Як зауважують автори ґрунтовної наукової праці *Грамматика сучасної української мови. Морфологія*, ці сполучники мають вужчу функційну сферу порівняно зі сполучниками сурядності-підрядності, бо вони вживані тільки у двох позиціях, одна з яких та сама, що й у сурядних та підрядних сполучників. Вони також для уточнення думки приєднують до попередньої предикативної частини рівнозначну їй другу, проте така позиція не типова для них, бо вони слугують для приєднання словосполучення чи слова, що виокремлює одного/кількох з-поміж таких самих чи якоїсь сукупності, названих у попередній предикативній частині (Граматики, 2017, с. 666).

Синкретичні пояснювальні сполучники мають в українській мові різний стилістичний статус: *тобто*, *цебто*, *або*, *чи*, *зокрема*, *як-от*, *як ось*, *наприклад*, *такі як*, *а саме*, *особливо*, *надто* — нейтральні. До розмовних відносять *приміром* і *зосібна*, *себто* має маркування „застаріле”, а *сиріч* — „застаріле, іронічне”. Тарас Лютий, добираючи службові слова, послуговується комунікативною стратегією, характерною для всієї лексики його науково-популярних есе, — „урівняти в правах” усі слова, без огляду на їхні кодифіковані стилістичні конотації, а також повернути в активний ужиток українські лексеми, що зазнали „репресій”. Наприклад, сполучник *себто* сучасні словники маркують як застарілий, а з *Ресстру репресованих слів* за редакцією Лариси Масенко дізнаємося, що він підлягав вилученню з української літературної мови як діалектизм (Масенко, 2005, с. 391). В аналізованих есе автор використовує стилістично марковані сполучники суряд-

ности-підрядности як рівноправні, створюючи з їхньою допомогою прозорі контексти всупереч поширеній думці про те, що малочастотна лексика ускладнює засвоєння змісту.

Суб'єктивно-модальні речення властиві не лише художнім текстам, що відтворюють дійсність в образно-чуттєвій формі й на перший план виносять емоційний світ митця чи персонажа. Ці синтаксичні структури характерні й для наукових праць. З їхньою допомогою автори передають своє ставлення, уникають надмірної категоричності, організують окремі частини тексту в єдине ціле і, звісно, підвищують експресивність, риторичність і комунікативність своїх текстів. Науковому ідіолекту Т. Лютого суб'єктивно-модальні синтаксичні структури теж властиві. Засобами вираження суб'єктивної модальності зазвичай виступають вставні слова найширшого семантико-стилістичного діапазону.

Автор вводить вставні слова в речення на семантико-комунікативному рівні для вираження ставлення мовця до повідомленого з погляду його ймовірності чи неймовірності, емоційної оцінки, ступеня звичайності, способу оформлення думок, активізації читача. Вони не змінюють об'єктивної модальності речень, а тільки надають їм особливого забарвлення. Зауважимо, що загальна суб'єктивна модальність трапляється значно частіше, ніж часткова.

Висновки

1. Потреба поширення нового наукового знання активізує пошук нових жанрових форм, комунікативних стратегій і тактик. Регіональні українські медіа не проявляють належної уваги до наукового контенту, а загальноукраїнські ЗМІ активно вводять науково-популярну інформацію в широкий обіг.

2. Жанр есе набуває популярності в медіа як форма для науково-популярного змісту. На прикладі філософських есеїв Тараса Лютого спостерігаємо утворення різновидів есею, зокрема колонки-есе.

3. Композиційна будова філософських колонок-есе відповідає принципам доцільності, єдності й цілісності, динамізму, домінанти, рівноваги й пропорційності структурних компонентів. Архітектоніці текстів притаманний поділ на вступ, основну частину й кінцівку. Сегментація тексту відбувається не стільки на абзаци, скільки на самостійні відкриті текстові фрагменти, кожен із яких можна розгорнути далі. Кінцівка теж відкрита, зазвичай не містить узагальнювальних фактів, про які йшлося в основному тексті.

4. Лексичний простір досліджуваних текстів має ознаки лінгвокреативності. Тарас Лютий через добір лексичних засобів із різноманітною функційно-стилістичною конотацією підкреслює формат жанру, тримає увагу читача, виявляє власне творче „Я”, а також протистоїть тривіальності, стереотип-

ності, знеособленості традиційного наукового викладу, норми якого почасти зберігають ще риси тоталітарного радянського суспільства.

5. На синтаксичному рівні спостерігаємо перевагу активних, суб'єктних синтаксичних конструкцій над пасивними й безсуб'єктними. Читкість, прозорість, легкість сприйняття тексту забезпечує чергування простих і складних речень. З-поміж різних типів речень увагу привертають різні види пояснювальних синтаксичних конструкцій. Засобами синтаксичної експресії є парцеляція, вставні та вставлені конструкції, інтонаційно марковані (окличні, питальні, спонукальні, стверджувальні, заперечні, зіставні, протиставні), неповні й еліптичні речення.

Бібліографія

- Жовтобрюх, М. А. (1968). Науковий стиль української мови. *Мовознавство*, 1, с. 3–13 [Zhovtobryukh, M. A. (1968). Naukovyy styl' ukrayins'koyi movy. *Movoznavstvo*, 1, s. 3–13].
- Коваль, А. П. (1970). *Науковий стиль сучасної української літературної мови: Структура наукового тексту*. Київ: Вид-во Київського університету [Koval', A. P. (1970). *Naukovyy styl' suchasnoyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy: Struktura naukovoho tekstu*. Kyiv: Vydavnytstvo Kyuiv's'koho universytetu].
- Радзієвська, Т. В. (1993). *Текст як засіб комунікації*. Київ: Інститут укр. мови НАНУ [Radziyev's'ka, T. V. (1993). *Tekst yak zasib komunikatsiyi*. Kyiv: Instytut ukrayins'koyi movy NANU].
- Непийвода, Н. Ф. (1997). *Мова науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект)*. Київ: Міжнародна фінансова агенція [Nepuyvoda, N. F. (1997). *Mova naukovotekhnichnoyi literatury (funktsional'no-stylistychnyy aspekt)*. Kyiv: Mizhnarodna finansova ahentsiya].
- Непийвода, Н. (1998). Про один із шляхів удосконалення наукового стилю української мови. *Українська мова: З минулого в майбутнє*. Київ, с. 156–158 [Nepuyvoda, N. (1998). Pro odyn iz shlyakhiv udoskonalennya naukovoho stilyu ukrayins'koyi movy. *Ukrayins'ka mova: Z mynuloho v maybutnye*. Kyiv, s. 156–158].
- Непийвода, Н. Ф. (2002). Наукові засади редагування нехудожніх текстів. *Українська періодика: Історія і сучасність*. Львів, с. 487–490 [Nepuyvoda, N. F. (2002). Naukovi zasady redahuvannya nekhudozhnikh tekstiv. *Ukrayins'ka periodyka: Istoriya i suchasnist'*. L'viv, s. 487–490].
- Зелінська, Н. В. (2004). Нова модель наукової комунікації і дискурс. *Стиль і текст*, 4, с. 19–27 [Zelins'ka, N. V. (2004). Nova model' naukovoyi komunikatsiyi i dyskurs. *Styl'i tekst*, 4, s. 19–27].
- Зелінська, Н. В. (2013). Стаття у фаховому виданні: комунікація, імітація, профанація? *Наука України у світовому інформаційному просторі*, 8, с. 54–60 [Zelins'ka, N. V. (2013). Statyya u fakhovomu vydanni: komunikatsiya, imitatsiya, profanatsiya? *Nauka Ukrayiny u svitovomu informatsiyomu prostori*, 8, s. 54–60].
- Онуфрієнко, Г. С. (2012). Науковий текст у сучасному лінгводидактичному вимірі. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*, 2, с. 334–339 [Onufriyenko, H. S. (2012). Naukovyy tekst u suchasnomu linhvodydaktychnomu vymiri. *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. Filolohichni nauky*, 2, s. 334–339].
- Панько, Т. І., Кочан, І. М., Мацюк, Г. П. (1994). *Українське термінознавство*. Львів: Світ [Pan'ko, T. I., Kochan, I. M., Matsyuk, H. P. (1994). *Ukrayins'ke terminoznavstvo*. L'viv: Svit].

- Кочан, І. М. (2017). Українське термінознавство вчора, сьогодні, завтра. *Мовознавство*, 6, с. 44–53 [Kochan, I. M. (2017). Ukrayins'ke terminoznavstvo vchora, s'ohodni, zavtra. *Movoznavstvo*, 6, s. 44–53].
- Сербенська, О. (2002). Сучасна українська термінографія і проблема екології мови. *Вісник Національного ун-ту „Львівська політехніка”*, с. 17–20 [Serbens'ka, O. (2002). Suchasna ukrayins'ka terminohrafiya i problema ekolohiyi movy. *Visnyk Natsional'noho un-tu „L'vivs'ka politekhnika”*, s. 17–20].
- Симоненко, Л. О. (2005). Нові підходи до розбудови української наукової термінології другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Термінологія і сучасність*, 1, с. 21–26. [Symonenko, L. O. (2005). Novi pidkhody do rozbudovy ukrayins'koyi naukovoyi terminolohiyi druhoyi polovyny ХХ – pochatku ХХІ st. *Terminolohiya i suchasnist'*, 1, s. 21–26].
- Комова, М. (2011). *Українська документознавча термінологія: шляхи творення та функційні особливості*. Львів: Видавництво Львівської політехніки [Komova, M. (2011). *Ukrayins'ka dokumentoznavcha terminolohiya: shlyakhy tvorennya ta funktsiyini osoblyvosti*. L'viv: Vydavnytstvo L'vivs'koyi politekhnyku].
- Лагутіна, А. В. (1980). Термін і загальноживана мова. *Культура слова*, 18, с. 27–31 [Lahutina, A. V. (1980). Termin i zahal'novzhuvana mova. *Kul'tura slova*, 18, s. 27–31].
- Вишеславський, Г., Сидор-Гібелінда, О. (2010). *Термінологія сучасного мистецтва. Означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України*. Париж–Київ [Vysheslavskiy, G., Sydor-Hibelynda, O. (2010). *Terminolohiya suchasnoho mystetstva. Oznachennya, neolohizmy, zharhonizmy suchasnoho vizual'noho mystetstva Ukrayiny*. Paryzh–Kyuyiv].
- Вихованець, І., Городенська, К. (ред.). (2017). *Граматика сучасної української літературної мови*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго [Vykhovanets', I., Horodens'ka, K. (red.). (2017). *Hramatyka suchasnoyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy*. Kyuyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho].
- Городенська, К. (2010). *Сполучники української літературної мови*. Київ: Інститут української мови: Видавничий дім Дмитра Бураго [Horodens'ka, K. (2010). *Spoluchnyky ukrayins'koyi literaturnoyi movy*. Kyuyiv: Instytut ukrayins'koyi movy: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho].
- Дяков, А. С. та ін. (2000). *Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти*. Київ: Вид. дім КМ Academia [D'yakov, A. S. ta in. (2000). *Osnovy terminotvorennya: Semantychni ta sotsiolinhvistychni aspekty*. Kyuyiv: Vyd. dim КМ Academia].
- Лютий, Т. (2020). *Культура принад і спротиву*. Київ: Темпора [Lyutyu, T. (2020). *Kul'tura prynad i sprotyvu*. Kyuyiv: Tempora].
- Лютий, Т. (2021). *Тексти про тексти та інші події. Серія авторських лекцій*. Електронний ресурс: <https://www.facebook.com/penclubua/videos/335993074621084/> [Lyutyu, T. (2021). *Teksty pro teksty ta inshi podiyi. Seriya avtors'kykh lektsiy*. Elektronnyy resurs: <https://www.facebook.com/penclubua/videos/335993074621084/>].
- Лютий, Т. (15.05.2023). Чи настає кінець Західного світу? *Український тиждень*. Електронний пресурс: <https://tyzhden.ua/chy-nastaie-kinets-zakhidnoho-svitu/> [Lyutyu, T. (15.05.2023). Chy nastaye kinets' Zakhidnoho svitu? *Ukrayins'ky tyzhden'*. 15 travnya 2023. Elektronnyy resurs: <https://tyzhden.ua/chy-nastaie-kinets-zakhidnoho-svitu/>].
- Непийвода, Н. Ф. (2001). Автор наукового твору: спроба психологічного портрета. *Мовознавство*, 3, с. 11–23 [Nepuyvoda, N. F. (2001). Avtor naukovooho tvoruu: sprobа psykholohichnoho portreta. *Movoznavstvo*, 3, s. 11–23].
- Аналітичний звіт за вересень 2021 року (частина 2) а. Електронний ресурс: <https://idpo.org.ua/reports/4354-rozvagi-reklama-kriminal-chi-suspilno-vagomij-kontent-yaku-kartynu-svitu-vidobrazhayut-miscevi-vidannya-analitichnij-zvit-za-veresen-2021-roku-chastina-2.html> [Analitichnyy zvit za veresen' 2021 roku (chastyna 2) a. Elektronnyy resurs: <https://idpo.org.ua/reports/4354-rozvagi-reklama-kriminal-chi-suspilno-vagomij-kontent-yaku-kartynu-svitu-vidobrazhayut-miscevi-vidannya-analitichnij-zvit-za-veresen-2021-roku-chastina-2.html>].

- ua/reports/4354-rozvagi-reklama-kriminal-chi-suspilno-vagomij-kontent-yaku-kartinu-svitu-vidobrazhayut-miscevi-vidannya-analitichnij-zvit-za-veresen-2021-roku-chastina-2.html].
- Аналітичний звіт за травень 2021 року (частина 1) б. Електронний ресурс: <https://idpo.org.ua/reports/4130-kriminal-rozvagi-ta-presrelizi-pro-misceve-zhittya-analiz-tematichnix-prioritetiv-regionalnix-zmi-analitichnij-zvit-za-traven-2021-roku-chastina-1.html> [Analitychnyy zvit za traven' 2021 roku (chastyna 1) b. Elektronnyy resurs: <https://idpo.org.ua/reports/4130-kriminal-rozvagi-ta-presrelizi-pro-misceve-zhittya-analiz-tematichnix-prioritetiv-regionalnix-zmi-analitichnij-zvit-za-traven-2021-roku-chastina-1.html>].
- Аналітичний звіт за січень 2021 року (частина 2) в. Електронний ресурс: <https://idpo.org.ua/reports/4046-pozitivni-istori%d1%97-pro-zemlyakiv-kriminal-chi-kontrol-miscevo%d1%97-vladi-yakim-temam-nadayut-perevagu-regionalni-zmi-analitichnij-zvit-za-sichen-2021-roku-chastina-2.html> [Analitychnyy zvit za sichen' 2021 roku (chastyna 2) v. Elektronnyy resurs: <https://idpo.org.ua/reports/4046-pozitivni-istori%d1%97-pro-zemlyakiv-kriminal-chi-kontrol-miscevo%d1%97-vladi-yakim-temam-nadayut-perevagu-regionalni-zmi-analitichnij-zvit-za-sichen-2021-roku-chastina-2.html>].
- Пешак, М. М. (1994). *Розвиток давньоруського і староукраїнського наукового тексту*. Київ: Українознавство [Peshchak, M. M. (1994). *Rozvytok davn'orus'koho i staroukrayins'koho naukovoho tekstu*. Kyuyiv: Ukrainoznavstvo].
- Селігей, П. (2016). *Світло і тінь наукового стилю*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія” [Selihey, P. (2016). *Svitlo i tin' naukovoho stylu*. Kyuyiv: Vydavnychuy dim „Kyuevo-Mohylyans'ka akademiya”].
- Масенко, Л. та ін. (2005). *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: документи і матеріали*. Київ: Вид. дім „Києво-Могилянська академія” [Masenko, L. ta in. (2005). *Ukrayins'ka mova u XX storichchi: istoriya linhvotsydu: dokumenty i materialy*. Kyuyiv: Vyd. dim „Kyuevo-Mohylyans'ka akademiya”].
- Українська літературна енциклопедія: у 5 т.* (1990). Київ: УРЕ імені М. П. Бажана. Т. 2 [Ukrayins'ka literaturna entsyklopediya: u 5 t. (1990). Kyuyiv: URE imeni M. P. Bazhana. T. 2].
- Шаркань, В. (2013). Формування наукового стилю нової української літературної мови в підросійській Україні. *Українська мова*, 2, с. 100–118 [Sharkan', V. (2013). Formuvannya naukovoho stylu novoyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy v pidrosiys'kiy Ukraini. *Ukrayins'ka mova*, 2, s. 100–118].
- Ярова, А. Г. (2021). Українська наукова мова: на шляху до „супільства знань”. *International scientific and practical conference „Philological sciences, intercultural communication and translation studies: an experience and challenges”*: conference proceedings, April 23–24, 2021. Vol. 1. Czestochowa: „Baltija Publishing”, 2021, с. 84–88. [Yarova, A. H. (2021). Ukrayins'ka naukova mova: na shlyakhu do „suspil'stva znan””. *International scientific and practical conference „Philological sciences, intercultural communication and translation studies: an experience and challenges”*: conference proceedings, April 23–24, 2021. Vol. 1. Czestochowa: „Baltija Publishing”, 2021, s. 84–88].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.21>

Data przesłania artykułu: 4.07.2022

Data akceptacji artykułu: 16.02.2023

ANATOLII ZAHNITKO

Doniecki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stusa, Ukraina

(Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine)

Комунікативно-функційна інтенційність фемінітивності та маскулінативності: граматика і семантика

Communicative and functional intentionality of femininity and masculinity: Grammar and semantics

Abstract

The article discusses the communicative and functional intentionality of femininity and masculinity in terms of grammar and semantics. The research aims to analyze the communicative and functional orientation of femininity and masculinity, examining their relationship and/or lack of correlation with feminine and masculine forms, and their manifestations in discursive practices. The article proposes distinguishing trends in contemporary feminization by diagnosing traditional-normative and gender-sensitive approaches to naming female individuals based on social status, profession, and title. Additionally, it seeks to determine the key factors driving public demand for the use of derived feminine forms. By comparing the functioning of feminine forms in the German language, the article identifies the main psychological, social, pragmatic, cognitive (including cognitive-behavioral and cultural-historical) factors that burden the national memory with noun forms for the nomination of female individuals in the modern Ukrainian language.

Keywords: femininities, masculinities, discursive practice, gender-marked form, androcentrism

Коммуникативно-функциональная интенциональность феминитивности и маскулинативности: грамматика и семантика

Резюме

В статье речь идет о коммуникативно-функциональной интенциональности феминитивности и маскулинативности в семантико-грамматическом аспекте. Цель исследования – анализ коммуникативно-функциональной направленности феминитивности и маскулинативности с выяснением их соотносительности и/или несоотносительности с феминностью и маскулинностью и закреплением в дискурсивных практиках. Предлагается разграничение тенденций современной феминизации с диагностированием традиционно-нормативного и гендерно-чувствительного подходов в номинации лиц женского пола по социальному статусу, профессии, званию, определении главных факторов общественного запроса на использование производных феминитивных форм. На фоне сопоставления с функционированием форм женского рода в немецком языке устанавливаются основные психологические, социальные, прагматические, когнитивные (когнитивно-поведенческие, культурно-исторические) факторы обременения национальной памятью форм имен существительных для номинации лиц женского пола в современном украинском языке.

Ключевые слова: феминитивы, маскулинативы, дискурсивная практика, гендерно маркированные формы, андроцентричность

Вступ

Традиційно фемінітивність і маскулінативність перебувають в опозиції, підґрунтям якої постає номінативна категорія статі, певним чином відбита в репрезентативній мотивації іменникових форм чоловічого й жіночого роду в структурі морфологічної (ширше — граматичної) категорії роду. У межах останньої наявні площини:

1) актуалізованих опозицій порівняно рівноправних іменникових утворень на позначення осіб родинності та свояцтва (*дідусь – бабуся; син – дочка*);
2) відносно нерівноправних соціумно маркованих опозицій іменникових форм на позначення осіб за соціальним, професійним та іншим статусами (*кінолог – кінологиня, майстер – майстриня, офіцер – офіцерка, психолог – психологиня, професор – професорка ↔ професориня, філолог – філологиня*) з генералізувальним функційним навантаженням морфологічної форми чоловічого роду, що мотивовано соціально-історичними, культурно-естетичними чинниками, домінуванням у суспільстві андрогенних пріоритетів.

Розглядаючи питання комунікативно-функційної інтенційності фемінітивів, їхнього силового поля в сучасній українській мові, необхідно наголосити, що воно має соціально-суспільну (вікову, територіальну тощо) й наукову (↔ науково-теоретичну) традицію, прикладний і/чи теоретико-прикладний виміри. Загалом в українській лінгвістиці погляд на нормативне творення

фемінітивів має історичну тяглість. Так, у 20-ті роки ХХ ст. Микола Сулима стверджував, що „професійні й інші подібні до них назви в українській мові бувають здебільшого особні для чоловіків і особні для жінок” (Сулима, 1928, с. 41). Не менш промовистими постають міркування І. Огієнка про такі похідні утворення, що є цілком викінченими, оскільки „наша мова витворила паристі форми для назв істот: чоловічі й жіночі” (Огієнко, 2011, с. 168). Безпосередньо фемінітиви в різних аспектах досліджували Ніна Захлюпана (Захлюпаная, 1984) — словотвірні особливості форм іменників жіночого роду на позначення професій (суфікс *-к(а)*), Марія Брус (Брус, 2010) — тенденції зміни статусу й ролі фемінітивів в історії української мови, Ніна Клименко (Клименко, 2010) — специфіка родової категоризації форм жіночого роду на позначення професій, звань і под. у зіставному аспекті (українська й новогрецька мови) та ін. Дещо новітній підхід до аналізу фемінітивних форм запропонувала Алла Архангельська, яка проаналізувала лінгвістичний статус таких утворень із послідовним з’ясуванням їхньої дискурсивної закріпленості й нормативності та кваліфікацією новітніх найменувань осіб жіночої статі в межах комунікативного етикету, узагальнила результати проведеного соціолінгвістичного обстеження про ставлення мовців різних соціальних груп до новітніх іменникових форм жіночого роду (Архангельська, 2019). Істотними є опрацювання фемінітивів у гендерному і/чи дискурсивно-гендерному (Тараненко, 2021; Космеда, Карпенко, Осіпова, Саліонович, Халіман, 2014) аспектах. Останнім часом з’явилися й короткі словнички фемінітивів для певних сфер їх фахового ужитку (Плачинда, 2018). Не менш показовими постають студіювання фемінітивів у польській (Malocha, 2018), сербській (Пауновић Родић, 2019), словацькій (Шпітько, 2010), іспанській (Manuel, 2019), німецькій (Wipperfurthmann, 2017) та інших мовах, що переконливо підтверджує динаміку їх функціонування та потребу осмислити тенденції поповнення таких похідних у різних мовах. Актуальним є розкриття статусу фемінітивів у дискурсивних практиках та визначення мотивованості їх запитуваності з опертям на диференціювання відповідних психологічних, когнітивно-поведінкових, історико-культурних, етико-мовленневих та інших чинників.

Метою статті є аналіз комунікативно-функційної інтенційності фемінітивності й маскулінативності зі з’ясуванням їх співвідносності і/чи неспіввідносності з фемініністю й маскуліністю та простеженням динаміки у функційному навантаженні похідних фемінітивів. Заявлена мета прогнозує розкриття відповідних завдань:

- 1) кваліфікація диференційних ознак фемінітивності та маскулінативності;
- 2) розкриття функційно-нормативних, функційно-узуальних і функційно-авторських інтенцій фемінітивності;
- 3) встановлення семантико-граматичних особливостей фемінітивів з опертям на статусно-еволюційні й соціально-динамічні чинники.

Новизна дослідження мотивована тим, що вперше скваліфіковано різновиди комунікативно-функційної фемінітивності та схарактеризовано функційно-нормативну, функційно-узусну та функційно-авторську інтенції фемінітивності й маскулінативності. Об'єктом розгляду постають категорії фемінітивності й маскулінативності, а предметом — засоби комунікативно-функційної інтенційності фемінітивності й маскулінативності. Матеріал дослідження — мова сучасних засобів масової інформації, твори сучасних українських письменників (Сергія Жадана, Максима Кідрука, Андрія Любки та ін.), а також фонди Українського національного лінгвістичного корпусу (http://unlc.icybcluster.org.ua/virt_unlc/), Генерального регіонально анотованого корпусу (<http://uacorpus.org/Kyiv/ua>).

Для наукового обґрунтування фактичного матеріалу використано прийом спостереження над мовними явищами та *описовий* метод, що уможливив послідовну об'єктивну характеристику виявлених іменникових форм. Залучено також корпусно базований метод для перевірки мовних фактів та встановлення сполучуваності досліджуваних одиниць з іншими елементами. За допомогою лінгвоінтерпретаційного методу встановлено функційне навантаження аналізованих форм через зіставлення їх статусу в інших мовах, імовірно-асоціативний аналіз використано для визначення вірогідного сумісного вживання досліджуваних одиниць у відповідних контекстах. Лінгвокогнітивний підхід забезпечує розуміння й ідентифікацію механізмів добору морфологічних форм у дискурсивних практиках, побудові комунікативно-інтенційних моделей. Основу інтенційного методу (адресант → інтенція → текст + комунікативна ситуація) → адресат → декодування → вплив (перлокутивний ефект і/чи комунікативна невдача) становить усвідомлення комунікативної моделі в її ситуативній обтяженості.

1. Основні використовувані поняття й терміни

Використовувані поняття й терміни охоплюють функційно-комунікативну інтенційність, фемінітивність та маскулінативність, де першу визначувано як особливий різновид дискурсивно-мовленнєвої настанови з урахуванням запитів і цінностей соціумно-корпоративних груп. Фемінітивність (↔ фемінативність) репрезентує ознаку жіночості, виражену певними морфологічними і/чи синтаксичними засобами, а фемінність — це характерні риси жіночості (способи поведінки, ролі), відповідно маскулінативність — це ознака чоловічості, а маскуліність — способи й форми соціалізації, індивідуалізації, ідентифікації чоловіків. За твердженням Марії Брус, „наукові лінгвістичні дослідження [...] охоплюють [...] слова *фемінітив*, *фемінатив*, *фемінітивний*, *фемінативний*, *фемінітивність*, *фемінативність*, *фемінізуючий*, *фемінний*, *фемінінний*, *фемінінність*” (тут і далі виділення автора —

А. 3.), а „терміни *фемінітив*, *фемінатив* є засобами виділення апелятивів зі значенням особи жіночої статі в межах лексику” (Брус, 2007, с. 210). Подібне можна співвіднести з поняттями *маскулінний*, *маскулінність*, *маскулінативний*, *маскулінативність* (пор. також Архангельська, 2015, с. 91–94), хоча словотвірний ряд їхніх похідних є істотно біднішим.

За твердженням Стефани Д. Паунович-Родич, у сербській науковій літературі поняття-терміни *маскулінність* і *фемінність* використовувані поряд із термінами *мушкост* (‘чоловічість’) і *женскост* чи *женство* (‘жіночість’), що певною мірою підтверджує тенденцію до нормалізації поняттєво-термінологічного апарату, вживаного на позначення опозиції чоловічого й жіночого начал не лише в українській, а й в інших слов’янських мовах. Не менш істотним є те, що в цих поняттях відбиті соціальні й культурні конструкти того, що вважається комплексом характеристик, притаманних формам поведінки, які очікувані від жінок і які очікувані від чоловіків у суспільстві у відповідний момент часу (Radulović, 2009, с. 71). Такі й подібні твердження свідчать про кореляцію функційного навантаження категорій фемінності та маскуліності із суспільним статусом чоловіків і жінок, соціальним запитом на відбиття ознак фемінності й маскуліності в мовленевих практиках, ціннісними орієнтуваннями мовносоціумних корпоративних груп, потребами територіальних громад та ін. Дослідження фемінітивів є надзвичайно динамічними і в теоретичному (Архангельська, 2019; Семнюк, 2000; Łaziński, 2006; Motschenbacher, 2016; Malocha-Krupa, 2018), і в прикладному (Брус, 2019; Синчак, 2022) аспектах. Актуальними є студіювання фемінізації [↔ лінгвофемінізації (Степаненко, 2018)] через призму стилістичної нейтральності і/чи експресивності (Малоха-Крупа, 2012), регулярності або нерегулярності творення похідних жіночих назв (Степаненко, 2018; Vondráček, 2011), використання мовного маркетингу для встановлення чинників, що визначають розширення функцій похідних іменників жіночого роду на позначення професій, звань у різних дискурсах.

Узагальнюючи вживання фемінітивів у різних (одно- та різносистемних) мовах, констатуємо, що основна увага дослідників зосереджена на:

1) особливостях утворення фемінних похідних (пор., наприклад, зайнятість окремих симетричних форм: *пілот* (*пілотка*) → *пілотеса*; *плавець* (*плавка*) → *плавчиня*; *директор* (*директриса*) → *директорка* та ін.; польськ. *analitik* – *analytyczka*, *ekspert* – *ekspertka*, *polityk* – *polityczka*, *superwizor* – *superwizorka*, *web developer* – *web developerka*, але *dyrektor* – *dyrektorka* (директор школи), *profesor* – *profesorka* (шкільна учителька) (див. також Klemensiewicz, 1957, с. 101–119; Kaproń-Czarzyńska, 2006, с. 260–270) і под.;

2) визначенні тематичних груп співвідносних фемінітивів:

а) назви політичних посад (*канцлерка*, *міністерка*, *президентка*, *прем’єрка* та ін.);

б) найменування наукових ступенів, учених звань (*кандидатка, докторка, професорка, доцентка* і под.);

в) назви статусних керівних посад (*завідувачка, менеджерка, начальниця, очільниця, прокурорка* і т. ін.);

г) найменування за виконуваними функціями (*адміністраторка, виборчиня, наглядачка, службовиця* і под.);

г) номінації за фахом (*видавчиня, викладавчиня, дресирувальниця, металургиня, плавильниця, фахівчиня* і под.) і т. ін.;

3) функціях іменникових форм чол. і жін. роду (Загнітко, 2011) і/чи встановленні їхніх функційно-семантичних парадигм із послідовним диференціюванням в останніх низки різновидів на зразок а) узагальнювальний (↔ генералізувальний): *студент, фахівець*

(1) Наш **студент** лінивий і скептично налаштований (С. Жадан)¹.

(2) Адже вам знадобиться не лише **лікар**, а й другий **пілот** з **бортінженером** (Авраменко, 2014, с. 104).

б) номінативно-ситуативний

(3) **Студент** непорозуміло стиснув плечима (Антоненко-Давидович, 1996, с. 145).

в) ідентифікувальний

(4) Я он не **студент**, тільки церковноприходську скінчив (Антоненко-Давидович, 1996, с. 196).

4) соціальному сприйнятті і/чи несприйнятті фемінітивів в обстежуваному просторі. Так, Алла Архангельська зупиняється на ставленні колективу мовців до проблеми фемінізації жіночого лексику (Архангельська, 2019, с. 198–201), оцінюванні пересічними українськими мовцями фемінітивів і тенденцій фемінізації (Архангельська, 2019, с. 201–279) із простеженням контекстів використання фемінітивів та з'ясуванням ставлення академічних працівників „як законодавців мовної норми до ідей фемінізму загалом, фемінітивів та фемінізації жіночого лексику зокрема” (Архангельська, 2019, с. 280–298). Розглядаючи тези Й. Неуступного, який обґрунтував власну теорію *мовного менеджменту* з визначальним поняттям *behavior toward languageo* — ставлення до мови (Jerrundd-Neustupny, 1987, с. 69–84), дослідниця аплікує два гасла прихильників фемінізації щодо спротиву їй — це відповідно: норма російської мови та радянізовані фемінно-словотвірні „псевдо-струмувачі” (Архангельська, 2019, с. 368).

Попри поширення іменниково-жіночих похідних найменувань, важливим є те, що низка суспільно-дискурсивних практик не цілком схильна до тотального наповнення фемінітивно-настановними інтенціями різних дис-

¹ Для зручності в тексті статті всі фактичні матеріали мають цифрове позначення, що дає змогу повторно не наводити той чи той приклад, а вказувати лише його порядковий номер.

курсів. Так, наприклад, Рада Церков України закликала владу протидіяти „нав'язуванню гендерів”, оскільки „гендерна ідеологія та заперечення ознак маскулітності в чоловіків та жіночності в жінок несе суттєві загрози для інституту сім'ї” (Карловський, 2021). Такий погляд яскраво відбиває не зовсім повну готовність окремих соціальних інституцій до сприйняття новітніх тенденцій у видозміні й динаміці морально-етичних налаштувань (пор., наприклад, у Французькій Республіці в березні 2022 року надали нормативний статус фемінітивам), тому мовний менеджмент має ґрунтуватися на моніторингу різних дискурсивних практик (Архангельська, 2019, с. 246; Белей, 2015, с. 9–10), що дасть змогу вибудувати оптимальну мовно-маркетингову стратегію у використанні таких похідних форм. Один із виявів несприйняття фемінітивів можна спостерігати в *Малому українському романі* Андрія Любки, де головний персонаж вважає:

(5) Понавигадували собі **соціологинь** (виділення наше — А. З.) і **вчителень, міністерок і водійок**, а звучить усе це так паскудно, ніби таким словом хочеш висміяти когось. У них приховано якусь зневажливу образу. Я б не хотів, щоб мене називали якось так (Любка, 2020, с. 37).

У таких і подібних резюмуваннях чітко визначена маскулінативність (герой „ненавидить фемінітиви”) із функційно-комуникативною інтенційністю патріархальної андрогенності (див. також Тараненко, 2021, с. 41–56).

В українській мовленнєвій стихії похідні фемінітиви продуковані певними суфіксами (-к(а), -ин(я), -иц(я), -ес(а), -ев(а)): *декан* – *деканка*, *поет* – *поетка*, *учитель* – *учителька*; *майстер* – *майстриня*, *історик* – *історикиня*, *митець* – *мисткиня*, *синоптик* – *синоптикиня*; *виборець* – *виборчиня*, *видавець* – *видавчиня*, *наставник* – *наставниця*, *письменник* – *письменниця*, *підполковник* – *підполковниця*, *художник* – *художниця*; *декан* – *деканеса*, *клоун* – *клоунеса*, *патрон* – *патронеса*, *поет* – *поетеса*, *стюард* – *стюардеса*; *король* – *королева* (дружина короля й верховна правителька, глава монархії) і под. або ж найменування статті відображено аналітично (*пані сержант*, *пані лейтенант*, *пані капітан*, *пані підполковник*, *пані генерал-лейтенант*). Одні з таких суфіксів є регулярні й досить частотні (-иц(я), -к(а), -ин(я)), інші — нерегулярні й мало частотні (-ес(а), -ев(а)). Останні охоплюють досить вузьке коло іменникових утворень (*королева*) або ж конкурентно паралельні форми (*адвокатка* – *адвокатеса*, *деканка* – *деканеса*, *поетка* – *поетеса*, *клоунка* – *клоунеса*). До того ж похідні акумулюють у собі узусну маркованість суфіксів, де -к(а) є розмовним, а -ин(я) — урочистим, -ес(а) — експресивно насиченим. За твердженням О. Синчак, зростання словотвірного потенціалу суфікса -ин(я) свідчить про повернення української мови до „центральноєвропейського мовного союзу” (Ю. Шевельов) та активну деколонізацію (Синчак, 2022). Оказіонально мовленнєві форми із суфіксом -иц(а) на зразок *деканица*, *директорица*, *генеральшица*, *прокуроршица*, *професорица* належать до дискурсивно закріплених і рідко вживаних:

(6) **Деканша** в мене — пані розуміюча (Карпа, 2004, с. 12).

(7) **Прокурорша** запросила по два роки хімії п'ятьом (Пашківський, 1993, с. 68).

(8) А як почуває себе **професорша**? (Багмут, 1973, с. 27).

(9) — А смоли б вам гаряченької. З ацетоном, з меленим склом, з протертим полиничком-чорнобилем, — незлобиво прокоментувала **директорша** (Яворівський, 2008, с. 78).

Формулюючи питання про функційно-комунікативну інтенційність фемінітивності, варто взяти до уваги, що низка тверджень про відсутність фемінітивів від співвідносних іменникових форм із дієслівним коренем (*винороб, земляр, оброблювач*), афіксоїдами *-граф, -лог* (*рентгенограф, фотограф, астролог, стоматолог, травматолог*) чи найменувань військових звань і посад (*лейтенант, майор, майстер-сержант*) (Шпітько, 2010, с. 383) за вельми короткий час вимагає істотного коригування, пор.:

(10) Раїса-**лейтенантша** стоїть у вікні в білій нічній сорочці (Яворівський, 2008, с. 142).

(11) **Полковниця** викликала машину з ад'ютантом (Загребельний, 1978, с. 101).

Похідні утворення, зафіксовані у (10), (11), з'явилися в авторських практиках ще до публікації О. Шпітько, але це не вплинуло на застереги дослідниці, оскільки її твердження стосувалося низки інституційно-дискурсивних практик — офіційно-ділових, адміністративно-управлінських і под., а також повноцінного функціонування в інших статусних навантаженнях. Останні зазвичай усталені з орієнтуванням на радянізовану практику. До пом'якшених аргументів науковиці можна було б додати поширені твердження про фемінітиви як такі, що мають:

1) низький рівень естетичності (певний дискомфорт, епатажність і под.);

2) надлишковість (форми іменниково-чоловічого роду у функційно-семантичній парадигмі охоплюють і позначення осіб жіночої статі — номінативно-актуалізувальна функція:

(12) **Хірург** швидко **оглянула** пораненого (Степко, 2001, с. 5).

і найменування осіб чоловічої статі та ін.);

3) несистемний характер (несистемність таких утворень нав'язана в 30-ті роки ХХ ст. у зв'язку із силовим переорієнтуванням української правописної практики на російськомовну (Загнітко, 2020, с. 46–68), вона залишалася актуальною до кінця ХХ – початку ХХІ століть, аж до прийняття нового правопису (до 2019 р.) [див. Український правопис, 2019]);

4) розмивають нормативність іменниково-морфологічних форм. Останнє не зовсім корелює з українською літературною тяглістю, оскільки основу норм української літературної мови становить народно-розмовна стихія, у межах якої легко продукуються жіночі лексеми. Так, у Словнику за редакцією Б. Грінченка зафіксовано 935 таких утворень (Фекета, 1968, с. 165–168), у Словнику 1970–1980 — близько 3500 (щоправда, у значній частині з них наявні ремарки *зневажл., рідко, розм.*), а Вебсловник О. Синчак містить уже

2000 фемінітивів (2022), які авторка чи не вперше витлумачує без покликання на твірні форми чол. роду: *гуморесниця*, *гуморесниць*; ч. *гуморесник авторка або виконавиця гумористичних творів* (2002). Стихія ожіночення іменників на позначення фаху, статусу, звання була активною у 20-ті роки ХХ ст. (піднімала питання Іванна Блажкевич у статті *Як писати?* в журналі *Жіноча доля* [1931]), що зазнала силового згортання у 30-ті під настановою уніфікації, тобто колонізації, використання форм іменниково-чоловічого роду.

За твердженням Я. Пузиренко, у вживанні фемінітивів чітко простежувані традиційний та гендерочутливий підходи, де перший охоплює консервативний (послідовне збереження функційного статусу форм чол. роду) і нейтральний (фемінітиви вживані лише в окремих дискурсивних практиках — художній, почасти публіцистичній) різновиди. У межах другого диференційовані — поміркований (уникнення форм чол. роду лише в прагматично-маркованих ситуаціях) та радикальний (повсюдне використання форм жін. роду в однині та множині) варіанти.

2. Фемінітиви та гендерні цінності

На відміну від української, наприклад, у німецькій мові за соціальної потреби практично кожний іменник у формі чол. роду постає твірним для фемінітива: *der Dichter* → **die Dichterin** (*poet* → *noemeca*), *der Graff* → **die Gräfin** (*граф* → *графиня*), *der Kanzler* → **die Kanzlerin** (*канцлер* – *канцлерка* ↔ *канцлериня*), *der Kellner* → **die Kellnerin** (*офіціант* → *офіціантка*), *der König* → **die Königin** (*князь* → *княгиня*), *der Lehrer* → **die Lehrerin** (*учитель* → *учителька*), *der Prinz* – **die Princessin** (*принц* → *принцеса*), *der Student* → **die Studentin** (*студент* → *студентка*), *der Schüler* → **die Schülerin**² (*учень* → *учениця*). Кожний із них має повноцінне функціонування, а регулярний суфікс *-in-* не містить емоційно-забарвленого відтінка. Використання іменникових фемінітивів є цілком мотивованим у низці дискурсивних практик — публіцистичних, інформаційно-аналітичних та ін., що істотно знижує гендерну асиметрію. Навіть більше — в німецькій мові похідні фемінітиви мають повноцінну парадигму множини (на відміну від української), оскільки остання утворювана регулярно через приєднання відповідного суфікса: *die Lehrerin* → **die Lehrerinnen**, *die Studentin* → **die Studentinnen**, *die Schauspielerin* → **die Schauspielerinnen**³. У німецькомовній стихії утвердилася суспільна прак-

² У цьому разі не розглядається питання внутрішнього перетворення іменникової форми: 1) зміна наголосу (*der Professor* [pro'fesoʁ] → *die Professorin* [profɛ'so:rin]); 2) перетворення голосного в умлаут у похідному (*der Arzt* [a:rst] → *die Ärztin* [ɛ:rstin]; *der Koch* [koch] → *die Köchin* [k'o:chin]).

³ Кваліфікація суфікса як *-innen* вимагає уточнення, бо в такому разі дефінують фемінітивну множину як похідність від форм чоловічого роду, а суфікс — як цілісність, хоча

тика використання двох іменниково-морфологічних форм роду і в однині, і в множині у зверненні до осіб за фахом, соціальним статусом і под. У зв'язку з поширенням квір-теорії та обґрунтуванням права на існування статево-гендерної „іншості” в німецькій мові сформувався гендергеп — символ підкреслення (зірочка, штрих) між основною частиною та закінченням лексеми для вирівнювання всіх гендерів, бо гендер — це не лише чоловіче й жіноче начало, пор. гендергеп в іменників і прикметників у корпоративному звертанні: *Liebe Schüler_innen/ liebe Schüler*innen/ liebe Schülerinnen und Schüler* (приклад із: Феминитиви, 2020), пор.: *liebe_r Mitarbeiter* (гендергеп, шановний працівник) → *liebe*r Mitarbeiter*in* (*— шановний працівник) → *lieber Mitarbeiter* (спільний чол. рід ↔ узагальнений чол. рід) → *liebe Mitarbeiterin, lieber Mitarbeiter* (повна форма з указівкою обох родів — *шановні працівниці, шановні працівники*). Гендергеп (його варіанти) поширений у феміністських, освітньо-університетських та інших дискурсивних практиках. У сучасній германістиці активно заперечують доцільність гендергепа (Рудольф Ташнер, Крис Лонер, Конрад Лісман та близько 800 фахівців Австрії написали відповідного листа з мотивацією недоцільності використання таких форм; пор. подібний погляд Петера Айзенберга [Eisenberg, 2013]).

Здавалося б, демократичні тенденції в німецькому суспільстві, належно відображені в мові, знайдуть послідовний розвиток, але на перешкоді постали:

- а) усталені суспільні стереотипи;
- б) відхилення від закону мовної економії;
- в) відступ від традиції використання форм чол. роду;
- г) формування емоційно-оцінних похідних форм і конструкцій на позначення „інакшості” та ін.

3. Суспільні чинники фемінітивності

Суспільний запит на іменниково-морфологічні похідні форми жін. роду визначений:

1) психологічними (формування паритету осіб, підвищення статусу гендерно означеної особи, послідовне подолання мізогінії):

(13) На 12 постерах розповідається про визначних **біологинь, нейрофізіологинь, математикинь та фізикинь** (Катаєва, 2021, с. 3)⁴.

остання досить суперечлива. Швидше можна стверджувати наявність особливого форманта *-nep*, маркованість якого закріплена морфологічно — носій морфологічного значення.

⁴ Розвиваючи твердження А. Архангельської про те, що фемінітиви „семантично, прагматично і стилістично не рівнозначні своїм чоловічим корелятам” (Архангельська, 2013, с. 298), зауважимо: такий статус є наслідком соціумного ставлення до фемінітивів, тяглістю патріархальної (швидше — андрогенної) традиції, яка може поступово трансформуватися

2) соціальними ↔ соціально-політичними (рівність в усіх сферах громадського життя й управління держави):

(14) **Прем'єрка** Фінляндії закликала обговорити можливість 4-денного робочого тижня (Прем'єрка Фінляндії хоче обговорити можливість 4-денного робочого тижня. *Європейська правда*. 8.01.2020).

(15) «Європейська правда» зустрілася з **президенткою** Естонії Керсті Кальюлайд у Києві 23 серпня (Сидоренко, 2021).

(16) Відео виступу **посадовиці** поширилось у соцмережах (Сітнікова, 2021).

3) гендерними і/чи статевими (подолання упередженості, сексизму та ін.):

(17) Інна Кузнецова: 25 лютого — 150 років з дня народження **лицареси** української літератури Лесі Українки чи Лариси Петрівни Косач (Радіо «Свобода». 20.02.2021).

(18) ДБР у Києві встановило, що **адвокатеса** вирішила обманом заволодіти грошима підприємця (Адвокатеса за «вирішення» ... *AgroNews*. 20.10.2021).

(19) Марина Карпій — відома українська **фотографиня** у жанрі portrait wedding (Тараненко, А., 2021).

4) культурно-історичними ↔ культурно-еволюційними (перервана тяглість природного розвитку):

(20) **Військовослужбовиця** брала участь у вивезенні людей з Кабула (Пристанська, 2021).

(21) **Медикиня** порадила замінити жирне м'ясо їжею з низьким вмістом холестерину (Кардіолог назвала три шкідливі продукти в будь-якому віці. 20.10.2021).

5) когнітивно-поведінковими (сприйняття власного Я на тлі інших, але аж ніяк не спроба поставити себе на місце співрозмовника:

(22) **Я нутриціологиня**. **Нутриціологиня** Анна Дробішева повідомила, що в раціоні потрібен овоч, який допоможе печінці та впорається з підвищеним тиском (Яремчук, 2021).

та іншими чинниками. Розширення суспільного статусу фемінітивів як одного з виявів фемінітивності підтвержене окремими нормативними актами⁵, також спостережуване і в інших мовах, що зазнали поступової деколонізації. Так, наприклад, у Молдові уряд затвердив новий класифікатор професій, де фемінітиви в румунській мові постали симетричними: *filosofi* ↔ *filosoafe*, *regizori* ↔ *regizoare*, *ingineri* ↔ *inginere*, *meteorologi* ↔ *meteorologe*,

в гендерно-рівноважну (Motschenbacher, 2016, с. 65–68). Остання найпоширеніше, не без спротиву, прогресує в німецькомовній традиції з її домінаційними протестантськими цінностями. Розширення дискурсивних практик із повноцінним використанням фемінітивів в українській мові свідчить про поступове вирівнювання не лише формальної, а і функційної бінарності суспільних поглядів.

⁵ 18.01.2020 р. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України офіційно дозволило використання фемінітивів на позначення посад працівниць у кадровій документації (похідні мають утворюватися за правописними приписами та відповідати класифікатору професій).

agricultori ↔ *agricultoar* та ін. Класифікатор передбачає використання фемінітивів і в російській мові в Молдові.

У сучасному граматичному ладі української та почасти в інших слов'янських мовах відбито нерівнорядно виявлювані тенденції суспільно-соціальної моди (певною мірою епатажності як самоідентифікації) на похідні фемінітиви, дискусійності на природність і/чи штучність їх використання в різних дискурсивних практиках. Збільшення кількості таких утворень ніяк не розхитує основ андроцентровості української та низки інших слов'янських мов, водночас відбиває новітні чинники впливу на граматичну норму категорійних форм роду, зменшуючи хронологічні межі її кодифікації. Активізована опозиція фемінітивності та маскулінативності в граматичному ладі мови в множині своїх функцій повноцінно ніяк не покриває всіх запитів кожної монолінгвоперсони зокрема та полілінгвоперсони загалом, оскільки лінгвоперсоналізм наперед визначає можливість не лише нав'язуваного мовною спільнотою використання певної форми роду, а й право самостійного вибору. Останній передбачає реалізацію лінгвоіндивідуалізації в соціумно-гендерній номінації.

Висновки

Лінгвіст має враховувати те, що питання використання фемінітивів є суспільно заангажованим, перебуває в полі уваги політиків, управлінців, медійників та ін., що й визначає чи окреслює різні силові поля їхнього вжитку — від номінального до реального. Фемінітиви — це один із виявів категорійного поля фемінітивності та загальної картини структурування суспільства. Номінальне використання фемінітивів охоплює різноманітні тенденції їхнього використання з опертям на тезу — час велить чи так усталено, а реальне вживання містить декілька векторів, з-поміж яких істотними постають: функційне розширення статусу жінки в суспільстві, наголошення її рівності в офіційно-управлінському ландшафті, послаблення радянізованих традицій орієнтування на сусідні мовні практики, здебільшого російськомовні та ін. Усталення граматичних норм є доволі тривалим, тому активно продуковані неофемінітиви мають пройти не лише оцінку часом, а й випробування їхнього сприйняття різними поколіннями і, відповідно, використання в усіх дискурсивних практиках.

Перспективним є формування паралельного реєстру фемінітивів різних слов'янських і неслов'янських мов, що дасть змогу виявити спільні та відмінні тенденції в їх творенні, а діагностування їхнього статусу в національних корпусах текстів — простежити закріплення в дискурсивних практиках.

Бібліографія

- Авраменко, О. (2014). *Первісна. У вирі пророцтв*. Київ: Дніпро [Avramenko, O. (2014). *Pervisna. U vyri prorotstv*. Kyiv: Dnipro].
- Адвокатаеса за «вирішення» земельних питань в Мін'юсті вимагала \$160 тис. *AgroNews*. 23.04.2021. Електронний ресурс: <http://surl.li/jesri> [Advokatesa za «vyrishennya» zemel'nykh pytan' v Min'yusti vymahala \$160 tys. *AgroNews*. 23.04.2021. Elektronnyy resurs: <http://surl.li/jesri>].
- Антоненко-Давидович, Б. (1996). *Вибране: повісті, оповідання, новели*. Київ: Дніпро [Antonenko-Davydovych, B. (1996). *Vybrane: povisti, opovidannya, novely*. Kyiv: Dnipro].
- Архангельська, А. (2015). Термінний апарат сучасної лінгвогендерології: проблеми і перспективи становлення. *Людина. Комп'ютер. Комунікація*, 2, с. 91–94 [Arkhanhel's'ka, A. (2015). Terminnyy aparat suchasnoyi linhvohenderolohiyi: problemy i perspektvyu stanovlennya. *Lyudyna. Komp'yuter. Komunikatsiya*, 2, s. 91–94].
- Архангельська, А. (2019). *Femina gognita. Українська жінка у слові та словнику*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого [Arkhanhel's'ka, A. (2019). *Femina gognita. Ukrayins'ka zhinka u slovi ta slovnyku*. Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho].
- Багмут, І. (1973). *Пригоди чорного kota Лапченка, описані ним самим*. Київ: Веселка [Bahmut, I. (1973). *Pryhody chornoho kota Lapchenka, opysani nym samym*. Kyiv: Veselka].
- Белей, Л. (2015). Мовний маркетинг як інструмент мовної політики. *Мовознавство*, 5, с. 3–12 [Beley, L. (2015). Movnyy marketynh yak instrument movnoyi polityky. *Movoznavstvo*, 5, s. 3–12].
- Беркутова, В. (2019). Феминитивы в русском языке: лингвистический аспект. *Филологический аспект*, 1 (45), с. 7–26 [Berkutova, V. (2019). Feminitivity v russkom yazyke: lingvisticheskiy aspekt. *Filologicheskyy aspekt*, 1 (45), s. 7–26].
- Брус, М. (2007). Поняття з основою фемін- у контексті сучасної української лінгвістики. *Лінгвістичні студії*, 16, с. 210–214 [Brus, M. (2007). Ponyattya z osnovoyu femin- u konteksti suchasnoyi ukrayins'koyi linhvistyky. *Linhvistychni studiyi*, 16, s. 210–214].
- Брус, М. (2019). *Фемінитиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування: в 2-х ч.* Івано-Франківськ: ДВНЗ „Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” [Brus, M. (2019). *Feminityvy v ukrayins'kiy movi: heneza, evolyutsiya, funktsionuvannya: V 2-kh ch.* Ivano-Frankiv's'k: DVNZ „Prykarpats'kyu natsional'nyu universytet imeni Vasylya Stefanyka”].
- Вихованець, І., Городенська, К., Загнітко, А., Соколова, С. (2017). *Граматика сучасної української літературної мови*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого [Vykhovalnets', I., Horodens'ka, K., Zahnitko, A., Sokolova, S. (2017). *Hramatyka suchasnoyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy*. Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho].
- Гінзбург, М. (2012). Професійні назви як дзеркало гендерної рівності. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*, 24, с. 6–26 [Hinzburh, M. (2012). Profesiyni nazvy yak dzerkalo gendernoyi rivnosti. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchyykh navchal'nykh zakladakh*, 24, s. 6–26].
- Жадан, С. *Anarchy in the UKR*. Електронний ресурс: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/jj/zhadan-sergij/3191-sergij-zhadan-anarchy-in-the-ukr> [Zhadan, S. *Anarchy in the UKR*. Elektronnyy resurs: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/jj/zhadan-sergij/3191-sergij-zhadan-anarchy-in-the-ukr>].
- Загнітко, А. (2020). Мовносоціумна об'єктивно-дискурсивна мотивованість прескрипцій. *Славистика*, 24/2, с. 46–68 [Zahnitko, A. (2020). Movnosotsiumna ob'yektyvno-dyskursyivna motyvovanist' preskryptsiy. *Slavistika*, 24/2, s. 46–68].
- Загнітко, А. (2022). Сексизм і фемінізм у мовносоціумному просторі: граматичні виклики. *Slavica Wratislaviensia*, 175, с. 87–97 [Zahnitko, A. (2022). Seksyzm i feminizm u movnosotsiumnomu prostori: hramatychni vyklyky. *Slavica Wratislaviensia*, 175, s. 87–97].

- Загребельний, П. (1978). *В-ВАН!* Київ: Радянський письменник [Zahrebel'nyy, P. (1978). *V-VAN!* Kyiv: Radyans'kuu pys'mennyk].
- Захлюпаная, Н. (1984). *Субстантивныя образования с суффиксом -ка в современном украинском языке*: автореферат диссертации кандидата филологических наук. Ужгород: Ужгородский университет [Zakhlyupanaya, N. (1984). *Substantivnyye obrazovaniya s suffiksom -ka v sovremennom ukrainskom yazyke*: avtoreferat dissertatsii kandidata filologicheskikh nauk. Uzhgorod: Uzhgorodskiy universitet].
- Кардіолог назвала три шкідливі продукти в будь-якому віці. (11.10.2021) *Beautytips.kyiv.ua*. Електронний ресурс: <http://surl.li/jeswp> [Kardiolog nazvala try shkidlyvi produkty v bud'yakomu vitsi. *Beautytips.kyiv.ua*. Elektronnyy resurs: <http://surl.li/jeswp>].
- Карловський, Д. (30.09.2021). Рада Церков закликала владу протидіяти «нав'язуванню гендеру». *Українська правда*. Електронний ресурс: <http://surl.li/jetsc> [Karlovskiy, D. (30.09.2021). Rada Tserkov zaklykala vladu protydiyaty «nav'yazuvannu genderu». *Ukrayins'ka pravda*. Elektronnyy resurs: <http://surl.li/jetsc>].
- Карпа, І. (2004). *50 хвилин трави*. Харків: Фоліо [Karpa, I. (2004). *50 khvylyn travy*. Kharkiv: Folio].
- Катаєва, М. (14.09. 2021). Українські науковиці «захопили» станцію метро. *Вечірній Київ*. [Katayeva, M. (2021). Ukrayins'ki naukovytsi „zakhopyly” stantsiyu metro. *Vechirniy Kyiv*].
- Клименко, Н. (2010). Родова категоризація іменників у сучасній українській та новогорещькій мовах. *Studia linguistica*, 4, с. 11–23 [Klymenko, N. (2010). Rodova katehorizatsiya imennykiv u suchasny ukrayins'kiy ta novohrets'kiy movakh. *Studia linguistica*, 4, s. 11–23].
- Космеда, Т., Карпенко, Н., Осіпова, Т., Саліонович, Л., Халіман, О. (2014). *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика*. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Дрогобич: Коло [Kosmeda, T., Karpenko, N., Osipova, T., Salionovych, L., Khaliman, O. (2014). *Henderna linhvistyka v Ukrayini: istoriya, teoretychni zasady, dyskursyvna praktyka*. Kharkiv: Kharkivskiy natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni H. S. Skovorody; Drohobych: Kolo].
- Любка, А. (2020). *Малый український роман*. Чернівці: Меридіан Черновіц [Lyubka, A. (2020). *Malyy ukrayins'kuu roman*. Chernivtsi: Merydian Chernovits].
- Малоха-Крупа, А. (2012). Фемінізація сучасної польської мови. *Проблеми слов'янознавства*, 61, с. 129–136 [Malokha-Krupa, A. (2012). Feminizatsiya suchasnoyi pol'skoyi movy. *Problemy slov'yanoznavstva*, 61, s. 129–136].
- Огієнко, І. (Митрополит Іларіон) (2011). *Наша літературна мова: Як писати й говорити по-літературному. Мовні нариси*. Київ: Наша культура і наука [Ohiyenko, I. (Mytropolyt Parion) (2011). *Nasha literaturna mova: Yak pysaty u hovoryty po-literaturnomu. Movni narysy*. Kyiv: Nasha kul'tura i nauka].
- Пауновић Родић, С. (2019). *Стереотип жене у језичкој слици света словака и серба*: докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду [Paunović Rodić, S. (2019). *Stereotip žene u jezičkoj slici sveta slovaka i serba*: doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu].
- Пашківський, Є. (1993). *Осін для ангела*. Львів: Піраміда [Pashkivskiy, Ye. (1993). *Osin' dlya anghela*. L'viv: Piramida].
- Плачинда, Г. (2018). *Словничок фемінітивів для пресофіцерів та пресофіцерок теориторіальних управлінь Державної служби України з надзвичайних ситуацій*. Київ. Електронний ресурс: http://www.wicc.net.ua/media/Slovyuk_fem.pdf [Plachynda, H. (2018). *Slovyuchok feminityviv dlya presofitseriv ta presofitserok teorytorial'nykh upravlin' Derzhavnoyi sluzhby Ukrayiny z nadzvychaynykh sytuatsiy*. Kyiv. Elektronnyy resurs: http://www.wicc.net.ua/media/Slovyuk_fem.pdf].
- Прем'єрка Фінляндії хоче обговорити можливість 4-денного робочого тижня (1.08.2020). *Європейська правда*. Електронний ресурс: <http://surl.li/jezpt> [Prem'yerka Finlyandiyi khoche obhovoryty mozhlyvist' 4-dennoho robochoho tyzhnya (2020). *Yevropeys'ka pravda*. Elektronnyy resurs: <http://surl.li/jezpt>].

- Присянська, Н. (25.09.2021). У США на американську службовицю напали афганські біженці. *24 канал*. Електронний ресурс: <http://surl.li/jestv> [Prystyans'ka, N. (2021). U SSHA na amerykans'ku sluzhbovytsyu napaly afhans'ki bizhentsi. *24 kanal*. 25.09. Elektronnyy resurs: <http://surl.li/jestv>].
- Пузыренко, Я. (2005). *Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі*: автореферат дисертації кандидата філологічних наук. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка [Puzyrenko, Ya. (2005). *Ahentyvno-profesiyini nazvy osib zhinochoyi staty v leksykohrafichnomu opysi ta uzusi*: avtoreferat dysertatsiyi kandydata filolohichnykh nauk. Kyuiv: Kyuivs'kyu natsional'nyu universytet imeni Tarasa Shevchenka].
- Семенюк, С. (2000). *Формування словотвірної системи іменників із модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові*: автореферат дисертації кандидата філологічних наук. Запоріжжя: Запорізький національний університет [Semenyuk, S. (2000). *Formuvannya slovotvirnoyi systemy imennykiv iz modyfikatsiyum znachennyam zhinochoyi staty v noviy ukrayins'kiy movi*: avtoreferat dysertatsiyi kandydata filolohichnykh nauk. Zaporizhzhya: Zaporiz'kyu natsional'nyu universytet].
- Сидоренко, С. (8.25.2021). Президентка Естонії: Україні знадобиться зо 20 років для готовності до членства в ЄС. *Європейська правда*. Електронний ресурс: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2021/08/25/7126983/> [Sydorenko, S. (2021). Prezydentka Estoniyi: Ukrayini znadobyt'sya zo 20 rokov dlya hotovnosti do chlenstva v YES. *Yevropeys'ka pravda*. Elektronnyy resurs: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2021/08/25/7126983/>].
- Синчак, О. (2022). *Вебсловник жіночих назв української мови*. Львів. Електронний ресурс: <https://cutt.ly/pIztADk>; https://r2u.org.ua/html/femin_details.html [Synchak, O. (2022). *Vebslovnnyk zhinochykh nazv ukrayins'koyi movy*. Lviv. Elektronnyy resurs: <https://cutt.ly/pIztADk>; https://r2u.org.ua/html/femin_details.html (dostup: 20.10.2021)].
- Сітнікова, І. (16.09.2021). Посадовиця Чорноморської міськради привітала мера з днем народження танцем із Лебединого озера. *Хроматське*. Електронний ресурс: <https://hromadske.ua/posts/posadovicya-chornomorskoyi-miskradi-privitala-mera-z-dnem-narodzhennya-tancem-z-lebedinogo-ozera> [Sitnikova, I. (16.09.2021). Posadovytsya Chornomors'koyi mis'krady privitala mera z dnev narodzhennya tantsem iz Lebedynoho ozera. *Hromadske*. Elektronnyy resurs: <https://hromadske.ua/posts/posadovicya-chornomorskoyi-miskradi-privitala-mera-z-dnem-narodzhennya-tancem-z-lebedinogo-ozera>].
- Степаненко, М. (2018). Сучасна лінгвофемінізація: родова диференціація, перифрастична номінація. *Лінгвістичні дослідження*, 47, с. 78–90 [Stepanenko, M. (2018). Suchasna lnhvofeminizatsiya: rodova dyferentsiatsiya, peryfrastychna nominatsiya. *Linhvistychni doslidzhennya*, 47, s. 78–90].
- Степко, Н. (12.11.2001). Медики знайшли новий спосіб допомоги пораненим. *Урядовий кур'єр* [Stepko, N. (12.11.2001). Medyky znayshly novyy sposib doromohy poranenyum. *Uryadovyy kur'yer*].
- Сулима, М. (1928). *Українська фраза: коротенькі дослідження*. Харків: Рух [Sulyma, M. (1928). *Ukrayins'ka fraza: koroten'ki doslidzhennya*. Kharkiv: Rukh].
- Тараненко, А. (04.01.2021). Українська фотографія — Марія Карпій: Наші діти — грузайнці. *Українська правда*. Електронний ресурс: <http://surl.li/jetbj/> [Taranenko, A. (04.01.2021). Ukrayins'ka fotohrafyua — Mariya Karpuy: Nashi dity — hruza'yntsi. *Ukrayins'ka Pravda*. Elektronnyy resurs: <http://surl.li/jetbj/>].
- Тараненко, О. (2021). *Андроцентризм у системі мовних координат і сучасний гендерний рух*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго [Taranenko, O. (2021). *Androtsentryzm u systemi movnykh koordynat i suchasnuu hendernyy rukh*. Kyuiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho].
- Український правопис (2019). Київ: Наукова думка [Ukrayins'kyu pravopys (2019). Kyuiv: Naukova dumka].

- Фекета, І. (1968). *Жіночі особові назви в українській мові (творення і вживання)*: дисертація кандидата філологічних наук. Ужгород: Ужгородський університет [Feketa, I. (1968). *Zhinochi osobovi nazvy v ukrajyns'kyi movi (tvorennya i vzhuvannya)*: dysertatsiya kandydata filolohichnykh nauk. Uzhhorod: Uzhhorods'kyu universytet].
- Феминативы (2020). *Феминативы в немецком языке*. Електронний ресурс: <http://surl.li/jeonp> [Feminativy (2020). *Feminativy v nemetskom yazyke*. Elektronnyy resurs: <http://surl.li/jeonp>].
- Шпітько, І. (2010). Фемінитиви з формантом *-ка* в українській і словацькій мовах. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство*, 18, вип. 16, с. 383–388 [Shpit'ko, I. (2010). Feminityvy z formantom *-ka* v ukrajyns'kyi i slovats'kyi movakh. *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Seriya: Movoznavstvo*, 18, vyp. 16, s. 383–388].
- Яворівський, В. (2008). *Марія з полином у кінці століття*. Київ: Фенікс [Yavoriv's'kyu, V. (2008). *Mariya z polynom u kintsi stolittya*. Kyiv: Feniks].
- Яремчук, О. (03.11.2021). Лікар розповіла, який овоч знижує тиск та зміцнює печінку. *Жіночий світ*. Електронний ресурс: <https://wworld.com.ua/health/90728> [Yaremchuk, O. (03.11.2021). Likar rozpovila, yakyy ovoch znyzhuye tysk ta zmitsnyuye khvorobu. *Zhinochyy svit*. 03.11. Elektronnyy resurs: <https://wworld.com.ua/health/90728>].
- Eisenberg, P. (2013). *Grundriss der deutschen Grammatik*. B. 1: Das Wort. 4. Auflage. Stuttgart: Metzler.
- Jernudd, B., Neustupný, J. (1987). Language planning: for whom. B: L. Laforge (ред.). *Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*. Quebec: Les Presses de L'Universite Laval, с. 69–84 Електронний ресурс: https://lmtjapan.files.wordpress.com/2015/02/1987_jernuddjvn_planing.pdf.
- Grybosiova, A. (2006). Feministyczne reinterpretacje językowego obrazu świata Polaków. *Poradnik Językowy*, 6, с. 74–79.
- Kapron-Charzyńska, I. (2006). Żeńskie neologizmy osobowe z formantem *-ka* we współczesnej polszczyźnie. *Język Polski*, 86, с. 260–270.
- Кеґіńska, А. (2007). „Pani prezydent” czy „pani prezydentka”? *Poradnik Językowy*, 3, s. 79–81.
- Klemensiewicz, Z. (1957). Tytuły i nazwy zawodowe w świetle teorii i praktyki. *Język Polski*, 37, s. 101–119.
- Łaziński, M. (2006). *O panach i paniach: Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-plciowa*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.
- Malocha-Krupa A. (ред.). (2015). *Słownik nazw żeńskich polszczyzny*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Malocha-Krupa, A. (2018). *Feminatywum w uwikłaniach językowo-kulturowych*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Motschenbacher, H. (2016). A Poststructuralist approach to structural gender linguistics: Initial considerations. B: *Gender, Language and the Periphery: Grammatical and Social Gender from the Margins*. Amsterdam, с. 65–88.
- Radulović, L. (2009). *Pol/rod i religija: konstrukcija roda u narodnoj religiji Srba*, Beograd: Filozofski fakultet.
- Richtiges und gures Deutsch* (2016). *Das Wörterbuch der sprachlichen Zweifelstätte*. B. 9. Berlin: Biographisches Institut.
- Manuel, M. C. (2019). Sobre sexismo lingüístico y visibilidad de la mujer (2012): lecturas imprecisas y tópicos infundados asociados al „informe BOSQUE”. *Archivum*, 69, с. 7–41.
- Vondráček, M. (2011). Rod. B: F. Štricha (ред.). *Kapitoly z české gramatiky*. Praha: Academia, с. 570–606.
- Wippermann, G. (2017). *Männer Perspektiven. Auf dem Weg zu mehr Gleichstellung?* Penzberg: DELTA-Institut für Sozial- und Ökologieforschung.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.22>

Data przesłania artykułu: 4.07.2022

Data akceptacji artykułu: 16.02.2023

ANATOLII ZAHNITKO

Doniecki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stusa, Winnica, Ukraina

(Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine)

Communicative and functional intentionality of femininity and masculinity: Grammar and semantics

Abstract

The article discusses the communicative and functional intentionality of femininity and masculinity in terms of grammar and semantics. The research aims to analyze the communicative and functional orientation of femininity and masculinity, examining their relationship and/or lack of correlation with feminine and masculine forms, and their manifestations in discursive practices. The article proposes distinguishing trends in contemporary feminization by diagnosing traditional-normative and gender-sensitive approaches to naming female individuals based on social status, profession, and title. Additionally, it seeks to determine the key factors driving public demand for the use of derived feminine forms. By comparing the functioning of feminine forms in the German language, the article identifies the main psychological, social, pragmatic, cognitive (including cognitive-behavioral and cultural-historical) factors that burden the national memory with noun forms for the nomination of female individuals in the modern Ukrainian language.

Keywords: femininities, masculinities, discursive practice, gender-marked form, androcentrism

Коммуникативно-функциональная интенциональность феминитивности и маскулинативности: грамматика и семантика

Резюме

В статье речь идет о коммуникативно-функциональной интенциональности феминитивности и маскулинативности в семантико-грамматическом аспекте. Цель исследования — анализ коммуникативно-функциональной направленности феминитивности и мас-

кулинативности с выяснением их соотносительности и/или несоотносительности с феминностью и маскулинностью и закреплением в дискурсивных практиках. Предлагается разграничение тенденций современной феминизации с диагностированием традиционно-нормативного и гендерно-чувствительного подходов в номинации лиц женского пола по социальному статусу, профессии, званию, определении главных факторов общественного запроса на использование производных феминитивных форм. На фоне сопоставления с функционированием форм женского рода в немецком языке устанавливаются основные психологические, социальные, прагматические, когнитивные (когнитивно-поведенческие, культурно-исторические) факторы обременения национальной памятью форм имен существительных для номинации лиц женского пола в современном украинском языке.

Ключевые слова: феминитивы, маскулинативы, дискурсивная практика, гендерно маркированные формы, андроцентричность

Introduction

Traditionally, femininity and masculinity are in opposition, rooted in the nominative category of gender, which is reflected in the representational motivation of feminine and masculine noun forms in the structure of morphological (more broadly, grammatical) gender categories. Within this category, we observe:

1. actualized oppositions between relatively equal noun formations for denoting familial relations and kinship (grandfather – grandmother, son – daughter);

2. relatively unequal societally marked oppositions between noun forms for denoting individuals based on social, professional, and other statuses: *kinoloh – kinolohynia*¹ (dog handler – female dog handler), *maister – maistrynia* (craftsman – craftswoman), *ofitser – ofitserka* (officer – female officer), *psykoloh – psykolohynia* (psychologist – female psychologist), *profesor – profesorka ↔ profesorynia* (professor – female professor), *filoloh – filolohynia* (philologist – female philologist) with a general functional load of the morphological form of the male gender. This is motivated by socio-historical and cultural-aesthetic factors, as well as the dominance of androgenous priorities in society.

When considering the issue of communicative and functional intentionality of femininities and their field of impact on the modern Ukrainian language, it is necessary to emphasize that it has social (including age-related and territorial) as well as scientific (↔ scientific-theoretical) relevance and continuity, and applied and/or theoretical-applied dimensions. For instance, in the 1920s, Mykola Sulyma stated that “Professional and similar terms in the Ukrainian language are mostly distinct for men and women” (Sulyma, 1928, p. 41). Equally significant are the observations of Ivan Ohiienko regarding derived formations, which are fully developed since “our language has created paired forms for the names of beings: masculine and

¹ Translator’s note: All the examples in the article were transcribed in the Latin alphabet for better readability. Only certain examples were translated into English. It was done selectively to highlight and illustrate the differences between feminine and masculine noun forms.

feminine ones” (Ohiienko, 2011, p. 168). Various aspects of femininities have been studied by Nina Zakhlyupana (1984) — word-formation peculiarities of feminine forms for professional nouns with the suffix *-k(a)*, Maria Brus (2019) — trends in changing the status and role of femininities in the history of the Ukrainian language, Nina Klymenko (2010) — specifics of gender categorization of feminine forms for professional titles, ranks, etc. in a comparative aspect between Ukrainian and Modern Greek languages, and others. Alla Arkhanhelska has proposed a somewhat novel approach to analyzing femininities. She examined the linguistic status of such formations by systematically investigating their discursive establishment, normativity, and the qualification of modern designations for females within the framework of communicative etiquette. Additionally, she consolidated the results of a sociolinguistic survey on the attitudes of speakers from different social groups towards modern feminine noun forms (2019). Significant research has been conducted on femininities in gender and/or discursive-gender aspects (Taranenko, 2021; Kosmeda, Karpenko, Osipova, Salionovych, Khaliman, 2014). Recently, concise dictionaries of femininities have emerged for specific areas of professional use (Plachynda, 2018). Equally noteworthy are the studies of femininities in Polish (Małocha-Krupa, 2018), Serbian (Paunović-Rodić, 2019), Slovak (Shpitko, 2010, pp. 383–388), Spanish (Manuel, 2019), and German (Wippermann, 2017). These studies convincingly confirm the dynamics of their functioning and emphasize the importance of understanding the tendencies of their formation in different languages. It is relevant to explore the status of femininities in discursive practices and determine the motivation for their demand based on the differentiation of relevant psychological, cognitive-behavioral, socio-cultural, ethical-linguistic, and other factors.

The aim of the study is to analyze the communicative and functional intentionality of femininity and masculinity, with a focus on their correlation (or lack thereof) with feminine and masculine forms, as well as tracing the dynamics in the functional load of derivative femininities. The stated objective anticipates the pursuit of the following tasks:

1. qualification of the differential features of femininity and masculinity;
2. disclosure of the functional-normative, functional-visual, and functional-authorial intentions of femininity;
3. identification of semantic and grammatical features of femininities based on status-evolutionary and socio-dynamic factors.

The research novelty stems from the identification and characterization of various types of communicative-functional femininity, encompassing their functional-normative, functional-usage, and functional-authorial intentions of femininity and masculinity. This marks the first instance where such comprehensive categorizations have been undertaken.

The categories of femininity and masculinity are the objects of study, whereas the means of communicative-functional intentionality of femininity and masculin-

ity serve as the primary subject of the study. The examination material includes the language used in contemporary mass media, and works of contemporary Ukrainian writers such as Serhiy Zhadan, Maksym Kindruk, Andriy Lyubka, and others. Additionally, the study uses the resources of the Ukrainian National Linguistic Corpus² and the General Regional Annotated Corpus.³

The scientific validation of the factual material relied on two main approaches. The method of observing linguistic phenomena and the descriptive method was employed to systematically and objectively characterize the identified noun forms. The corpus-based method was also employed to verify linguistic facts and establish the collocation of the investigated units with other elements. The linguistic interpretation method was used to determine the functional load of the analyzed forms through their comparison to their status in other languages. The probabilistic-associative analysis was also applied to determine the likely co-occurrence of the investigated units in relevant contexts. The cognitive-linguistic approach ensures the understanding and identification of mechanisms involved in the selection of morphological forms in discursive practices and the construction of communicative-intentional models. The foundation of the intentional method (sender → intention → text + communicative situation) → addressee → decoding → impact (perlocutionary effect and/or communicative failure) contributes to the understanding of the communicative model within its situational load.

1. Key concepts and terms used

The used concepts and terms cover functional-communicative intentionality, feminativeness and masculinateness. Feminativeness is defined as a specific type of speech-discursive directive considering the demands and values of socio-corporate groups. Feminativeness (↔ femininity) represents the attribute of femininity expressed through specific morphological and/or syntactic means, while femininity itself refers to the characteristic features, qualities, and behaviors associated with womanhood. Similarly, masculinateness represents the attribute of masculinity, while masculinity encompasses the ways and forms of socialization, individualization, and identification of males. According to Maria Brus, “linguistic research [...] includes [...] various terms [translator’s note: related to femininity], such as *feminityv*, *feminityv*, *feminityvnyi*, *feminityvnyi*, *feminityvnist*, *feminityvnist*, *feminizuiuchy*, *feminnyi*, *femininnyi*, and *femininn-*

² See Orhanizatsiya danykh ta funktsional’na struktura leksykohrafichnoyi systemy «Ukrayins’kyy natsional’nyy linhvistychnyy korpus». (n.d.). Naukova elektronna biblioteka periodychnykh vydan’ NAN Ukrayiny. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/83983> (access: 20.10.2021).

³ See HRAC. (n.d.). Heneral’nyy rehional’no anotovanyy korpus ukrayins’koyi movy. Retrieved from: <http://uacorporus.org/Kyiv/ua> (access: 20.10.2021).

ist,”⁴ while “the terms *feminityv*, *feminatyv* (feminativum) are means of distinguishing appellatives denoting female persons within the lexicon” (Brus, 2007, p. 210). A similar association can be made with the terms *maskulinnyi*, *maskulinnist*, *maskulinityvnyi*, and *maskulinityvnist* (see Arkhanhelska, 2015, pp. 91–94). However, it is worth noting that the derivational range of derivatives from the latter terms is considerably limited.

According to Stefana Paunović-Rodić, in Serbian academic discourse the concepts and terms of *masculinity* and *femininity* are used alongside the terms *muškost* (meaning ‘manliness’) and *ženstvo* (meaning ‘womanliness’). This usage confirms a tendency towards normalizing the conceptual and terminological framework used to denote the opposition between male and female elements in Ukrainian and other Slavic languages. Equally important is the fact that these concepts reflect social and cultural constructs of what is considered a complex set of characteristics associated with expected behaviors for women and men in a society at a particular moment in time (Radulović, 2009, p. 71). Such assertions, along with similar ones, provide evidence of the correlation between the functional significance of femininity and masculinity categories and the social status of men and women, the societal demand for the representation of feminine and masculine traits in linguistic practices, the value orientations of linguistic and social practices of corporate entities, and the needs of territorial communities and so on. The study of femininities is highly dynamic, encompassing both theoretical (Arkhanhelska, 2019; Semeniuk, 2000; Łaziński, 2006, pp. 15–35; Motschenbacher, 2016, pp. 65–88; Małocha-Krupa, 2018, pp. 129–136) and applied aspects (Brus, 2019; Synchak, 2022). Key areas of research include the exploration of feminization (↔ linguistic feminization) (Stepanenko, 2018, pp. 78–90) from the perspectives of stylistic neutrality and/or expressiveness (Małocha-Krupa, 2018), the regularity or irregularity of creating derived feminine forms (Stepanenko, 2018, pp. 78–90; Vondráček, 2011, pp. 570–606), and the usage of language marketing to identify factors influencing the expansion of the functions of derived feminine nouns in representing professions and titles across various discourses.

When examining the usage of femininities in various languages, both mono- and polysystemic, researchers primarily focus on:

1. certain characteristics involved in forming feminine derivatives (see also e.g., when the symmetrical female forms cannot be created because such word already exists: *pilot* (***pilotka***) → *pilotesa*; *plavets* (***plavka***) → *plavchynia*; *dyrektor* (***dyrektrysa***) → *dyrektorka* and so on. The Polish language also exhibits similar patterns, e.g.: *analitik* – *analityczka*, *ekspert* – *ekspertka*, *polityk* – *polityczka*, *superwizor* – *superwizorka*, and *web developer* – *web developerka*, however [translator’s note: it’s worth noting that some exceptions exist]: *dyrektor* – *dyrektorka* (school director) and *profesor* – *profesorka* (school teacher) (see: Klemensiewicz, 1957, pp. 101–119; Kaproń-Charzyńska, 2006, pp. 260–270), and others;

⁴ Italics in this and later quotations were added by the author (A.Z.).

2. defining thematic groups of corresponding femininities: a) political positions (*kantslerka, ministerka, prezydentka, premierka* etc.); b) scientific degrees, academic titles (*kandydatka, doktorka, profesorka, dotsentka* etc.); c) designations for managerial positions (*zaviduvachka, menezherka, nachalnytsia, ochilnytsia, prokurorka* etc.); d) denominations based on performed functions (*administratorka, vyborchynia, nahliadachka, sluzhbovytsia* etc.); e) denominations based on profession (*vydavchynia, vykladavchynia, dresyruvalnytsia, metalurhynia, plavylnytsia, fakhivchynia* etc.), and so on;

3. the functions of masculine and feminine noun forms (Zahnitko, 2011) and/or the establishment of their functional-semantic paradigms with successive differentiation in recent varieties, such as:

a) generalizing (↔ ‘broadening’): *student* (student), *fakhivets* (specialist):

(1) Nash **student** linyvyi i skeptychno nalashtovanyi (Zhadan, 2015) [our student is lazy and sceptical].

(2) Adzhe vam znadobytsia ne lyshe **likar**, a y druhyi **pilot z bortinzhenrom** (Avramenko, 2014, p. 104) [because you will need not only a doctor but also a co-pilot with a flight engineer].

b) nominative-situational:

(3) **Student** neporozumilo stysnuv plechyma (Antonenko-Davydovych, 1996, p. 145) [the student shrugged inexplicably].

c) identifying:

(4) Ya on ne **student**, tilky tserkovnoprykhodsku skinchyv (Antonenko-Davydovych, 1996, p. 196) [I’m not a student, I just finished church school].

4. the social perception and/or non-perception of femininities in the surveyed space. Thus Alla Arkhanhelska explores the attitudes of language users towards the feminization of the female lexicon (2019, pp. 198–201) and assesses the opinions of average Ukrainian speakers regarding femininities and trends of feminization (2019, pp. 201–279) by analyzing the contexts in which femininities are used. Additionally, she investigates the attitudes of academic professionals, who act “as language norm legislators,” towards feminist ideas in general, femininities, and the feminization of the female lexicon in particular (2019, pp. 280–298). Taking into account the propositions of Jiří Neustupný, who substantiated his theory of *language management* with the defining concept of *behavior toward language* (Jernudd, Neustupný, 1987, pp. 69–84), the researcher examines two slogans employed by proponents of feminization to describe the resistance against it:

a) the norm of the Russian language, and

b) Soviet-influenced feminizing derivational “pseudo-constraints” (Arkhanhelska, 2019, p. 368).

Despite the spread of noun-based feminine derivatives, it is important to note that a range of socio-discursive practices is not entirely inclined towards the com-

plete saturation of feminizing intentions in various discourses. Thus, for example, the Council of Churches in Ukraine called on the authorities to counteract the “imposition of genders” because “gender ideology and the denial of masculine traits in men and femininity in women pose significant threats to the institution of the family” (Karlovs’kyy, 30.09.2021). This viewpoint vividly reflects a certain unwillingness of some social institutions to embrace the latest trends in the modification and dynamics of moral and ethical orientations (in contrast with e.g. France, where femininities were granted normative status in March 2022). Therefore, language management should be based on monitoring various discursive practices (Arkhanhelska, 2019, p. 246; Belei, 2015, pp. 9–10), which will enable the development of an optimal language marketing strategy in the use of such derivative forms. One of the manifestations of the rejection of femininities can be observed in the novel *Malyy ukrayinsky roman* by Andriy Liubka, where the main character says:

(5) Ponavyhaduvaly sobi **sotsiolohyn**⁵ i **vchytelyn**, **ministerok** i **vodiok**, a zvuchyt use tse tak paskudno, niby takym slovom khochesh vysmiiaty kohos. U nykh prykhovano yakus znevazhlyvu obrazu. Ya b ne khotiv, shchob mene nazyvaly yakos tak (Liubka, 2020, p. 37) [They’ve invented all these female sociologists and female teachers, ministers, and female drivers, and it all sounds so disgusting as if you want to mock someone with that word. They have some hidden derogatory offences. I wouldn’t want to be called that way].

In such and similar summaries, the masculinative nature is clearly defined (the protagonist “hates feminized forms”) with the functional-communicative intentionality of patriarchal androgyny (see Taranenko, 2021, pp. 41–56).

In the Ukrainian language, derived feminized forms are produced by certain suffixes *-k(a)*, *-yn(ya)*, *-yts(ya)*, *-es(a)*, *-ev(a)*: *dekan* – *dekanka* (dean – deaness), *poet* – *poetka* (poet – poetess), *uchytel* – *uchytelka* (teacher – female teacher); *mayster* – *maystrynya* (craftsman – craftswoman), *istoryk* – *istorykynya* (historian – female historian), *mytets* – *mystkynya* (artist – female artist), *synoptyk* – *synoptykynya* (meteorologist – female meteorologist), *vyborets* – *vyborchynya* (voter – female voter), *vydavets* – *vydavchynya* (publisher – female publisher), *nastavnyk* – *nastavnytsya* (mentor – female mentor), *pysmennyk* – *pysmennytsya* (writer – female writer), *pidpolkovnyk* – *pidpolkovnytsya* (lieutenant colonel – female lieutenant colonel), *khudozhnyk* – *khudozhnytsya* (painter – female painter), *dekan* – *dekanesa*, *kloun* – *klounesa* (clown – female clown), *patron* – *patronesa* (patron – female patron), *poet* – *poetesa*, *styuard* – *styuardesa* (steward – stewardess); *korol* – *koroleva* (king – queen, wife of a king, female monarch), etc.

The designation may also be reflected analytically: **pani serzhant** (“Mrs. Sergeant”), **pani leitenant** (“Mrs. Lieutenant”), **pani kapitan** (“Mrs. Captain”), **pani pidpolkovnyk** (“Mrs. Lieutenant Colonel”), **pani heneral-leitenant** (“Mrs. Lieutenant General”). Some of these suffixes are regular and quite common: *-k(a)*, *-yn(ia)*, *-yts(ya)*, while others are irregular and less frequently used: *-es(a)*, *-ev(a)*. The

⁵ Emphasis in bold quotations were added by the author (A.Z.).

latter encompass a relatively narrow range of noun formations (e.g. *koroleva*), or they have ‘competitive’ parallel forms: *advokatka* – *advokatesa*, (female lawyer); *dekanka* – *dekanesa*, meaning ‘deaness’; *poetka* – *poetesa*, meaning ‘poetess’; *klounka* – *klounesa*, ‘female clown’). Moreover, these derived forms accumulate the usage markedness of the suffixes, where *-k(a)* is colloquial, but *-yn(ya)* is solemn, and *-es(a)* is expressively rich.

According to O. Synchak’s statement, the increase in the derivational potential of the suffix *-yn(ya)* indicates the return of the Ukrainian language to the “Central European language union” (the concept created and used by Yurii Shevelov), as well as active decolonization (Synchak, 2022). Occasionally speech forms with the suffix *-sh(a)* such as *dekansha* (deaness), *dyrektorsha* (female director), *heneralsha* (female general), *prokurorsha* (female prosecutor), *profesorsha* (female professor) belong to discursively established and rarely used forms. For example:

(6) **Dekansha** v mene — pani rozumiiucha (Karpa, 2004, p. 12) [I have a ‘dekansha’⁶ — a knowledgeable lady].

(7) **Prokurorsha** zaprosyla po dva roky khimii piatiom (Pashkivskyi, 1993, c. 68) [The ‘prokurorsha’ requested two years of chemistry for five people].

(8) A yak pochuvaie sebe **profesorsha**? (Bahmut, 1973, p. 27) [And how does the ‘profesorsha’ feel?].

(9) A smoly b vam hariachenkoi. Z atsetonom, z melenym sklom, z protertym polynchykom-chornobylem, — nazloblyvo prokomentovala **dyrektorsha** (Yavorivskyi, 2008, p. 78) [I would offer you some hot resin. With acetone, ground glass, and crushed wormwood, ‘dyrektorsha’ commented good-naturedly].

When discussing the functional-communicative intentionality of femininity, it is worth considering that a number of claims regarding the absence of feminized forms from corresponding noun forms with verb roots: *vynorob* (winemaker), *zemlemir* (land surveyor), *obrobliuvach* (processor); affixoids *-hraf*, *-loh*: *rentgenohraf* (radiographer), *fotohraf* (photographer), *astroloh* (astrologer), *stomatoloh* (dentist), *travmatoloh* (traumatologist); or military ranks and positions: *leitenant* (lieutenant), *maior* (major), *maister-serzhant* (master sergeant) (Shpitko, 2010, p. 383) require significant revision in a very short time. For example:

(10) Raisa-**leitenantsha** stoit u vikni v bilii nichnii sorochtsi (Yavorivskyi, 2008, p. 142) [Raisa-‘leitenantsha’, stands at the window in a white nightshirt].

(11) **Polkovnytsia** vyklykala mashynu z adiutantom (Zahrebelnyi, 1978, p. 101) [‘Polkovnytsia’ called for a car with an adjutant].

Derived formations, as evidenced in (10) and (11), had emerged in authorial practices prior to O. Shpitko’s publication, but this did not alter the researcher’s cautionary remarks, as her assertions pertaining to a range of institutional and discursive practices, including official, business, administrative, and managerial etc., as well as their full functioning in other status-related contexts. The latter are usually in-

⁶ Translator’s note: These and the following sentences, including the examples, have been translated into English, but the feminized forms have only been transliterated.

fluenced by Soviet practices. Furthermore, one could include additional mitigating arguments in support of the researcher's claims that feminized forms have:

1. a low level of aesthetics (certain discomfort, provocativeness etc.);
2. excessiveness (forms of masculine nouns within the functional-semantic paradigm encompass the designation of female individuals, serving a nominative-actualizing function, e.g.:

(12) **Khirurg** shvydko **ohlianula** poraneno (Stepko, 12.11.2001, p. 5) [The female surgeon quickly examined the wounded].

and designations of male individuals etc.;

3. non-systematic nature (the non-systematicity of such formations was imposed in the 1930s due to the forcible reorientation of Ukrainian orthographic practices towards Russian-language influence (Zahnitko, 2020, pp. 46–68). It remained relevant until the end of the 20th century and the beginning of the 21st century, until the adoption of the new orthographic rules in 2019 (see *Ukrainskyi pravopys*, 2019);

4. blur the normativity of noun morphological forms.

The latter argument about blurring the normativity does not entirely correlate with Ukrainian literary continuity because the foundation of norms in the Ukrainian literary language is based on the popular colloquial element, which easily produces feminine lexemes. For example, the dictionary edited by Borys Hrinchenko includes 935 such formations (Feketa, 1968, pp. 165–167), and in the Dictionary of 1970–1980, there are about 3500 of them (although a significant portion of them are marked as *disparaging*, *rare*, or *colloquial*). The Web Dictionary by Olena Synchak already contains 2000 femininities, which the author interprets without reference to masculine derivative forms, such as **humoresnytsia**, *humoresnyts*; m. **humoresnyk** — *avtor*ka abo *vykonavytsia* *humorystychnykh* *tvoriv* [female humorist — author or performer of humorous works] (Synchak, 2022). The trend of ‘feminizing’ nouns to indicate profession, status, and rank was prominent in the 1920s (as highlighted by Ivanna Blazhkevych in the article “Yak pysaty?” [How to write?] in the magazine *Zhinocha Dolya* in 1931). However, it faced strong suppression in the 1930s, driven by the directive of unification, essentially amounting to colonization, through the use of masculine noun forms.

According to Yaryna Puzyrenko, the use of femininities clearly reflects both traditional and gender-sensitive approaches. The traditional approach encompasses a conservative stance, which involves the consistent preservation of the functional status of masculine forms, as well as a neutral approach where femininities are used only in specific discursive practices, such as literary and partially journalistic contexts. Within the gender-sensitive approach, there are further differentiations, including a moderate variant (that avoids masculine forms only in pragmatically marked situations) and a radical variant (that advocates for the widespread use of feminine forms in singular and plural).

2. Femininities and gender values

Unlike Ukrainian, for example, in the German language, out of social necessity, practically every noun in its masculine form has a derivative feminine form: *der Dichter* → **die Dichterin** (*poet – poetesa*) [poet → poetess], *der Graff* → **die Gräfin** (*hrاف → hrافynia*) [count → countess], *der Kanzler* → **die Kanzlerin** (*kantsler – kantslerka ↔ kantslerynia*) [chancellor → female chancellor], *der Kellner* → **die Kellnerin** (*ofitsiant → ofitsiantka*) [waiter → waitress], *der König* → **die Königin** (*kniaz → kniahynia*) [king → queen], *der Lehrer* → **die Lehrerin** (*uchytel → uchytelka*) [teacher → female teacher], *der Prinz* → **die Prinzessin** (*pryntsesa*) [prince → princess], *der Student* → **die Studentin** (*student – studentka*) [student → female student], *der Schüler* → **die Schülerin**⁷ (*uchen → uchenytsia*) [pupil → female pupil]. All of these derived feminine forms in the German language are fully functional. The suffix *-in* in them does not carry any emotionally charged connotations. The use of femininities is driven by a range of discursive practices, including journalism, information and analytical data dissemination, etc. This significantly reduces gender asymmetry. Furthermore, unlike Ukrainian, the derived feminine forms in German have a complete paradigm in the plural. They are formed regularly by adding the particular suffix: *die Lehrerin* → **die Lehrerinnen**, *die Studentin* → **die Studentinnen**, *die Schauspielerin* → **die Schauspielerinnen**⁸. The German-speaking world has adopted the social practice of using two noun-morphological gender forms in both singular and plural when referring to individuals based on their profession, social status, etc.

Due to the increasing influence of queer theory and the advocacy for the recognition of gender diversity, the concept of the “gender gap” has emerged in the German language. It involves using symbols, such as asterisks or dashes, inserted between the stem and the ending of a word to inclusively represent all genders. This practice acknowledges that gender extends beyond the traditional binary of male and female. For instance, in corporate addressing, one may use variations like *Liebe Schüler_innen/ liebe Schüler*innen/ liebe Schülerinnen und Schüler* (example from *Feminativy*, 2020). Similarly, the phrase *liebe_r Mitarbeiter_* (gender gap, ‘respected employee’) can be transformed into → *liebe*r Mitarbeiter*in* (common masculine form ↔ generic masculine form), which can further be expanded to → *liebe Mitarbeiterin, lieber Mitarbeiter* signifying both genders —

⁷ In this case, the question of internal transformation of noun forms is not being explored: 1. a change in stress (*der Professor* [pro'fesøɐ] → *die Professorin* [profɛ'so:rɪn]); 2. the conversion of a vowel to umlaut in the derived form (*der Arzt* [a:rtst] → *die Ärztin* ['ɛ:rtstɪn]; *der Koch* [kɔx] → *die Köchin* [k'o:χɪn]).

⁸ The qualification of the suffix *-innen* requires clarification, as in this case, the feminine plural is considered a derivation of masculine forms, while the suffix itself is viewed as a unified entity, although a controversial one. To provide a more accurate assertion, it is important to recognize the presence of a specific formant *-nen*, which has an established morphological role and represents the morphological meaning of the word.

‘respected female employees, respected male employees’. The gender gap (and its variations) is widespread in feminist, educational, university, and other discursive practices. Within contemporary German studies, there is an ongoing debate questioning the relevance of the gender gap. A letter expressing concerns about the practicality of using such forms was written by Rudolf Taschner, Chris Lonner, Konrad Paul Liessmann, and signed by approximately 800 experts from Austria. A similar perspective can be found in the work of Peter Eisenberg (Eisenberg, 2013, p. 101). It seemed that the democratic tendencies in German society were effectively reflected in the language and would experience consistent development. However, various obstacles have emerged:

- a) entrenched social stereotypes;
- b) deviations from the principle of linguistic economy;
- c) departure from the tradition of employing masculine gender forms;
- d) the creation of emotionally charged derivative forms and constructions to represent “otherness,” and so on.

3. Social Factors of Femininity

The social demand for noun-morphological derivative forms of the feminine gender is determined by:

1. psychological factors (such as achieving gender parity, increasing the status of gendered individuals, and consistently combating misogyny):⁹

(13) Na 12 posterakh rozpovidaetsia pro vyznachnykh **biolohyn, neurofiziolohyn, matematykn ta fizykn** (Katayeva, 14.09.2021, p. 3) [Twelve posters showcase renowned female biologists, neurophysiologists, mathematicians, and physicists].

2. social ↔ social-political factors (advocating for equality in all areas of public life and state governance):

(14) **Premierka** Finliandii zaklykala obhovoryty mozhlyvist 4-dennoho robochoho tyzhnia (Prem'yerka Finlyandiyi khoche..., 8.01.2020) [The Prime Minister of Finland called for a discussion on the possibility of a four-day workweek].

(15) “Yevropeiska pravda” zustrilasia z **prezydentkoiu** Estonii Kersti Kaliulaid u Kyievi 23 serpnia (Sydorenko, 25.08.2021) [*Yevropeiska pravda* met with Estonian President Kersti Kaljulaid in Kyiv on August 23rd].

⁹ Taking into account Alla Arkhanhelska’s statement that femininities “are not semantically, pragmatically, and stylistically equivalent to their masculine counterparts” (2013, p. 298). It should be noted that such a status is a result of social attitudes towards femininities, which are rooted in the persistence of the patriarchal (or rather, androcentric) tradition. However, there is potential for gradual transformation towards a more gender-balanced society (Motschenbacher, 2016, pp. 65–68). This progress is most evident within the German-speaking tradition, characterized by its dominant Protestant values, despite encountering resistance along the way. Furthermore, the expansion of discursive practices, specifically the full utilization of femininities in the Ukrainian language, indicates a gradual alignment not only of formal but also functional binary of societal perspectives.

(16) Video vystupu **posadovytsi** poshyrylos u sotsmerezkhakh (Sitnikova, 15.09.2021) [The video of the government official's speech spread on social media].

3. gender and/or sexual (overcoming prejudice, sexism, etc.):

(17) Inna Kuznetsova: 25 liutoho — 150 rokiv z dnia narodzhennia **lytsaresy** ukraińskiej literatury Lesi Ukrainky chy Larysy Petrivny Kosach (Radio Svoboda, 20.02.2021) [Inna Kuznetsova: February 25th marks the 150th anniversary of the birth of the Ukrainian 'litsaresa' (esteemed lady) Lesya Ukrainka, or Larysa Petrivna Kosach].

(18) DBR u Kyievi vstanovylo, shcho **advokatesa** vyrishyla obmanom zavolodity hroshyma pidpriumstsia (Адвокatesa за «вирішення» земельних питань..., 23.04.2021) [The State Bureau of Investigations in Kyiv found that the 'advokatesa' (lawyer) decided to fraudulently obtain money from the entrepreneur].

(19) Mariia Karpil — vidoma ukrainska **fotohrafynia** u zhanri portrait wedding (A. Taranenko, 1.04.2021) [Mariia Karpil — a well-known Ukrainian 'fotohrafynia' (photographer) in the wedding portrait genre].

4. cultural-historical ↔ cultural-evolutionary (interrupted continuity of natural development):

(20) **Viiskovosluzhbovytsia** brala uchast u vyvezenni liudei z Kabula (Prystyans'ka, 25.09.2021) ['Viiskovosluzhbovytsia' (The servicewoman) participated in the evacuation of people from Kabul].

(21) **Medykynia** poradyla zaminyty zhyrne miaso yizheiu z nyzkym vmistom kholasterynu (Kardiolog nazvala try shkidlyvi produkty..., 11.10.2021) ['Medykynia' (The female doctor) advised replacing fatty meat with low-cholesterol food.].

5. cognitive-behavioural (perception of one's own *self* in relation to others, but not an attempt to put oneself in the place of the interlocutor):

(22) Ya **nutrytsiolohynia**. **Nutrytsiolohynia** Anna Drobysheva povidomyla, shcho v ratsioni potriben ovoch, yakyi dopomozhe pechintsi ta vporaietsia z pidvyshchenym tyskom (Yaremchuk, 3.11.2021) ['Nutrytsiolohynia' Anna Drobysheva has stated that including vegetables in the diet is essential for supporting liver health and managing high blood pressure];

and other factors. Furthermore, the expansion of societal recognition of femininities, as one of the of manifestations femininity, is supported by specific normative acts.¹⁰ This trend is also observed in other languages that have undergone gradual decolonization. For example, in Moldova, the government has approved a new professional classifier in which femininities in the Romanian language have emerged symmetrically: *filosofi* ↔ *filosoafe*, *regizori* ↔ *regizoare*, *ingineri* ↔ *inginere*, *meteorologi* ↔ *meteorologe*, *agricultori* ↔ *agricultoare*, and so on. The classifier also allows for the use of femininities in the Russian language in Moldova.

¹⁰ On January 18, 2020, the Ministry of Economic Development, Trade, and Agriculture of Ukraine officially permitted the use of femininities titles for female employees in personnel documentation (derivatives should be formed in accordance with spelling rules and align with the professional classifier).

In the modern grammatical context of the Ukrainian language, and to some extent in other Slavic languages, we can observe varying trends of socio-cultural fashion. These trends partly involve self-identification through a certain level of extravagance reflected in derivative femininities. The naturalness or artificiality of their usage in different discursive practices remains a subject of debate. The increasing number of such formations does not undermine the foundations of androcentrism in Ukrainian and other Slavic languages. Instead, it reflects the influence of new factors on the grammatical norm of gender categorical forms. These factors also blur the chronological boundaries of their codification. The heightened opposition between femininity and masculinity in the grammatical structure of language, across its various functions, does not fully address the requirements of each monolingual persona and polylingual persona in general. This is because linguistic personalization already determines not only the imposed usage of a particular gender form by the language community but also dictates the right to independent choice. This choice involves the application of linguistic individualization in socio-gendered nomination.

Conclusions

A linguist should consider that the issue of using femininities is socially engaged and attracts the attention of politicians, managers, media professionals, and others. This attention shapes various power dynamics in their usage, ranging from nominal to real. Femininities are one of the manifestations of the categorical field of femininity and contribute to the overall framework of societal structure. The nominal usage of feminized forms encompasses diverse trends in their usage, influenced by the idea that conventions vary over time. On the other hand, their actual usage involves several significant factors. These factors include the functional expansion of women's status in society, the emphasis on their equality within official and managerial contexts, and the diminishing influence of Soviet-influenced traditions that were oriented towards neighbouring linguistic practices, predominantly Russian-speaking, and others. The establishment of grammatical norms is a lengthy process, therefore actively generated neofemininities should undergo not only the test of time but also the examination of their reception by different generations, and subsequently, their usage in all discursive practices.

It is promising to establish a parallel register of femininities in various Slavic and non-Slavic languages. This will allow us to identify common and distinctive trends in their formation. Furthermore, by diagnosing their status in national corpora of texts, we can trace their integration into discursive practices.

Translated by Vira Voievodina

Bibliography

- Авраменко, О. (2014). *Первісна. У вирі пророцтва*. Київ: Дніпро [Avramenko, O. (2014). *Pervisna. U vyri prorostiv*. Kyiv: Dnipro].
- Адвокатеса за «вирішення» земельних питань в Мін'юсті вимагала \$160 тис. (23.04.2021). *Agronews* [Advokatesa za «vyrishennya» zemel'nykh pytan' v Min'yusti vymahala \$160 tys. (23.04.2021). *Agronews*]. Retrieved from: <http://surl.li/jesri> (access: 20.10.2021).
- Антоненко-Давидович, Б. (1996). *Вибране: повісті, оповідання, новели*. Київ: Дніпро [Antonenko-Davydovych, B. (1996). *Vybrane: povisti, opovidannia, novely*. Kyiv: Dnipro].
- Архангельська, А. (2015). Термінний апарат сучасної лінгвогендерології: проблеми і перспективи становлення. *Людина. Комп'ютер. Комунікація*, 2, pp. 91–94 [Arkhahelska, A. (2015). Terminnyi aparat suchasnoi lnhvohenderolohii: problemy i perspektyvy stanovlennia. *Liudyna. Kompiuter. Komunikatsiia*, 2, pp. 91–94].
- Архангельська, А. (2019). *Femina gognita. Українська жінка у слові та словнику*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого [Arkhahelska, A. (2019). *Femina gognita. Ukrainska zhinka u slovi ta slovnyku*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho].
- Багмут, І. (1973). *Пригоди чорного kota Лапченка, описані ним самим*. Київ: Веселка [Bahmut, I. (1973). *Pryhody chornooho kota Lapchenka, opysani nym samym*. Kyiv: Veselka].
- Белей, Л. (2015). Мовний маркетинг як інструмент мовної політики. *Мовознавство*, 5, pp. 3–12 [Belei, L. (2015). Movnyi marketynh yak instrument movnoi polityky. *Movoznavstvo*, 5, pp. 3–12].
- Беркутова, В. (2019). Феминитивы в русском языке: лингвистический аспект. *Филологический аспект*, 1 (45), pp. 7–26 [Berkutova, V. (2019). Feminitivy v russkom yazyke: lingvisticheskij aspekt. *Filologicheskij aspekt*, 1 (45), pp. 7–26].
- Брус, М. (2007). Поняття з основою фемін- у контексті сучасної української лінгвістики. *Лінгвістичні студії*, 16, с. 210–214 [Brus, M. (2007). Poniattia z osnovoiu femin- u konteksti suchasnoi ukrainskoi lnhvistyky. *Lnhvistychni studii*, 16, pp. 210–214].
- Брус, М. (2019). *Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування*. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» [Brus, M. (2019). *Feminityvy v ukrainskii movi: heneza, evoliutsiia, funktsionuvannia*. Ivano-Frankivsk: DVNZ «Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka»].
- Вихованець, І., Городенська, К., Загнітко, А., Соколова, С. (2017). *Граматика сучасної української літературної мови*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого [Vykhovanets, I., Horodenska, K., Zahnitko, A., Sokolova, S. (2017). *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho].
- Гінзбург, М. (2012). Професійні назви як дзеркало гендерної рівності. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*, 24, pp. 6–26 [Hinzburh, M. (2012). Profesiini nazvy yak dzerkalo gendernoi rlvnosti. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchyykh navchalnykh zakladakh*, 24, pp. 6–26].
- Жадан, С. (2015). *Anarchy in the UKR* [Zhadan, S. (2015). *Anarchy in the UKR*]. Retrieved from: <https://ukreclassic.com.ua/katalog/jj/zhadan-sergij/3191-sergijzhadan-anarchy-in-the-ukr> (access: 20.10.2021).
- Загнітко, А. (2020). Мовносоціумна об'єктивно-дискурсивна мотивованість прескрипцій. *Славистика*, 24 (2), pp. 46–68 [Zahnitko, A. (2020). Movnosotsiumna ob'iektivno-dyskursyvna motyvovanist preskryptsii. *Slavistika*, 24 (2), pp. 46–68].
- Загнітко, А. (2022). Сексизм і фемінізм у мовносоціумному просторі: граматичні виклики. *Slavica Wratislaviensia*, 175, pp. 87–97 [Zahnitko, A. (2022). Seksyzm i feminizm u movnosotsiumnomu prostori: hramatychni vyklyky. *Slavica Wratislaviensia*, 175, pp. 87–97].
- Загребельний, П. (1978). *В-ВАН!* Київ: Радянський письменник [Zahrebel'nyy, P. (1978) *V-VAN!* Kyiv: Radyans'kyu pys'mennyk].

- Захлюпаная, Н. (1984). *Субстантивныя образования с суффиксом -ка в современном украинском языке*: habilitation summary. Ужгород: Ужгородский университет [Zakhlyupana, N. (1984). *Substantivnye obrazovaniya s suffiksom -ka v sovremennom ukrainskom yazyke*: habilitation summary. Uzhgorod: Uzhgorodskij universitet].
- Кардіолог назвала три шкідливі продукти в будь-якому віці. (11.10.2021). *Beautytips.kyiv.ua*. [Kardiolog nazvala try shkidlyvi produkty v bud'yakomu vitsi. *Beautytips.kyiv.ua*]. Retrieved from: <http://surl.li/jeswp> (access: 20.10.2021).
- Карловський, Д. (30.09.2021). Рада Церков закликала владу протидіяти «нав'язуванню гендеру». *Українська правда* [Karlovs'kyu, D. (2021). Rada Tserkov zaklykala vladu protydiyaty «nav'yazuvannu genderu». *Ukrayins'ka pravda*]. Retrieved from: <http://surl.li/jetsc> (access: 20.10.2021).
- Карпа, І. (2004) *50 хвилин трави*. Харків: Фоліо [Karpa, I. (2004). *50 khvylyn travy*. Kharkiv: Folio].
- Катаєва, М. (14.09.2021). Українські науковиці «захопили» станцію метро. *Вечірній Київ* [Kataeva, M. (2021). Ukrayins'ki naukovytsi «zakhopyly» stantsiyu metro. *Vechirniy Kyiv*]. Retrieved from: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/56455/> (access: 20.10.201).
- Клименко, Н. (2010). Родова категоризація іменників у сучасній українській та новогорьцькій мовах. *Studia linguistica*, 4, pp. 11–23 [Klymenko, N. (2010). Rodova katehoryzatsiia imennykiv u suchasniy ukrainskii ta novohrets'kii movakh. *Studia linguistica*, 4, pp. 11–23].
- Космеда, Т., Карпенко, Н., Осіпова, Т., Саліонович, Л., Халіман, О. (2014). *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика*. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Дрогобич: Коло [Kosmeda, T., Karpenko, N., Osipova, T., Salionovych, L., Khaliman, O. (2014). *Henderna linhvistyka v Ukraini: istoriia, teoretychni zasady, dyskursyvna praktyka*. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody; Drohobych: Kolo].
- Любка, А. (2020). *Малий український роман*. Чернівці: Меридіан Чернівці [Liubka, A. (2020). *Malyu ukrains'kyu roman*. Chernivtsi: Meridian Chernovits].
- Малоха-Крупа, А. (2012). Фемінізація сучасної польської мови. *Проблеми слов'янознавства*, 61, pp. 129–136 [Malokha-Krupa, A. (2012). Feminizatsiia suchasnoi polskoi movy. *Problemy slovianoznavstva*, 61, pp. 129–136].
- Огієнко, І. (Митрополит Іларіон) (2011). *Наша літературна мова: Як писати й говорити по-літературному. Мовні нариси*. Київ: Наша культура і наука [Ohiienko, I. (Mytropolyt Parion). (2011). *Nasha literaturna mova: Yak pysaty u hovoryty po-literaturnomu. Movni narysy*. Kyiv: Nasha kultura i nauka].
- Паунови-Родић, С. (2019). *Стереотип жене у језичкој слици света словака и серба*: doctoral thesis. Београд: Универзитет у Београду [Paunović-Rodić, S. (2019). *Stereotip žene u jezičkoj slici sveta slovaka i serba*: doctoral thesis. Beograd: Univerzitet u Beogradu].
- Пашківський, Є. (1993). *Осінь для ангела*. Львів: Піраміда [Pashkiv's'kyu, Ye. (1993). *Osin' dlya anghela*. L'viv: Piramida].
- Плачинда, Г. (2018). *Словничок фемінітивів для пресофіцерів та пресофіцерок теориториальних управлiнь Державної служби України з надзвичайних ситуацій*. Київ: Інформаційно-Консультативний Жіночий Центр [Plachynda, H. (2018). *Slovnychok feminityviv dlia presofitseriv ta presofitserok terytorialnykh upravlin Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii*. Kyiv: Informatsiyno-Konsultatyvnyi Zhinochiy Tsentrl]. Retrieved from: http://www.wicc.net.ua/media/Slovyuk_fem.pdf (access: 20.10.2021).
- Прем'єрка Фінляндії хоче обговорити можливість 4-денного робочого тижня. (8.01.2020). *Європейська правда* [Prem'yerka Finlyandiyyi khoche obhovoryty mozhlyvist' 4-dennoho robochoho tyzhnya. (8.01.2020). *Yevropeys'ka pravda*]. Retrieved from: <http://surl.li/jezpt> (access: 20.10.2021).

- Пристяньска, Н. (25.09.2021). У США на американську службовицю напали афганські біженці. *24 канал* [Prystyans'ka, N. (25.09.2021). U SSHa na amerykans'ku sluzhbovytsyu paraly afhans'ki bizhentsi. *24 kanal*]. Retrieved from: <http://surl.li/jestv> (access: 20.10.2021).
- Пузыренко, Я. (2005). *Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі*: habilitation summary. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка [Puzyrenko, Ya. (2005). *Ahentyvno-profesiini nazvy osib zhinochoi stati v leksykohrafichnomu opysi ta uzusi*: habilitation summary. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka].
- Семенюк, С. (2000). *Формування словотвірної системи іменників із модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові*: habilitation summary. Запоріжжя: Запорізький національний університет [Semeniuk, S. (2000). *Formuvannia slovotvirnoi systemy imennykiv iz modyfikatsiinym znachenniam zhinochoi stati v novii ukrainskii movi*: habilitation summary. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet].
- Сидоренко, С. (25.08. 2021). Президентка Естонії: Україні знадобиться зо 20 років для готовності до/до членства в ЄС. *Європейська правда* [Sydorenko, S. (25.08.2021). Prezydentka Estoniyi: Ukrayini znadobyt'sya zo 20 rokov dlya hotovnosti lo chlenstva v YeS. *Yevropeys'ka pravda*]. Retrieved from: <https://www.euointegration.com.ua/interview/2021/08/25/7126983/> (access: 20.10.2021).
- Синчак, О. (2022). *Вебсловник жіночих назв української мови*. Retrieved from: <https://r2u.org.ua/html/femin/details.html> [Synchak, O. (2022). *Vebslovyk zhinochykh nazv ukrainskoi movy*]. Retrieved from: https://r2u.org.ua/html/femin_details.html (access: 5.01.2023).
- Сітнікова, І. (16.09.2021). Посадовиця Чорноморської міськради привітала мера з днем народження танцем із Лебединого озера. *Hromadske* [Sitnikova, I. (16.09.2021). Posadovytsya Chornomors'koyi mis'krady pryvitala mera z dnem narodzhennya tantsem iz Lebedynoho ozera. *Hromadske*]. Retrieved from: <https://hromadske.ua/posts/posadovicya-chornomorskoyi-miskradi-privitala-mera-z-dnem-narodzhennya-tancemz-lebedinogo-ozera> (access: 20.10.2021).
- Степаненко, М. (2018). Сучасна лінгвофемінізація: родова диференціація, перифрастична номінація. *Лінгвістичні дослідження*, 47, pp. 78–90 [Stepanenko, M. (2018). Suchasna lnhvofeminizatsiia: rodova dyferentsiatsiia, peryfrastychna nominatsiia. *Linhvistychni doslidzhennia*, 47, pp. 78–90].
- Степко, Н. (12.11.2001). Медики знайшли новий спосіб допомоги пораненим. *Урядовий кур'єр* [Stepko, N. (2001). Medyky znayshly novyy sposib dopomohy poranenym. *Uryadovyy kur'yer*].
- Сулима, М. (1928) Українська фраза: коротенькі дослідження. Харків: Рух [Sulyma, M. (1928) *Ukrainska fraza: korotenkoi doslidzhennia*. Kharkiv: Rukh].
- Тараненко, А. (1.04.2021). Українська фотографія – Марія Карпій: Наші діти – грузайнці. *Українська правда* [Taranenko, A. (1.04.2021). Ukrayins'ka fotohrafiya – Mariya Karpii: Nashi dity – hruzayintsi. *Ukrayins'ka Pravda*]. Retrieved from: <http://surl.li/jetbj/> (access: 20.10.2021).
- Тараненко, О. (2021). *Андроцентризм у системі мовних координат і сучасний гендерний рух*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго [Taranenko, O. (2021). *Androtsentryzm u systemi movnykh koordynat i suchasnyi hendernyi rukh*. Kyiv: Yydavnychi dim Dmytra Buraho].
- Український правопус* (2019). Київ: Наукова думка [Ukrayins'kyu pravopys (2019). Kyiv: Naukova dumka].
- Фекета, І. (1968). *Жіночі особові назви в українській мові (творення і вживання)*: habilitation thesis. Ужгород: Ужгородський університет [Feketa, I. (1968). *Zhinochi osobovi nazvy v ukrainskii movi (tvorennia i vzhvannia)*: habilitation thesis. Uzhhorod: Uzhhorodskiy universytet].

- Феминативы (2020). *Феминативы в немецком языке языке* [Feminativy (2020). *Feminativy v nemetskom yazyke yazyke*]. Retrieved from: <http://surl.li/jeonp> (access: 20.10.2021).
- Шпiтько, І. (2010). Фемiнiтiви з формантом *-ка* в українській i словацькій мовах. *Вiсник Днiпропетровського унiверситету. Серiя: Мовознавство, 18 (16)*, pp. 383–388 [Shpitko, I. (2010). Feminivityvy z formantom *-ka* v ukrainiskii i slovatskii movakh. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Movoznavstvo, 18 (16)*, pp. 383–388].
- Яворiвський, В. (2008). *Марiя з полином у кiнцi столiття*. Київ: Фенiкс [Yavorivs'kuu, V. (2008). *Mariya z polynom u kintsi stolittya*. Kyuiv: Feniks].
- Яремчук, О. (3.11.2021). Лiкар розповiла, який овоч знижує тиск та змiцнює печiнку. *Жiночий свiм* [Yaremchuk, O. (3.11.2021). Lika rozpovila, yakyy ovoch znyzhuye tysk ta zmitsnyuye pechinku. *Zhinochyy sviit*]. Retrieved from: <https://wworld.com.ua/health/90728> (access: 5.12.2021).
- Duden. *Richtiges und gutes Deutsch. Das Wörterbuch der sprachlichen Zweifelsfälle* (Vol. 9). (2016). Berlin: Biographisches Institut.
- Eisenberg, P. (2013). *Grundriss der deutschen Grammatik*. Vol. 1. *Das Wort*. Stuttgart: Metzler.
- Grybosiowa, A. (2006). Feministyczne reinterpretacje językowego obrazu świata Polaków. *Poradnik Językowy, 6*, pp. 74–79.
- Jernudd, B., Neustupný, J. (1987). Language planning: For whom? In: L. Laforge (ed.). *Proceedings of the International Colloquium on Language Planning* (pp. 69–84). Quebec: Les Presses de L'Universite Laval. Retrieved from: https://lmtjapan.files.wordpress.com/2015/02/1987_jernuddjvn_planing.pdf (access: 20.10.2021).
- Kaproń-Charzyńska, I. (2006). Źeńskie neologizmy osobowe z formantem *-ka* we wspólczesnej polszczyźnie. *Język Polski, 86*, pp. 260–270.
- Kępińska, A. (2007). „Pani prezydent” czy „pani prezydentka”? *Poradnik językowy, 3*, pp. 79–81.
- Klemensiewicz, Z. (1957). Tytuły i nazwy zawodowe w świetle teorii i praktyki. *Język Polski, 37*, pp. 101–119.
- Łaziński, M. (2006). *O panach i paniach: Polskie rzeczowniki tytułarne i ich asymetria rodzajowo-plciowa*. Warszawa: PWN.
- Małocha-Krupa, A. (2018). *Feminatywum w uwikłaniach językowo-kulturowych*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Małocha-Krupa, A. (ed.). (2015). *Słownik nazw żeńskich polszczyzny*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Manuel, M.C. (2019). Sobre sexismo lingüístico y visibilidad de la mujer (2012): lecturas imprecisas y tópicos infundados asociados al “informe BOSQUE”. *Archivum, 59*, pp. 7–41.
- Motschenbacher, H. (2016). A Poststructuralist approach to structural gender linguistics: Initial considerations. In: J. Abbou, F.B. Baider (eds.). *Gender, Language and the Periphery: Grammatical and Social Gender from the Margins* (pp. 65–88). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Radulović, L. (2009). *Pol/rod i religija: konstrukcija roda u narodnoj religiji Srba*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Vondráček, M. (2011). Rod. In: F. Štricha (ed.). *Kapitoly z české gramatiky* (pp. 570–606). Praha: Academia.
- Wippermann, G. (2017). *Männer Perspektiven. Auf dem Weg zu mehr Gleichstellung?* Penzberg: DELTA-Institut für Sozial- und Ökologieforschung.

Noty o Autorach

Oksana Baranivska (Оксана Баранівська, ORCID: 0000-0003-1159-7036), професор кафедри україністики Інституту східнослов'янської філології Ягеллонського університету (Республіка Польща). Наукові зацікавлення: порівняльна граматики, зокрема синтаксис української та польської мов, культура мовлення, методика викладання іноземних мов. Вибрані публікації: *Rząd przyimków w języku polskim i ukraińskim: analiza porównawcza i błędy w użyciu*. В: E. Horyń, E. Młynarczyk, P. Żmigrodzki (ред.), *Język polski — między tradycją a współczesnością: księga jubileuszowa z okazji stulecia Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego* (с. 643–651). Kraków 2021; *Синоніми у процесі навчання української мови як іноземної*. В: O. Beley (ред.) *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich* (с. 151–165), т. 2. Wrocław 2020.

Контактні дані: oksana.baranivska@uj.edu.pl

Yuliia Bondarchuk (Юлія Бондарчук, ORCID: 0000-0002-4851-8701), доцентка кафедри філології та перекладу Навчально-наукового інституту права та сучасних технологій Київського національного університету технологій та дизайну (Україна). Наукові зацікавлення: методика викладання іноземних мов, лінгвістика тексту, комунікація в засобах масової інформації. Вибрані публікації: *Effectiveness of Students' Distance Learning in English Business Communication: The Experience of Kyiv National University of Technologies and Design*. *Arab World English Journal*, 7, с. 239–250; *Українська мова для іноземців: довідник*, Тернопіль 2021.

Контактні дані: bondarchuk_julia28@ukr.net

Uljana Cholodová (Уляна Холод, ORCID: 0000-0002-1950-2225), старший викладач кафедри славистики Університету імені Франтішека Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка). Наукові зацікавлення: сучасна українська мова, сучасна чеська мова, порівняльне мовознавство, історія української мови, переклад, постомодерна українська література. Вибрані публікації: *Ностальгічні мотиви в мовно-поетичних метаморфозах Олега Лишеги*. В: *Полігранна філологія без кордонів*, с. 499–506. Харків 2022; *Становлення і розвиток української мови на території Галичини у другій половині XIX ст.*, *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 8 (1), с. 9–18; *Zvuková stránka promluv volyňských Čechů*. В: A. Arkhahelska, O. Bláha, U. Cholodová (ред.) *Čeština na Volyni* (с. 47–68). Olomouc 2020; *Cognitive-pragmatic aspects of translation and interpretation within discourses*, *International Journal on Language, Literature and Culture in Education*, 3 (1), s. 100–117.

Контактні дані: uljana.cholodova@upol.cz

Svitlana Dvorianchykova (Світлана Дворянчикова, ORCID: 0000-0002-8854-2933), доцентка кафедри філології та перекладу Навчально-наукового інституту права та сучасних технологій Київського національного університету технологій та дизайну (Україна). Наукові зацікавлення: методика викладання іноземних мов, лінгвістика тексту, поетична оно-

мастика. Вибрані публікації: Effectiveness of Students' Distance Learning in English Business Communication: The Experience of Kyiv National University of Technologies and Design. *Arab World English Journal*, 7, с. 239–250; Поетика онімів у сучасній українській сміховій культурі: маркери, впливи й перешкоди. В: *XI Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik „Dialog der Sprachen — Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht“*, 2020, с. 63–71.

Контактні дані: dvoryanchikova.svetlana@gmail.com

Mykhaylo Hnatiuk (Михайло Гнатюк, ORCID: 0000-0003-0742-8272), професор кафедри теорії та порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (Україна). Наукові зацікавлення: теорія літератури, історія української літератури та літературознавства, творчість Івана Франка, українсько-австрійські, українсько-німецькі, українсько-польські, українсько-чеські літературні зв'язки. Вибрані публікації: *Іван Франко і проблеми теорії літератури* (Київ 2011); *Заміри глибини. Франкознавчі студії* (Львів 2016); *Східні традиції та центральноевропейські орієнтири: українська література кінця XIX – поч. XX ст., Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepce P (jazyk — literatura — kultura — politika — filozofie)*, Brno, 2018, с. 67–75; До проблеми «Іван Франко і польська наукова думка (Іван Франко і Александр Брікнер)». В: А. Кравчук, І. Бундзи (ред.), *Полоністика у ХХІ столітті: між локальним і глобальним. Збірник праць з нагоди 190-річчя польської філології у Львів-ському університеті*, с. 395–402, Київ 2018; «Твоїми говоритиму устами...» *Іван Франко в контексті свого часу* (Київ 2021); Іван Франко і Володимир Гнатюк: у Науковому товаристві імені Т. Шевченка і поза ним. В: *Володимир Гнатюк у європейському науковому просторі*, с. 122–129, Тернопіль 2021; У колі європейського модернізму. W kręgu europejskiego modernizmu. В: *Василь Стефаник. Вибрані твори: білінгва = Utwory wybrane: wydanie dwujęzyczne*. Львів 2021, с. 11–77.

Контактні дані: mychajlo.hnatiuk@gmail.com

Anna Horniatko-Szumilowicz (Анна Горнятко-Шумилович, ORCID: 0000-0003-1625-6193), професор відділу україністики Інституту східнослов'янських філологій Університету імені Адама Міцкевича у Познані (Польща). Наукові зацікавлення: українська література ХХ століття; Олесь Ульяненко у контексті традиції нуар; Василь Ткачук як забутий феномен „малої прози” 1930-х років ХХ століття. Вибрані публікації: Із метою „підшукування нових динамічних форм вислову”. „Дванадцятка” як авангардне явище в українській літературі. *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 18, с. 125–144; „Вовча зоря” і „Сталінка”: про загублене покоління очима Євгена Пашковського та Олесь Ульяненка. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, XI/2, с. 217–226; Успадковані спогади: Ольга Гоффманн vel Ткачук повертає пам'ять про батька. *Slavica Wratislaviensia*, 173 (*Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich 14. Pamięć*), с. 221–232; Забуті імена: Василь Ткачук очима родичів й односельчан (На основі актуальних інтерв'ю). *Studia Polsko-Ukraińskie*, 8, с. 126–141; Між брутальністю і ніжністю — „мала проза Олесь Ульяненка. В: I. Malej, A. Matusiak, A. Paszkiewicz (ред.), *Modernizmy słowiańskie w anturazju czulości*, с. 203–218, Wrocław 2021.

Контактні дані: anna.horniatko-szumilowicz@amu.edu.pl

Larysa Kolibaba (Лариса Колібаба, ORCID: 0000-0001-7063-5309), старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови Національної академії наук України (Україна). Наукові зацікавлення: практична граматики сучасної української літературної мови, культура української мови, лексикографія. Вибрані публікації: Колібаба, Л., Фурса, В., *Словник дієслівного керування*. Київ 2016; Романюк, С., Колібаба, Л., Типові моделі дієслівного керування в українській політичній рекламі. *Slavistična revija*, 69 (3), с. 325–338.

Контактні дані: kolibaba79@gmail.com

Serhii Koloniuk (Сергій Колонюк, ORCID: 0000-0001-5010-4957), аспірант кафедри романських мов і світової літератури Донецького національного університету імені Василя Стуса (Вінниця, Україна). Наукові зацікавлення: пареміологія, порівняльне мовознавство, перекладознавство. Вибрані публікації: Базові поняття лінгвокультурології: лінгвокультура та лінгвокультурема. В: *Linguistics supplied: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди*, вип. 54, ч. 1 (с. 220–228). Харків 2021; Поняття концепту в етнолінгвокультурологічній парадигмі. В: *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Філологія*, 49, с. 107–113.

Контактні дані: kolonyuk777@gmail.com

Natalia Kondratenko (Наталія Кондратенко, ORCID: 0000-0002-9589-7716), професор кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені Іллі Мечникова (Україна). Наукові зацікавлення: політична лінгвістика, медіалінгвістика, порівняльне мовознавство, прагмалінгвістика. Вибрані публікації: Комунікативні стратегії взаємодії з адреса- том у медіадискурсі (на матеріалі заголовків чорногорських та українських електронних періодичних видань), *Lingua Montenegrina, God. XIII, sv. 2, br. 26*, 2020, с. 33–52; Linguopragmatics of a political poster interaction strategies with addresses. В: *Communicative-pragmatic, normative and functional parameters of the professional discourse* (с. 79–96). Lviv-Torun 2021; Інавгураційна промова як мовленнєвий жанр президентської риторики в українському і словацькому політичному дискурсі. *Slavica Slovaca*, 57 (1), с. 33–46.

Контактні дані: kondr_nat@ukr.net

Zhang Mengwei (Чжан Менвей, ORCID: 0000-0001-9012-2148), аспірантка кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (Україна). Наукові зацікавлення: прагмалінгвістика, стилістика сучасної української мови. Вибрані публікації: Лінгвокультурні аспекти слоганів українських та китайських університетів. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, 15, с. 62–72.

Контактні дані: mengweizhang1@gmail.com

Oksana Mykytyuk (Оксана Микитюк, ORCID: 0000-0003-3922-4610), доцент кафедри української мови Національного університету „Львівська політехніка” (Україна). Наукові зацікавлення: лінгвістика тексту, когнітивна і прикладна лінгвістика, термінознавство, культура мови. Вибрані публікації: Виховання характерів і нищення безхарактерности крізь когнітивний аспект Донцових творів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, серія: Філологія*, 54, с. 69–72; The Maxim Nation Through the Optic of Dmytro Dontsov's Publications (Linguistic Aspect). *London Journal of Research in Humanities and Social Sciences*, 22 (6), с. 17–28.

Контактні дані: Oksana.R.Mykytiuk@lpnu.ua

Yelyzaveta Peresada (Єлизавета Пересада, ORCID: 0000-0001-5444-9426), аспірантка кафедри романських мов і світової літератури Донецького національного університету імені Василя Стуса (Вінниця, Україна). Наукові зацікавлення: лінгвографія, порівняльне мовознавство. Вибрані публікації: Використання латинської графіки в українськомовному просторі, *Opera Slavica: Slavistické rozhledy*, 32 (2), с. 25–39; Формування терміносистеми прикладної лінгвістики в українському мовознавстві: абрєвіатурна латинізація. В: *Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди*, вип. 56 (с. 42–54). Харків 2022.

Контактні дані: ye.peresada@donnu.edu.ua

Yaroslav Polishchuk (Ярослав Поліщук, ORCID: 0000-0001-9081-7900), професор відділу україністики Інституту східнослов'янської філології Університету імені Адама Міцкевича в Познані (Республіка Польща). Наукові зацікавлення: історія української літератури XIX–XX століття, сучасна літературно-культурна ситуація України, літературна компаративістика і культурознавство. Вибрані публікації: *Ukrainiskie rozstaje* (Białystok 2015); *Гібридна топографія. Місяця й не-місяця в сучасній українській літературі* (Чернівці 2018); *Фронтирна ідентичність. Одеса XX століття* (Київ 2019); *Пошуки Східної Європи* (Чернівці 2020); *Краса у дзеркалах буття. Постать Михайла Коцюбинського в українській культурі* (Poznań 2021).

Контактні дані: yarpol@amu.edu.pl

Yevhen Redko (Євген Редько, ORCID: 0000-0002-0797-9499), доцент кафедри українознавства Харківського національного університету імені Василя Каразіна (Україна). Наукові зацікавлення: східнослов'янські таємні та професійні жаргони, діахронна лінгвістика, словотвір, неологія. Вибрані публікації: *Дві слова про генезу українських аргів, Acta universitatis palackianae olomucensis. Facultas philosophica, Philologica* 2020, *Ukrainica IX, Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury, Olomouc* 2020, s. 109–113; Деякі зауваги щодо протоофенської основи українських аргів, *Мова. Література. Фольклор, № 1, 2021*, с. 151–158.

Контактні дані: yevhen.redko@karazin.ua.

Julia Rysicz-Szafranec (Юлія Рисіч-Шафранец, ORCID: 0000-0001-9492-8069), ад'юнкт відділу україністики Інституту слов'янської філології Вроцлавського університету. Наукові зацікавлення: сучасна українська мова, перекладознавство, історія українського мовознавства. Вибрані публікації: Авторська кінорецензія: жанрово-структурні та мовні особливості (на прикладі текстів Олександра Ковальчука). *Studia Linguistica, 40*, s. 77–92; Олександр Фінкель в історії українського перекладознавства. *Slavia Orientalis, 70 (2)*, s. 401–420.

Контактні дані: julia.ryszicz-szafranec@uw.edu.pl

Oksana Samusenko (Оксана Самусенко, ORCID: 0000-0002-8479-8851), доцентка кафедри української філології для іноземних громадян Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна). Наукові зацікавлення: методика викладання української мови як іноземної, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, міжкультурна комунікація. Вибрані публікації: Основні принципи створення лінгвоукраїнознавчого словника української мови для іноземців, *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки, 1 (2)*, с. 13–20; *Укладання статті до лінгвоукраїнознавчого словника української мови для студентів-іноземців: русалка*. В: О. Beley (ред.), *Українське слово в гуманітарних дискурсах деіндустріальної епохи* (с. 157–166). Siedlce 2020.

Контактні дані: o.samusenko@knu.ua

Myroslava Shevchenko (Мирослава Шевченко, ORCID: 0000-0002-7659-4007), доцентка кафедри української філології для іноземних громадян Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна). Наукові зацікавлення: граматики української мови, перекладознавство, лінгводидактика, міжкультурна комунікація. Вибрані публікації: Доценко Т., Паламарчук О., Петровська Л., Шевченко М., *Українсько-болгарський словник лінгвістичної термінології* (Київ 2021); Лінгвокультурологічний та дидактичний потенціал коротких гумористичних текстів у системі навчання іноземних студентів. *Linguodidactica, 25*, s. 251–262.

Контактні дані: mirvik753@gmail.com

Feliks Shteinbuk (Фелікс Штейнбук, ORCID: 0000-0002-4852-815X), професор кафедри русистики та східноєвропейських студій Університету імені Коменського в Братиславі (Словаччина). Наукові зацікавлення: тілесність у літературі, творчість Олесья Ульяненка, російсько-українська війна в сучасній українській літературі. Вибрані публікації: *Инкубация „Яець динозавра”* (Київ 2019); *Під „Знаком Саваофа”, або „Там, де...” Ульяненко, ч. 1* (Київ 2020); *Під «Знаком Саваофа», або «Там, де...» Ульяненко, ч. 2* (Київ 2022).

Контактні дані: feliks.shteinbuk@uniba.sk

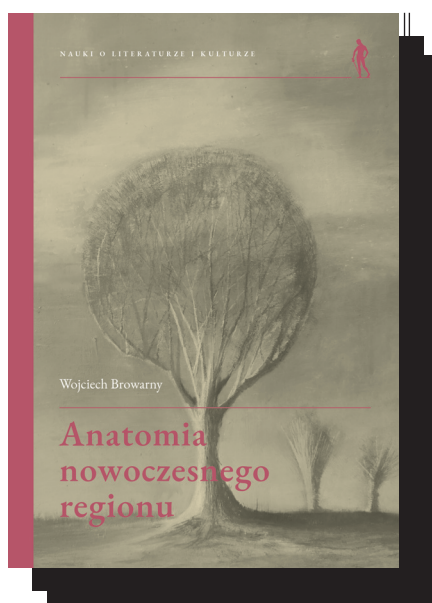
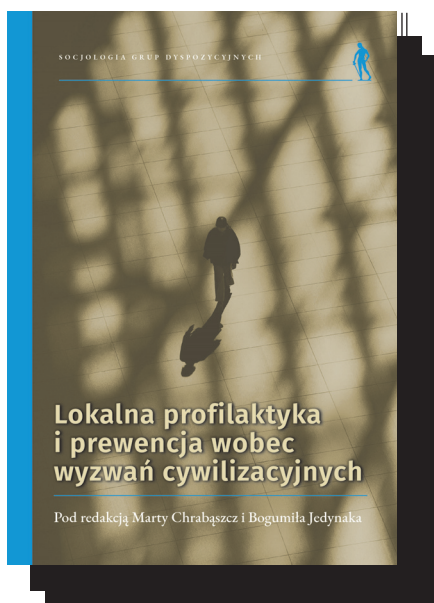
Alla Yarova (Алла Ярова, ORCID: 0000-0003-3590-0490), доцент кафедри журналістики та філології Сумського державного університету (Україна). Наукові зацікавлення: культура української мови, соціолінгвістика, медіалінгвістика, невербальні культурні коди. Вибрані публікації: Науковий дискурс Стефана Таранушенка (на матеріалі текстів харківського періоду). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*, 4, с. 57–65; Ярова, А., Таїров, А. Невербальний простір українського і туркменського традиційного весілля. В: *XI Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik „Dialog der Sprachen — Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht”*, 2021, с. 205–2015.

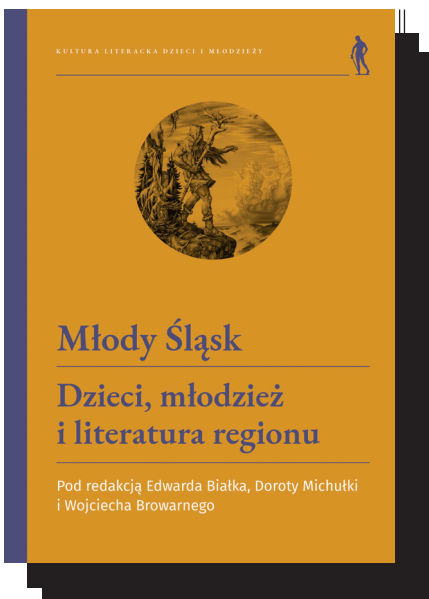
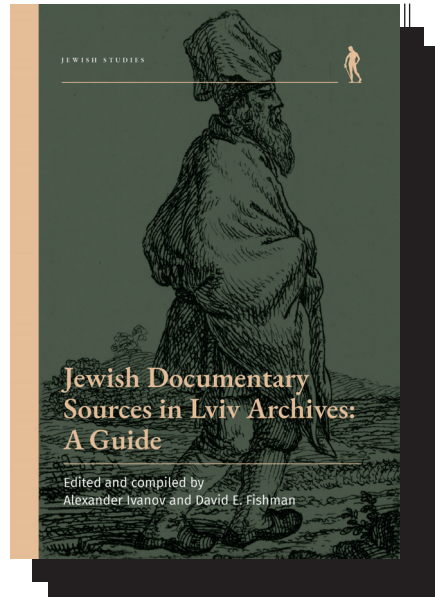
Контактні дані: a.yarova@uabs.sumdu.edu.ua

Anatolii Zahnitko (Анатолій Загнітко, ORCID: 0000-0001-7398-6091), професор кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса (Вінниця, Україна). Наукові зацікавлення: теоретична, функційна, когнітивна, ідеографічна, відмінкова, контрастивна, мовносоціумна об'єктивна і суб'єктивна граматики, дискурсологія, лінгвістика тексту, лінгвоперсонологія. Вибрані публікації: *Теорія лінгвоперсонології* (Вінниця 2017); *Мовний простір граматики* (Вінниця 2018); *Delineation of Linguoperpersonology and Linguoaxiology* (Poznań 2019).

Контактні дані: a.zagnitko@donnu.edu.ua

Polecamy nasze nowe publikacje

Wydawnictwo
Uniwersytetu
Wrocławskiego

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego

pl. Uniwersytecki 15
50-137 Wrocław
sekretariat@uwur.com.pl

uwur.eu
[Facebook/wydawnictwouwr](https://www.facebook.com/wydawnictwouwr)